

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Zeynep Bostan

Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri

II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi

KitapyAYINEVi

KİTAP YAYINEVİ – 369
TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ – 114

OSMANLI HARİCİYESİNİN MODERN TEMELLERİ: II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE DİPLOMASİ / ZEYNEP BOSTAN

© 2020, ZEYNEP BOSTAN
© 2020, KİTAP YAYINEVİ LTD. (TÜRKÇE YAYIN HAKLARI)
TANITIM İÇİN YAPILACAK KISA ALINTILAR DIŞINDA HİÇBİR YÖNTEMLE ÇOĞALTILAMAZ
BU KİTABI PDF FORMATINDA İNTERNETTE KAMUYA AÇMAK SUÇ TEŞKİL EDER
EMEÇE SAYGI, KORSANA HAYIR

DÜZELTİ
FEVZİ GÖLOĞLU

KİTAP TASARIMI
YETKİN BAŞARIR, BEK

KAPAK TASARIMI
DİLEK ÇETİNKAYA

TASARIM DANIŞMANLIĞI
BEK

KAPAK RESMİ
OSMANLI İMPARATORLUĞU WASHINGTON BÜYÜKELÇİSİ YUSUF ZİYA PAŞA
1913, LIBRARY OF CONGRESS ARŞİVİ

MAS MATBAACILIK SAN. VE TİC. A.Ş.
KÂĞİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3
34408 KÂĞİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44686
T: (0212) 294 10 00 F: (0212) 294 90 80
E: KİTAP@MASMAT.COM.TR

1. BASIM
ŞUBAT 2021, İSTANBUL
ISBN 978-605-105-205-2

YAYIN YÖNETMENİ
ÇAĞATAY ANADOL

KİTAP YAYINEVİ LTD.
KÂĞİTHANE BİNASI
HAMİDİYE MAHALLESİ, SOĞUKSU CADDESİ NO. 3/1-A
34408 KÂĞİTHANE-İSTANBUL
SERTİFİKA NO: 44843
T: (0212) 294 65 55 F: (0212) 294 65 56
e: kitap@kitapyayinevi.com
w: www.kitapyayinevi.com

Osmanlı Hariciyesinin Modern Temelleri

II. Abdülhamid Döneminde Diplomasi

ZEYNEP BOSTAN

KitapYAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ 8

TABLolar LİSTESİ 8

HARİTALAR LİSTESİ 9

ÖNSÖZ 11

GİRİŞ 15

1- III. SELİM, II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMLERİNDE

OSMANLI HARİCİYESİ 33

HARİCİYEDE DÖNÜŞÜMÜN İLK DÖNEMİ: III. SELİM (1789-1807) 33

A. SÜREKLİ VE KARŞILIKLI DİPLOMASİYE GEÇİŞ 33

B. OSMANLI DAİMİ ELÇİLİKLERİNDEN ÖNCE AVRUPA'DA SÜREKLİ DİPLOMASİ 40

C. İLK OSMANLI DAİMİ ELÇİLİKLERİ 45

D. SÜREKLİ DİPLOMASİNİN İLK DÖNEMİNDE ŞEHBENDERLİKLER (KONSOLOSLUKLAR) 58

E. HARİCİYENİN MERKEZ TEŞKİLATI: REİSÜLKÜTTAPLIK 63

II. MAHMUD DÖNEMİNDE OSMANLI HARİCİYESİ (1808-1839) 68

A. TERCÜME ODASININ KURULMASI (1821) 68

B. HARİCİYENİN MERKEZ TEŞKİLATI 70

C. DAİMİ ELÇİLİKLERİN YENİDEN AÇILMASI 77

D. ŞEHBENDERLİKLERİN YENİDEN AÇILMASI 81

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI HARİCİYESİ (1839-1876) 83

HARİCİYE NEZARETİNİN GELİŞİMİ 83

DAİMİ ELÇİLİKLER VE ŞEHBENDERLİKLER 89

2- II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE HARİCİYENİN MERKEZ TEŞKİLATI 97

II. ABDÜLHAMİD'İN DIŞ POLİTİKASI 97

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ BÜROKRASİSİ: MABEYN VE BABİALİ ARASINDA HARİCİYE İŞLERİ 99

HARİCİYE NEZARETİNİN GELİŞİMİ 105

A. HARİCİYE NEZARETİNE BAĞLI BİRİMLER 105

B. HARİCİYE NAZIRLARI 119

C. HARİCİYE MÜSTEŞARLARI 121

D. HARİCİYE NEZARETİ İLE İLİŞKİLİ DİĞER KURUMLAR 122

E. HARİCİYE NEZARETİNE YÖNELİK YASAL DÜZENLEMELER 123

F. HARİCİYE NEZARETİ VE GAYRİMÜSLİMLER 124

II. ABDÜLHAMİD HARİCİYESİNİN SONU 127

3- HARİCİYE NEZARETİNİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ELÇİLİKLER 131

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ELÇİLİKLERİNE GENEL BAKIŞ 131

YENİ KURULAN, STATÜSÜ DEĞİŞEN ELÇİLİKLER VE ELÇİLİK PROJELERİ 137

A. BÜKREŞ ELÇİLİĞİNİN KURULMASI (1878) 137

B. BELGRAD ELÇİLİĞİNİN KURULMASI (1879) 142

C. ÇETİNE ELÇİLİĞİNİN KURULMASI (1879) 144

D. LAHEY VE STOCKHOLM ELÇİLİKLERİNİN YENİDEN KURULMASI (1877) 145

E. MADRİD ELÇİLİĞİNİN YENİDEN KURULMASI (1881) 150

F. BERN ELÇİLİĞİNİN KURULMASI (1899) 153

G. TAHRAN ELÇİLİĞİNİN BÜYÜKELÇİLİĞE YÜKSELTİLMESİ (1878) 157

H. ROMA ELÇİLİĞİNİN BÜYÜKELÇİLİĞE YÜKSELTİLMESİ (1881) 159

I. WASHINGTON ELÇİLİĞİNİN BÜYÜKELÇİLİĞE YÜKSELTİLMESİ (1908) 160

J. VATIKAN'DA ELÇİLİK PROJESİ (1898) 167

K. JAPONYA'DA ELÇİLİK PROJESİ 173

DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE KESİNTİLER 176

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ELÇİLİK KADROLARI 179

A. ELÇİLİKLERDE SINIFLANDIRMA VE KADROLARDA DÜZENLEME 179

B. ELÇİLİKLERDE UZMAN MEMURLAR: ATAŞEMİLİTERLER VE ATAŞENAVALLER

C. ELÇİLİK KADROLARINDA DİĞER MEMURLAR 182

D. ELÇİLİK KARIYERİ: ATAMALARDA PROFESYONELLİK VE ŞAHSİLİK (/PATRİMONYALİZM) 185

ELÇİLERİN GÖREV ALANLARI 187

A. PADİŞAHA DOĞRUDAN İLETİŞİMDE ELÇİLER VE FAALİYETLERİ 187

B. ELÇİLERİN SİYASİ GÖREVLERİ 190

C. ELÇİLERİN MUHALİFLERİ TAKİBİ: JÖN TÜRKLER VE ERMENİLER 191

D. ELÇİLERİN BASINI TAKİBİ 193

E. ELÇİLER VE AVRUPA'DAKİ OSMANLI TALEBELERİ 195

F. ELÇİLER VE YURTDIŞINDAKİ OSMANLI VATANDAŞLARI 196

G. SİLAH TEMİNİ 197

H. DEMİRYOLLARIYLA İLGİLİ MÜZAKERELER 197

i. ELÇİLER VE ULUSLARARASI SERGİLER 197
j. NİŞAN VERME UYGULAMASIYLA İLGİLİ GÖREVLER 198

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AD HOC ELÇİLER 199

A. SEFARET BULUNAN DEVLETLERE GÖNDERİLEN AD HOC ELÇİLER 199

B. SEFARET BULUNMAYAN DEVLETLERE GÖNDERİLEN AD HOC ELÇİLER 204

4- HARİCİYE NEZARETİNİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ŞEHBENDERLİKLER 207

ŞEHBENDERLİK SİSTEMİNİ DÜZENLEYEN YÖNETMELİKLER: ATAMALAR,
GÖREV ALANLARI, ÇALIŞMA USULLERİ 207

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ŞEHBENDERLİKLERİ 211

SİYASİ FONKSİYONLARIYLA ŞEHBENDERLER 214

GÖÇLERLE GENİŞLEYEN ŞEHBENDERLİK AÇI 215

ŞEHBENDERLİKLER VE PANİSLAMİZM 218

A. HİNDİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER 220

B. GÜNEYDOĞU ASYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER 225

C. GÜNEY AFRIKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER 231

D. DİĞER ŞEHBENDERLERİN PANİSLAMCI FAALİYETLERİ 232

SONUÇ 235

KAYNAKÇA 241

EKLER 261

DİZİN 321

KISALTMALAR LİSTESİ

A.g.e.	: Adı geçen eser
A.g.m.	: Adı geçen makale
A.g.m.	: Adı geçen belge
A.g.t.	: Adı geçen tez
S.	: Sayfa
C.	: Cilt
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi
AMAE	: Archives Du Ministère Des Affaires Étrangères
Bkz.	: Bakınız
Bs.	: Basım
Bsk.	: Baskı
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
D.S.	: Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye
S.N.H.	: Salname-i Nezaret-i Hariciyye
DA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
İA	: İslam Ansiklopedisi

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1.1. Yabancı Devletlerin İstanbul'daki Daimi Elçiliklerinin Kuruluş Tarihleri	43
Tablo 1.2. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri	52
Tablo 2.1. II. Abdülhamid Döneminde Hariciye Nezaretinin Birimleri	130
Tablo 3.1. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Elçilikleri	132
Tablo 3.2. II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'daki Yabancı Elçilikler	134
Tablo 3.3. II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları	184
Tablo 3.4. 1879 Tarihli Bir Belgede Elçilik Kadroları	185

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1.1. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri ve Şehbenderlikleri (1793-1821)	62
Harita 1.2. Yeniden Kuruluşundan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Elçilikler ve Şehbenderliklerin Dağılımı (1832-1876)	94
Harita 3.1. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Elçilikleri	177
Harita 4.1. Göçlerle Genişleyen Şehbenderlik Ağı	217
Harita 4.2. Şehbenderlikler ve Panislamizm	233

Bu çalışmanın amacı II. Abdülhamid dönemi hariciyesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun "büyük modernleşme macerası/hikâyesi" içindeki yerini tespit etmek ve Osmanlı hariciye tarihinin II. Abdülhamid bahsine bir katkı yapmaktır. Modernleşme her dönemde ve her yerde farklı boyutlarıyla uzun yıllara dayanan bir süreç olmuştur. Bu sebeple eserde, modern Osmanlı hariciyesinin gelişimi devletin dönüşümünde büyük bir sıçramanın yaşandığı III. Selim döneminden itibaren bütünlüklü bir kurgu içinde ele alınmıştır.

Hariciyenin modernleşmesi bürokrasi ve diplomaside modernleşme olgularından etkilenen bir süreç olmuştur. Bu süreç bütün dünyada ve özellikle ilk olarak şekillendiği Avrupa'da benzer motiflere ve temalara sahiptir. Bu çalışmada da Osmanlı diplomasisinde modernleşmenin temel dinamiklerini anlamak için konunun uluslararası bağlamı ve bu sürecin dünyada nasıl geliştiği göz önünde bulundurulmuştur.

Diğer yandan, Osmanlı Devleti'nde hariciyenin gelişimi modernleşme sürecinin başından itibaren kırılmalar ve süreklilikler bağlamında incelendiğinde II. Abdülhamid dönemi hariciyesinin ayırt edici veya devamlılık gösteren özellikleri tespit edilebilmektedir. Bu çerçevede bu çalışmada Hariciye Nezaretinin merkez ve yurtdışı teşkilatına birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanarak mercek tutulmaya çalışılmıştır.

Bu kitap, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan danışmanlığında 2019'un aralık ayında tamamladığım "Modern Osmanlı Hariciyesinin İnşası ve II. Abdülhamid Döneminde Diploması" başlıklı doktora tezinin bazı küçük değişiklik ve düzenlemelerle yayınlanmış halidir. Bu eserin ortaya çıkması sırasında eğitici ve yönlendirici pek çok destek gördüğümü belirtmek isterim. Öncelikle tüm doktora eğitimim boyunca bana rehberlik eden ve ilgi duyduğum Osmanlı diplomasisi alanında beni destekleyerek çalışmam için yeni açılımlar sunan değerli danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Ö. Alkan'a en içten teşekkürlerimi sunuyorum. Osmanlı bürokrasisinin işleyişini anlama ve arşiv belgeleri-

ni değerlendirme konusunda beni yönlendiren Prof. Dr. Ali Akyıldız'a, yazım safhasında değerli eleştirileriyle çalışmanın gelişimine katkıda bulunan Prof. Dr. Adil Baktıya'ya, araştırmamın planlama aşamasında ufuk açıcı yönlendirmelerde bulunan Prof. Dr. Murat zyksel ve Prof. Dr. Engin Deniz Akarlı'ya teşekkürü borç bilirim.

TÜBİTAK 2214/A Yurtdışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile Princeton Üniversitesi Yakındoğu alışmaları Bölümünde altı ay misafir araştırmacı olarak bulundum. Araştırmama yaptıkları değerli katkıdan dolayı TÜBİTAK'a teşekkürü borç bilirim. Princeton niversitesine kabul edilmem için yardımcı olan ve oradaki çalışmalarımda bana yol gösteren Princeton niversitesindeki danışmanım Prof. Dr. M. şükrü Hanoğlu'na müteşekkirim.

Osmanlı hariciyesi hakkındaki engin bilgilerini benimle cömertçe paylaşan ve yabancı dilde yazılmış çok değerli kaynaklara ulaşmamı sağlayan Sayın Sinan Kuneralp'e şükranlarımı sunarım. Paris'te yürüttüğüm araştırma sırasında arşiv ve kütüphanelerdeki malzemeye ulaşmam konusunda yardımcı olan INALCO ğretim yesi Prof. Dr. Faruk Bilici'ye, diploması ve bürokrasinin işleyişi konusunda görüşlerini benimle paylaştıkları için Prof. Dr. Namık Sinan Turan'a ve Prof. Dr. Olivier Bouquet'ye müteşekkirim.

Çalışmanın önemli bir parçası olan haritaların hazırlanmasında dünyanın her tarafındaki Osmanlı sefaret ve şehbenderliklerinin harita üzerinde gösterilmesini sağlayan GIS Analisti Sayın Hatice Korkulu'ya, tez projemi destekleyen İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) Koordinasyon Birimi ve TÜBİTAK yetkililerine teşekkürü borç bilirim. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi, Fransa Dışışleri Bakanlığı Arşivi (Archives du Ministre des Affaires  trangres), IRCICA Arşivi, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Collge de France - Bibliothque d' tudes ottomanes ve İSAM Kütüphanesi yetkililerine yardımlarından dolayı müteşekkirim.

Son olarak sevgili ailemi anmak isterim. ABD'deki hayatımı kolaylaştıran kardeşim Salih Mehmed'e, aynı döneme denk gelen tez yazım sürecimizde manevi desteğini hep hissettiğim ve Paris'teki araştırma-

larım sırasında tecrübelerinden yararlandığım ve evini paylaştığım kardeşim Hümeýra'ya, ilgisi ve şefkatiyle her zaman yanımda olan anneme ve hayatı güzelleştiren kardeşim İbrahim Hanıfe kalpten teşekkürlerimi sunarım. Minnettarlığımın en büyüğü ise değerli babam Prof. Dr. İdris Bostan'a: İlim yoluna girmeme vesile olduğu, tarihi bana sevdirdiği ve uluslararası ilişkiler araştırmalarında tarihin önemine dikkatimi çektiği için kendisine sonsuz teşekkür ederim.

GİRİŞ

Osmanlı hariciyesinin' inşasının hikâyesi Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve bürokrasinin klasik dönemden modern döneme kadar çok çeşitli iç ve dış etkenlerle geçirdiği dönüşüme ait hikâyenin en önemli parçasıdır. Devletler hayatta kalabilmek için aldıkları çeşitli kararlar sonucunda modern devlet yapısını geliştirmişlerdi. Bu süreçte bir yandan ihtiyaçları olan askeri güç kullanımını modernleştirirken diğer yandan dış politika hedeflerini barışçıl yollarla gerçekleştirmelerini sağlayan “diplomasi”nin kullanımını profesyonelleştirdiler ve modernleştirdiler. Bu çalışma, diplomasinin tasarlandığı ve uygulandığı devlet kurumu olarak hariciyenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişimini incelemektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun dış politika aracı olarak modern diplomasiyi kullanmasının ve bunun kurumsal boyutunda hariciye teşkilatını geliştirmesinin tarihini ele alan bu çalışma kapsamında “diplomasi” kavramı yaygın olarak kullanılan “dış ilişkiler” veya “dış politika” anlamlarında değil, dış politika üretimi için kullanılan bir araç ve kurumsal bir faaliyet olarak ele alınmıştır.²

Bundan sonra çalışmanın kapsamı ve kaynaklarına değinilecek, ardından Avrupa'da ve Osmanlılarda modern devletin ve hariciyenin bir parçası olduğu modern bürokrasinin gelişimine dair genel bir değerlendirme yapılacaktır.

ÇALIŞMANIN KAPSAMI

19. yüzyıl Osmanlı modernleşmesinin her boyutunda olduğu gibi hariciyenin ve diplomasinin modernleşmesi de bugüne dek akademik ilginin yöneldiği alanlar olmuş ve bu konularda kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. II. Abdülhamid dönemi ise sultanın otoriter yönetimiyle ön plana çıkan, gücün ve karar alma mekanizmalarının tek elde toplandığı bir dönem olması sebebiyle diplomasi kullanımının ve hariciyenin literatürde göz ardı edildiği bir dönem olmuştur.

1 “Hariciye” kelimesi Osmanlıca “umûr-ı hariciyye”nin kısaltılmış hali olarak “dışişleri” anlamına gelmektedir. Bkz. Kubbealtı Lugatı, (Çevrimiçi) <http://lugatim.com/s/hariciye>, 17 Ağustos 2019.

2 Diplomasiyi, dış politika ve uluslararası hukuktan ayıran Harold Nicolson'a göre “diplomasi,” diplomatlar tarafından gerçekleştirilen, egemen devletler arasında anlaşmaları müzakere etme ve uluslararası ilişkileri müzakereyle yönetme sanatıdır. Bkz. Harold Nicolson, *Diplomacy*, 2. bs., Londra, Oxford University Press, 1952, s. 7, 15.

II. Abdülhamid döneminde diplomasi aracının nasıl kullanıldığının anlaşılması için öncelikle yapısal gelişimin ortaya konması gerekmektedir. Bu sebeple, bu çalışma, diplomasi aracının üretildiği ve uygulandığı bürokratik organ olarak hariciyenin kurumsal/yapısal dönüşüm ve gelişim sürecine odaklanmıştır. Bu tercih, araştırma konusunun akademik bir çalışmaya uygun şekilde sınırlandırılması ihtiyacıyla ve diplomasi çalışmalarında öncelikle teşkilat yapısının ortaya konması gerektiği düşüncesiyle yapılmıştır.

Bu çerçevede ilk teşkilatlanma ve modernleşme aşamalarında belli bir seviyeye gelmiş olan Osmanlı hariciyesinin II. Abdülhamid döneminde nasıl bir ivmeyle ve hangi saiklerle yoluna devam ettiğinin araştırılması amaçlanmıştır. Diplomasinin kullanıldığı dış politik atmosfer ile diplomatik aktörler, etkileşimler, stratejiler, zihniyet ve pratikler, diplomatik iletişimin mahiyeti gibi konular bu yapısal gelişim ve dönüşüm süreci ile ilgili olduğu derecede bu çalışmanın kapsamına girmektedir.

Eserin Birinci Bölümünde III. Selim dönemindeki reform girişimleriyle başlayan Osmanlı Devleti'nde sürekli (daimi) diplomasinin benimsenmesi ve modernleşme olgusunun hariciye bürokrasisinde getirdiği değişim incelenmiştir. Ardından, II. Mahmud ve Tanzimat dönemleriyle birlikte 19. yüzyıldaki hızlı modernleşme evresinde Osmanlı hariciyesinin geçirdiği büyük dönüşüm, imparatorluğun Avrupa diplomasisi ile entegrasyonu ve Osmanlı yöneticilerinin diplomasi aracını profesyonel düzeyde kullanma yönündeki iradesi çerçevesinde ele alınmıştır.

İkinci Bölümde bu çalışmanın çıkış noktası olan II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezaretinin merkez teşkilat yapısındaki değişim ve dönüşümler ortaya çıkarılmıştır. Yapılan analizde nezaretin önceki dönemlerden miras aldığı, bu dönemde dönüşen, ortadan kalkan veya yeni kurulan birimler tespit edilmiştir. II. Abdülhamid döneminin kendine has politikalarının bu yapısal değişime etkisi irdelenmeye çalışılmıştır. Babıâli'nin en önemli birimlerinden olan Hariciye Nezareti bu dönemde karmaşıklaşmaya ve uzmanlaşmaya devam eden yapısıyla genel anlamda II. Abdülhamid bürokrasisini anlamak için önemli bir veri teşkil etmektedir.

Üçüncü Bölüm hariciyenin yurtdışı teşkilatının bir kısmını oluşturan elçiliklere ayrılmıştır. Bu dönemde yeni kurulan ve statüsü elçilikler ve

daha önce elçilik açılmayan devletlere yönelik daimi elçilik kurma projeleri detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. II. Abdülhamid'in elçiliklere yönelik stratejisi ve dış politikada aldığı tavırların elçilik ağına ve elçilerin fonksiyonlarına yansımaları incelenmektedir.

Dördüncü Bölümde hariciyenin yurtdışı teşkilatının diğer kısmı olan şehbenderlik (konsolosluk) ağının durumu ele alınmaktadır. Bu sayede II. Abdülhamid döneminde imparatorluğun ticari ve siyasi ilgisinin yöneldiği bölgeler tespit edilmeye çalışılmıştır. Şehbenderliklerin geleneksel ticari rollerinin yanında Abdülhamid'in Panislamist siyasetiyle bağlı olan boyutu bu bölümde incelenmektedir.

Bu çalışmanın bir diğer amacı Osmanlı hariciyesinin yurtdışı yapılanmasını zaman ve mekân perspektifinde görebilmek için elçilik ve şehbenderlikleri dünya üzerinde tüm noktalarda kuruluş tarihleriyle birlikte görmeye imkân veren haritaları oluşturmaktır. III. Selim döneminde açılan ve kapandıktan sonra II. Mahmud döneminden itibaren yeniden açılarak giderek büyüyen elçilik ve şehbenderlik ağları eserin içinde ilgili yerde ve II. Abdülhamid döneminde faaliyette olan şehbenderlikler haritası ise Ekler bölümünde yer almaktadır. Bu haritalar uluslararası siyasetin değişim ve dönüşümlerine karşı Osmanlı Devleti'nin verdiği cevapları diplomasi teşkilatı üzerinden görmeyi sağlamaktadır.

KAYNAKLARA DAİR

Eserin II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı hariciyesinin gelişim sürecinin anlatıldığı Birinci Bölümünde literatürde bu alanda şimdiye dek yapılmış olan çalışmaların çokluğu sayesinde ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır.³ Özellikle III. Selim döneminde kurulan ve bir süre sonra kapatılan ilk dönem daimi elçiliklerde elçiler ve diğer elçilik çalışanları -biraz da sayılarının sınırlı olması sayesinde- yüksek lisans/doktora tezi veya makale formatında pek çok biyografik çalışmaya konu olmuştur. Bu çalışmalar ilgili dönemde sürekli diplomasi uygulamalarının ilk adımlarının nasıl atıldığına dair çıkarımlar yapılmasını sağlamaktadır.

3 Bu başlıkta bahsedilecek kaynaklarla ilgili bilgi için kaynakçaya bakınız.

Osmanlı Hariciye Nezaretinin II. Abdülhamid dönemine kadar kuruluş ve gelişim sürecinin takip edilebileceği çalışmalar arasında öne çıkanlar, Carter V. Findley'in "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry" ve "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry" adlı makaleleri ile Ali Akyıldız'ın Osmanlı bürokratik modernleşmesini bütüncül bir şekilde ele aldığı "Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)" adlı eseridir. Sevilay Kasap'ın "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı" başlıklı doktora tezi de Tanzimat döneminde nezaretin ve birimlerinin gelişimine dair bilgileri içermektedir. Bunların dışında özellikle Tanzimat döneminde Osmanlı diplomasisinin Avrupa ile entegre olması ve modern diplomasi tekniklerinin Osmanlı hariciyesi tarafından benimsenmesine dair süreçler hakkında Roderic H. Davison'ın makaleleri ufuk açıcıdır. Sinan Kunalp'ın özellikle Osmanlı diplomatları ve sefaretler hakkında yazdığı makaleler ve editörlüğünü yaptığı Osmanlı hariciyesi üzerine kitaplar bu alanda karanlık bulunan pek çok noktayı aydınlatan eserler olarak çalışmada kullanılmıştır. 2020'de yayınlanmış olan Aydın Çakmak'ın *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti* adlı kitabı da konuyla ilgili kapsamlı bir eser olarak bundan sonraki araştırmalara kaynak teşkil edecektir.

Birincil kaynaklardan eserin İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Bölümlerinde yararlanılmıştır. İkinci Bölümde II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezaretinin merkez teşkilatı ele alınırken Carter V. Findley'in "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922" adlı öncü çalışmasının yanında ilgili dönemde Hariciye Nezaretinin birimlerindeki dönüşümü takip etme imkânı veren Devlet Salnameleri ve Hariciye Nezareti Salnameleri kullanılmıştır. 1847 yılından itibaren yayınlanmaya başlanan Devlet Salnamelerinin içeriği II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde nispeten iyileştirilmiş olsa da, salnameler eksiklerin bulunduğu ve hataların sıkça tekrarlanabildiği kaynaklardır. Bu sebeple araştırma süresince ihtiyatla ve imkân oldukça arşiv kaynaklarıyla karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı elçilik teşkilatının konu alındığı Üçüncü Bölümde elçiliklerde meydana gelen değişiklikler devlet

salnamelerinden yıl yıl takip edilerek ortaya çıkarılmıştır. Elde edilen bilgilere göre yeni açılan ve statüsü değiştirilen elçilikler tespit edilmiştir. Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivinde yapılan çalışmada bulunan Fransa Dışişleri Bakanlığı ile İstanbul'daki Fransız Elçiliği arasındaki yazışmalar ilgili dönemde yeni kurulması veya statüsünün yükseltilmesi planlanan Osmanlı elçiliklerine dair bilgiler içermektedir. Bu belgeler sayesinde yabancı bir devlet olarak Fransa'nın dikkatini çeken ve dışişleri yetkililerince takip edilen fakat hayata geçmeyen bu projeler tespit edilmiştir. Tüm bu tespitler üzerinden Osmanlı Arşivinde yapılan çalışmayla ve ikincil kaynaklardan ulaşılan bilgilerle bu süreçlerin ayrıntıları ortaya konmaya çalışılmıştır. Osmanlı Arşivindeki çalışma ise başta Yıldız ve Hariciye Nezareti fonları taranarak ilgili konulardaki belgelerin tespiti şeklinde gerçekleşmiştir.

Eserin Dördüncü Bölümünü oluşturan şehbenderlikler için temel birincil kaynak Osmanlı Arşivinde bulunan ve 1802-1912 yılları arasında yapılan tüm şehbenderlik tayinlerinin kaydedildiği Şehbenderlik Defterleridir. Üç adet olan bu defterler taranarak ve ilgili yıllara ait devlet salnameleriyle karşılaştırılarak şehbenderlik kurulan şehirler ile açılış tarihleri tespit edilmiş ve bahsedilen haritaların hazırlanmasında kullanılmıştır. Şehbenderlik bulunan şehirler ve açılış tarihleri için hazırlanan liste Ekler bölümünde bulunmaktadır. Bu defterlerden, daha önce, Mahmut Akpınar'ın "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi" adlı yüksek lisans tezinde de yararlanılmıştır.

Bu çalışmanın tamamında Hicri ve Rumi tarihlerin Miladi tarihe çevrilmesi için Türk Tarih Kurumunun internet ortamında yer alan Tarih Çevirme Kılavuzu kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti'nin modernleşme hikâyesinde hariciyenin yerini doğru anlayabilmek için modern devlet ve modern bürokrasinin Avrupa'da ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gelişimiyle ilgili temel noktaları ortaya koymak gerekmektedir. Çalışmanın kapsamı ve kaynaklarla ilgili bu kısımdan sonra eserin bölümlerine bir arka plan teşkil etmesi için hariciyenin de bir parçası olduğu modern bürokrasinin gelişimiyle ilgili teorik ve tarihi tartışmalara değinilecektir.

Michael Mann devletleri olan toplumların hayatta kalma ihtimallerinin daha fazla olduğunu tarihi bir gerçeklik olarak ortaya koyar.⁴ Devletlerin hayatta kalmak için sahip olması gereken iki temel aygıt ise ordu ve diplomasıdır fakat modern devlet teorisinde bu ikisinin yeri ihmal edilmiştir.⁵

Devletlerin dış politikada gerçekleştirmek istedikleri amaçlara ulaşmak için kullandıkları araçların en önemlileri muhatap devletlerde siyasal etki, ekonomik etki veya askeri etki sağlayan araçlardır. Burada bahsedilen siyasal etkiyi sağlayan araç bu çalışmanın ana konusunu teşkil eden diplomasi aracıdır.⁶ Devletler genellikle askeri güç kullanmayı kârlı bulmadıkları veya buna güç yetiremedikleri bir ortamda diplomasiye başvururlar.

Diplomasinin bir diğer önemli fonksiyonu temsiliyettir. Devletler başka devletler nezdinde diplomatik aktörler aracılığıyla temsil edilirler fakat diplomasi sadece profesyonel diplomatlara has bir faaliyet değildir, başka devlet görevlileri ve bu görevliler emrindeki devlet memuru olmayan başka kimseler de bu faaliyeti yürütürler.⁷

İşte bu amaçlarla gerçekleştirilen diplomatik faaliyetin tasarlandığı ve yönetildiği “hariciye,” devletlerin merkezi yönetim aygıtı olan bürokrasinin bir parçası olarak modernleşme sürecinde gelişmiş ve kurumsallaşmıştır. Bu sebeple modern diplomasinin yürütüldüğü hariciyenin gelişimi hem Avrupa devletlerinde hem de onlarla etkileşim halindeki Osmanlı İmparatorluğu’nda modern devletin ve bürokrasinin gelişimiyle bağlantılı bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Modern devletin yönetim aygıtı olarak modern bürokrasinin gelişimine gelmeden önce modern devletin tanımı ve oluşum koşulları üzerinde durmak gerekir. Weber’in tanımına göre modern devletler bir “arazi” üzerinde “meşru şiddet kullanım tekeli”ni elinde bulunduran yapılardır. Bunun dışında “egemenlik,” “anayasallık,” “şahsi olmayan iktidar,” “kamu

4 Michael Mann, *Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri*, Çev. Semih Türkoglu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011, s. 11.

5 Michael Mann, *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, C: II, s. 69-70.

6 Faruk Sönmezoglu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 439.

7 G. R. Berridge, *Diplomacy: Theory and Practice*, 4. bs., Londra, Palgrave Macmillan UK, 2010, s. 1-3.

bürokrasisi,” “vatandaşlık” ve “vergilendirme” temaları da modern devletin tanımını içindedir.⁸

Yakın dönem literatürde öne çıkan Charles Tilly, Anthony Giddens ve Michael Mann’ın tarihsel sosyoloji alanındaki çalışmaları, modern devletin oluşumunu Avrupa’daki mutlak merkezîyetçi devletlerin kendi aralarındaki iç ve dış etkileşimler sonucu ortaya çıkan ekonomik, toplumsal ve siyasi değişimlere bağlamaktadır.⁹ Avrupa-merkezci anlatıya göre bu model Avrupa’daki başarısının bir sonucu olarak taklit edilmiş ve bir “moda” halinde tüm dünyaya yayılmıştır.¹⁰

Avrupa’da giderek daha büyük düşmanlara karşı, daha büyük riskler alınarak yapılmaya başlanan savaşlar daha maliyetli bir teknik donanım ve organizasyon gerektirmişti. Bunun için gerekli mali kaynak ise vatandaşlardan alınacak vergiye bağlıydı. Merkezileşme ve çevreye nüfuz etme temayülünün kilit bir rol oynadığı bu süreçte devletler geleneksel devletin üstlenmediği kamu hizmetlerini yerine getirmeye başladılar. Vatandaşlarının eğitim, sağlık, yol, sosyal güvenlik ve şehir yaşamına dair ihtiyaçlarını karşılıyorlardı.¹¹

19. yüzyılda zirve noktasına ulaşan siyasal modernleşme süreci ise toplumdaki dini, ailevi veya etnik otorite kaynaklarının zayıflamasıyla merkezi otoritenin güçlenmesi yani devletin merkezileşmesi, siyasal kurumların farklılaşması/özgülleşmesi ve siyasete katılımın artması şeklinde tanımlanan üç temel eğilimi içeriyordu.¹²

8 Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı, 1986, s. 80; Christopher Pierson, *Modern Devlet*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çiviyazıları, 2000, s. 24.

9 Bkz. Charles Tilly, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu* 990-1992, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001; Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005; Michael Mann, *Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri*, Çev. Semih Tükoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011. Michael Mann’ın modern devletin oluşumu ve iktidarın gelişimi hakkındaki tezlerini karşılaştırmalı metot kullanarak Osmanlı İmparatorluğu örneğinde sınavan ayrı bir çalışma mevcuttur: Tim Jacoby, *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınları, 2010.

10 Joseph R. Strayer, *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, Princeton University Press, 1970, s. 12.

11 Gianfranco Poggi, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007, s. 93; Giddens, *a.g.e.*, s. 146; Tilly, *a.g.e.*, s. 115-116 ve 209; Mann, *Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri*, s. 24-25; Mehmet Ö. Alkan, “Ölçülebilir Verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi,” *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996, s. 8.

12 Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: VI, No: 12, 2008, s. 10.

Modern devletin gelişim tarihi üzerine literatür, Avrupa devletlerinin, tam da modern devletin gelişmeye başladığı 16-19. yüzyıllar arasında yoğun ilişki içinde oldukları Osmanlı İmparatorluğu ile etkileşiminin bu süreçteki rolünü dışarıda bırakmaktadır. Bu eksikliği tespit eden tarihçilerden Halil İnalcık'a göre Osmanlı İmparatorluğu 16. yüzyıl boyunca "Avrupa'da güçler dengesi politikasında egemen bir rol oynamakta, bu suretle milli devletlerin yükselişinde kesin bir rol üstlenmekteydi." Osmanlı Devleti Avrupa devletlerinin bir imparatorluk çatısı altında birleşmelerini veya toplu bir Haçlı saldırısını engellemek için gerektiğinde Fransa, İngiltere veya Hollanda'ya destek vererek Avrupa'yı parçalanmış halde tutmaya çalışmıştı. Bununla birlikte, Avrupa'da yükselen milli devletleri ekonomik bakımdan da desteklemiş, Levant ticareti için İngiltere ve Hollanda'ya verdiği ticaret imtiyazları sayesinde bu devletlerin kapitalist ve merkantilist gelişiminde "kesin bir rol" oynamıştır.¹³

Yaygın literatürde Avrupalı devletlerde modern devletin gelişimi daha önce bahsedildiği gibi toplumsal ve ekonomik dönüşümler üzerinden izah edilirken, Avrupa dışındaki devletlerde ve dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda "modernleşme paradigması" çerçevesinde ele alınmıştır.¹⁴ Buna göre Batı Avrupa'da modernleşme "organik" bir şekilde gerçekleşirken Osmanlıların da içinde bulunduğu diğer bölgelerde, gelişmiş toplumlara yetişmek amacıyla, liderler eliyle ve bürokrasinin araç olarak kullanıldığı (suni) bir süreç içinde gerçekleşmiştir.¹⁵

13 Halil İnalcık, "Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı-Fransız İttifakı, 1525-44: Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da," *Muhteşem Süleyman*, Ed. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007, s. 13-15, 9-24. Literatürdeki bu eksikliğin istisnası olmak üzere bir diğer makale için bkz. Halil İnalcık, "The Turkish Impact on the Development of Modern Europe," *The Ottoman State and Its Place in World History*, Ed. K. H. Karpat, Leiden, E. J. Brill, 1974, s. 51-57.

14 Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, Ankara, Ulus Kitabevi, 1997, s. 13; Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 51. Modernleşme paradigmasının özellikleri bilgi teorisi bakımından ampirist-pozitivist, toplum teorisi bakımından yapısal-işlevselci ve tarih teorisi bakımından ilerlemeci olmasıdır. Bkz. Köker, *a.g.e.*, s. 12.

15 Peter F. Sugar, "Economic and Political Modernization: Turkey," *Political Modernization in Japan and Turkey*, Ed. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, New Jersey, Princeton University Press, 1968, s. 146-148. Modernleşme paradigması çerçevesinde eser vermiş olan diğer yazarlar arasında Richard L. Chambers, Roderic H. Davison, S. N. Eisenstadt, William Hale, Bernard Lewis, Stanford J. Shaw sayılabilir. Bkz. Aykut Kansu, 1908 *Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s. 10. Carter V. Findley de Osmanlı'da devleti "doğuş," "yükseliş," "gerileme" ve "reform" dönemlerine ayırarak

Bununla birlikte nispeten yakın dönemde yapılan revizyonist çalışmalarda modern devletin oluşum sürecinde Osmanlı tecrübesinin eşit bir örnek olarak ortaya konulması gerektiği ve Avrupa'da devletin dönüşümüyle ortak noktalar, paralelliklerin tespitinin mümkün olduğu dile getirilmektedir. Rifa'at 'Ali Abou-el-Haj, Suraiya Faroqhi, Ariel Salzmann, Baki Tezcan gibi tarihçiler Osmanlı İmparatorluğu'nda merkezileşme ve modernleşme süreçlerini 19. yüzyılda ani bir reform süreciyle değil öncesinde daha uzun yüzyıllarda yaşanan ve büyük güçlerin dış baskılarıyla değil, iç dinamiklerin etkin olduğu gelişmelerin doğal bir sonucu olarak, "organik" ve bir süreklilik içinde irdelleyen çalışmalarıyla bu yaklaşıma katkı yapmışlardır.¹⁶

Tanzimat döneminde kurumsal olarak görünür hale gelen devletin dönüşümünün pratik anlamda daha önceki yüzyıllarda başladığı ifade edilmektedir. Buna göre Osmanlı merkezi idaresinin bazı fonksiyonları 16. yüzyıl ortalarından itibaren büyüyen ihtiyaçlar çerçevesinde özerkleşme, profesyonelleşme, uzmanlaşma ve teknik eğitim açılarından sürekli bir gelişim trendine girmişti.¹⁷ Diplomatik ve ticari pratiklerin karmaşıkleşmesi sonucu devlet yönetiminde benimsenen merkezileşme ve uzmanlaşmanın Tanzimat reformlarından takriben iki yüz yıl önce başladığı iddia edilmektedir. Tanzimat reformları ise bu tecrübelerin ve amaca mahsus (*ad hoc*) çözümlerin bir sentezidir.¹⁸

bunların ilk üçünü "gelenekselci" devirler olarak niteleyen yaklaşımı benimsemiştir. Bu yaklaşıma göre devlette bürokratik anlamda bir dönüşüm 1789 yılından devletin yıkılışına kadar geçen sürede yaşanan "reform" döneminde gerçekleşmiştir. Carter V. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıülî, 1789-1922*, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014, s. 48-50.

16 Bkz. Rifa'at 'Ali Abou-el-Haj, *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany, State University of New York Press, 1991; Suraiya Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Çev. Hamide Koyukun Bejsövec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016; Ariel Salzmann, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı: Ancien Régime'i*, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011; Baki Tezcan, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York, Cambridge University, 2010.

17 Suraiya Faroqhi, "Krizler ve Değişim 1590-1699," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, İstanbul, Eren Yayınları, 2004, C: II, s. 676-680. 17. yüzyıl maliye bürokrasisinin karmaşık ve gelişmiş özellikleri bunun bir göstergesidir. Taşra idaresinin düzenlenmesi ve bürokratikleşmesi sonrasında malienin, etkin vergilendirmeyi sağlamanın ötesinde toplumsal fonksiyonları olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Linda T. Darling, *Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection & Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden, E. J. Brill, 1996, s. 303-304.

18 Abou-El-Haj, *a.g.e.*, s. 65-66.

Bu reform sürecini değerlendiren Mehmet Ö. Alkan, “var olma” mücadelesi kapsamında başlatılan askeri modernleşmenin ardından siyaset ve ekonomi alanında gündeme gelen modernleşmenin “basit bir taklidi ötesinde,” siyasette birlik ve bütünlük, ekonomide ise kalkınma endişesiyle yapıldığını belirtmektedir. “Batı” ve “Rusya”nın önemli rol oynadığı bu süreç, “zorunluluklar karşısında iradi müdahalenin bir sentezi”dir ve pragmatik gerekçelere sahiptir.¹⁹

19. yüzyılda devletin resmi programı çerçevesinde yürütülen bu “pragmatik” modernleşme Tanzimat döneminde “bürokratik”/“memuri” modernleşme, II. Abdülhamid döneminde “monarşik”/“sultani” modernleşme ve Jön Türkler döneminde “meşruti”/“anayasal” modernleşme şeklinde tezahür etmişti. Tercih edilen siyasi yöntemler farklı olsa da hepsinin amacı mevcut imparatorluğu çağın şartlarına uygun şekilde modern bir yapıya büründürmektir.²⁰

Bu çerçevede, yapılan yeni araştırmalarla daha önceleri hâkim modernleşme paradigmasına uymadığı için Osmanlı modernleşmesine ait genel hikâyenin dışında bırakılan II. Abdülhamid dönemi de bu sürecin bir parçası olarak anlatılara dahil edilmiştir.²¹

Yukarıda bahsedilen revizyonist çalışmalar, Osmanlı Devleti’yle Avrupa arasında büyük farklılıkların başlangıcını, daha önce kabul edildiğinden çok daha geç bir tarihten, 18. yüzyılın son çeyreğindeki kritik dönemden itibaren almaktadır.²² Osmanlı İmparatorluğu diğer devletlerden, topraklarının büyüklüğü ve jeopolitik bakımdan farklılığıyla ayrılsa da, o döneme kadar farklı savaş yapma usullerine, ticaret ağlarındaki değişimlere ve farklı idari biçimlere cevaplar üreten bir devlet olarak dönüşüm sürecinde yerini almıştı.²³

19 Mehmet Ö. Alkan, “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim,” *Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si*, Ed. Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, s. 75-76.

20 Alkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Modernleşme ve Eğitim,” s. 12-13.

21 Nadir Özbek, “Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C: II, No: 1, 2004, s. 77-78.

22 Faroqhi, *Devletle Başa Çıkmak*, s. 19-20. Mehmet Genç, “18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş,” *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 2010, s. 213-226. Ayrıca bkz. Feroze A. K. Yasamee, *Abdülhamid’in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı (1878-1888)*, Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul, Kronik Kitap, 2018, s. 20.

23 Salzmann, *a.g.e.*, s. 47-48.

Osmanlıların bu sürecin dışında kalma sebepleri çeşitli açılardan incelenmiştir. Bunlardan ekonomi temelli yorumlara göre para ekonomisine dayanan Avrupa devletleri, 17. ve 18. yüzyıllarda merkezileşme ve 19. yüzyıldan itibaren sanayileşme ile gelirlerini sürekli artırarak askeri kapasitelerini üst seviyeye çıkarmıştı. Osmanlı İmparatorluğu ise 18. yüzyılda vergi gelirlerini artırmak için aldığı ademimerkezileşme tedbirine ve 19. yüzyılda başarılan merkezileşmeye rağmen Avrupalı devletlerle karşılaştırıldığında gelirlerini artıramadığı için yetersiz kalan ordusuyla savaşlarda başarısız olmuştu.²⁴

19. yüzyılda çok güçlü dış ekonomik baskılar, içte gittikçe artan milliyetçi hareketler ve gücün gitgide daha fazla ademimerkezileşmesi sebebiyle zor bir süreç yaşayan Osmanlı İmparatorluğu, Batı Avrupa devletleri arasındaki rekabet ve maharet kazanan Osmanlı diplomasisinin bu durumu iyi değerlendirerek kurduğu ittifaklarla bu devletleri karşı karşıya getirmesi sayesinde ayakta kalabilmişti.²⁵

Modern devletin etkin bir şekilde yönetilmesi için gerekli olan modern bürokrasiye gelince, yukarıda Avrupa'daki gelişim sürecinden bahsedilen modern devlet geleneksel devlete göre çok daha büyük bir bürokratik organizasyona ihtiyaç duyuyordu.²⁶ Modern devletin kullandığı modern bürokrasinin ideal görünümünü formüle eden Weber'e göre bu bürokrasi tipinin temel özelliği, meşru egemenliğin dayandığı üç saf otorite tipi olan geleneksel, karizmatik ve hukuki otoritelerden sonuncusuna dayanmasıydı.²⁷ Hukuki otoritenin altında görev yapan modern idari mekanizma hukuki (yasal) ve rasyonel (ussal) ilkelere göre düzenleniyor ve çalışıyordu. Verimliliğin sağlanması için memurların liyakat kriterine göre seçilmesi, hiyerarşik bir yapı içinde çalışması ve profesyonel bir anlayışla bir kariyer

24 Kıvanç Karaman, Şevket Pamuk, "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500-1914," *Toplumsal Tarih*, No: 191, Kasım 2010, s. 30-32.

25 Fatma Müge-Göçek, Murat Özyüksel, "The Ottoman Empire's Negotiation of Western Liberal Imperialism," *Liberal Imperialism in Europe*, Ed. Matthew P. Fitzpatrick, New York, Palgrave Macmillan, 2012, s. 198.

26 18. yüzyılın ikinci yarısı ve 19. yüzyıl boyunca beş büyük devlette bürokratikleşmenin ne zaman ve nasıl gerçekleştiğine dair sentez mahiyetinde bir anlatı için bkz. Mann, *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, s. 444-478.

27 Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, C: I, İstanbul, Yarın Yayınları, 2012, s. 339.

(meslek) olarak düzenlenmesi modern (hukuki-rasyonel) bürokrasinin ayrıt edici özellikleriydi.²⁸

Diğer yandan, İngiltere, Fransa ve ABD’de modern bürokrasinin gelişimini karşılaştırmalı olarak inceleyen Françoise Dreyfus bu bürokrasilerin gelişim süreçlerinde hukuki-rasyonel bürokrasinin özelliklerini her zaman aynı ölçüde sergilemediklerini tespit etmiştir. Örnek olarak, eyaletler federasyonu şeklinde ortaya çıkan ABD’de hukuki-rasyonel bürokrasilerin gerektirdiği siyasi tarafsızlık çok yakın bir döneme kadar mevcut değildi ve kamu görevi ile parti çıkarlarının iç içe olması bir gereklilik olarak görülüyordu.²⁹ 18. yüzyılda Fransa’da memurlar halen siyasi iktidarın tek sahibi olan kralın, devleti idare etmek için seçtiği memurlarıydı. Aynı dönemde İngiltere’de ise görevlilerin seçiminde hamilik ve iltimasa başvurulması, kral tarafından parlamentonun siyasi gücünü dengelemek amacıyla özelliklerle kullanılan bir yöntemdi.³⁰ Bürokrasinin bir şahsa değil, soyut bir devletin genel çıkarına hizmet ettiği düşüncesi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren genel bir kabul görmüştü.³¹

Dreyfus’un karşılaştırmalı çalışması, modern devlet bürokrasilerinin her birinin kendine has kurumsal çerçeve ve toplumsal şartlar içerisinde geliştiğini ortaya koymuştur. Buna göre, bürokratik dönüşüm, devletlerin kendi “hudutlarıyla sınırlanmış evrenlerinde” gerçekleşmiştir. En önemlisi de değişiklikler, aslında en başta, kamu idaresinin organizasyonunu “rasyonalleştirmek” amacıyla yapılmamış, böyle bir iradede kaynaklanmamıştı. Yenilikler, devletlerin idarede o an için tespit ettikleri ihtiyaçlar açısından “makul ve etkili” görülmeleri sebebiyle tatbik ediliyordu.³²

Osmanlı bürokrasisinin klasik dönemden modern döneme dönüşümü analiz edilirken ise Weber’in ideal tipini ortaya koyduğu geleneksel otoritenin bir türü olan patrimonyalizm –ve onun uç biçimi olan sultanizm- şeması kullanılagelmiştir. Bu, modern devlet ve bürokrasinin

28 A.g.e., s. 339-340.

29 Françoise Dreyfus, *Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD’de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 134.

30 A.g.e., s. 47.

31 A.g.e., s. 183.

32 A.g.e., s. 287.

ulaştığı son noktadan, geçmişe dönük bir bakışla, kıyasa dayalı olarak geliştirilmiş bir şemadır. Patrimonyal devlet idaresinde, kişiler üstü ve kurallara bağlı liyakatin açıkça tanımlanmış alanı yerine, “efendi”nin takdir yetkisiyle tayin edilen görevler ve birbiriyle çatışan görev alanları vardır. Kararlar, rasyonel olarak tesis edilmiş hiyerarşi dahilinde değil, bazı hukuki normlar ve teamüllere göre veya “efendi”nin “keyfi” takdir yetkisiyle alınır. Hür anlaşmaya dayalı düzenli tayin sistemi ve terfi yerine devşirme sistemi vardır. Düzenli bir ihtiyaç olarak memurlara teknik eğitim verilmez. Parayla ödenen sabit maaşlar yerine ödemeler için arpalık sistemi kullanılır.³³

Osmanlı İmparatorluğu’nu “tarihi bürokratik imparatorluklar” kategorisinde ele alan S. N. Eisenstadt bu devletlerde bürokrasinin siyasi, toplumsal talep ve baskıları karşılamak ve düzene koymak vazifesini yürütürken zaman içinde, teşkilat ve profesyonellik bakımından bir derecede bağımsız bir mahiyet kazandığını belirtir. Bu bağımsızlığın tezahürü iki noktada görülmektedir. Bürokrasinin devlet hizmetine dair belirli genel usul, kural ve standartları oluşmuştur. Devlet bir hanedan bünyesinde temsil ediliyor olsa bile bürokratlar kendilerini devletin veya toplumun hizmetkârları olarak görürler.³⁴ Eisenstadt burada Weber’in patrimonyal bürokrasisiden daha farklı ve özelleşmiş bir bürokrasi yapısından söz ederek Osmanlı İmparatorluğu için daha yararlı bir genel tanımlama yapmaktadır.³⁵

Bu noktada, geçmişinde feodal yapılara dayanan devletlere ait bürokrasilerle “tarihi bürokratik imparatorluklara” dayanan devlet bürokrasilerinin gelişimleri arasında farklılık olabileceği konusu gündeme gelmektedir. Osmanlı ve daha sonra Türk bürokrasisinin, feodal geçmişi olan Almanya ve Fransa’dan ziyade, “bürokratik imparatorluk” geçmişi

33 Weber, *Ekonomi ve Toplum*, s. 348-350.

34 Samuel N. Eisenstadt, *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Historical Bureaucratic Societies*, New York, The Free Press, 1969, s. 274.

35 A.g.e., s. II. Carter Findley, Eisenstadt’ın klasik Osmanlı sistemini “patrimonyal” yerine “imparatorluk” rejimi olarak sınıflandırmasının tartışılması gerektiğini belirtir. Sistemdeki patrimonyal öğelerin artması sebebiyle en azından “gerileme” dönemi için yine Eisenstadt’tan ödünç aldığı “neo-patrimonyalizm” kavramını kullanmaktadır. Bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 5. Eisenstadt’ın geleneksel patrimonyalizm ile modern dönemde gelişen patrimonyalizmi ele aldığı çalışması için bkz. Samuel N. Eisenstadt, *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, London, Sage Publications, 1973.

bulunan Rusya ve Çin devletlerinin bürokrasileriyle karşılaştırılabileceği belirtilmiştir.³⁶

Tarihi pratiklere dayalı ampirik araştırmalar da Weber'in patri-monyal devlet tasvirinin ötesinde sonuçlar ortaya koymuştur. İnalçık, "Osmanlı bürokrasisinin saf bir "patrimonyal" yapıdan, belirlenmiş kural ve usuller ile nispeten "rasyonel" bir sistem içinde çalışan, giderek içe dönük ve özerk bir organizasyona doğru evrildiğini" düşünmektedir. Memurlar, loncalara benzeyen bürolarda yetiştikleri için bir tür meslek dayanışması ve özerklik geliştirmişlerdi. Bürokratların faaliyetleri meş-ruiyetini padişahın keyfinden, kendi uzmanlıklarından ve gelenekten ziyade "din ve devlet" in menfaatlerinden alıyordu. Bürokratların gerekli gördüklerinde Osmanlı devlet geleneğine aykırı gördükleri faaliyetleri eleştirmeleri bunun göstergelerindendi. Padişah değişiminde önceki hukuki düzenlemeler geçersiz kalıyor fakat bürokrasi esas olarak yerleşik devlet geleneklerinin korunmasını önemsiyordu. Keyfi uygulamaların önüne geçmek ve devletin taşradaki temsilcilerinin iş ve yetki alanlarını tanımlamak ve sınırlamak için merkezi bürokrasi tarafından nizamname ve *adaletnameler* hazırlanıyordu. Bürokrasiyi oluşturan kalemiye sınıfı klasik dönemde devletle ve devlet menfaatleriyle özdeşleşmiş nispeten özerk bir grup oldukları için sonraki yüzyıllarda askeri, teknik, hukuki ve idari reformların gerekliliği konusunda padişahları ikna eden ve ıslahatlar konusunda inisiyatif alan sınıf olmuştu.³⁷ Klasik dönem Osmanlı bürok-rasisinde divanîhümayunun çalışma sisteminde yıllar içinde uzmanlaşma ve gayrişahsılık yönünde görülen değişimler de bürokratikleşme yönünde bir temayüle örnek gösterilebilir.³⁸

36 Bu modern devletlerin, bugünkü "devlet olma" halleri (statehood), geçmişte feodal imparatorluk veya bürokratik imparatorluk olmalarından etkilenmiş olabilir. Bkz. Engin Akarlı, "The State as a Socio-Cultural Phenomenon and Political Participation in Turkey," *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Ed. Engin Akarlı, Gabriel Ben Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975, s. 140-141.

37 Halil İnalçık, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi," *Dünyü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, No: 7, 1994, s. 21-23.

38 Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayun*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007, s. 9, 20-21, 153; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, C. II, s. 73.

Weber'in hukuki ve rasyonel olmayan bürokrasi tasviri klasik dönem için zorunlu olarak verimsizlik ve etkin olmayan bir modeli ima etmektedir. Modern toplumlar için hukuki-rasyonel modelin en uygun idare mekanizması olduğu kabul edilse bile,³⁹ geleneksel toplumun idare mekanizmasının sırf hukuki-rasyonel kriterlere uymadığı için verimli ve etkin olmadığını söylemek yanıltıcı olabilir. Metin Heper'e göre, Weber'in etkinlik ve verimlilik esasına göre geliştirdiği hukuki-rasyonel model Osmanlı bürokrasisinin gelişimini açıklamak için yeterli değildir. Bu bürokrasi modeli, Batıdaki sanayileşmiş toplumlar için geçerli olan, kapitalist verimliliğin amaçlandığı bir sistemin formülasyonudur⁴⁰ ve daha çok teknik uzmanlığı olan, siyasi karar ve programları belirleme yetkisi olmadan, bunları veri kabul ederek, sadece uygulamakla sorumlu olan bir bürokrasidir.⁴¹

Bununla birlikte Heper "gelenekçilik" ve "modernleşme" bağlamında Osmanlı bürokrasisinin çeşitli dönemlerini Weber'in ideal tipleri ışığında değerlendirmiştir. Buna göre, bürokrasi olgusu bir sürekliliktir, modernleşme düz bir çizgide ilerlemez ve herhangi bir zamanda geleneksel kurumların yanında modern kurumlar da gözlemlenebilir, herhangi bir bürokraside birden fazla ideal tip aynı anda bulunabilir.⁴²

Heper'e göre Osmanlı bürokrasisi her dönem bütünüyle patrimonializme dayanmamış, özellikle ilk kurumlaşma aşamasında ve 18 ve 19. yüzyıllardan itibaren idarede daha fazla hukuki-rasyonellik görülmüştür. III. Selim'den itibaren askeri bürokraside yapılan reformlar ve kurulan modern ordunun modern sivil bir bürokrasi gerektirmesi sebebiyle hukuki rasyonel

39 Weber'in hukuki-rasyonel bürokrasi modelinin, gelişen teknolojiyle donanan modern toplumlar için de yetersiz olduğunu tartışan çalışmalar mevcuttur. Bürokrasinin değişen şartlara uyum sağlayabilmesi için esnek olması gereklidir; bu da yazılı kuralların önemli olduğu "biçimsel rasyonelite"yi değil, görevlilerin bağımsız takdir yetkisine önem veren "özel rasyonelite"yi gerektirir. Ayrıca ileri derecede profesyonelleşmiş memurların bulunduğu modern bürokrasilerde katı hiyerarşik yapılar fonksiyonel değildir. İlchman bu sebeple modern bürokrasilerde verimi sağlayan "rasyonel-üretken" bürokrasi idealini geliştirmiştir. Bkz. Waren İlchman, "Productivity, Administrative Reform and Anti-Politics: Dilemmas for Developing States," *Political and Administrative Development*, Ed. Ralph Braibanti, Durham, Duke University Press, 1969, aktaran Metin Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1977, s. 48-49.

40 Metin Heper, *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, 1974, s. 163.

41 A.g.e., s. 16.

42 Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, s. 34.

bürokrasinin unsurlarını içeren yenilikler yapılmıştır.⁴³ Weberci bürokrasinin “şahsilik ve keyfilikten uzak olma” ilkesi bakımından Heper, Osmanlı İmparatorluğu’nda 18. yüzyıldan itibaren değişiklikler bulur. III. Selim dönemi meşveret toplantıları, II. Mahmud döneminde şeriatı bağimsız hüküm koyma yollarının açılması, Tanzimat döneminde yönetimde şahsılık ve dini etkilerin azalması bunun örnekleri olarak sunulmuştur. Tanzimat döneminde Dar-ı Şura-yı Babîâli, Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye gibi kurullara kodifikasyon görevi verilmesini, yasama yetkisinin padişahıtan alınarak devletin organlarına geçmesi şeklinde yorumlar. Bu dönemde padişahların yetkilerini fazla kullanmayarak Babîâli’ye devretmeleri de yönetimde şahsiliği azaltmıştır. Yazılı kurallardaki artış ise keyfilikten uzaklaşmanın delillerindendir. II. Abdülhamid ve meşrutiyet dönemlerinde yapılan bürokratik organizasyon ve prosedüre dair bazı düzenlemeler aynı amaca hizmet etmiştir.⁴⁴

Weberci bürokrasinin somut göstergeleri arasında eğitim, liyakat ve bürokrasi teşkilatının hiyerarşik bir yapıda organize edilmesi bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet görevlilerinin eğitilmelerine yeniden önem verilmeye başlanması ve memurların işe alınmadan önce eğitimden geçmeleri usulünün zaman içinde benimsenmesi eğitimle ilgili yenilikler olarak ön plana çıkar. III. Selim’den itibaren elçiliklere, yetiştirilmek üzere memurlar gönderilmiş, II. Mahmud’ dan itibaren modern mektepler kurulmuş ve Tercüme Odasında diplomatlar yetiştirilmiştir. İşe alımlarda liyakatin temini için II. Abdülhamid döneminde diploma gerekliliği yanında adaylar için kesin kriterler ve imtihanla eleme sistemi getirilmiştir. II. Mahmud döneminden itibaren bürokratik organizasyonda yeni görev ve rütbelerin ihdasıyla hiyerarşik bir yapı kurulmuştur. Memuriyetlerin sürekliliği ve ödemelerin maaşlı hale gelmesi sağlanmıştır.⁴⁵

Bununla birlikte bürokraside üst kademelerin idari olmaktan çok siyasi seçkinler tarafından işgal edilmesi ve orta ile alt kademelerde takdir yetkisinin sınırlı olması açısından patrimonial tarzın devam ettiğini tespit eden Heper,

43 A.g.e., s. 82. Bu yeniliklere ve sebeplerine ilişkin bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, 1. ve 3. bölümler.

44 Heper, *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme*, s. 85-88.

45 A.g.e., s. 91-94.

bu sebeple 19. yüzyıl Osmanlı bürokrasisini hukukî rasyonel değil fakat “hukukî patrimonyal” bir bürokrasi şeklinde tanımlamayı teklif etmiştir.⁴⁶

Osmanlı bürokratik modernleşmesinde farklı bir aşama olarak II. Abdülhamid döneminde karar ve yürütme gücünün Babîâlî’den geri alınıp iktidarın tekrar sarayda (mabeyn) toplanması “bürokraside şahsileşmenin geri dönüşü” şeklinde yorumlanmıştır. Georgeon’a göre II. Abdülhamid’in mutlak yetkilere sahip olabilmesi paradoksal bir şekilde modernleşmenin de katkılarıyla gerçekleşmişti. Klasik dönemde padişahların yetkileri yeniçeriler ve ulema tarafından sınırlanırken 19. yüzyılın başından itibaren gelişen ve güçlenen bürokrasi de bu rolü üstlenmiştir. Aynı dönemde modernleşme ve Batılılaşma etkileriyle yeniçeriliğin kaldırılması ve ulemanın zayıflamasıyla geleneksel dengeleyici güçler ortadan kalkmıştı. Abdülhamid Babîâlî’yi yani bürokrasiyi de etkisizleştirmeyi başarınca otoriter bir güç olarak iktidarını sağlamlaştırmış oldu.⁴⁷

Diğer yandan, II. Abdülhamid dönemi bürokrasisi sadakati liyakate tercih etmesi sebebiyle kendi döneminde de Jön Türkler tarafından eleştirilmekteydi. Tanzimat döneminde Babîâlî’nin artan etkinliği ve yönetimde gayrişahsileşme gibi gelişmelerle bürokrasiyi rasyonelleştirerek modern bir idari sistem oluşturma yönünde mesafe alınmışken Abdülhamid döneminde neo-patrimonyal uygulamalarla bu yoldan geri dönüldüğünü iddia ediyorlardı. Şükrü Hanioglu’na göre Abdülhamid bürokraside patrimonyal bir düzen kurmayı amaçlamıyordu. İdarenin tepe noktasında bulunan padişahın, kararlarını herhangi bir kanuna dayandırma zorunda olmadığı ve iradelerle devleti yönettiği fakat onun dışında sadrazamdan itibaren tüm bürokratik mekanizmanın kanunlarla sınırlı olduğu bir yönetimi yerleştirmek istiyordu. Bu sistem patrimonyal bir sistem değil tek bir patrimonyal liderin rasyonel bir bürokrasi ile çalışması şeklinde özetlenmektedir.⁴⁸

Bununla birlikte II. Abdülhamid’in bütün imparatorluk sathında Batı tarzı bir eğitim sistemini yaygınlaştırmasında gaye bürokratik

46 A.g.e., s. 90-91.

47 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Berktaş, 5. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 14.

48 M. Şükrü Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, New York, Oxford University, 1995, s. 23-24.

modernleşme için gerekli insan kaynağını temin etmekte. Bu gelişmeleri Avrupa'daki gazetelerde yayınlanan makalelerle ilan ederek burada kendi yönetim sistemiyle ilgili olumlu bir bakış yerleştirmeye çalışıyordu. İyi eğitilmiş modern bürokratları metheden söylemleri onun modernleşme yanlısı tarafının göstergelerindendi.⁴⁹

II. Abdülhamid'in modern bir bürokratik aygıt oluşturmak için eğitim alanındaki bu girişimlerine rağmen bürokratik atamalarda sadakat kıstasını öne çıkarması bu eğitim sistemiyle yetişen bürokratlar olan Jön Türklerin rasyonel bir bürokratik sistem içinde yükselme şansı bulamamasına sebep olmuştu. Üst makamlarda eski tarz fakat "sadık" bürokratlar yer alıyor yeni yetişen bürokratlar onların altında çalışıyordu. Bu sebeple Jön Türkler muhalif söylemlerini Abdülhamid dönemi idari sisteminin liyakat yerine sadakati öncelediği yargısı üzerine kurmuşlardı. Hanioğlu'na göre Abdülhamid'in devletin idari yapısındaki bu çelişkili tasarrufu ona yönelik güçlü bir muhalif hareket oluşmasında itici güç olmuştu. Bir yandan imparatorlukta "yegâne patrimonyal figür" olmayı istiyordu, diğer yandan ise modern bir bürokrasi ve ordu eliyle etkin, verimli bir yönetimi gerçekleştirmeye çalışıyordu.⁵⁰

Bundan sonraki bölümlerde Osmanlı bürokrasisinin en hızlı şekilde kurumsallaşan ve karmaşıklaşan organlarından olan hariciyenin inşası ele alınırken bu Giriş bölümünde çizilen çerçeve dahilinde Osmanlı İmparatorluğu'nun iç dinamiklerine, ihtiyaçlarına ve karşılaştığı problemlere çözüm geliştirme sürecine odaklanılmaya çalışılacaktır.

49 A.g.e., s. 25.

50 A.g.e., s. 25-27.

III. SELİM, II. MAHMUD VE TANZİMAT DÖNEMLERİNDE OSMANLI HARİCİYESİ

HARİCİYEDE DÖNÜŞÜMÜN İLK DÖNEMİ: III. SELİM(1789-1807)

Sürekli ve Karşılıklı Diplomasiye Geçiş

Osmanlı İmparatorluğu klasik döneminden itibaren etkileşimde bulunduğu diğer dünya devletleriyle ilişkisini İslam hukukunun öngördüğü teorik bir zemin üzerinde kurmuştur. Buna göre dünya üzerinde üç tür ülke mevcuttu: “Darü'l-İslam,” İslam kanunlarına göre yönetilen ülkeleri, “Darü'l-harb” İslam dışı kanunlarla yönetilen ve teorik olarak kendileriyle sürekli bir savaş halinde bulunulan ülkeleri, “Darü'l-ahd” ise yapılan ikili anlaşmalar sonucu ve anlaşma devam ettiği sürece barışçıl ilişkiler içinde bulunulan ülkeleri tanımlamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu bu teorik çerçeveden aldığı meşruiyetle doğal yayılma ve etkileşim alanı olarak batısında bulunan Hristiyan Avrupa devletlerinin coğrafyasını seçmiş ve uzun yıllar yabancı bu devletlerle ilişkisini “Darü'l-harb” zemininde savaş yaparak ve “Darü'l-ahd zemininde barışçıl diplomatik ve ticari ilişkiler kurarak devam ettirmiştir.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde 17. yüzyıla kadar Osmanlı dış siyaseti temel olarak askeri güce ve o güç sayesinde elde edilen avantajlara dayanıyordu. Diplomasi ise Osmanlı Devleti'nin dış politika hedeflerinin gerçekleşmesi için sürekli olarak kullandığı bir araç değildi. Yabancı devletlere belli bir amaç için geçici olarak *ad hoc* elçiler gönderili-

1 Halil İnalcık, “Dar al-Ahd,” *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., Leiden, E. J. Brill, 1965, C: II, s. 116; A. Nuri Yurdusev, “The Ottoman Attitude Toward Diplomacy,” Ed. A. Nuri Yurdusev, *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?*, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 15. Uzun yıllar boyunca Bizans, Avrupalı devletler ve Safevi Devleti'yle dostluk ve düşmanlık ilişkileri içinde bulunan Osmanlılar bu sayede “sulhname,” “ahidname,” “emannname” gibi tanımlamaların yer aldığı geniş bir barış terminolojisine sahip olmuşlardı. Barışın kuralları, prosedürleri ve teamülleri her yeni anlaşmanın katkı yaptığı uzun yıllara dayanan bir süreçte oluşmuştu. Bkz. Mehmet İpşirli, “Sulh (Osmanlılar'da),” *DİA*, C: XXXVII, İstanbul, 2009, s. 490.

yordu. Osmanlı Devleti, diplomasiyi bir araç olarak sürekli kullanan Avrupa devletlerinin diplomatik faaliyetini kabul eden, bu faaliyete ev sahipliği yapan bir konumdaydı. Diğer yandan diplomatik ilişkilerin darü'l-ahd kapsamında hukuki zeminini belirleyen anlaşmalar olan “ahidnameler” de tek taraflı olarak karşı tarafa “verilen” metinlerdi çünkü devletin askeri gücü buna imkân veriyor, diplomatik pazarlık ve müzakerelere ihtiyaç duyulmuyordu. Bu çerçevede klasik dönemde Osmanlı diplomasisinin niteliği *ad hoc* (amaca mahsus) ve tek taraflı bir diplomasi olmasıydı.² Bu tercihin en temel sebeplerinden biri de imparatorluğun idari mekanizmasının merkezî bir yapıya sahip olmasıydı. Önem arz eden her konunun olduğu gibi dış politikanın da başkent İstanbul’da ele alınması bir zorunluluktur.³

M.S. Anderson sürekli ve karşılıklı diplomasiinin en temel öğelerinden olan daimi elçiliklerin Avrupa’da devletlerin ihtiyaçları çerçevesinde 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşmaya başladığını belirtir. Osmanlı İmparatorluğu ise geniş toprakları, Avrupa’nın en büyük askeri kaynaklarına sahip oluşu ve Hristiyan dünya karşısındaki “sarsılmaz” üstünlük algısı sebebiyle takriben üç yüz yıl daha daimi temsilciliklere ihtiyaç duymamıştı.⁴

Osmanlı İmparatorluğu kuruluşundan itibaren Müslüman veya Hristiyan devletlerin yöneticilerine özel bir görevi yerine getirme amaçlı ve geçici bir süre kalmak üzere *ad hoc* elçiler göndermekle yetiniyordu. Bu elçilerin gönderilme amaçları genel olarak dostluk ilişkilerini geliştirmek, yeni bir padişahın tahta geçtiğini duyurmak, iki devlet arasındaki bir sorunun çözümü için müzakerede bulunmak veya ahidnameleri düzenleyip onaylatmaktı. Bunlara ek olarak 18. yüzyıldan itibaren başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerine gönderilen elçilere buradaki devlet düzenini, idari yapıyı, kurumsal işleyişi, bilimsel ve teknolojik faaliyetleri gözlemleyip rapor etme görevi de verilmişti. İmparatorluk giderek daha başarılı ve güçlü bir şekilde karşısına çıkan rakiplerinin sistemini öğrenmekle ilgiliydi. Bu

2 Ahidnamelerin diplomatik ilişkilerin hukuki temellerini oluşturmasıyla ilgili bkz. Zeynep Bostan, “An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy,” Yüksek Lisans Tezi, University of Leicester, 2011.

3 Sinan Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic,” *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 495.

4 M. S. Anderson, *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919*, Essex, Longman, 1993, s. 9.

da elçilerin gittikleri ülkelerde gördüklerini anlattıkları sefaretnamelerin sayıca artmasını ve içeriğinin genişleyerek merkez açısından önemli veriler olarak değerlendirilmesini sağladı.⁵

18. yüzyılda sayısı artarak gönderilen *ad hoc* elçilerin isimleri ve gönderildikleri yerler çeşitlilik arz ediyordu. Fransa, Rusya, Prusya, Avusturya, İspanya gibi Avrupa devletlerine gönderildikleri gibi İran ve Fas gibi İslam ülkelerine de gönderiliyorlardı.⁶ Gittikleri bölgelerde yaptıkları gözlemleri derleyerek yazdıkları sefaretnamelerle Osmanlı Devleti'nin dönüşüm sürecine katkıda bulunan dönemin öne çıkan *ad hoc* elçileri ise Viyana ve Avusturya sefaretnameleriyle İbrahim Paşa, Hattı Mustafa Efendi, Ahmed Resmi Efendi ve Ebubekir Ratib Efendi, Fransa sefaretnamesiyle Yirmi Sekiz Çelebi Mehmed Efendi, Rusya sefaretnameleriyle Nişli Mehmed Ağa, Şehdi Osman Efendi, Mustafa Rasih Paşa ve İspanya sefaretnamesiyle Vasıf Efendi'ydı.⁷

Osmanlıların diplomaside *ad hoc* elçiliklerin kullanımını tercih etmeleri dini inanışlarıyla da örtüşüyordu. İnançlarının İslam toprağı olmayan yerde uzun süre bulunmaya izin vermemesi sebebiyle de Hristiyan Avrupa ülkelerinde daimi elçilik kurmayı düşünmemişlerdi.⁸ Örnek olarak, ilk daimi elçilerden Paris Büyükelçisi Abdürrahim Muhib Efendi'ye, elçilik görevinin başında 1806'da verilen talimatnamede, kendisinin ve heyetinde bulunan diğer sefaret memurlarının şer'i sınırların dışına çıkmaması, farzları yerine getirmeleri ve yabancılarla yakın ilişkiler

5 Faik Reşit Unat, *Osmanlı Seafirleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968, s. 17-19. Osmanlı Devleti'nin, kuruluşundan son dönemine kadar, ilişkide olduğu devletlere gönderdiği özel amaçlı ve daimi elçiler ile diğer devletlerden Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilerin, isim, görev süreleri ve gönderilme sebeplerini gösteren bir liste "Don Juan Archiv Wien" tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Suna Suner, "The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire," Don Juan Archiv Wien Online, (Çevrimiçi) <https://db.donjuanarchiv.at/pub/DJA/BOT.pdf> Liste geliştirilmektedir.

6 Unat, a.g.e., s. Ek: IX-XIV.

7 Mehmet Alaaddin Yalçınkaya, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerinin Kaynak Değeri," OTAM, Sayı: 7, 1996, s. 331-332.

8 Ercüment Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968, s. 10; Unat, A.g.e., s. 4-5. Fransız diplomat Maurice Herbet, 1797-1802 arasında elçilik yapan Seyyid Ali Efendi'yi anlattığı eserinde, Osmanlıların aynı dinden olmadıkları Avrupalıların arasında yaşamayı "zor ve günah" saydıkları için daha önce ikamet elçisi bulundurmadıklarını belirtir. Bkz. Maurice Herbet, *Une ambassade Turque sous le Directoire*, Paris, 1902, aktaran Enver Ziya Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946, s. 164.

kurdukları ortamlarda, şer'i kural ve adabın korunmasına dikkat etmeleri bildirilmişti.⁹ Bu talimat, Osmanlı Devleti'nin diplomaside geleneksel ter-cihlerini değiştirerek daimi elçilikler göndermeye başladığı bu ilk dönem-de gayrimüslim ülkelerde uzun süreli yaşamla ilgili din temelli kaygıların olduğunun bir göstergesidir.

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yalnızca askeri güce dayanarak dış siyaset hedeflerine ulaşma kapasitesinin azaldığı görül-mektedir.¹⁰ Arzulanan sonuçlara askeri güçle ulaşmak mümkün olmadığına ortaya çıkan ilk değişim, savaş halini bitiren anlaşmalar için artık pazarlık süreçlerinin işlenmesi ve müzakerelerin yapılıyor olmasıydı. Bu çerçevede kar-şılıklı diplomasi kullanımının ilk adımı 1683'teki Viyana Kuşatmasının ardın-dan Avrupalı müttefik devletlerle yapılan savaşları 1699'da bitiren Karlofça Anlaşmasının müzakereler sonucunda imzalanmasıydı. Karşılıklı diploma-sinin bu ilk döneminde diplomatik ilişkilerin hukuki zemini artık tek taraflı olarak "verilen" "ahidname"ler değil, Osmanlı İmparatorluğu ve savaştığı devlet arasında bir uzlaşmaya dayalı olarak "imzalanan" "muahedeler"di.¹¹ Hurewitz'in tanımlamasına göre Karlofça ile başlayan ve III. Selim döne-minde (1789-1807) daimi elçiliklerin açılmasına kadar devam eden dönemin Osmanlı diplomasisi "anlaşmalar imzalayan/anlaşmalara taraf olan bir imparatorluğun tek taraflı diplomasisi"ydi.¹²

Buna rağmen 18. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyasetinde esas olarak askeri gücüne dayandığı bir dönemdi ve tek hedefi, mevcut top-rakları üzerindeki hâkimiyetini sürdürmek veya kaybettiği topraklarını geri almak için savaş yapmak ve kazanmaktı. 17. yüzyılın sonunda ilk toprak kayıplarını yaşayan imparatorluk 18. yüzyılın ilk yarısındaki savaşlarda kay-bedilen bu toprakları büyük ölçüde geri aldı. Bununla birlikte, 18. yüzyılın

9 Bu talimatnamenin sadeleştirilmiş hali Enver Ziya Karal tarafından yayınlanmıştır: Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 198-199.

10 17. yüzyıldan itibaren uluslararası siyasetin güç ilişkileri çerçevesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği dönüşümün analizi için bkz. Namık Sinan Turan, *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplo-masisinin İzinde*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 205-282.

11 Bülent An, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Uncon-ventional?*, ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 42.

12 J.C. Hurewitz, "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal*, C: XV, No: 2, Bahar 1961, s. 145.

ikinci yarısından itibaren Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşların sonucu kesin bir yenilgi ve yeni toprak kayıpları olmuştu.¹³

Böylece 18. yüzyılda diplomasinin dış siyasette bir araç olarak kullanımını giderek artan bir oranda ve önemli bir ihtiyaç olarak gündeme geldi. Bu dönemde gönderilen *ad hoc* elçilerin sayısındaki artış bunun göstergesiydi. Bu elçiler, barışçıl ilişkilerin kurulması ve devam etmesini sağlamak amacıyla olduğu kadar, giderek çok daha güçlü rakipler haline gelen Avrupa devletleriyle mücadeleyi yürütebilmek için, onlar hakkında gerekli bilgileri toplamak amacıyla da gönderiliyordu.

18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yöneticileri Avrupalı rakiplerinin askeri ve siyasi üstünlüğünü açık bir şekilde idrak edince cevap olarak devlet kurumlarında köklü bir reform uygulamaya koydular. Nizam-ı Cedid, öncelikli olarak askeri düzenlemeleri hedeflese de dönemin padişahı III. Selim'e göre devlet işleri "tıpkı bir saatin dişlileri gibi" birbiriyle bağlantılıydı ve yapılan reformlar ancak kapsamlı olursa başarıya ulaşabilirdi.¹⁴

Bu sebeple III. Selim'in reform sürecinde Osmanlı Devleti diplomasiyi kullanımını da gözden geçirmiş, sürekli diplomasinin kurumsal anlamda kullanılmasına yani Avrupalı devletlerin uzun zamandır kullanmakta olduğu daimi elçiliklerin açılmasına karar verilmişti. Bu karar, Osmanlı diplomasisinde Karlofça'dan itibaren "karşılıklı" diplomasinin gündeme gelmesinden sonra, daimi elçiliklerle "sürekli" diplomasinin de benimsendiği yeni dönemi başlatmıştı. İmparatorluk o döneme kadar ev sahibi olarak tarafı olduğu bu diplomasi tarzını bizzat ve kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başlıyordu. Daimi elçiliklerin kurulması, 1792-1807 yılları arasında uygulamaya konan Nizam-ı Cedid reformları içinde "orijinal" olan tek yenilikti ve bundan sonraki dönem için uzun süreli etkileri oldu.¹⁵ Elçiliklerin açılması kararı aynı zamanda Fransız İhtilali sonrasında gelişen yeni uluslararası diplomatik şartlara bir cevap olarak da yorumlanmıştır.¹⁶

13 Genç, a.g.m., s. 211-212.

14 Thomas Naff, "Reform and conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, C: LXXXIII, No: 3, 1963, s. 295.

15 M. A. Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London: 1793-1797*, İstanbul, İsis Yayınları, 2010, s. 25; Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 165.

16 Carter V. Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle Eastern Studies*, C: III, No: 4, s. 396.

Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomaside karşılıklılık ilkesini ve dolayısıyla modern diplomasi usullerini tedricen benimsediğinin göstergelerinden biri de "tayin" uygulamasından III. Selim döneminde vaz geçilmeydi. Gelen elçilerin, sınırdan ülkeye girişlerinden itibaren misafir sayılarak yol ve gıda masraflarının karşılanması anlamına gelen tayinat usulü, Avrupa diplomasisinde görülmeyen bir uygulamaydı. Osmanlı İmparatorluğu ise büyüklük ve misafirperverlik göstergesi olarak III. Selim dönemine kadar sınırdan girip başkente gelene kadar ve yine ülkelerine dönüşte elçilerin masraflarını karşılamaya devam etmişti. 1793'ten itibaren Osmanlı Devleti'nde ülke sınırından başkente gelişlerine kadar elçilere tayin verilmesinden vazgeçilip, bundan elde edilecek meblağın Osmanlı ikamet elçilerine verilmesi kararlaştırılmıştı. Yusuf Ağâh Efendi'ye de Londra'ya gitmeden önce tayin teklif edildiği halde kabul etmemesi söylenmişti. Bundan sonra Osmanlı Devleti de gelen ikamet elçilerine tayin vermeme karar almıştı. Sadece fevkalade elçilere tayin verilecekti.¹⁷ Tayinat uygulamasının kaldırılması kararı 1794 tarihli bir hatt-ı hümayunla resmi hale getirilmişti.¹⁸ Ahmed Cevdet Paşa Osmanlı Devleti'nin bu uygulamadan vazgeçmesindeki amacın, ekonomik yarar sağlamaktan ziyade bu geleneğin İstanbul'daki yabancı elçiler tarafından bir mecburiyet gibi dayatılması ve adeta bir hukuk kuralı gibi işletilmek istenmesi sebebiyle devleti bu durumdan kurtarmak olduğunu belirtmektedir.¹⁹ Diplomaside karşılıklılık ilkesi Osmanlı Devleti'nin kurtulmak istediği bu uygulamanın terk edilmesi için kullanılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri yürüttüğü *ad hoc* ve tek taraflı diplomasiden bu şekilde tamamen ve zorunlu olarak vazgeçmiş sürekli ve karşılıklı diplomasiyi benimsediği söylenebilir. Bununla birlikte III. Selim döneminde açılan daimi elçilikler 1821-1834 arasında çeşitli iç ve dış gerekçelerle kapalı kaldığı için bu dönem karşılıklı diplomasi için bir "deneme" olarak adlandırılmış ve nihayet II. Mahmud döneminde daimi elçilikler bir daha kapanmamak üzere yeniden açıldığında Osmanlı diplo-

17 Unat, *a.g.e.*, s. 14-15.

18 Hacer Topaktaş, "Osmanlı Diplomasinde "Tayinat" Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler," *Akademik İncelemeler Dergisi*, C: X, No: 1, 2015, s. 44.

19 Unat, *a.g.e.*, s. 15-16. Ayrıca bkz. Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 185.

masisinin Avrupa devletler sistemiyle giderek artan entegrasyonundan ve diplomaside karşılıklılığın benimsenmesinden bahsedilebilmiştir.²⁰

Roderic H. Davison'a göre, 19. yüzyılda Osmanlı dış politikasını yönlendiren prensipler; Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığı ve bütünlüğünün korunması, Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla gündeme gelen Osmanlı tebaasının eşitliği, Osmanlı Devleti'nin Avrupa Devletler Sisteminin bir üyesi olması, milletlerin kendi kaderini tayin ilkesine karşı mevcut egemen rejimlerin devamının esas olması, genelde *status quo*yu koruma eğiliminde olduğu için uluslararası hukuka bağlılık, ahde vefa ilkesi bağlamında uluslararası anlaşmalara sadakat ve Osmanlıların içişlerine müdahale edilmemesiydi.²¹

Bu yeni dönemde Osmanlı diplomatları ve devlet adamlarının diplomaside kullandıkları metotlar da tespit edilmiştir. Buna göre Osmanlılar Avrupalı büyük güçlerin desteğine başvuruyor, uluslararası konferanslara katılmaktan mümkün olduğunca kaçınıyor ve yabancı ülkelere kamuoyunu etkileyecek faaliyetlerde bulunuyordu. Kabul etmek istemedikleri teklifler karşısında Osmanlı kamuoyunun muhtemel tepkisini bahane göstermek Avrupa diplomasisinden öğrendikleri bir taktikti. İlişkileri geliştirmek için yabancı ülkelere padişah düzeyinde ziyarette bulunmak da yine Avrupa'daki diplomatik eğilimlere uyarak benimsedikleri bir yenilik olmuştu.²²

Davison'ın tespit ettiği bu prensiplerin Osmanlı Devleti'nin pragmatik siyaset tarzının gereği ve dış politikaya bir yansıması olarak benimsendiği söylenebilir. İlkeler ve metotların her biri incelendiğinde ilgili dönemde büyük güçlerin kontrolündeki uluslararası arenada Osmanlı çıkarlarının savunulmasına imkân sağlayan birer araç oldukları görülmektedir.

Modern Osmanlı hariciyesinin inşa sürecinin kurumsal anlamda başlıca Avrupa başkentlerinde daimi diplomatik temsilcilikler açılmasıyla başladığı kabul edilebilir. Bu, altyapısında teorik, zihinsel, hukuki değişimlerin yaşandığı fakat en çok kurumsal dönüşümler üzerinden kendini gösteren

20 Hurewitz, *a.g.m.*, s. 145.

21 Roderic H. Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 321-325. Ayrıca bkz. Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy and Its Legacy," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 334-343.

22 Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy," s. 325-327.

ve takip edilebilen bir süreçti. Bu bölümün devamında Osmanlı hariciyesinin inşa süreci, yurtdışında kurulan dış temsilcilikler ve merkezde diplomasi odaklı dış siyasetin planlanıp yürütüldüğü bürokratik kurumların gelişimleri üzerinden takip edilecektir. Böylece II. Abdülhamid diplomasisi ele alınmadan önce, o döneme kadar Osmanlı diplomasisinin dönüşümü ve II. Abdülhamid'in devralacağı kurumsal mirasın gelişim safhaları görülecektir.

Osmanlı Daimi Elçiliklerinden Önce Avrupa'da Sürekli Diplomasi

III. Selim döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun yurtdışında daimi elçilikler kurma kararından önce Avrupa'da daimi elçilikler tarihte üç yüz yıla yakın bir yol kat etmişti. Daimi elçilikler İtalyan şehir devletleri arasında, bölgedeki siyasi, ekonomik ve kültürel saiklerin etkisiyle 13 ve 15. yüzyıllar arasında tedricen gelişen diplomatik araçlardı. Bu devletçikler bir uluslararası sistem içinde birbirine denk güçlere sahiptiler. Aralarındaki sürekli savaşlar ve sistemde egemen bir otoritenin yokluğu sebebiyle mevcut sistemi korumak, ittifaklar kurmak ve var olma mücadelesinde birbirlerinin kapasiteleri, niyetleri, siyasal durum ve hedefleriyle ilgili bilgi sahibi olmak için diplomasiye sürekli ihtiyaç duyuyorlardı. 15. yüzyılda en büyük ve yakın tehdit olarak Osmanlılarla savaş ihtimaline karşı Osmanlı başkentinde daimi elçilikler bulundurmak da İtalyan şehir devletleri için hayati öneme sahipti.²³

Avrupa'da merkezi devletlerin gelişimi ile diplomasinin sürekli kullanımına duyulan ihtiyaç arasında bir bağlantı vardı. Gelişen ve daha sofistike hale gelen merkezi devletler, siyasal otoritenin dağınmış halde bulunduğu ortaçağda olduğundan çok daha fazla tehlikeye açıldılar. Merkezi ve modern devletler hayatta kalabilmek için birbirlerinin faaliyetlerini ve niyetlerini sürekli olarak takip etmeye ihtiyaç duymaya başlamışlardı.²⁴

Daimi elçiliklerin kullanımı İtalyan şehir devletlerinin önceki yüzyıllarda kurduğuna benzer bir uluslararası denge sistemini 16. yüzyılda oluşturmuş olan Avrupa'nın tamamına yayıldı. Bununla birlikte devletler ancak siyasi ve stratejik sebeplerle, gerçekten ihtiyaç duyduklarına karar verdikleri zaman elçilik bulundurma taraftarıydılar. Örnek olarak diğer

23 Garrett Mattingly, *Renaissance Diplomacy*, New York, Dover Publications, 1988, s. 48-50, 76.

24 Anderson, *a.g.e.*, s. ix.

Avrupa devletleri karşısında görece üstün güce sahip olan Fransa daimi elçilik kurma konusunda en yavaş davranan devletlerden biriydi.²⁵

Diğer yandan, Daniel Goffman'a göre yaygın literatürün aksine daimi elçiliklerin ortaya çıkarak geliştiği yeni diplomasi tarzı sadece İtalyan şehir-devletleri arasındaki etkileşimlerin ve Avrupa devletleri ile ilişkilerin bir sonucu olarak ortaya çıkmamıştı. Daimi temsilcilikler, ekstra-teritoryalite (bulunduğu ülkenin yasalarından muaf olma) ve karşılıklılık (mütekabiliyet) ilkesi gibi modern diplomasinin temel öğeleri Osmanlı topraklarına katılmış olan Venedik, Floransa ve Ceneviz gibi İtalyan kolonilerinin yöneticilerinin Osmanlı ile ilişkiler çerçevesinde edindikleri tecrübelerle de dayanmaktaydı.²⁶ Venedik daimi elçisinden itibaren tüm devlet elçilerine ahidname hukuku çerçevesinde verilen diplomatik dokunulmazlıklar sonradan modern diplomasinin esaslarından olacak ilkelerle bağlantılı olabilecek erken tarihli uygulamalardı.²⁷

Osmanlı Devleti'nin yabancı diplomatlara yönelik uygulamalarında kökenleri tespit edilen modern diplomasi pratiklerinden biri de temsilcilere ahidname hukuku temelinde din ve ibadet özgürlüğüne dair hak ve imtiyazlar verilmesiydi. Goffman, Osmanlılarda yabancılarla iletişimin başından beri var olan bu pratiklerin Avrupa ülkelerinde benimsenmesinin uzun zaman aldığını belirtir. Avrupa'da diplomatlar için din ve ibadet özgürlüğü Protestan ve Katolik devletler arasında din savaşlarının bitmesinden sonra ekstra-teritoryalite kavramının geliştiği 17. yüzyılda ancak yerleşmişti.²⁸

Daimi elçiliklerin kullanımı tüm Avrupa devletleri tarafından yıllar içinde artarak benimsenmiş olsa da elçiliklerin genelde düşük seviyede tutulduğu tespit edilmiştir. 18. yüzyılda çoğu Avrupa devleti kendisine çıkar sağladığını düşünmediği veya geleneksel olarak bu yönde bir tercihi olmadığı sürece büyükelçi seviyesinde temsilci atamıyordu. 1914'te İngiltere'nin sadece dokuz büyükelçiliği vardı ve Washington ile Tokyo büyükelçilikleri ise çok yakın bir

25 A.g.e., s. 9.

26 Daniel Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004, s. 219-220. Ayrıca bkz. Daniel Goffman, "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi," *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 87-104.

27 Gilles Veinstein, "İstanbul'da İlk Daimi Sefaretlerin Açılması," *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005*, Ed. Edhem Eldem, Çev. Menekşe Tokyay, C. II, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 722.

28 Goffman, *Osmanlı Dünyası ve Avrupa*, s. 221-222.

zamanda ortaelçilikten yükseltilmişti. 1876 ve 1887'ye kadar İngiltere, Roma ve Madrid'e hiç büyükelçi tayin etmemişti. 1871'de Fransa'nın toplam yedi büyükelçiliği varken 1914'te bu rakam ancak ona çıkmıştı. Fransa'nın Berlin temsilciliği 1862'ye kadar ortaelçilikten büyükelçiliğe yükseltilmemişti. 19. yüzyılda diplomasi hizmetlerinin kurumsal yapısının oldukça küçük ve sade olduğu bu örneklerden anlaşılmaktadır. Diplomatik temsilcilikler yüzyılın sonuna kadar geleneksel işlevlerini devam ettirdiler ve hacim ve faaliyet çeşitliliği bakımından fazla değişikliğe uğramadılar.²⁹

Siyasi gereklilikler çerçevesinde oluşturulan ve yaygınlaşan daimi elçilikler, Avrupalı devletlerin dönemin en güçlü devletlerinden biri olan Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerinde baştan itibaren yarar sağlamaya çalıştığı diplomatik araçlardı. İstanbul'un fethinden hemen sonra Bizans döneminden beri burada bir ticaret kolonisi ve daimi elçileri bulunan Venedik 1454'te verilen ahidname sonrasında artık Osmanlı İmparatorluğu başkenti olarak İstanbul'da bir daimi elçi diğer adıyla balyos bulundurmaya başladı.³⁰

16. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa başkentlerinde daimi elçiliklerin kurulmaya başlanmasından hemen sonra İstanbul'da da kurulan elçilikler Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik bakımdan Avrupa'nın bir parçası olduğunu göstermekteydi. Mansel'e göre imparatorluğun ilgili dönemde ulaştığı siyasi güç sebebiyle dönemin başka hiçbir başkenti bu kadar çok sayıda elçiliğe ev sahipliği yapmamıştı.³¹ İstanbul, aristokrat kökenli Avrupa diplomatlarının hükümetleri tarafından taltif edilerek gönderildikleri, onlar için "nihai ödül" sayılan büyük Avrupa sefaretlerinden biri haline gelmişti.³²

29 Anderson, *ag.e.*, s. 105.

30 Hans Theunissen, "Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names: The Historical Background and the Development of A Category of Political Commercial Instruments Together with the Annotated Edition of A Corps of Relevant Documents," *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht, 1998, s. 1-698, C: I, No: 2, s. 125; Gilles Veinstein, *ag.m.*, 719.

31 Philip Mansel, *Constantinople: City of the world's desire, 1453-1924*, Londra, John Murray Publishers, 1995, s. 189. Yabancı elçilerin İstanbul'daki yaşamları, diplomatik ve sanatsal faaliyetleri için bkz. Mansel, *ag.e.*, s. 219. İstanbul'daki yabancı elçilik binalarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Eda Uğur Selçuk, "İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri," Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009. Ayrıca bkz. Mehmed Alaadin Yalçınkaya, "Bir Avrupa Diplomasi Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre," *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: I, s. 660-675.

32 Zara Steiner, "Introduction," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, Londra, Times Books, 1982, s. 14.

II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu başkan-
tinde yabancı devletlerin kurduğu elçiliklerde ilk elçilerin göreve başlama
tarihleri Tablo 1.1'de yer almaktadır:

Tablo 1.1. Yabancı Devletlerin İstanbul'daki Daimi Elçiliklerinin Kuruluş Tarihleri

Ülke	İstanbul Elçiliğinin Kuruluş Tarihi
Venedik ³³	1454
Fransa ³⁴	1536
Avusturya ³⁵	1546
İngiltere ³⁶	1583
Hollanda ³⁷	1612
Rusya ³⁸	1702
İsveç ³⁹	1734
Sicilyateyn ⁴⁰	1740

33 Theunissen, a.g.t., s. 125; Veinstein, a.g.m., s. 719; Tommaso Bertelé, *Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 47-48. Venedik Cumhuriyeti 1797'de Avusturya'nın eline geçerek ortadan kalktı: A.g.e., s. 391. Osmanlı Devleti nezdindeki Venedik elçilerinin (balyos) listesi için bkz. A.g.e., 469-481.

34 Diplomatik ilişkilerin başladığı dönemden itibaren Fransa'dan Türkiye'ye ve Türkiye'den Fransa'ya gönderilen daimi temsilcilerin bir listesi, görev süreleri ve biyografileri için bkz: J. Bacque-Grammont, S. Kuneralp, F. Hitzel, *Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.

35 Ergün Özsoy, *Akdeniz'de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret*, İstanbul, Libra Kitap, 2018, s. 232-235. Literatürde İstanbul'daki ilk daimi Avusturya elçiliğinin açılış tarihi ile ilgili ihtilaf bulunmaktadır: Hacer Topaktas, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihsel Dinamikler," *Uluslararası İlişkiler*, C: XI, No: 43, Güz 2014, s. 108-109.

36 1583'ten itibaren İngiltere'den Türkiye'ye ve Türkiye'den İngiltere'ye gönderilen daimi elçilerin bir listesi için bkz.: G. R. Berridge, *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, Leiden-Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2009, s. 283-288.

37 Alexander H. De Groot, *The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations: Selected Essays*, İstanbul, Artpress, 2007, s. 11.

38 Topaktas, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci," s. 109. İlk daimi Rus Elçisi P. A. Tolstoy ilk yıl görevini padişahın o sırada bulunduğu Edirne'de sürdürmüş 1703'ten itibaren İstanbul'a yerleşmiştir. Bkz. İsmet Konak, "Diplomat P. A. Tolstoy'un Elçiliği ve Osmanlı'ya Dair İzlenimleri," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, No: 30/2, 2015, s. 507-524.

39 Sture Theolin, *The Swedish Palace in Istanbul: A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden/İstanbul'da Bir İsveç Sarayı: İsveç ile Türkiye Arasında Bin Yıllık İşbirliği*, Çev. Sevin Okyay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, s. 51-52; 1301 S.N.H., Ed. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, C: 1, s. 366. İlk defa 1709'da daimi temsilci atandığına dair bilgi de mevcuttur. Bkz. Theolin, a.g.e., s. 33; Kemal Beydilli, "İsveç," *DİA*, C: XXIII, İstanbul, 2001, s. 409. Daimi İsveç elçilerinin listesi ve biyografileri için bkz. Theolin, A.g.e., s. 190-206.

40 Mehmet Demiryürek, "The Legal Foundations of the Commercial Relations between The Ottomans and Neapolitans," *Bilig*, 2014, No: 69, s. 63; 1301 S.N.H., s. 369.

Danimarka ⁴¹	1756
Prusya ⁴²	1761
İspanya ⁴³	1784
Sardinya ⁴⁴	1824
Amerika Birleşik Devletleri ⁴⁵	1831
Toskana ⁴⁶	1834
Yunanistan ⁴⁷	1834
İran ⁴⁸	1836
Belçika ⁴⁹	1838
Portekiz ⁵⁰	1844
İtalya ⁵¹	1861

41 Fethullah Uçar, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri (1839-1918)," Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2018, s. 30. Danimarka elçiliği 1865'te kapatılmış ve Danimarka Osmanlı Devleti nezdinde 1914 yılına kadar İsveç-Norveç tarafından temsil edilmiştir: Uçar, a.g.e., s. 33.

42 Uğur Kurtaran, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Reginin Faaliyetleri (1755-1761)," *Uluslararası İlişkiler*, C: XII, No: 47, s. 125; Topaktas, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci," s. 110. Alman birliğinin kurulmasıyla 1871'de Almanya İmparatorluğu adını aldı.

43 H. Serdar Tabakoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011, s. 61-65. İlk devlet arasında diplomatik ilişkileri başlatan barış ve ticaret anlaşması 1782'de imzalandı. Bkz. Eloy Martin Corrales, "İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar," *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, Ed. Pablo Martín Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 236.

44 1301 S.N.H., s. 371; Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 495. Osmanlı İmparatorluğu ile Sardinya arasında resmi ilişkileri başlatan anlaşma 1823'te yapılmıştır: Mahmut. H. Şakiroğlu, "Sardinya," *DİA*, İstanbul, 2009, C: XXXVI, s. 133-135, s. 134.

45 Nurdan Şafak, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003, s. 46. İlk temsilci James Porter 1831'de maslahatgüzar seviyesinde atandığı için padişahın huzuruna resmen kabul edilmemişti: Çağrı Erhan, *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 142-143. ABD'nin Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği elçilerin listesi için bkz. A.g.e., s. 419.

46 1851'de kapatılan sefaretin işleri Avusturya elçiliğine havale edildi: 1301 S.N.H., s. 372; Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 495.

47 Ticaret anlaşması henüz yapılmadığı için 1834'te elçi Zografos padişah tarafından resmen kabul edilmedi, kendisine divanî hümayun tercümanı tarafından resmi tanımayaya denk bir ziyaret yapıldı. Resmi ilişkileri başlatan ticaret anlaşması 1840'ta imzalandı. Bkz. Sinan Kunalalp, "The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)," *Studies on Ottoman Diplomatic History* 1, Ed. Sinan Kunalalp, İstanbul, İsis Yayınları, 1987, s. 71-78.

48 Sinan Kunalalp (Ed.), *Biographical Dictionary of Heads of Foreign Diplomatic Missions Accredited to the Sublime Porte*, İstanbul, İsis Yayınları. (Yayına hazırlanmaktadır.)

49 Nuh Mehmet Deniz, "Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Osmanlı Belçika Münasebetleri," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 11.

50 1301 S.N.H., s. 385. Portekiz ile resmi ilişkileri başlatan dostluk, ticaret ve seyrüsefain anlaşması 1843'te yapıldı: Kemal Beydilli, "Portekiz," *DİA*, C: XXXIV, İstanbul, 2007, s. 331.

51 1301 S.N.H., s. 373. 1860'ta İtalyan birliğinin kurulmasından önce Sicilyateyn, Sardinya ve Toskana'nın ayrı elçilikleri vardı.

15. yüzyıl ile 17. yüzyıllar arasında önde gelen Avrupa devletlerinin İstanbul'da elçilikler kurmasıyla Osmanlı Devleti bizzat elçilik kurmasa da bu diplomatik etkileşimin bir tarafı ve ev sahibi olmuştur. Böylece dünyada sürekli diplomasi uygulamalarının ve bu yeni/modern diplomasi tarzının gelişim sürecine katkıda bulunmuştur. Uzun yüzyıllara yayılan bu ev sahipliği sürecinde yabancı elçiliklerin tabi olacağı hukuk rejiminin ahidname maddeleriyle belirlenmiş olmasının yanında süreç içinde protokol, yabancı elçilerin çalışma ve görev sahalarının belirlenmesi, diplomatik yazışmaların standartlaşması ve korunması gibi konularda kurallar ve teamüller oluştu.⁵²

İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri

Daimi Elçiliklerin Kurulması İçin İlk Adımlar

Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlerde kurduğu ilk daimi elçilikler III. Selim dönemi reformlarının diplomasi ayağını oluşturan ve ilk defa uygulanacak "orijinal" bir girişim olarak öne çıkmaktadır. Padişahın elçiliklerin kurulması kararına resmiyet kazandıran hatt-ı hümayuna göre Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'daki bazı büyük devletlerin başkentlerine üç yıl süreyle kalmak üzere elçiler gönderecekti. Elçilik kadrolarında misyon şefi olarak elçilerin yanında iki tercüman, bir atâşe ve bir hazineदार bulunacaktı.⁵³

Osmanlı daimi elçilikleri sürekli ve karşılıklı diplomasiinin mutad gerekliliklerini karşılamak amacıyla kurulmuşlardı ve ilgili ülkede Osmanlı Devleti'nin ve orada ticaretle meşgul olan Osmanlı tebaasının siyasi ve ticari çıkarlarını temsil etmek başlıca görevleriydi. Bununla birlikte, daimi elçilik projesi aynı zamanda III. Selim döneminde Osmanlı Devleti'nin giriştiği kapsamlı reform hareketinin gerektirdiği yetişmiş insan kaynağını oluşturma motivasyonu da tasarlanmıştı.⁵⁴

52 Gökhan Erdem, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci," Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 114. Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyılda İtalya'da ortaya çıkan yeni siyasal sistem ve diplomasi anlayışının bir parçası olduğuna dair bir değerlendirme için bkz. Namık Sinan Turan, "Osmanlı Diplomasisine Tarihî ve Kuramsal Bakış," *Gelenekten Geleceğe Diplomasiinin Dönüşümü*, Ed. Burak Küntay, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1-18.

53 BOA, HAT 261/15090.

54 Unat, *a.g.e.*, s. 19-20; Kuran, *a.g.e.*, s. 11-12. Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 26.

İlgili hatt-ı hümayuna göre elçilik heyetinde Avrupa'da eğitim almaları için seçilerek gönderilecek gençler de bulunacaktı.⁵⁵ İlk daimi Paris elçilerinden Abdürrahim Muhib Efendi'ye 1806'da göreve başlarken verilen talimatnamede ise sefaret heyetinde bulunan memurların devletin yarar sağlayacağı yabancı dil ve her türlü ilim ve fen bilimlerini öğrenmeleri, bu konuya gece gündüz zaman ayırmaları tembihlenmişti.⁵⁶

Yurtdışında daimi elçiliklerin kurulması kararıyla birlikte cevaplanması gereken en önemli soru bu konuda hangi devletlere öncelik verilecekti. Bu girişimden yüksek düzeyde çıkar sağlanması için büyük siyasi ve ekonomik güçler olarak ortaya çıkmış devletlerin ilk etapta tercih edilmesi rasyoneldi. Bununla birlikte elçiliklerin kurulma aşamasında Osmanlıların ilgili Avrupa devletleriyle ilişkisi, dönemin uluslararası siyasi durumu ile İstanbul'daki birbirine rakip Avrupalı devlet elçilerinin Osmanlı yönetimini yönlendirme çabaları etkili oldu.

III. Selim'in diplomasi reformu çerçevesinde yurtdışında daimi temsilcilikler açma düşüncesi, Osmanlı Devleti için Avusturya ve Rusya ile yapılan Zıstovi (1791) ve Yaş (1792) anlaşmalarıyla girilen barış döneminde ve Avrupa tarafında ise Fransız ihtilali sonrası eski siyasi dengeleri değiştiren kriz döneminde gündeme gelmişti.⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi elçiliğini uzun süreli diplomatik ilişkilerinin bulunduğu ilk ve en önemli devlet olan Fransa'da kurması beklenirdi. İki devlet arasında ilişkiler 18. yüzyılın sonuna kadar barışçıl bir mahiyette devam etmişti. Fransa tarafından daimi elçiler ve Osmanlı tarafından *ad hoc* elçiler gönderilmiş, iki devlet arasında hiçbir savaş yapılmamıştı.⁵⁸ Bununla birlikte, Avrupa'da Osmanlı daimi temsilciliklerinin projesinin gündeme geldiği 1793'te Fransız Devrim Savaşları (1792-1802) devam ediyordu. Fransa ile Avrupa monarşileri arasındaki çatışmalarda tarafsızlığını ilan etmiş ve yeni kurulan Fransa

55 BOA, HAT 261/15090.

56 Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 200.

57 Unat, *a.g.e.*, s. 168.

58 Ömer Kürkçüoğlu, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 133.

Cumhuriyeti'ni henüz tanımamış olan Osmanlı Devleti ilk daimi elçisini Fransa'ya göndererek tepki çekmek istemedi. Fransa Cumhuriyeti'nin gönderdiği yeni elçiyi henüz tanımadığı için Fransa'nın bu karara muhtemel tepkisinden de kurtulmuş oluyordu.⁵⁹

Bu sebeple ilk daimi elçinin uzun zamandır barışçıl ilişkiler içinde bulunulan İngiltere'ye gönderilmesine karar verildi. Avrupa diplomasisinin "yükselen yıldızı" olan İngiltere'nin İstanbul'daki elçileri sabır ve taktik yetenekleri sayesinde diğer devlet elçilerinin aksine Osmanlı yetkilileriyle uyum içinde çalışıyordu. İngiltere, Hollanda ile beraber 18. yüzyıl boyunca Osmanlı ile Avusturya arasında barış sağlanması için arabuluculuk yapmış ve Osmanlı yönetimi üzerindeki etkisini artırmış bir devlettir.⁶⁰

1793'te İngiltere'de kurulan ilk daimi Osmanlı elçiliğini, 1797'de artık tanınmış bulunan Fransa'nın İstanbul'daki temsilcisinin ısrarlı yönlendirmeleri sonucu Fransa'da kurulan elçilik izledi. Aynı yıl dönemin büyük güçleri Prusya ve Avusturya'da da elçilikler açıldı. İmparatorluğun yakın komşusu ve dönemin büyük güçlerinden olan Rusya'da bu dönemde elçilik kurulmamasının sebebi, Rusya'nın Osmanlı topraklarını direkt tehdit eden ve "daimi" düşman olarak görülen bir devlet olmasıydı.⁶¹

1793'te İngiltere'de kurulacak daimi elçiliğin hazırlık aşamasında Osmanlı bürokrasisinde daha önce örneği olmayan daimi elçilikle ilgili ayrıntıların belirlenmesi için Babıâli'nin dışişlerini yürütmekle görevli üst düzey yetkilisi olarak Reisülküttap Mehmed Raşid Efendi, ilk elçinin gönderileceği dönemin İngiltere Büyükelçisi Sir Robert Ainslie⁶² ile 13 Temmuz 1793'te bir toplantı yaptı.⁶³ Her iki devletin yetkilileri uluslararası diplomasi kuralları ve milletler hukukundan haberdar oldukları halde ilgili

59 Kuran, *a.g.e.*, s. 13-15; Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 169. Dönemin Osmanlı-Fransız diplomatik ilişkilerinin genel bir özeti için bkz.: Nihat Karaer, "Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri," *OTAM*, No: 28, Güz 2010, s. 65-85.

60 Kürkcüoğlu, *a.g.m.*, s. 133.

61 Kuran, *a.g.e.*, s. 24; Naff, *a.g.m.*, s. 304.

62 Bkz. Alaaddin Yalçinkaya, "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)," *Osmanlı Araştırmaları*, 2008, s. 127-159.

63 Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 26, 50. Bu görüşmenin kaydı için bkz. Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, 190-198.

dönemde bu kurallar henüz uluslararası düzeyde belirlenmemiş olduğu için geleneksel kurallar çerçevesinde iki devlet arasında karşılıklı anlaşma ile belirleniyordu.⁶⁴

Görüşmenin ilk gündem maddesi Londra elçiliğinin kurulacağını bildirmek üzere Osmanlı Devleti'nden İngiltere'ye resmi yazışmanın hangi makamlar arasında yapılacağıydı. İngiltere'de konuyla ilgilenen birim olarak dışişleri bakanlığına yazı yazılması bekleniyordu fakat Osmanlı Devleti'nde bu makama denk olan reisülküttabın resmi yazı yazma yetkisi yoktu. Yurtdışına resmi yazıları yazma yetkisi olan sadrazam ise Osmanlı bürokrasisinin teamülleri gereği sadece muhatap devletlerin devlet ve hükümet başkanlarına yazı yazabiliyordu. İngiliz elçisi çözüm olarak reisülküttabın İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na resmi olmayan bir mektupla elçilik kurma talebini haber vermesini teklif etti.⁶⁵ İki devletin bürokrasi-lerinde yetki dağılımı konusundaki farklılık sebebiyle ortaya çıkan sorun bu örnekte geçici bir uzlaşmaya çözülmüştü. Bununla beraber, süreçte farkına varılan bu uyumsuzluk, Osmanlı Devleti'ni, hariciye yapılanmasını artık daha yoğun, sürekli ve karşılıklı diplomatik ilişkiler kurduğu Avrupalı devletlerin bürokratik yapılarıyla uyumlu hale getirmesi yönünde motive etmiş olmalıdır.

Görüşmenin devamında elçi tarafından devletin üst düzeyde temsiliyeti ve törenlerde tabi olacağı protokol açısından önem arz eden bir konu olarak gönderilecek daimi elçinin statüsünün belirlenmesi üzerinde duruldu.⁶⁶ Osmanlı Devleti o güne dek *ad hoc* elçileri görevlerinin ve gönderildikleri devletin önemine göre büyükelçi veya ortaelçi rütbesiyle gönderiyordu. Önem düzeyi düşük görevler veya sadece bir mektup ulaştırma işi için gönderilen elçilere "name-res" adı verilirken, devleti temsil etme yetkileri olmadan gönderilen memurlara "çavuş" denmekteydi.⁶⁷ Osmanlı Devleti'nin Londra'ya ortaelçi statüsünde bir temsilci göndermek istemesi üzerine Ainslie o sırada Londra'da görev yapan elçilerin

64 Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 51. Diplomasinin kuralları 1815 Viyana Kongresi ve ardından 1818 Aix-La-Chapelle Kongresinde belirlendi ve standardize edildi.

65 Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 171-172, 193-194.

66 A.g.e., s. 196-197.

67 Unat, a.g.e., s. 19.

statüsüyle ilgili bilgi verdi. Buna göre Londra'da İspanya, Hollanda ve devam eden Fransız devrim savaşlarından önceki barış döneminde Fransa fevkalade büyükelçi; Avusturya, Rusya, İsveç, Danimarka, Prusya ve Sicilya fevkalade ortaelçi ve Venedik, Ceneviz ve Parma gibi diğer şehir devletleri de “*ministeri recidan*” veya ortaelçi bulunduruyordu. Ainslie, Osmanlı elçisinin fevkalade ortaelçi rütbesiyle gittiği takdirde aynı rütbeyle orada bulunan ve imparatorluk iddiası taşıyan Avusturya ve Rusya'nın elçileriyle protokolde önde gelme sorunu yaşayacağı konusunda uyardı. Osmanlı elçisi, eğer büyükelçi rütbesiyle giderse, Londra'da bu rütbeyle bulunan diğer elçilerin temsil ettiği devletler imparatorluk iddiasında olmadığı için Osmanlı İmparatorluğu temsilcisi protokolde doğrudan diğer büyükelçilerin önünde yer alabilecekti.⁶⁸

Görüşme sonrası değerlendirmelerin iletildiği Babıâli, elçinin büyükelçi rütbesiyle gönderilmesi yönünde karar verdi. Osmanlı Devleti daimi temsilciliklerin ilk kuruluşunda yabancı devletlerde en üst düzeyde temsili önemsemişti.⁶⁹ Bundan sonra diğer üç Avrupa başkentine gönderilecek elçiler de aynı şekilde büyükelçi rütbesiyle gönderildi.

Büyükelçi Ainslie'nin diplomaside karşılıklılık ilkesi gereği Londra'daki Osmanlı elçisinin büyükelçi statüsünde olmasını istemiş olması da muhtemeldir. Bununla birlikte, daimi elçiliklerin bu ilk döneminde, Osmanlı elçileri de bu konuyu önemsiyorlardı. Fransa'daki üçüncü daimi elçi Abdürrahim Muhib Efendi, 1809'da, üç yıllık elçilik süresinin sonlarında dönmek için izin isterken, Fransa'nın o dönemde İstanbul'da maslahatgüzar düzeyinde temsil edilmesine karşılık, kendisinin büyükelçi rütbesiyle Paris'te bulunmasının doğru olmadığını gerekçe olarak sunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun “büyüklüğünü” zedeleyen bu durum karşısında ikinci tercümanını maslahatgüzar rütbesiyle yerine bırakmayı istiyordu.⁷⁰

68 Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 193, 196-197.

69 Kuran, *a.g.e.*, s. 15.

70 Nihat Karaer, “Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri,” *OTAM*, C: XXX, No: 30, 2011, s. 16.

Toplantıda bürokratik yazışmalar ve elçiliğin rütbesinin belirlenmesi dışında gönderilecek elçinin ulaşımı, masrafları, merkezle haberleşmesinin nasıl olacağı gibi konular hakkında da İngiliz elçisinin görüşleri alındı.⁷¹ Daimi elçiliklerin açılmasıyla ilgili bu ilk toplantı sayesinde Osmanlı hariciyesinin modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olan ilk daimi elçiliğin kurulması aşamasında Avrupalı devletlerle etkileşim sürecinde ne tür konuların gündeme geldiğini öğrenmek mümkün olmuştur. Burada müzakere edilen konular Babıâli'ye sunulmuş ve alınan kararlar doğrultusunda ilk daimi Osmanlı elçiliği şekillendirilmiştir.

Daimi Elçilikler

Yurtdışı daimi temsilciliklerin ilk döneminde 1793-1811 yılları arasında önde gelen dört Avrupa başkentinde, Londra, Paris, Viyana ve Berlin'de, Osmanlı İmparatorluğu yedi büyükelçi tarafından temsil edildi.

İlk Osmanlı daimi temsilcisi olarak Büyükelçi Yusuf Ağâh Efendi 1793 yılı sonunda Londra'da göreve başladı. Ardından 1794'te Viyana ve 1795'te Berlin'e daimi elçiler tayin edilmişse de elçilik personelinin seçimi sırasında yaşanan aksamalar ve 1795'te Fransa Cumhuriyeti'nin gönderdiği ve Osmanlı Devleti tarafından tanınan büyükelçinin, diğer devletlerden önce mutlaka Fransa'ya elçi gönderilmesi yönündeki ısrarı sebebiyle göreve başlamaları gecikti. Bu siyasi ve kurumsal gerekçelerle ikinci daimi elçi 1797'de Fransa'ya gönderildi.⁷² Viyana ve Berlin elçiliklerinin de açılmasıyla 1797 yılı üç yeni daimi elçiliğin kurulduğu yıl olmuştu.

1798'den itibaren Berlin'de, 1800'den itibaren Londra ve Viyana'da ve 1811'den itibaren Paris'te olmak üzere Avrupa'daki hiçbir Osmanlı sefaretinde büyükelçilik düzeyinde temsil kalmadı, hepsi maslahatgüzarlık seviyesine indirildi. Bu maslahatgüzarlar büyükelçilerin yanında diplomasi konusunda tecrübe kazanmış Rum tercümanlar veya Müslüman sefaret kâtipleri olabiliyordu.⁷³

⁷¹ Age.

⁷² Kuran, *a.g.e.*, s. 23-24; Naff, *a.g.m.*, s. 304.

⁷³ Kuran, *a.g.e.*, s. 47-48; Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)," *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, C: XXXVIII, No: 65, 2019, s. 251-278.

Elçiler görev süreleri olan üç yılı tamamladıktan sonra memleket'e dönmek için talepte bulunuyorlar, ardından yerlerine yeni isimler atanıyordu. Bu durumun istisnaları vardı. 1797'de Paris büyükelçiliği görevine başlayan Seyyid Ali Efendi'nin görevi 1798 sonlarında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesiyle başlayan savaş hali sebebiyle son buldu fakat kendisi 1802'de savaş durumu sona erene dek zorunlu olarak Paris'te yaşadı. 1806'da Paris'te göreve başlayan Abdürrahim Muhib Efendi ise görev süresi dolduğu ve ülkeye dönme talebinde bulunduğu halde Osmanlı hükümetinin isteği üzerine iki yıl daha görevine devam etti.⁷⁴ 1797'de Berlin'e gönderilen Giritli Aziz Efendi ertesi yıl vefat edince Prusya'nın isteği üzerine yerine yeni elçi atanmamış, temsilcilik maslahatgüzar seviyesinde çalışmaya devam etmişti.⁷⁵

Daimi elçiliklerin kurulması *ad hoc* elçi gönderme uygulamasını hiçbir zaman tamamen ortadan kaldırmamıştır. Osmanlı Devleti bu dönemde de konunun önemine ve karakterine göre gerekli görülen durumlarda *ad hoc* elçiler gönderdiler. Bu dönemde Fransa ile savaş halinin bitirilmesi için imzalanacak anlaşmanın görüşmeleri için 1802'de, Napolyon'un imparatorluk ilanını tasdik etmek için diplomatik bir jest yapma amacıyla 1806'da ve Rusya ile savaş halindeyken Fransa ile ittifak yapmak için 1807'de *ad hoc* elçiler gönderilmişti. Bu elçiler görevlerini yürütürken ilgili ülkedeki daimi elçilerle koordinasyon halinde çalışıyorlardı.⁷⁶

İlk Osmanlı daimi elçilikleriyle ilgili ayrıntılar Tablo 1.2'de yer almaktadır:⁷⁷

74 Kuran, *a.g.e.*, s. 33-35, 52-53, 61.

75 *A.g.e.*, s. 41-43.

76 Nihat Karaer, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri," *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXXI, No: 51, 2012, s. 87; Kuran, *a.g.e.*, s. 34-35. Ayrıca bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Amedî Galip Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten*, C: I, No: 2, 1937, s. 357-410; Süheyla Yenidünya, "Mehmet Sait Hâlet Efendi: Hayatı İdari ve Siyasî Faaliyetleri (1760-1822)," Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 65-68; Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi," s. 9-10.

77 Tablolardaki bilgilere esastekil eden kaynaklar için bkz. Kuran, *a.g.e.*; s. 13-64; Naff, *a.g.m.*, s. 303-311; Musa Kılıç, "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar," s. 251-278; Suna Suner, *a.g.e.* Her elçilik için yararlanılan diğer kaynaklar ilgili tablonun dipnotunda verilecektir.

Tablo 1.2. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri

Londra Elçiliği (1793-1821)⁷⁸

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1793-1797	Yusuf Ağâh Efendi	Büyükelçi	Kalyonlar Kâtibi	Moralı olduğu için Rumca anlıyor.
1797-1800	İsmail Ferruh Efendi	Büyükelçi	Tersane-i Amire Ambar Ermini	İstanbul'daki Avrupalılarla yakın ilişkileri var.
1800-1803	Yanko Argiropoulo	Maslahatgüzar	Elçilik Başkâtibi ve Tercümanı	
1803-1811	Sıdkı Efendi	Maslahatgüzar	Divan Kâtibi	
1811-1821	Antonaki Ramadani	Maslahatgüzar		

Paris Elçiliği (1797-1821)⁷⁹

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1798	Seyyid Ali Efendi	Büyükelçi	Defterhane-i Amire Kesedarı	Moralı. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle ilişkisi sayesinde diplomasiye yatkınlık. Fransız sefaretince tanınıyor.
1802-1803	Aleksandre Ralli	Maslahatgüzar	Elçilik Tercümanı	
1803-1806	Mehmed Said Halet Efendi	Büyükelçi	Reisülkütâplık mühürdar yamağı, Divanîhümayun beylikçi kesedarı	Konak eğitimi aldı. Rumeli ayaklanmalarına karşı tedbir tavsiye eden raporu III. Selim tarafından beğenildi.

78 Yalçınkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 48-49, 62 ve b.a.; Yalçınkaya, "İsmail Ferruh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasî Faaliyetleri (1797-1800)," *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, Haarlem, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, s. 383-385, ve b.a. Diğer kaynaklar için bkz. 77. dipnot.

79 Osman Nihat Bişgin, "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 12-13; Süheyla Yenidünya, a.g.t., s. 14-16, 23 ve b.a.; Bekir Günay, *Paris'te Bir Osmanlı: Seyyid Abdurrahim Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 19-20, 24-25; Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi," s. 3, 10-11, 22, ve b.a.; Karaer, "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları," s. 71-72. Diğer kaynaklar için bkz. 77. dipnot.

1806-1811	Abdürrahim Muhib Efendi	Büyükelçi	Reisülkütâplık beylikçi kesdañ Reisülküttâplık mükaleme kâtibi, Beylikçi	Reisülküttâbın yabancı ile görüşmelerinde kâtiplik yaptığı için diplomasiye yakınlık. Fransız sefaretince tanınıyor.
1811	Galib Efendi	Maslahatgüzar	Elçilik Sırtkâtibi	
1811-1817	Panyotaki Argiropolos	Maslahatgüzar	Elçilik Tercümanı	
1817-1821	Nikolaki Mano	Maslahatgüzar		

Viyana Elçiliği (1797-1821)⁸⁰

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1800	İbrahim Afif Efendi	Büyükelçi	Kethüda Kâtibi	İngiliz maslahatgüzârın yorumuna göre siyaset alanında tecrübesiz.
1800-1808	Konstantin Tipaldo	Maslahatgüzar	Elçilik Tercümanı	
1808-1811	Yanko Arigropoulo	Maslahatgüzar		
1811-1821	Yanko Mavroyani	Maslahatgüzar	Sefaret Başkâtibi	

Berlin Elçiliği (1797-1821)⁸¹

Tarih	Misyon Şefi	Statüsü	Mesleki Arka Planı	Kişisel Özellikleri ve Yetenekleri
1797-1798	Giritli Ali Aziz Efendi	Büyükelçi	Hacegan-ı Divan-ı Hümayun (üst seviye kâtiplik), vergi tahsilatlığı	Giritli. Fransızca ve biraz Almanca biliyor. İngiliz maslahatgüzârın yorumuna göre siyaset alanında tecrübesiz.
1798-1802	Esad Efendi	Maslahatgüzar	Kethüda kâtibi hulefasından	
1802-1804	Yanko Koperi	Maslahatgüzar	Elçilik Tercümanı	
1804-1806	Yakovaki Argiropoulo	Maslahatgüzar	Babıâli'de Tercüman	
1806-1807	Yanko Argiropoulo	Maslahatgüzar		

80 Mehmed Süreyya, "Afif İbrahim Efendi," *Sicill-i Osmâni*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C: I, s. 142. Diğer kaynaklar için bkz. 77. dipnot.

81 M. Orhan Okay, "Aziz Ali Efendi," *DİA*, C: IV, İstanbul, 1991, s. 333. Ayrıca bkz: H. Ahmed Schmie-de, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990. Diğer kaynaklar için bkz. 77. dipnot.

Daimi elçiliklerin kurulma aşamasında diplomatlık mesleğiyle ilgili bir eğitim mekanizması veya yetişmiş personel bulunmadığı için ilk elçilerin tablolarla da görüldüğü gibi bürokrasinin farklı kademelerinde görev yapmış, bazı kişisel özellikleriyle ön plana çıkan kişiler arasından seçildiği görülmektedir. Dış ilişkilerin yönetilmesinden sorumlu olan reisülküttaplık birimlerinde görev yapmış, Girit veya Mora kökenli olarak Rumcaya veya diğer yabancı dillere aşinalığı olan veya İstanbul'da yaşayan Batılılarla veya gidecekleri ülkenin İstanbul'daki sefaretiyle daha önceki görevi icabı iletişim ve yakınlık kurmuş isimlerin tercih edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

İlk daimi elçi Yusuf Ağâh Efendi'nin elçilik kadrosu, sonrasında oluşturulan daimi elçiliklere de model teşkil etti. Elçilik personelinin seçiminde buradaki uygulama takip edilerek, büyükelçinin yanında genelde bir sırâtibi, baştercüman, ikinci tercüman, ataşe veya konsolos ile ilişkiler geliştikçe daha fazla personel görevlendirildi. Tercüman olarak Osmanlı bürokrasisinde genellikle tercih edildiği üzere Rum tercümanlardan yararlanıldı. Müslümanların yabancı dil öğrenmesi dini ve kültürel gerekçelerle o döneme dek tercih edilmediği için, divanihümayun tercümanları, önde gelen Rum ailelerin İtalyan üniversitelerinde eğitim almış, yabancı dil bilen üyelerinden oluşuyordu. Daimi elçiliklerde tercümanlar dışında sırâtiple-ri/kâtipler personel olarak mutlaka istihdam edilirken bazı elçilik heyetlerinde ataşe ve imam bulunduğu da tespit edilmiştir.⁸²

Bu dönemde elçiliklerde görevlendirme konusunda yaşanan zorlukların en önemlisi bu görevi kabul edecek memur bulmanın zor olması ve böylece yetenekli adaylar konusunda seçeneklerin az olmasıydı. Diplomatlık henüz bir meslek haline gelmemiş olduğu ve hakkında çok az bilgi sahibi olunduğu için yurtdışı görevleri tercih edilmiyordu. Diplomat olarak yetişmiş olmasalar da iyi bir devlet adamı olarak yurtdışında Osmanlı Devleti'ni başarıyla temsil edebilecek isimler merkezde kalıp hükümetin başka üst düzey makamlarına tayin edilmeyi bekliyorlardı.

82 Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 56-62; Kuran, *a.g.e.*, s. 25-26, 35, 48, 58, 61-62; Osman Nihat Bişgin, *a.g.t.*, s. 12-13; Naff, *a.g.m.*, s. 304; Yalçinkaya, "İsmail Ferruh Efendi," s. 384-386; Yenidünya, *a.g.t.*, s. 21; Günay, *a.g.e.*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009, s. 24-25.

Başkent İstanbul'dan ve buradaki siyaset dünyasından uzaklaşmak prestijli bir iş olarak görülüyordu.⁸³

Elçilerin Faaliyetleri

Elçiler ve maslahatgüzarlar bulundukları başkentte ilgili devletin yöneticileri nezdinde Osmanlı Devleti'ni temsil etme ve siyasi ilişkileri yürütme göreviyle gönderilmişlerdi. Bundan başka, kendilerine verilen talimatlar doğrultusunda merkeze, gittikleri devletle ilgili her tür bilgi ve siyasi gelişmelerle ilgili istihbaratı sağlamakla görevlendirmişlerdi. Bulundukları ülkelerde gazeteleri tarayarak aleyhte haberleri tespit ve tezip etmek ve gerekli gördükleri haberleri merkeze iletmek başlıca görevleriydi. Gereken hallerde güvenli bir iletişimin sağlanması için yazışmaları şifreli yapmaları isteniyordu. Elçilerden kamu diplomasisi kapsamında değerlendirilebilecek faaliyetlerde bulunarak Osmanlı Devleti ve içinde bulunduğu reform süreci hakkında bulundukları ülkelerde farklı kesimlerle temas kurarak tanıtımlar yapmaları da istenmişti.⁸⁴

Diğer yandan Avrupa'daki daimi elçilikler Osmanlı Devleti'nin doğrudan diplomatik ilişkilerinin olmadığı veya ilgili dönemde iletişimin kesilmiş bulunduğu devletlerle arasında iletişimin sağlanması için elverişli kanallar olmuşlardı. Örnek olarak, Osmanlı Devleti ile resmi diplomatik ilişkileri başlatmak isteyen Portekiz ve ABD'nin Londra elçileri Büyükelçi İsmail Ferruh Efendi'ye başvurmuştu.⁸⁵ Osmanlı hükümeti de İstanbul'daki

83 Kürkcüoğlu, "The Adoption and Use of," s. 135. Bu konuda Avrupa'da profesyonel diplomatinin gelişim dönemiyle karşılaştırma yapmak aydınlatıcı olabilir. Anderson'a göre, 17 ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da yetenekli kişileri uzak başkentlere göreve gitmeye ikna etmek zordu çünkü genelde merkezde kalarak, kendilerini unutturma riski olmadan daha yüksek kademeli görevlere getirilebileceklerini düşünüyorlardı. Bu sebeple elçilik görevlerine "şerefli bir sürgün" gözüyle bakılıyordu. İngiltere'de, 18. yüzyılın ortalarına kadar bu görevi kabul edecek yetenekli diplomat bulmak zordu ve genelde döndüklerinde daha iyi bir yere tayin edileceklerine dair söz alarak bu görevi kabul edebiliyorlardı. 1705-1706 yılları arasında İngiltere için çok önemli bir temsilcilik olan Viyana Büyükelçiliği, görevi kabul edecek kimse bulunamadığı için aylarca boş kalmıştı. Bkz. Anderson, *a.g.e.*, s. 80-81.

84 Yalçinkaya, "İsmail Ferruh Efendi," s. 392; Kuran, *a.g.e.*, s. 36, 42, 45; Yenidünya, *a.g.t.*, s. 16-17, 69-70; Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 199-200; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair Vesikalar," *Belleten*, C. XIII, No: 51, 1982, s. 612-614. III. Selim döneminde daimi elçiliklerle merkez arasında iletişimde şifre kullanımı için bkz. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994, s. 231.

85 Yalçinkaya, "İsmail Ferruh Efendi," s. 392-397; Kuran, *a.g.e.*, s. 36-38.

İsveç Elçisi Mouradgea d'Ohsson'un ve İspanya maslahatgüzaranının görevden alınmaları isteğini Viyana'daki elçisi İbrahim Afif Efendi vasıtasıyla Viyana'daki İsveç ve İspanya elçilerine iletmışti. İsveç'in İstanbul'daki elçisinin işine son vermesini istemişti.⁸⁶

Elçiler bulundukları başkentlerde diğer devletlerin elçileriyle iletişim kurarak misyonlardan elde edilecek faydayı artırabiliyorlardı. Paris'teki Büyükelçi Abdürrahim Muhib Efendi buradaki Prusya elçisiyle yakın ilişki kurarak Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin gizli girişimleri hakkında haber almakla görevlendirilmişti.⁸⁷ Abdürrahim Muhib Efendi sonradan Avusturya dışişleri bakanı olacak Metternich'le de Paris elçiliği döneminde samimi ilişkiler kurmuş ve bu ilişkiler Metternich'in dışişleri bakanlığı döneminde de devam ederek iki devlet arasında iletişimin gelişmesini sağlamışti.⁸⁸

İlk Daimi Elçiliklerin Sonu ve Başarısızlık Nedenleri

1821'de patlak veren Yunan İsyanı, Avrupa'da kurulan ilk daimi elçiliklerin sonunu getirdi. Bu dönemde sefaretlerde maslahatgüzar olarak bulunan Rum tercümanların merkeze kasıtlı olarak yanlış bilgi verdiklerinin anlaşılması üzerine güvenlik sorununu bertaraf etmek için II. Mahmud tarafından bütün elçilikler ve şebhenderliklerin tamamı kapatıldı.⁸⁹

İlk daimi elçiliklerin bir süre sonra maslahatgüzarlık seviyesine indirilmesinin sebeplerinin başında bu elçiliklerden başta amaçlanan faydanın elde edilemediği düşüncesi gelmektedir. Yurtdışında büyükelçilik düzeyinde temsilci bulundurmak hazineye ekonomik bir yük getiriyordu. Bu dönemde mali zorluklar yaşamakta olan ve halihazırda Nizam-ı Cedid reformları çerçevesinde askeri yeniliklere büyük bütçe ayıran devlet muhtemelen bu kâr-zarar hesabı sonucu elçiliklerin statüsünü çok geçmeden düşürmüştü.⁹⁰

Elçiliklerden beklenen faydanın sağlanamamasının sebepleri arasında Osmanlı daimi elçilerinin diplomatik mesleğinde tecrübe sahibi olmaması, Müslüman tercümanların yokluğu sebebiyle istihdam edilen

86 Kuran, *a.g.e.*, s. 44-45.

87 Karal, *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları*, s. 201.

88 Kuran, *a.g.e.*, s. 62; Karaer, "Abdürrahim Muhib Efendi," s. 18.

89 Kuran, *a.g.e.*, s. 64.

90 Erdem, *a.g.t.*, s. 368.

Rum tercümanların sadakatsizlikleri, merkezle elçilikler arasında iletişim sorunları sebebiyle bilgi ve talimatların iletilmesinde yaşanan aksamalar gösterilmektedir.⁹¹

İlk daimi elçiliklerin, uzmanlaşmış ve dış politika üreten bir dışişleri bakanlığına bağlı olarak çalışmamaları ve bu sebeple gerekli koordinasyonun sağlanamamış olması da bir diğer zayıflıklarıydı.⁹²

Bir diğer sorun da elçiliklerin ekonomik anlamda yeterince desteklenememesiydi. Osmanlı Devleti elçilerine, üstünlük göstergesi olarak ev sahibi devletten hiçbir maddi destek (tayinat) almamaları ve devletin üst düzey yöneticilerine verilecek hediyeler konusunda cömert davranmaları talimatı veriyordu. Bununla birlikte devletin içinde bulunduğu ekonomik durum sebebiyle kendilerine harcamalarını karşılayacak ödenekler verilmiyor, elçiler bazen gittikleri ülkelerde borç almak zorunda kalıyorlardı.⁹³ Elçiliklerin konsolosluklarca gereken ölçüde desteklenmemiş olması da verimliliği etkileyen faktörlerdendi.⁹⁴

Daimi elçiliklerin ilk döneminde başarısızlığın sebeplerinden biri de bu girişimin Avrupa'da Fransız ihtilali ve Napolyon Savaşlarının oluşturduğu atmosferde Avrupa'da diplomatik faaliyetin geçici olarak akamete uğradığı bir döneme denk gelmesiydi.⁹⁵

Bu dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zayıf siyasi ve askeri durum sebebiyle Avrupa'daki elçilerin hareket alanlarının kısıtlı olması elçilerin başarısının önündeki en önemli engeldi. Özellikle Seyyid Ali Efendi'nin büyükelçiliği ise dönemin Osmanlı-Fransız ilişkilerinin giderek bozulan ve savaşla sonuçlanan niteliği sebebiyle başarısız bir elçilik olarak değerlendirilir. Seyyid Ali Efendi'nin, Fransa'nın Mısır'ı işgal niyetini uzun süre anlayamaması ve Fransız dışişleri tarafından uzun süre yanıtılması onun elçiliğinin en önemli zafiyeti olmuştur.⁹⁶ Diğer yandan ikili ilişkilerin olumlu olduğu devletlere gönderilen elçiler başarılı bir

91 Kuran, *a.g.e.*,

92 Kürkcüoğlu, *a.g.m.*, s. 134.

93 *A.g.m.*, s. 135.

94 *A.g.m.*, s. 136.

95 Hurewitz, *a.g.m.*, s. 147.

96 Bişgin, *a.g.e.*, s. 27; Naff, *a.g.m.*, s. 308.

diplomatik faaliyet içinde olabilmışlerdi. İngiltere'ye gönderilen ilk daimi elçi Yusuf Ağâh Efendi'nin elçiliği başarılı bir misyon olarak değerlendirilmektedir. Bu başarıda sırkatibi Mahmud Raif'in zekâsı ve tercüman Persiyanın sadakati de etkili olmuştu.⁹⁷

Bununla birlikte ilk daimi elçiliklerin başarılı olduğu noktalar; Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa diplomasisiyle entegrasyonunu sağlaması, Osmanlı devlet adamlarının Avrupa siyasetini yakından görme imkânı bulması ve bu elçiliklerde bulunan Türk görevlilerin yabancı dil öğrenmeleri şeklinde sıralanabilir.⁹⁸ Görev yaptıkları ülkelerde diğer devletlerin elçileriyle iletişim kurarak etkileşim ağını genişletmişler, bunun yanında Avrupa'da bulundukları zamanda edindikleri bilgi ve tecrübelerle diplomasi alanında ilk yetişmiş personeli oluşturmuş ve daimi elçiliklerin yeniden açıldığı dönemden itibaren yetişecek olan hariciye kadrosunun öncüsü olmuşlardır.

Sürekli Diplomasinin İlk Döneminde Şehbenderlikler (Konsolosluklar)

İlk daimi elçilere devleti siyasi bakımdan temsil etme görevinin yanında gittikleri ülkede ticaret yapan Osmanlı vatandaşlarının hak ve menfaatlerini koruma ve ev sahibi devlet karşısında onları temsil etme görevi de verilmişti. Örnek olarak İngiltere'deki ilk büyükelçi Yusuf Ağâh Bey gemisine el konan Osmanlı tebaası Rum tüccarların sorunlarını çözmek için İngiltere Dışişleri Bakanlığı nezdinde girişimlerde bulunmuştu.⁹⁹

Osmanlıların "şehbenderlik" adını verdiği konsolosluklar¹⁰⁰ da daimi elçiliklerin ilk döneminde kurulmaya başlamıştı. Osmanlılar tarafından "konsolos" anlamında kullanılan "şehbender" kelimesi, Farsça "şah, padişah" anlamındaki "şeh" kelimesi ile "ticaret yeri, işlek ticaret iskelesi" anlamındaki "bender" kelimesinin birleşiminden oluşmaktadır. "Şehbender"

97 Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 180-184.

98 Kuran, a.g.e., s. 65. İlgili dönemde Osmanlı hariciye mensuplarının diplomatik yetenekleriyle ilgili değerlendirmeler için bkz. Yılmaz Altuğ, "1856'dan Önce Osmanlı Devleti'nde Modern Devletler Hukuku Uygulaması," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 95-104.

99 Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy*, s. 125, 128-129.

100 Modern konsolosluk hizmetlerinin gelişimini içeren bir çalışma için bkz: Nicholas Michael Keegan, "Consular Representation in Britain: Its History, Current Status, and Personnel," Doktora Tezi, University of Durham, 2004.

kelimesi daha çok ticaret limanı olan şehirlerde bulunan tüccarların başı anlamına gelmektedir.¹⁰¹ Osmanlı devlet ve hariciye salnamelerinde Osmanlı Devleti ve İran'ın ticari memurları için "şehbender" tabiri kullanılırken diğer devletlerin memurları için "konsolos" tabiri kullanılmaktadır.

Hristiyan Osmanlı tebaasına 1802 yılından itibaren "Avrupa Tüccarı" adıyla, Müslüman tebaaya ise II. Mahmud döneminin ilk yıllarından itibaren "Hayriye Tüccarı" adıyla özel bir statüde Avrupalı devletlerle ticaret yapma hakkı verilmişti.¹⁰² Bu yeni durum, Fransız ihtilali sonrası Napolyon Savaşları sebebiyle Avrupa'da yaşanan karışıklık sürecinde tarafsız Osmanlı İmparatorluğu'nun tebaası olan tüccarların faaliyet alanının artması sayesinde oluşmuştu. Daha önce 1725'te Viyana'ya bir şehbender tayin edildiği, Müslüman ve gayrimüslim tüccar grupları arasında onların işleriyle ilgilenen şehbenderlerin belli bölgelerde bulunduğu bilinmektedir. Var olan bu şehbenderlik faaliyetine 1802 yılında devlet tarafından resmiyet kazandırılmasıyla Osmanlı diplomasisinde sürekli temsilciliğin şehbenderlik (konsolosluk) ayağı da ilk defa kurulmuş oldu. Ardından Akdeniz limanlarından başlayarak tüm Avrupa'da bir Osmanlı şehbenderlik ağı oluşturulmaya başlandı.¹⁰³ Bu dönemde elçilik gibi şehbenderlik de bir kariyer olmadığı için tayin edilen şehbenderlerin çoğu tüccarlar arasından seçiliyordu. Bir kısmı tüccar olarak bu şehirlerde yaşayan şehbenderlerin çoğu gayrimüslim ve Rumdu.¹⁰⁴

İlgili devletin başkentinde görevli bir Osmanlı büyükelçisi bulunuyorsa şehbenderliğin kurulmasından sorumlu oluyordu. Örnek ola-

101 Yasemin Zahide Erol, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri," Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 6; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013, s. 94, 1148. Ayrıca bkz. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C: III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1993, s. 316.

102 Mübahat S. Kütükoğlu, "Avrupa Tüccarı," *DİA*, C: IV, İstanbul, 1991, s. 159-160; Mübahat S. Kütükoğlu, "Hayriye Tüccarı," *DİA*, C: XVII, İstanbul, 1998, s. 64-65.

103 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 148-149; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 396-398; Mahmut Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No: 41, 2017, s. 129-130. 18. yüzyılda Viyana ve Trieste'deki Osmanlı şehbenderleri için bkz. David de Paço, "Une collaboration économique et sociale: consuls et protecteurs des marchands ottomans à Vienne et à Trieste au XVIIIe siècle," *Cahiers de la Méditerranée*, No: 98, 2019, s. 57-74.

104 Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 57-59.

rak, ikinci Fransa Büyükelçisi Mehmed Said Halet Efendi Babıâli'nin şebbenderliklerin açılması yönünde karar aldığı dönemde Avrupa'da görevde olan tek büyükelçiydi ve Marsilya'daki şebbenderliği kurmuştu. Marsilya'da yaşayan İstanbullu bir aileye mensup bir kişiye berat göndererek onu şehirdeki Osmanlı tüccarlarının haklarını korumak üzere şebbender tayin etmişti.¹⁰⁵

1802-1821 yılları arasında Akdeniz ve özellikle İtalya limanlarından oluşan on altı noktada Osmanlı şebbenderlikleri kuruldu. Daimi temsilciliklerin bu ilk döneminde şebbenderlik kurulan yerler Napoli, Trieste, Venedik, Marsilya, Cenova, Yedi Ada iskeleleri, Amsterdam, Messina, Malta, Cadiz, Londra, Alicante, Lizbon, Ligorna (Livorno-Alikorna), Korfı ve Zanta'ydı. 1821'de Yunan İsyanı sonrası Avrupa'daki tüm diplomatik temsilcilikler kapatıldığında bu şebbenderlikler de kapatıldı ve 1836'ya kadar şebbender tayini yapılmadı.¹⁰⁶

Şebbenderliklerin sayısını artırmak ve şebbenderlere kendini yetiştirme imkânı sağlamak için "vekil şebbenderlik" kurumu da bu dönemde başlatılmıştı. İlk vekil şebbender 1820'de Trieste'ye tayin edildi.¹⁰⁷

Malta, Marsilya ve Trieste şebbenderlerine verilen resmi talimatnamede görev tanımları ayrıntılarıyla yer alıyordu. Şebbenderler Osmanlı bayraklı gemilerin ve Osmanlı bayrağının itibarını korumak, yabancılarla yaşanan anlaşmazlıklarda Osmanlı tebaasını temsil etmek, Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgi toplayarak şifreli yazıyla merkeze bildirmek, hapis cezası verilen bir Osmanlı tebaası için Osmanlı topraklarında görev yapan yabancı konsolosların taleplerinin aynısını ilgili devlet yetkililerinden talep etmekle görevlendirilmişti.¹⁰⁸

Yabancı devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'nda konsolos bulundurmalarının geçmişine bakıldığında daimi elçilikler gibi konsoloslukların da 15. yüzyıldan itibaren açılmaya başlandığı görülür. Konsoloslukların

105 Kuran, *a.g.e.*, s. 52; Yenidünya, *a.g.t.*, s. 35.

106 BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No:1, s. 1-24; Zeki Çelikkol, Aleksander de Groot, Ben J. Slot, *Lale İle Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000, s. 214-215. Bkz. Harita 1.1.

107 Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şebbenderlikleri," s. 137.

108 Tayyip Gökbilgin, "Konsolos," *İA. C: VI*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 840.

hukuki zemini daimi elçilikler gibi ahidnamelerdeki maddelerle belirle-
niyordu. İlk olarak Floransa'ya 1460'ta İstanbul'da konsolos bulundurma
hakkı verildi. Fransa'ya 1528'de İskenderiye'de ve 1535'te tüm Osmanlı top-
raklarında konsolos bulundurma izni verilirken, İngiltere 1580, Hollanda
1612'den itibaren tüm imparatorluk şehirlerinde konsolos bulundurabi-
lecekti. Avusturya 1615'te Akdeniz'deki iskelelerde konsolos bulundurma
hakkı elde etti. Rusya 1774 Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla birlikte Osmanlı
topraklarına konsolos tayin edebilecekti.¹⁰⁹

19. yüzyıla gelindiğinde ilk defa resmi diplomatik ve ticari ilişki-
ler kurulacak olan devletlerle yapılan karşılıklı anlaşmalarla yeni konso-
loslukların açılması devam etti. 1830'da ABD ile Ticaret ve Seyr-i Sefain
Anlaşması,¹¹⁰ 1838'de Belçika ile Dostluk ve Ticaret Anlaşması¹¹¹ imzalandı.
Sınır çatışmaları sonrası İran'la 1847'de imzalanan II. Erzurum anlaşması
her iki devletin karşılıklı olarak konsolos tayin etmesine ilk defa imkân
tanıyordu.¹¹² 1858'de Brezilya ile imzalanan Dostluk, İkamet, Ticaret ve
Seyr-i Sefain Anlaşması karşılıklı konsolosluk ilişkisini de düzenliyordu.¹¹³
Bu dönemde artık Osmanlı İmparatorluğu da diğer devletlerde konsolos
bulundurmaya başladığı için konsolosluklarla ilgili anlaşma maddeleri
mütakabiliyeti vurgulayan ifadeler içeriyordu.¹¹⁴

109 A.g.m., s. 837-838; Ali İbrahim Savaş, "Konsolos," *DİA*, C: XXVI, Ankara, 2002, s. 179. 1528'de
Fransa'nın İskenderiye'deki konsolosluğu resmen tanınırken, İngiltere 1583 ve Rusya 1781'de Osmanlı şe-
hirlerine ilk konsoloslarını tayin ettiler. Bkz. Gökbilgin, "Konsolos," s. 837-838. Osmanlı İmparatorlu-
ğu'ndaki İngiltere konsoloslarıyla ilgili bir çalışma için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosla-
rı: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul, İletişim
Yayınları, 2004.

110 Şafak, a.g.e., s. 120. 1830 Anlaşmasıyla ABD İzmir Konsoloslugu resmi statü kazandı ve ardından
diğer şehirlere konsoloslar tayin edildi. Bkz. Çağrı Erhan, "Osmanlı-ABD ilişkileri," *Osmanlı*, Ankara,
Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: II, s. 235-247, s. 238.

111 Deniz, a.g.t., s. 10-11. 1838'den itibaren Belçika Osmanlı topraklarında konsolos bulunduruyordu.
Bkz. A.g.t., s. 95-99.

112 Abdolvahid Soofizadeh, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açından Değerlendirilmesi," *Tarih
Araştırmaları Dergisi (TAD)*, No: 54, 2013, s. 189-190; Erol, a.g.t., s. 90-91.

113 Mehmet Temel, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Bre-
zilya ilişkileri," *Belleten*, C: 68, No: 251, Nisan 2004, s. 131-154.

114 Osmanlı İmparatorluğu ile yabancı devletler arasında yapılan ticaret anlaşmalarının metinleri
için bkz. Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, Döler
Neşriyat, 1981.

Harita 1.1. İlk Osmanlı Daimi Elçilikleri ve Şehbenderlikleri (1793-1821)

Harita 1.1’de ilk Osmanlı daimi elçilikleri ve şebhenderlikleri açılış ve kapanış tarihleriyle birlikte görülmektedir.¹¹⁵

Şimdiye kadar III. Selim’in diplomaside reform döneminde kurulan daimi temsilcilikler yani Osmanlı hariciyesinin yeni kurulan yurtdışı teşkilatı incelendi. Bundan sonraki kısımda bu daimi elçiliklerin bağlı bulunduğu ve Osmanlı merkez teşkilatında dış ilişkilerin koordine edildiği bürokratik birim olan reisülküttaplık ve III. Selim döneminde geçirdiği değişim ele alınacaktır.

Hariciyenin Merkez Teşkilatı: Reisülküttaplık

Osmanlı hariciyesi merkez teşkilatının gelişim hikâyesi klasik dönemde padişahın sarayı içinde yer alan ve devlet idaresinin en yüksek makamı olan divanhümayunun alt birimlerinden olan “nişancı”ya bağlı “reisülküttaplık”ın dışişleri konusunda uzmanlaşarak evrilmesinin ve Hariciye Nezaretine dönüşmesinin hikâyesidir.

17. yüzyılda Osmanlı merkez bürokrasisinin ağırlık noktası, padişahın sarayında yer alan divanhümayundan, sadrazamın yönetiminde bulunan Babîâlî’ye geçtiğinde, reisülküttaplık da buradaki yerini almıştı. Yüzyılın sonlarından itibaren bürokrasinin merkezileşmesi ve hacminin artması sebebiyle, reisülküttaplık giderek ön plana çıktı. 18. yüzyıldan

¹¹⁵ Bu harita ile beraber kitapta yer alacak tüm haritalarda Osmanlı elçiliklerinin ilk açılış, kapanış ve ikinci açılış tarihlerinin kaynakları kitap metninde yer almaktadır. Haritalarda şebhenderliklerin açılış tarihlerinin tespiti için ise esas kaynak Osmanlı Arşivinde bulunan ve 1802-1912 arasında yapılan tüm şebhender tayinlerini içeren Şebhenderlik Defterleridir (BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, 2, 3.). Buna göre bir şehre yapılan ilk tayin tarihi esas alınmış, elde edilen bilgiler 1846-1917 (1263-1336) yılları arasında yayınlanan devlet salnamelerinde ve Hariciye Nezareti salnamelerinde bulunan şebhenderlik listeleriyle karşılaştırılmıştır. Salmamelerde yer alan bazı şebhenderliklerin defterlerde bulunmadığı ve bazı dönemlerde şebhenderliklerin salnamelerde defterlere göre daha erken tarihte yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumlarda ilgili salnamenin tarihi ilgili şehir için başlangıç kabul edilerek salnamedeki veri tercih edilmiştir. Haritalarda Şebhenderlik Defterleri ve salnameler dışında kaynak kullanılmamıştır. Şebhenderlikler için fahri veya muvazzaf (kadrolu/maaşlı) şebhenderlik ayrımı yapılmamış hepsi şebhenderlik olarak yansıtılmıştır. Başşebhenderlik, şebhender vekaleti, şebhender memurluğu veya tüccar vekaleti gibi kategoriler için ilgili şehirde bir resmi temsilci bulunması yeterli sayılmış, tümü haritada şebhenderlik olarak işaretlenmiştir. Harita 1.2’den itibaren şebhenderlikler haritada verilen açılış tarihinden başlayarak Osmanlı Devleti’nin sonuna kadar açık kalmamış olabilir. Herhangi bir yılda bir şebhenderliğin faal olup olmadığının tespiti için ilgili yılda ait salnameler veya arşiv kaynaklarına başvurulmalıdır. Haritalarda ArcGIS programının sağladığı haritalar kullanılmıştır. Haritalarda yer alan tüm elçilikler ve şebhenderliklerin açılış tarihleri ekte liste halinde görülebilir. Bkz. Ek 11 ve Ek 12.

itibaren ise divanühümayun önemini yitirirken Babiâli devlet idaresinin merkezi oldu. Reisülküttaplık ise Babiâli'nin, gelişmekte olan bürokratik organizasyonu dahilinde evrimini sürdürdü.¹¹⁶

Klasik dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun dış siyaseti askeri güce dayandığı için dışişlerinde sivil bürokrasiye daha az iş düşüyordu. Bu sebeple reisülküttaplık öncesinde hem dış hem de içişleriyle ilgileniyordu. Bu döneme kadar dışişleriyle ilgili belgelerin hazırlanmasından sorumlu olan reisülküttabın 17. yüzyılın sonlarındaki askeri yenilgilerle birlikte devletin dışişleriyle ilgili faaliyeti artınca Babiâli'yle yabancı elçilikler arasında irtibatı sağlama ve onlarla görüşmeler yapma görevini üstlendi. Maiyetinde çalışan memurlarla birlikte giderek devletin dışişleriyle ilgilenen bürokratik birimi olarak öne çıktı.¹¹⁷

Reisülküttabın bu profesyonelleşme süreci içinde bir tür hariciye nazırına dönüşmesi Karlofça Anlaşmasını müzakere etmek üzere sadrazam tarafından görevlendirilmesiyle başlamıştı ve bundan sonra dışişleriyle ilgili uzmanlık gerektiren görevler sadrazam tarafından ona bırakıldı.¹¹⁸ Bu dönemden itibaren reisülküttap tayinlerinde dış ilişkiler konusunda yetenek geliştirmiş, daha önceki kariyerinde bu konuda tecrübesi olan kişiler tercih edilmeye başlamıştı.¹¹⁹

Reisülküttaplar diplomasi yeteneği gerektiren en önemli işlerden biri olarak yabancı devletlerle yapılacak olan anlaşmaları ya bizzat müzakere ediyor ya da görüşmelere danışmanlık yapıyordu. Bu müzakerelerde ayrıca genellikle bir tercüman, sadrazama vekâlet eden kethüda ve ulema-dan bir kişi bulunuyordu.¹²⁰

116 Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttaplık (XVIII. yüzyıl)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001, s. 10-12.

117 A.g.e., s. 30-31, 201. Avrupa devletlerindeki "secretary of state" makamı ile karşılaştırılabilir. "Avrupa'da Dışişleri Bakanlıklarının Kurulması ve Gelişimi" başlığına bakınız.

118 Carter V. Findley, "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle East Studies*, C: 1, No: 4, 1970, s. 336; Halil İnalcık, "Reisülküttab," *IA*, C: IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, s. 671-683.

119 Ahışalı, a.g.e., s. 30-31. 18. yüzyılda Viyana'ya gönderilen *ad hoc* elçilerden Ahmed Resmi Efendi'nin *Halifetü'r-Rüesa* adlı eseri ilgili döneme kadar görev yapmış reisülküttapların biyografilerini içermektedir. Bkz. Ahmed Resmi Efendi, *Halifetü'r-Rüesa=Sefinetü'r-Rüesa*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1269, Ed. Müteba İlgürel, Recep Ahışalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992.

120 Naff, a.g.m., s. 298.

Dışişlerinde devletin çıkarlarının korunması gereken önemli durumlarda reisülkütaba devletin en yüksek hukukçusu olarak kazasker eşlik ediyordu. Yabancı bir temsilcinin kendi devletinden gelen talimatlar üzerinden sadrazamla bir görüşme yapması gerektiğinde bu görüşmelerin organize edilmesinden de reisülkütab sorumluydu. Reisülkütab savaşlarda sadrazama eşlik ediyor, bu sırada merkezde yerine bir vekil atanıyordu.¹²¹ Sefer sırasında Osmanlı bürokrasisi tüm işlerin yolculukta görebileceği şekilde seyyar bir nitelik kazandığı için reisülkütabın da seferde olması zorunluydu.

Reisülkütablar dışişleri alanında uzmanlaşmaya başlasalar da karar yetkileri yoktu ve görevleri alınan kararları uygulamakla ilgiliydi. Osmanlı bürokrasisinde siyaset üretme ve karar alma yetkisi sadrazamlardaydı. Bununla birlikte reisülkütabların dış politikada edinmeye başladıkları tecrübenin devlet için önemi anlaşılmıştı. Bu çerçevede, sadrazamlar 18. yüzyıla kadar yüksek rütbeli askerler arasından seçilirken, bu tarihten itibaren reisülkütablar arasından seçilmeye başlamıştı. Karşılıklı diplomasiye geçişin başladığı kabul edilen Karlofça Anlaşmasını imzalayan Rami Mehmed Paşa'dan itibaren sadrazam tayinlerinde bu değişimin görülmesi dönüşümün oldukça hızlı ve gözle görülür olduğunun işaretidir.¹²² Bu dönemden itibaren hariciye işlerinde karar yetkisi, sadrazam elindeyse de bu kişi aynı zamanda eski bir reisülkütab oluyordu.

Diğer yandan reisülkütabın dışişlerine hâkimiyeti onu, III. Selim döneminde devletin karar alıcı makamlarına danışmanlık yapma pozisyonuna ve böylece devletin dış politikasının belirlenmesinde etkisi olacak bir konuma getirmişti. Bu dönemden itibaren özellikle elçilerle yakın iletişimi sebebiyle konuların ayrıntılarını bildiği için görüş ve bilgi almak için sadrazamla birlikte saraya çağrılıyordu.¹²³

Reisülkütabın dışişlerinde karar yetkisinin olmamasının diplomaside avantaj sağladığı durumlar vardı. Bu sayede reisülkütab yabancı

121 Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 497.

122 Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, C: II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 71.

123 Ahışhalı, a.g.e., s. 213; Naff, a.g.m., s. 298. Reisülkütablar dış politika konularında layihalar da sunuyordu. Bkz. Ahışhalı, a.g.e., s. 213.

elçilerle yaptığı görüşmelerde devletin lehine gördüğü konularda karar bildirirken, aleyhine olduğunu düşündüğü konuları yetkisinin olmadığı bahanesiyle kapatabiliyor veya erteleyebiliyordu.¹²⁴

Reisülküttabın yazışmaları da aynı şekilde tam yetkili değildi ve devlet için tam bir bağlayıcılığı yoktu. Bu durumun daimi elçiliklerin ilk kurulma aşamasında iki devletin bürokrasileri arasında bir uyumsuzluk olarak ortaya çıktığı hatırlanmalıdır. İngiliz büyükelçi Londra'ya gönderilecek Osmanlı elçisi konusunda devlet adına resmi yazının İngiltere Dışişleri Bakanlığına yazılması gerektiğini söylediğinde, bakanlığın dengi olan reisülküttabın yazışma yetkisi olmaması sorun olmuştu. Bu sorun o dönemde geçici bir formül bulunarak çözülmüştü.¹²⁵

Reisülküttap 18. yüzyılda dışişlerinde giderek uzmanlaşan ve etkin hale gelerek ön plana çıkan bir figür haline gelirken, maiyetindeki bürokratik yapılar da gelişmeye ve karmaşıklaşmaya başladı. Reisülküttaplığın dış ilişkilerle ilgilenen birimleri çeşitleniyordu. divanihümayunun alt birimlerinden Beylikçi Kalemi yabancı devletlerle yapılan anlaşmalar ve bunların uygulanmasıyla ilgili belgelerin hazırlandığı ve saklandığı birimdi. Mektubi-i Sadr-ı Ali, sadarete gelen ve buradan giden belgelerle ilgili yazışmalarla ilgileniyordu ve dışişleriyle ilgili belgeler de buna dahildi. Amedi, sadrazamın özel kalemi olarak reisülküttabın yabancı elçilerle görüşmelerinin kaydını tutuyordu. Divanihümayun tercümanı ise yanında yardımcı olarak çalışan “diloğlanları” ile birlikte bütün bu yazışma ve görüşmelerde gerekli tercüme işlerini yapıyordu.¹²⁶

III. Selim dönemine gelindiğinde devletin askeri alandaki yetersizliği sebebiyle diplomasiye olan ihtiyacın artmış olması ve nihayet 1793'ten itibaren açılan daimi temsilcilikler, merkezde bu girişimi yürüten kurum olan reisülküttaplığın iş yükünün belirgin bir miktarda artmasına sebep oldu. Reisülküttaplıkta daha etkin ve verimli bir çalışma için fazla profesyonelleşme ve dallara ayrılmayı gerektiren bu duruma cevap vermek için III.

¹²⁴ A.g.e., s. 218.

¹²⁵ “Daimi Elçiliklerin Kurulması İçin İlk Adımlar” başlığına bakınız.

¹²⁶ Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic,” s. 497. Yabancı elçi ve konsoloslarla *ad hoc* veya daimi Osmanlı elçileriyle iletişimi sağlayan birim olan Amedi Kalemiyle ilgili geniş bilgi için bkz. Ahışalı, a.g.e., 148-149, 206.

Selim'in bürokratik reformları çerçevesinde 1797'de reisülküttaplık kalem-lerinde düzenlemeler yapıldı.¹²⁷ Bu, reisülküttaplığın devletin dışişlerinde gelişen ihtiyaçları çerçevesinde 18. yüzyıl başından beri yaşamakta olduğu dönüşümün yeni bir safhasıydı ve sonraki dönemde Hariciye Nezareti adıyla yeniden yapılandırıldığında bu dönüşüm devam edecekti.

Reisülküttaplıkta devletin dışişleriyle ilgili bürokratik yazışmaları için işbölümüne gidilerek Amedi Kaleminin yanında gizlilik gerektiren belgeler için Mühimme Odası kurulmuştu. Belgelerin niteliğinde bu şekilde bir farklılaşmaya gidildiği için onları hazırlayacak güvenilir ve yetenekli kâtipler seçiliyordu. Diplomasıyla ilgili belgelerin hazırlanması, kâtiplikte yeni "inşa ve usul kalıpları" gerektirmesi sebebiyle bu kalemlerde görev yapan kâtipler bu konuda becerileriyle öne çıkmaya başlamıştı.¹²⁸

Reisülküttaplıkta ilişkide bulunan yabancı devletlerle ilgili bir uzmanlaşmadan da söz edilebilir. Yabancı devletlerle yapılan anlaşmaların metinleri ayrı dosyalarda saklanırken her dosyadan sorumlu olan bir kâtip bulunuyordu. Böylece belli devletlerle ilgili uzmanlaşan kâtipler aynı zamanda yabancı elçilik çalışanlarıyla sürekli temas halinde oluyor ve anlaşma müzakerelerinde bulunuyorlardı. Bu sayede Avrupa devletleriyle ilgili edindikleri tecrübe elçilik görevleri için onları uygun hale getiriyordu.¹²⁹

Reisülküttaplığa bağlı çalışan ve diplomatik iletişimde tercüme hizmeti veren divanihümayun tercümanlığı Osmanlı hariciye teşkilatının dönüşüm sürecinde kilit rol oynayan bir birim olmuştur. Burada Müslümanların yabancı dil öğrenmeye uzak durmaları nedeniyle 17. yüzyılın ortalarına kadar Yahudiler veya mühtedi Avrupalılar görev alıyordu. Genellikle İtalyan, Macar veya Alman kökenli olan bu Avrupalılar kendi ana dilleri ve iltica ettikleri Osmanlı Devleti'nin dili dışında Latince ve ona ek olarak bir veya birkaç Avrupa dili de biliyordu.¹³⁰ Sonrasında önde gelen Fenerli Rum ailelerin İtalyan üniversitelerinde eğitim almış dolayısıyla

127 Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 389, 395-396.

128 Ahışahı, *a.g.e.*, 78-79; 144, 204-205; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 390-391.

129 *A.g.e.*, s. 203-204.

130 Kunalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 498; Naff, *a.g.m.*, s.

Avrupa kültürünü edinmiş ve yabancı dil bilen üyeleri tercüman olarak görevlendirilmeye başlandı. Rum tercümanlar aynı zamanda yabancı elçiliklere de hizmet veriyordu.¹³¹

II. MAHMUD DÖNEMİNDE OSMANLI HARİCİYESİ (1808-1839)

II. Mahmud döneminde (1808-1839) III. Selim dönemiyle başlayan bürokraside reform sürecinin hariciye işlerine yansması olan gelişmeler; merkezde Tercüme Odasının ve reisülküttaplığın Hariciye Nezaretine dönüştürülmesi ile daimi elçilik ve şehbenderliklerin yeniden açılmasıydı. Tanzimat dönemi ise (1839-1876) Osmanlı modernleşme tarihinde Hariciye Nezaretinin Avrupa tipi hukuki-rasyonel yapıya güçlü nazırlar elinde en yakın olduğu bir dönemdi. Bu dönemde ayrıca II. Mahmud döneminde kritik yerlerde açılan elçilik ve şehbenderlikler ihtiyaçlar dahilinde doğal bir yayılımla küçük boyutlu da olsa diplomatik bir ağa dönüşmüştü. Diplomasinin uluslararası ilişkilerde sonuç almak için bir araç olarak kullanımında Avrupa usullerinin tamamen benimsenerek uygulanmaya çalışıldığı dönem de yine Tanzimat dönemi olmuştur.

Tercüme Odasının Kurulması (1821)

Osmanlı diplomasisinde yeni dönemi şekillendirecek olan ilk girişim 1821'deki Yunan İsyanının ortaya çıkardığı güvenlik riskinin neticesinde dışişlerinde tercüme hizmetleri konusunda sadece Rumlara dayanmaktan vazgeçilerek Tercüme Odasının kurulmasıydı.¹³² Yunan İsyanı sırasında yurtdışı temsilciliklerde çalışan Rum maslahatgüzarların merkezi kasten yanlış bilgilendirdiklerinin ortaya çıkmasıyla oluşan şüphe ortamında dış temsilcilikler kapatılırken merkezde Babıâli tercümanı olarak çalışan

131 Naff, *a.g.m.*, s. 300-301; Kunalalp, *The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic*, s. 498. Ayrıca bkz. Orhan Koloğlu, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 127-135.

132 Tercüme Odası ile ilgili ayrıca bkz. Sezai Balcı, *Babıâli Tercüme Odası*, İstanbul, Libra Kitap, 2013. Osmanlı Devleti'nin tercüme ihtiyacına çözüm üretme biçimleri ve Osmanlı bürokrasisinin modernleşmesinde önemli bir aşama olan Tercüme Odasının kurulması ve gelişimi hakkında son dönem çalışmalarından biri için bkz. Mehmet Darakçıoğlu, "Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire," Doktora Tezi, Princeton, Princeton University, 2010.

Rumların görevlerine son verilmiş, başlarındaki divanühümayun tercümanı ise ölüm cezasına çarptırılmıştı.¹³³

1821'den itibaren aşamalar halinde gelişerek ortaya çıkan Babiâli Tercüme Odası devletin tercüman ihtiyacını karşılama yönteminde önemli bir değişikliği temsil ediyordu. Rumların divanühümayun tercümanlığında öne çıktığı dönemden önce diplomaside mühtedilerin yabancı dil bilgisinden yararlanıldığı görülmüştü. Babiâli Tercüme Odasının ilk kuruluşunda da geçici bir süre için bir Bulgar mühtedisi ve oğlu ile sonrasında Rum ve Ermeni tebaadan iki isim tercüme yapması ve Müslüman personelden tercüman yetiştirmesi için istihdam edildi.¹³⁴

Bu Osmanlılar için tıpkı İslam ülkesi olmayan bir yerde uzun süreli memur istihdam etmeye ilk defa başladığı daimi elçilik girişimi gibi bir yeniliği ifade ediyordu. Diploması ve tercüme işlerinde yararlanılacak Müslümanların yabancı dil öğrenmesinin hayati bir gereklilik olduğu anlaşılmış ve eski dini/kültürel çekinceler terk edilmişti. Bununla birlikte, Rumların Osmanlı bürokrasisinden tamamen uzaklaştırılmadığı bunun geçici bir tedbir olduğu görülmektedir. 1838'den itibaren Tercüme Odasında yeniden istihdam edilmeye başlamışlardır.¹³⁵

Tercüme Odasının kurulmasının dışişleriyle ilgili tercüme faaliyetini yürütmek ve yabancı dil bilen Müslüman memurlar yetiştirmek dışında bir amacı da Avrupa basınında Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili çıkan haberleri tercüme etmektir.¹³⁶ Babiâli'nin basın takibi faaliyeti I. Abdülhamid zamanında (1774-1789) Sadrazam Seyyid Mehmed Paşa'nın divanühümayun üyelerinin bilgisine sunulmak üzere önemli Avrupa gazetelerini tercüme ettirmek üzere bir daire kurmasıyla başlamıştı.¹³⁷ II. Mahmud döneminde Tercüme Odasında gerçekleştirilen bu faaliyet sonraki yıllarda Hariciye Nezareti bünyesinde yerini alacak olan Matbuat Kalemi ile devam edecekti.

133 Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018, s. 89-90.

134 A.g.e., s. 90-92.

135 Sevilay Kasap, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 12.

136 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 499.

137 Roderic H. Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 361-362.

Modern Osmanlı hariciyesinin insan kaynağının yetişmesi açısından Tercüme Odası kilit bir rol oynadı. Bu birim diplomatik yazışmalar için tercüman ihtiyacının Müslümanlar tarafından karşılanması gibi acil bir ihtiyaçla kurulmuştu fakat odanın gelişim sürecinde memurlar burada edindikleri yabancı dil ve diplomasi yetenekleri sayesinde hariciyenin yeni kuşak Müslüman memurlarını oluşturdular. Bu kişiler hem dış diplomatik görevlerde hem de başta hariciye nazırlığı olmak üzere nezarette yoğun bir şekilde istihdam edildiler. Tercüme Odası Osmanlı İmparatorluğu'nun hariciyeciyi yetiştiren ilk eğitim kurumu oldu.¹³⁸

Hariciyenin Merkez Teşkilatı

Osmanlı İmparatorluğu'nda reisülküttaplığın Hariciye Nezaretine dönüştürülmesini ele almadan önce bir karşılaştırma yapmak için başlıca Avrupa ülkelerinde bu bakanlığın gelişim sürecine bakmak faydalı olacaktır.

Avrupa'da Dışişleri Bakanlıklarının Kurulması ve Gelişimi

Avrupa'da bürokrasilerin modernleşme süreci devletlerin dışişleriyle ilgili uzmanlaşmış birimlerinin de dönüşümünü kapsamaktaydı. Bununla birlikte dışişleri bakanlıklarının tarihi, araştırmacıların dikkatini görece geç bir dönemde çekmişti. Dışişleri bakanlıklarının gelişimi diğer devlet kurumlarının gelişimleriyle ilgili genel şablonlara uymadığı için bürokrasi tarihçileri tarafından konunun dışında tutulmuştu. Diğer yandan diplomasi tarihçileri de konunun kurumsal boyutuyla fazla ilgilenmediği için dışişleri bakanlıklarının tarihini araştırmamışlardı.¹³⁹

Konuyla ilgili karşılaştırmalı çalışmaların yapılmaya başlamasıyla birlikte Avrupa'da dışişleri bakanlıklarının gelişim süreçlerindeki benzerlikler ortaya çıktı. Buna göre devletin diğer bürokratik organları gibi dışişleri bakanlıklarının kökeni de yönetimin merkezi olan saraylara dayanıyordu.¹⁴⁰

Avrupa'da merkezi krallıkların tahkim olmaya başladığı 16. yüzyılda kralın aldığı dış politika kararlarını uygulama sorumluluğu olan bir saray

138 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 96; Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 499-500.

139 Steiner, *a.g.m.*, s. 10.

140 *A.g.m.*, s. 11-12.

birimi veya görevlisi (*secretary of state*) bulunmaktaydı. İngiltere’de merkeze gelen diplomatik yazışmaların artması eskiden kralın mektuplarını yazan ve mühürünü taşıyan *secretary of state*’in dış ilişkiler konusunda uzmanlaşmasını sağlamıştı. Fransa’da kraliyet danışma meclisine üye olmayan fakat toplantılara kâtip olarak katılmaya başlayan *secretary of state*’ler bürokratik hiyerarşide yüksek bir konuma getirilmişlerdi. Bazı örneklerde bu makamda ilgili devletin yoğun ilişki içinde olduğu farklı devletler konusunda uzmanlaşmış iki görevli bulunuyordu. İspanya’da da benzerleri bulunan bu görevlilerin yetkileri kralın aldığı kararları uygulamakla sınırlıydı ve genellikle işleriyle ilgili konuları da kapsıyordu.¹⁴¹

17. yüzyılda Fransa’da yalnızca dış politikadan sorumlu bir *secretary of state* birimi oluşmuş ve zaman içinde devletin en önemli bakanlıklarından biri haline gelmişti. 18. yüzyıl boyunca Avrupa’da sadece Fransa’da modern tipe yakın, bu derece profesyonelleşmiş bir dışişleri bakanlığı bulunmaktaydı. Bakanlık, yurtdışındaki diplomatlardan gelecek yazışmalar için farklı coğrafyalara yönelik olarak çalışmalar üzere iki bölüme ayrılmıştı. Bunun dışında bakanlıkta mali işler, yabancıların denetlenmesi, diplomatik imtiyazlar ve başka tali konularla ilgilenen bir birim, bir tercüme bürosu, şifrelerle ilgilenen bir birim ve bir coğrafya birimi vardı. 1723’ten itibaren bakanlıkta uluslararası konularla ilgilenmek üzere hukuk danışmanları görevlendirilmişti. 1784’te Rusya bu bakanlığın organizasyonu hakkında Fransa’dan resmi bilgi istemişti.¹⁴²

Rusya’da 16. yüzyılda kurularak dışişleri konusunda uzmanlaşan bürokratik birimlerin en erken örneği kabul edilen Posolskii Prikaz da dış politika üretmeyen ve sadece idari sorumluluğu olan bir kurumdu. Ayrıca Avrupa’daki muadilleri gibi yalnızca dışişleriyle değil, içişleriyle ilgili konularla da ilgileniyordu. 18. yüzyılda Posolskii Prikaz İsveç modeli örnek alınarak yeniden düzenlendiğinde iç politikayla ilgili bazı görevleri halen devam

141 Anderson, *A.g.e.*, s. 73-78. “*Secretary of state*” adı verilen üst düzey devlet görevlisinin Avrupa saraylarında ilk olarak ortaya çıkışı ve makamın dışişleri bakanlığına evrilmesi bakımından Osmanlı bürokrasisinde sonradan hariciye nazırına dönüşecek olan reisülküttap ile benzer özellikler taşıdığı görülmektedir. Bkz. Rifa’at Abou-El-Haj, “The Reisülküttap and Ottoman Diplomacy at Karlowitz,” Doktora Tezi, Princeton University, 1963.

142 *A.g.e.*, s. 79-80.

ediyordu. O dönemde kurulan diğer komiteler gibi oldukça yavaş ve verimsizdi. 18. yüzyıl ortalarından itibaren ise hızla gelişmiş ve savaş ve amirallik komiteleriyle birlikte en önemli ve başarılı komitelerden biri olmuştu.¹⁴³

Avusturya'da Habsburg Krallığı ve Kutsal Roma İmparatorluğu iki ayrı siyasi otorite olarak dış politikadan sorumlu ofislere sahiptiler ve bu birimlerin rekabet halinde olması dışişleri hizmetlerinin etkili ve profesyonelce yapılmasını engelliyordu. 1790'da iki dışişleri dairesi arasında yapılan bir anlaşmayla bu sorun çözülmeye çalışıldı. Buna göre yurtdışında görev yapan Habsburg diplomatlarının her iki ofisten de itimatnameleri olmasına ve imparatorlukla ilgili konularda Kutsal Roma İmparatorluğu dışişleri ofisinden, sadece Habsburg topraklarını ilgilendiren konularda ise Habsburg dışişleri ofisinden talimat almalarına karar verildi. Diplomatlar raporlarını da aynı şekilde iki ofise ayrı ayrı göndereceklerdi.¹⁴⁴

18. yüzyılda Avrupa'da devlet organizasyonu içinde dışişleri için özel bir birimin kurulması genel bir trend haline gelmişti ve büyük-küçük devletler bu dönüşüm içinde yerini alıyorlardı. Örnek olarak Danimarka Dışişleri Bakanlığı bu çerçevede 1770'te kurulmuştu.¹⁴⁵ İngiltere'de ise 18. yüzyılda kıta Avrupası'nın siyasi işleriyle daha fazla ilgilenilmeye başlanmış ve bu sebeple görevdeki iki *secretary of state*'den biri zaman içinde fiili dışişleri bakanı olarak görev yapmaya başlamıştı. Nihayet 1782'de dışişlerini tek sekreter elinde toplamak amacıyla dışişleri bakanlığı kuruldu. Bu şekilde İngiltere de trende uymuş, bürokrasisi kıta Avrupa'sı ülkelerindeki devletlerin bürokratik yapısıyla uyumlu hale getirilmişti. Diğer yandan İngiltere Dışişleri Bakanlığının uzun bir süre boyunca küçük ve az masraflı bir bakanlık olarak kaldığı ve ilgili dönemde verimliliğinin düşük olduğu gözlemlenmiştir.¹⁴⁶

19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'da giderek güçlenen diplomatik bağlar sayesinde büyüyerek karmaşıklaşan dışişleri bakanlıklarında benzerlikler vardı. Yurtdışındaki farklı bölgelerde görev

143 A.g.e., s. 74-75, 77.

144 A.g.e., s. 78.

145 Klaus Kjolsen, "The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 167. Daha geç bir dönemde 19. yüzyılda kurulan Osmanlı Hariciye Nezaretinin de bu trende katıldığı söylenebilir.

146 Anderson, a.g.e., s. 77.

yapan diplomatlarla yapılan yazışmalarla ilgilenmek üzere coğrafyaya göre ayrılmış bölümler tüm bakanlıklarda bulunuyordu. Örnek olarak İngiltere’de 1880’lere kadar, doğudaki, batıdaki ve Amerika’daki devletlerde bulunan elçilerle yazışmalar için farklı departmanlar görev yapıyordu. Bakanlıkların merkez teşkilatında siyasi görevleri olan bu bölümlerin dışında konsolosluklar ve ticari işlerle ilgilenen bir departman ve bakanlığın kendi iç idaresi ve maliyesiyle ilgilenen bir başka departman bulunuyordu. 19. yüzyıl devam ederken dışişleri bakanlıklarında vatandaşlığa kabul, suçluların iadesi veya uluslararası hukukla ilgilenen departmanlar kurulmaya başlandı. Bakanlıklarda çoğunlukla dışişleri bakanının şahsına ait, onun yazışmalarını ve görüşmelerini düzenleyen bir birim de bulunmaktaydı.¹⁴⁷

Dönemin Avrupa devletlerinin dışişleri bakanlıklarında merkez teşkilatı, yurtdışındaki elçilikleri kapsayan diplomasi teşkilatı ve konsolosluk hizmetlerini kapsayan teşkilat birbirinden ayrı olarak yapılanmış kendi sınırları içinde müstakil birimlerdi.¹⁴⁸ Diğer yandan örnek olarak 19. yüzyıl sonlarında Alman hariciyesinde görev yapan personel için diplomatlık ve konsolosluk kariyerleri arasında geçişkenlik görülmeye başlamıştı.¹⁴⁹ Osmanlı hariciyesini Avrupa devletlerinin hariciye teşkilatlarından ayıran yönlerden biri de bu birimler arasında keskin bir ayırım olmamasıydı. Merkez teşkilatı, elçilikler ve şebhenderlikler için atamalar aynı personel havuzundan yapılabiliyordu.¹⁵⁰

Avrupa’da devlet görevlilerinin sosyolojik arka planları yani aristokrat veya halk kökenli olmaları kurumların karakteristik özelliklerini belirleyen önemli bir faktördü. Dışişleri bakanlıklarındaki idareciler ise genellikle mütevazı kökenleri olan devlet memurlarıydılar.¹⁵¹ Avrupa

147 A.g.e., s. 103, 112-113; Lamar Cecil, *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1976, s. 8-9, 11-12; William D. Godsey, Jr., *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Indiana, Purdue University Press, 1999, s. 11-12.

148 Godsey, a.g.e., s. 6; Steiner, a.g.m., s. 14.

149 Cecil, a.g.e., s. 18.

150 Sinan Kunalalp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert-Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 435; Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 505.

151 Anderson, a.g.e., s. 74.

devletlerindeki diplomatlar ise tarihsel olarak aristokrat kökenliydi. Diğer yandan örnek olarak Avusturya-Macaristan dışişlerinde 19. yüzyıl sonlarında diplomatlar ağırlıklı olarak aristokrasi kökenliken Avrupa bürokrasisinin ortaçağdan beri devam eden bir geleneği olarak bakanlığın merkez teşkilatında aristokratlar görev yapıyordu. 20. yüzyıla gelindiğinde Avusturya hariciyesinde bu yapının yeni dönemle uyum sağlamadığı ve ulus devletin ihtiyaçlarını karşılayamadığı anlaşılmış ve reformlarla değiştirilmesine çalışılmıştı.¹⁵²

Dışişleri bakanlıklarının hükümdarlar ve hükümetle ilişkisi ele alındığında, temsili demokrasinin gelişimiyle diğer alanlardaki güçlerini yitirseler de hükümdarların dışişlerinde etkin olmaya devam ettikleri görülmektedir. Örnek olarak Almanya gibi güçlü monarşilerde dış politikanın gidişatı konusunda hükümdarlar ile başbakanlar arasında çekişmeler yaşanabiliyordu. İngiltere, İtalya ve Fransa gibi devletlerde güçlü başbakanlar dışişleri bakanlığını büyük ölçüde domine edebiliyorlardı. Bununla birlikte 19. yüzyılda gerek diplomasi gerek siyasetçi kökenli dışişleri bakanlarının devlet yönetiminde etkinlikleri artmış ve başbakandan sonra hükümetin en önemli üyeleri haline gelmişlerdi.¹⁵³

Avusturya örneğinde en yüksek dereceli bakan olan dışişleri bakanı imparatora doğrudan erişim imkânına sahipti ve dışişleri bakanlığının işleri bakanlar kurulunda görüşülüyordu. Dışişleri bakanlığı dış politikada karar alan bir organ olmaktan ziyade, nihai olarak imparator tarafından belirlenen dış politika için danışma ve yürütme organı olarak görev yapıyordu. Nezaretten dış temsilciliklere gidecek tüm yazışmalar için imparatora bir kopya gönderiliyordu. Bu da dışişlerinde hiçbir kararın imparatorun onayı olmadan alınmadığını ve imparatorun tüm iletişimden haberdar olduğunu göstermekteydi.¹⁵⁴ Diğer yandan Fransa'da Adolphe Thiers kısa süren yönetiminde (1871-1873) dışişleri ile ilgili anayasal ayrıcalıklarının ötesine geçmişti. Thiers dışişleri bakanını aşarak ülkedeki yabancı diplo-

152 Bkz. Godsey, *a.g.e.*, s. 6, 18, 102-123, 204-206; Cecil, *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, s. 10, 58-78.

153 Steiner, *a.g.m.*, s. 11-12.

154 Helmut Rumpel, "The Foreign Ministry of Austria and Austria-Hungary 1848 to 1918," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 49-59, s. 53.

matlarla ve Fransa'nın yurtdışındaki elçileriyle doğrudan iletişim kurmasıyla dikkat çeken bir cumhurbaşkanı olmuştur.¹⁵⁵

Sonuç olarak, Avrupa'da sürekli diplomasinin kullanımı Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk daimi temsilciliklerini açmasından üç yüz yıl önce yaygınlaştığı halde devletlerin merkezi yönetim organlarında sadece dışişleriyle ilgilenen birimlerin ortaya çıkması ve gelişmesi bundan çok daha yavaş bir süreçte ve geç bir dönemde gerçekleşmişti. Sonradan dışişleri bakanlıkları bünyesinde yer alacak olan diplomatlık ise daha itibarlı ve öncelikli bir konumdaydı. Devlet bürokrasilerinin modernleşmesi ve dış politikanın hacminin ve ihtiyaçlarının artması çerçevesinde gelişen süreçte dışişleri bakanlıkları ortaya çıkmış ve gelişmişti.

Reisülküttaplığın Umur-ı Hariciye Nezaretine Dönüştürülmesi (1836)

III. Selim döneminde dış politikada diplomasi aracının kullanımına duyulan ihtiyacın sonucu olarak daimi elçiliklerin açılması ve dış ilişkilerin artan hacmi reisülküttaplığın yapılanmasında ve personel politikasında düzenlemeleri beraberinde getirmişti. II. Mahmud döneminde aynı sebeplerle hem daimi elçilikler yeniden açılmış hem de reisülküttaplık Hariciye Nezaretine dönüştürülmüştür. Osmanlı hariciyesinin inşasında önemli bir dönüm noktasını temsil eden bu girişimler aynı zamanda II. Mahmud döneminde merkezi iktidarın gücünü konsolide etmek için bürokrasinin daha etkin ve verimli hale getirilmesi programının bir parçasıdır.

II. Mahmud kendisinden önceki dönemde giderek daha fazla hariciyeden sorumlu bürokratik birim haline gelen reisülküttaplığın geçirdiği bu işlevsel farklılaşma ve özelleşme sebebiyle isminin, yaptığı işle uyumlu hale getirilmesine karar verdi ve böylece reisülküttaplık 1836'da Umur-ı Hariciye Nezaretine dönüştürüldü. Reisülküttap Akif Efendi de hariciye nazırı oldu ve nazırlara "paşa" unvanı verilmeye başlandı. Aynı sene bir sonraki nazır Ahmed Hulusi Paşa oldu ve nezaret bünyesinde bir müsteşarlık kuruldu. 1837'de divanühümayun kalemlerinden mektubi ve amedi kalemleri, iç ve dışişlerle ilgilenmek üzere iki alt birime ayrıldı ve bu kalem-

¹⁵⁵ Georges Dethan, "The Ministry of Foreign Affairs Since Nineteenth Century," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, ss. 203-223, s. 205-206.

lerin ilgili nezaretlere bağlanmasıyla nezaretin sadece hariciye işleriyle ilgilenmesi sağlanmış oldu. 1839 yılı itibarıyla divan-ı hümayun Tercüme Odası, Mühimme Odası, elçilik ve şehbenderlik hizmetleri Hariciye Nezareti altında toplanmış olarak nezaretin kurulumu tamamlandı. 1837'de nezaret müsteşarı olan Mustafa Reşid Paşa hariciye nazırı oldu. Reisülküttaplığa bağlı eski kalemler nezaret çatısı altında varlığını sürdürürken bazılarının önemi giderek azaldı.¹⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikaları çerçevesinde yürüttüğü karantina uygulamaları Avrupalı büyük devletlerin müdahalesiyle karşılaşılan dış politikayla ilgili bir konuydu. Yurtdışından gelen ticari gemilere uygulanacak karantina işleriyle ilgilenmek üzere 1838'de kurulan Karantina Meclisine, Hariciye Nazırı Reşid Paşa döneminde Avrupalı doktorlarla birlikte İstanbul'daki yabancı elçiliklerin temsilcileri de üye olarak katılmaya başladılar. Bu meclis hem hariciyeyi hem de ticareti ilgilendirdiği için hangi kurumun bünyesinde yer alacağının belirlenmesi zaman almıştı. İlk olarak Hariciye Nezareti bünyesinde kurulduğu halde önce ayrı bir nezaret haline getirilmiş sonra da Ticaret Nezaretine bağlanmıştı. 1841'de yeniden Hariciye Nezareti bünyesine katıldı.¹⁵⁷

Hariciye Nezareti ilk kurulduğunda çalışma yeri olarak Viyana sefiri Sadık Rıfat Bey'in konağı olarak belirlenmişti.¹⁵⁸ ilerleyen dönemde ise Hariciye Nezareti Sadaret, Şûrayıdevlet, Dahiliye Nezareti ve Ahkâm-ı Adliye daireleri gibi başlıca nezaretler ve devlet daireleri ile beraber Babıâli kompleksi içinde yer almaktaydı. Ortada Şûrayıdevlet bulunurken iki yanında Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri yer alıyordu. Yıllar içinde Babıâli'de çıkan yangınlardan Hariciye Nezareti daireleri de etkilenmişti.¹⁵⁹

Bu dönemde devletin diplomasinin kullanımına yönelik ihtiyaçları son derece acil olmakla birlikte bunun için gerekli hariciye organizasyonu-

156 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 96-99, 101-102; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 162-163.

157 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 101, 317-323; Gülden Sanyıldız, "Karantina," C: XXIV, *DİA*, İstanbul, 2001, s. 463-465.

158 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 97.

159 Tayyip Gökbilgin, "Babıâli," *İA*, C: II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 177; Reşat Ekrem Koçu, "Babıâli," *İstanbul Ansiklopedisi*, C: IV, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s. 1746-1754.

nun inşası çok yeni bir süreçti. 1837-1838 arasında birkaç ay hariç Mustafa Reşid Paşa hem nazır hem büyükelçi olarak önce Londra ve sonra Paris'te bulundu. 1837'de Hariciye Müsteşarı Nuri Efendi Paris'te elçi olarak bulunuyordu, Beylikçi Sârin Efendi elçilik için Londra'ya gidiyordu. Sadık Rıfat Paşa ise Viyana veya Paris'e elçi atanmak üzereydi.¹⁶⁰ Böylece dış politika becerisi olan dönemin az sayıdaki ilk kuşak hariciyecileri hem merkezde nezaretin yönetim kadrosunu oluştururlarken hem de yurtdışında diplomat olarak devletin diplomatik çıkarlarını temsil etmek çabasıındaydılar.

Reisülküttaplığın Hariciye Nezaretine dönüştürülmesinde dışişlerinin yoğunlaşması ve daha profesyonel bir şekilde yürütülmesi ihtiyacından başka II. Mahmud'un merkeziyetçi ve tek elden yönetime yönelik bir devlet organizasyonu kurma çabası da etkiliydi. Babıâli'nin bağımsız güç olma özelliğini ortadan kaldırmak için sadrazamlık makamını ortadan kaldırıp onun yerine başvekalet makamını ihdas etti ve nezaretleri kurdu. Bu sayede sadrazamın yetkileri başta Dahiliye ve Hariciye Nezaretleri olmak üzere nezaretler ve meclislerden oluşan bürokratik yapılara dağıtılmış oldu.¹⁶¹

Böylece hariciyenin yurtdışı teşkilatlanmasında elçiliklerin ve şebenderliklerin yeniden açılmasıyla yeni bir dönem başlarken, merkez teşkilatında da Hariciye Nezareti kurulmuş oldu. Yurtdışına giderek artan sayıda gönderilen *ad hoc* ve daimi elçiliklerin merkezle iletişimini sağlamak ve dışişlerini düzene koymak ihtiyacı bunun başta gelen sebebiydi.

Daimi Elçiliklerin Yeniden Açılması

1821'deki Yunan İsyanı sırasında Avrupa'daki Rum maslahatgüzarların görevlerine son verilmiş ve yerlerine yeni temsilciler atanmamıştı. Bunun sebebi devletin geldiği noktada temsilciliklerden beklenen faydayı bulamamış olması ve bu işe daha fazla bütçe ayırmak istememesiydi. Osmanlı diplomasisi için daimi temsilcilik kullanımına verilmiş bir ara olan bu dönem on bir yıl sürdü ve elçiliklerin yeniden açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa diplomasisiyle entegrasyonu hız kazanarak devam etti.

¹⁶⁰ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 408.

¹⁶¹ *Ag.m.*, s. 409-410.

İlk daimi elçiliklerin kapatılmasından sonraki süreçte Avrupa'da diplomatik entegrasyonu artırma yönünde bazı adımlar atılarak yurtdışı-na gönderilecek elçiliklerin rütbeleriyle ilgili uluslararası düzenlemeler yapılmıştı. Diplomatların protokolde önde gelme konusunda yaşadıkları sorunları çözmek için 1815 Viyana Kongresinde kabul edilen ve 1818 Aix-la-Chapelle Kongresinde bir madde eklenerek tamamlanan düzenlemelere göre diplomasi memurlarının rütbeleri dörtle sınırlandırıldı. Hiyerarşik sıralamaya göre bu rütbeler; büyükelçiler (*ambassadors*), ortaelçiler (*envoys*) ve *ministers plenipotentary*, ikamet elçiler (*ministers resident*) ve maslahatgüzarlar dı. Aix-la-Chapelle'de, ortaelçilerle maslahatgüzarlar arasına "ikamet elçiler" adı verilen bir rütbe eklenmişti. İkamet elçiler itimatnamelerini devlet başkanlarına vermek suretiyle akredite olurken, maslahatgüzarlar dışişleri bakanına sunarak akredite olacaktı.¹⁶² Bu diplomatik düzenlemeler ilerleyen dönemde kongreye katılmayan devletler tarafından benimsenerek uluslararası geçerlilik kazandı.¹⁶³

Napolyon Savaşlarının ardından 1815'te Viyana Kongresiyle kurulan Avrupa Ahengi Sistemi'nin devamlılığı için Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü savunan ve Babiâli'yi destekleyen Avusturya Başbakanı Metternich bu politika çerçevesinde 1832'de Osmanlı Devleti Viyana temsilciliğinin yeniden açılmasını talep etti.¹⁶⁴ O dönemde Avrupa'yı yakından takip etmek isteyen Babiâli için Viyana'nın uygun bir konumda olması sebebiyle bu talep olumlu karşılandı. 1821'de görevden alındığı halde sonradan Osmanlı Devleti'ne sadık olduğu anlaşılan eski Viyana maslahatgüzarı Yanko Mavroyani'nin tekrar göreve getirilmesiyle Osmanlı daimi elçiliklerinde yeni dönem resmen başlamış oldu.¹⁶⁵

Avrupa'da dış temsilciliklerin açılışı Mısır'daki Mehmed Ali Paşa tehdidi karşısında Rusya yardımına muhtaç olunarak 1833 Hünkâr İskeleyi Anlaşmasının yapıldığı buna karşılık Rusya'ya karşı Avrupa devletleriyle

162 Sir Ernest Satow, *A Guide to Diplomatic Practice*, Ed. Nevile Bland, Londra, Longmans, 1964, s. 162-163.

163 Bu kongrelerin katılımcılarından olmayan ABD de diplomatik ilişkilerde kolaylık ve uyumu sağlaması için 1893'te bu düzenlemeyi benimsemiştir. Satow, *a.g.e.*, s. 164.

164 Erdem, *a.g.t.*, s. 386.

165 Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Yeniden Tesisi 1832-1841," Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 41-42.

denge sağlanması gereken bir uluslararası ortamda gerçekleşti. 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgali de Osmanlı dış politikasının gerilimli konularından biriydi. Diplomasinin yoğun şekilde kullanıldığı bu süreçte ilgili devletlere öncelikle fevkalade misyonlar gönderiliyordu, bunlar sonradan daimi elçiliklere dönüştürüldü. 1834'ten itibaren Paris ve Londra'da özel elçiler bulunurken Paris Elçisi Reşid Paşa 1835'te Paris'e 1836'da da Londra'ya ikamet elçisi olarak atandı. 1837'de Reşid Paşa hariciye nazırı olduğunda Kamil Paşa Berlin'e daimi elçi tayin edildi.¹⁶⁶ Böylece 1821'de kapatılan tüm III. Selim dönemi daimi elçilikleri yeniden faaliyete geçmiş oldu.

Mustafa Reşid Paşa (Paris, Londra), Nuri Efendi (Paris, Londra, Berlin), Ahmed Fethi Paşa (Paris, Londra, Viyana), Namık Paşa (Londra), Sârim Efendi (Londra), Rıfat Paşa (Viyana) ve Kamil Paşa (Berlin) II. Mahmud döneminin daimi elçileri olmuşlardı.¹⁶⁷ Diğer yandan *ad hoc* elçilik heyetleri de Osmanlı çıkarları için Avrupa başkentlerine gönderilmeye devam ediyordu. Mehmed Namık Paşa 1832'de Londra ve Petersburg'a,¹⁶⁸ Fethi Paşa ise 1835'te de özel elçilikle Viyana'ya gönderilmişti.¹⁶⁹

Bu dönemde elçilik heyetlerine bakıldığı zaman genellikle Rum tercümanların istihdam edildiği görülür. Elçilerin maiyetlerinde genellikle divan, amedi ve mektubi kalemlerinden memurlar bulunuyordu. Elçilik heyetlerinde sonraki dönemde Tercüme Odasından Âli Paşa ve Fuad Paşa gibi isimler yetişene kadar Rum tercümanlar görevlendirilmeye devam edecekti.¹⁷⁰

Osmanlı bürokratik modernleşmesi oldukça mesafe kat etmiş olsa da elçilerin görevlendirmelerinde hamilik ilişkileri halen etkili olabiliyordu. Örnek olarak Pertev Paşa'nın görevden alınması ve ölümünden sonra,

¹⁶⁶ Musa Kılıç, "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler," Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2009, s. 116; Ahmet Dönmez, "Karşılıklı Diplomasie Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841," Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan, Ed. Ersin Embel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 166-167, 170-176. Ayrıca bkz: Betül Demir, "II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesinin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

¹⁶⁷ 1301 S.N.H., s. 161-168.

¹⁶⁸ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 404.

¹⁶⁹ Dönmez, *a.g.m.*, s. 173.

¹⁷⁰ Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 404-405.

hamisi olduğu sefaret personeli ve nezarette diplomatik tayinlerin yapılmasından sorumlu kalem çalışanları değiştirilmişti.¹⁷¹

Deringil'e göre III. Selim döneminde diplomasi aracı hâlâ "savaşta başarılı olabilene kadar zaman kazanma" amacıyla kullanılıyorken II. Mahmud döneminde Mehmed Ali Paşa İsyanıyla "bir ölüm-kalım meselesi" haline gelmişti. Yeni nesil diplomatların çalışmalarını değerlendiren Deringil, bu dönemde imzalanan 1833 Hünkâr İskeleyi ve Kütahya Anlaşmalarının birer diplomatik başarı olduğunu belirtirken Tercüme Odasından yetişmekte olan diplomatların bu başarıdaki payını vurgulamıştır.¹⁷²

Bu dönemin diğer bir farkı ise Avrupa'nın, Osmanlı İmparatorluğu topraklarının da içinde bulunduğu Ortadoğu'ya yönelik artan ilgisiydi. Özellikle 1839 yılındaki Mısır İsyanına karşı Avrupa devletlerinin Babıâli'ye destek vermeleri sayesinde dönemin siyasi atmosferinde Osmanlı diplomatları ön plana çıkmıştı. Örnek olarak Paris Elçisi Mustafa Reşid Paşa'ya verilen görevler arasında Mısır ve Cezayir meselelerini çözmek, Fransız gazetelerine Osmanlı Devleti'ne bu konuda yapılan yanlışları anlatarak devletin yeni reform programından bahsetmek suretiyle Yunanistan ve Mısır'ın yaptığı aleyhte propagandayla mücadele etmek ve gümrük vergilerini yeniden müzakere etmek bulunuyordu. Bu görevlerin zorluğu devletin pazarlık gücünün çok düşük olmasından kaynaklanıyordu.¹⁷³

Diplomatların, görev yaptıkları ülkelerde sadece hükümetlere değil, kamuya da kendi ülkelerinin durumunu ve görüşlerini anlatmaları ve ülkelerini halk nezdinde de temsil etmeleri giderek önem kazanmıştı. Reşid Paşa'ya verilen talimattan da anlaşıldığı gibi Osmanlı Devleti'nin yeni dönem daimi elçilerinin de başlangıçtan beri en temel görevlerinden biri buradaki kamuoyuna yönelik halkla ilişkiler çalışması yapmalarıydı. Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da bu tür bir çalışmayı II. Mahmud döneminde

171 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 159; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 71-83.

172 Selim Deringil, "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 59-60, 63-64.

173 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 160; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 405.

elçiliklerin kurulmasıyla başlatıldığını ifade etmektedir.¹⁷⁴ Bununla birlikte III. Selim döneminde ilk daimi elçilerin de aynı talimatla gönderildiği ve kamu diplomasisinin ilk örneği olabilecek çalışmalar yaptıkları ortaya konmuştur.¹⁷⁵

Daimi elçiliklerin yeniden açıldığı bu dönemden itibaren daimi elçilerin başlıca işlerinden biri de Avrupa basınında Osmanlı Devleti'nin ilgi alanına girecek gazete haberlerini merkeze göndermekti. Kupürler veya bütün halinde gazete gönderebiliyorlardı.¹⁷⁶

Yurtdışındaki elçilik kariyeri Osmanlı bürokrasisinin memurları için yeni ve yabancı bir görevdi. II. Mahmud'un daimi elçi tayinlerini yaparken tereddüt eden adaylara yabancı bir devlette büyükelçiliğin hariciye nazırlığından daha yüksek bir mevki olduğunu söylediği aktarılmaktadır. Bu dönemde daimi elçiler, yurtdışında eğitim gören askerler veya devleti "Avrupa etkisine açma siyaseti"ni savunan bürokratlar arasından seçilmişti.¹⁷⁷

Bu dönemin elçileri, heyetlerinde yeni diplomatlar yetiştirerek gelecek dönemin alt yapısını hazırladılar. Ayrıca, başta Mustafa Reşid ve Metternich döneminde elçilik görevinde bulunduğu Viyana'dan Türkiye'ye yeni fikirlerle gelen Sadık Rıfat Paşa olmak üzere hem Osmanlı bürokrasisinin hem Osmanlı toplumunun yeniden şekillenmesini ve modernleşmesini sağlayan isimler oldular.¹⁷⁸

Şehbenderliklerin Yeniden Açılması

Osmanlıların konsolosluk sistemini uygulamaya koyduğu 19. yüzyılda dünyada genel olarak ülkeler arası ticari faaliyetlerin çoğalmasıyla ülkelerin konsolosluk hizmetleri önem kazanmıştı. Bu çerçevede konsolosluk ağları genişlemekte, konsolosların vazife alanları çoğalmakta ve konsoloslar profesyonelleşmekteydi. Ağların genişlemesinin en önemli sebebi

174 Roderic H. Davison, "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century: How the Sublime Porte Tried To Influence European Public Opinion," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 351.

175 "Elçilerin Faaliyetleri" başlığına bakınız.

176 Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution," s. 362.

177 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 503.

178 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 161-162; Findley, "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," s. 406-407.

konsolosluklar arası hiyerarşinin en altında bulunan konsolosluk ajanlarının (agence consulaire) atanmasındaki artışı.¹⁷⁹ Diğer yandan kadroludan ziyade fahri konsolos atanması tercihi de bu yüzyılda Fransa, Avusturya, İsveç-Norveç ve Rusya gibi pek çok ülkenin konsolosluk ağlarının önemli ölçüde genişlemesini sağladı.¹⁸⁰

Bu dönemde konsoloslar sadece liman şehirlerinde bulunan memurlar olmaktan çıkmıştı. Ekonomik ilişkilerin çeşitlenmesi, trenle ulaşımın yaygınlaşması ve özellikle Amerika kıtasında göçmenlerin çoğalması sebebiyle ülkelerin liman şehirlerinin yanında iç bölgelerinde de konsolos bulunması yaygınlaştı. Bulundukları ülkede ticaret ve seyrüseferle ilgilenmek ve kendi vatandaşlarının haklarını korumak halen asli görevleri olmakla birlikte bilgi toplama görevleri çoğalmış, görev yaptıkları ülkede ticaret ve seyrüsefere dair ayrıntılı raporlar hazırlamak, siyasi gözlem yapmak ve elçiliklerini bilgilendirmek önem kazanmıştı. Konsolosların görev alanında noterlik, denizcilik işleri ve bilgilendirme faaliyetleri çoğalmıştı. Konsolosluk ağlarının genişlemesi ve işlerinin daha yoğun ve karmaşık hale gelmesi profesyonel ve nitelikli konsolosluk memurları istihdam etmeyi de zorunlu hale getirmişti.¹⁸¹

Konsolosluklar konusunda dünyada bu genel eğilimlerin yaşandığı bir yüzyılda II. Mahmud döneminde daha önce durdurulmuş olan şehbenderlik faaliyeti Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden başlatıldı. Hariciye Nezaretinin kurulduğu yıl olan 1836'da Trieste ve

179 Jörg Ulbert, "Introduction: La fonction consulaire au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 9-10. "Konsolosluk ajanı" konsolosluklar arasındaki hiyerarşide başkonsolos, konsolos ve konsolos vekilinden sonra gelen, en alta bulunan rütbedir. Diğer rütbelere gibi kadrolu veya fahri olabilir. Bkz. G.R. Berridge-Alan James (Ed.), "Consular Post," *A Dictionary of Diplomacy*, Wiltshire, Palgrave, 2001, s. 49.

180 Anne Mézin, "Les Services consulaires français au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 57; Rudolf Agstner, "Les services consulaires autrichiens (austro-hongoris), entre 1800 et 1914," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 175-190; Leos Müller, "The Swedish-Norwegian Consular Services in the 19th Century (1814-1905)," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 265-267; Elena V. Safronova, "Russian Consular Service in the 19th Century. Genesis of Russian Consular Institution Network," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 276.

181 Ulbert, *ag.m.*, s. 11-15.

Venedik'e, ardından 1838'de Malta, Korfu, Londra, Birmingham, Marsilya ve Ligorna'ya, 1839'da da Napoli ve Tebriz'e şebbender tayinleri yapıldı.¹⁸²

Yukarıda belirtildiği üzere, daimi elçiliklerin rütbelerini düzenleyerek kurula bağlayan 1815 Viyana Kongresi ve ona ek maddelerin kabul edildiği 1818 Aix-La-Chapelle Kongresi konsoloslukların da sınıflarını ve derecelerini belirleyerek hiyerarşik bir düzenleme getirmişti. II. Mahmud döneminde elçiliklerde olduğu gibi şebbenderliklerde de bu iki kongrede kabul edilen sistem benimsendi.¹⁸³

Hariciye Nezaretine bağlı bir birim olarak kurulan şebbenderliklerin başında bulunan görevliler başşebbender, şebbender veya şebbender vekili olabiliyordu. Paris, Londra, Tebriz, Cenova gibi büyük ve ticari önemi yüksek olan şehirlere başşebbender, Osmanlı ile ticaret yoğunluğu daha düşük olan şehirlere (Amsterdam, Oporto/Porto, Alicante, New York gibi) şebbender tayin ediliyordu. Brugge, Palermo, Zanta gibi daha küçük şehirlere ise şebbender vekilleri (*vice consul*) atanıyordu.¹⁸⁴

1839'da şebbenderlerin görev, sorumluluk ve atamaya dair kuralları içeren yirmi maddelik bir şebbenderlik yönetmeliği (nizamname) Londra şebbenderi tarafından hazırlandı. Bu yönetmelik Londra büyükelçisi ve aynı zamanda hariciye nazırı olan Mustafa Reşid Paşa tarafından imzalanarak şebbenderliklere dağıtıldı.¹⁸⁵

TANZİMAT DÖNEMİNDE OSMANLI HARİCİYESİ (1839-1876)

Hariciye Nezaretinin Gelişimi

II. Mahmud reformlarıyla birlikte dış politika yönetiminin devlet için hayati önem taşıması sayesinde Osmanlı merkez bürokrasisinin başat kurumu haline gelen Hariciye Nezaretinin kurumsal gelişmesi Tanzimat döneminde devam etti. Bu dönemde nezaretin görevleri için yeni şubeler açılmış veya var olan kalemelerde düzenlemeler yapılmıştı. Tanzimat döne-

182 BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No:1, s. 24-29. Bkz. Harita 1.1.

183 Mahmut Akpınar, "Osmanlı Devleti'nde Şebbenderlik Müessesesi," Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001, s. 23.

184 Akpınar, "XIX. Yüzyılda Batıyla İlişkilerde Osmanlı Şebbenderlikleri," s. 136-137.

185 Kunalalp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," s. 432-433.

minde Hariciye Nezareti, acil iltiyaçlar çerçevesinde gelişerek sistemleşen ilk organ olduğu için Babıâli'nin en iyi organize olmuş birimiydi.¹⁸⁶

Hariciye Nezareti kurulduğunda nazıra yardımcı olmak üzere oluşturulan müsteşarlık makamı bu dönemde birkaç kere kaldırılıp yeniden oluşturulmuştu.¹⁸⁷ Nezaretin bürokratik organizasyonunun başında bulunan hariciye kâtibi ise iç yönetimde müsteşarın bazı sorumluluklarını devralmak üzere bu dönemde görevlendirildi. 1870'lerde bu makam kaldırıldı ve yerine reisülküttaplık döneminden kalma bir görevli olan mektupçu nezaretin idari sorumlusu haline getirildi.¹⁸⁸

Hariciye Nezaretinde artan yazışmalar bu konuyla ilgili yeni birimlerin kurulmasına yol açtı. Yurtdışındaki Osmanlı elçilikleriyle yapılan yazışma işini yürüten Tahrirat-ı Hariciye Kalemi 1851'de Hariciye Mektupçuluğuna dönüştürüldü. Mektupçuluk aynı zamanda Osmanlı tebaası olan azınlıklar ve şehbenderlerle yazışmaları yürütüyordu.¹⁸⁹ Yazışmalarının içeriği siyasi ve diplomatik olduğu için bakanlığın siyasi işlerle ilgilenen bölümü burasıydı. 1877'de özel öneme sahip konular için 18. yüzyılın sonlarında reisülküttaplık dahilinde kurulan Mühimme Odası gibi bir bölüm burada kuruldu.¹⁹⁰

Tahrirat-ı Ecnebiye Odası ise Babıâli Tercüme Odası bünyesinde gittikçe artan bir şekilde gelen ve giden yabancı dilde yazışmaları kaydetme, ilgili kalemlere iletme ve arşivleme görevlerini yerine getirmek üzere 1856'da kuruldu.¹⁹¹ Bu oda yabancı dil bilgisinin gerekliliği sebebiyle memurlarının hariciye kariyerinde Tercüme Odasının yaptığı gibi bir etki yapıyordu. Burada görev yapan memurlar önemli makamlarda kariyerlerine devam ediyorlardı.¹⁹² Tahrirat-ı Ecnebiyede çalışan memurların yabancı

186 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 212.

187 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 109.

188 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 500; Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 104. Hariciye Nezaretinin bürokratik yapısını gösteren bir şema için bkz. A.g.e., s. 113.

189 Akyıldız, *a.g.e.*, s. 104, 110. Tahrirat-ı Hariciyede bulunan Evrak Odası hakkında bkz. Kasap, *a.g.t.*, s. 27-28.

190 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 501.

191 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 112. Bu birim Tahrirat-ı Hariciye Odası adıyla da anılmaktadır. Bkz. Kasap, *a.g.t.*, s. 21-27.

192 Kasap, *a.g.t.*, s. 26.

dil bilmesi gerektiği için Âli Paşa döneminden itibaren bu odada Ermeni memurların sayıca üstünlüğü ortaya çıkmıştı.¹⁹³

Tanzimat döneminde Osmanlı diplomasisinde yabancı resmi misafirlere uygulanacak teşrifat kuralları da değiştirilmişti. Osmanlı İmparatorluğu topraklarının uluslararası siyasette bir mesele olarak öne çıkması ve İstanbul'un Avrupa ile daha sıkı diplomatik bağlar kurmasının sonucu olarak resmi ziyaretler için gelenlerin sayısı artmış, elçiler dışında devlet adamları, prensler ve diğer misafirlerin de diplomatik ziyaretleri sıklaşmıştı. Bu konuda gerekli protokol ve ağırlama işlemlerinin yürütülmesi ve törenlerin organize edilmesinin uluslararası kurallarla tam uyum içinde ve sistemli bir şekilde yapılması için 1846'da Tercüme Odasına bağlı teşrifât-i hariciye memuru tayin edildi.¹⁹⁴

Nezaretin iş hacminin artması sonucu evrak işlerinin fazlalaşmasıyla evrak yönetimi sorunu ortaya çıkmıştı. Bu dönemde nezaret için özel bir arşiv olarak Hariciye Evrak Odası kuruldu ve modern yöntemlerle yönetilmeye başladı. Osmanlı bürokrasisinin gelişiminde öncü bir nezaret olarak Hariciye Nezaretinin evrak odası bu çerçevede bürokrasinin diğer birimleri için de arşiv olarak hizmet verdi.¹⁹⁵

Hariciye Nezaretinde evrakın hazırlanması ve saklanması süreci de hız ve verimliliğin sağlanması için Avrupa'da kullanılan metotlara göre yeniden düzenlenmişti. Belgelerin taslak olarak hazırlanması, gözden geçirilmesi, numaralandırılması, gönderilere özet yazılması, gelen ve giden yazışmaların kaydedilmesi ve dosyalama işlemleri artık modern usullerle yapılıyordu. Matbu formların kullanımı da yaygınlaşmıştı. Belgeler önceleri bir deste halinde ve duvarlara asılan torbalar içinde aylara göre etiketlenerek saklanırken sonrasında Batılı tarzda klasörler ve kutular içinde arşiv-

193 Ahmed Cevdet Paşa, hariciye alanında uzman Müslümanlar yetiştiği takdirde kendisine rakip olmalarından endişe ettiği için Âli Paşa'nın Ermenileri istihdam ettiğini belirtmektedir. Bunu güvenlik açısından sorunlu bulan Cevdet Paşa Islahat Fermanı sonrası dönemde Hristiyanların hariciyede değil maliye kalemlerinde görevlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Diğer yandan, hariciyede Ermeniler esas olarak, Rumların görevlerine son verilmesiyle yabancı dil bilen memur ihtiyacını kısa zamanda karşılamak amacıyla istihdam edilmişlerdi. Bkz. Kasap, a.g.t., s. 22.

194 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 110.

195 Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 500.

lenmeye başlamıştı. Diğer yandan bu dönemde Osmanlı diplomatları ve hariciye nazırları Avrupa diplomasisinde kullanılan sirküler, rapor, tutanak gibi diplomatik evraka aşına hale gelmişlerdi.¹⁹⁶

Kırım Savaşı ve sonrası nezaretin gelişmesi ve “kimlik kazanması” açısından önemli bir dönüm noktası oldu. Bu döneme kadar daha çok “belge odaklı” faaliyet gösteren eski nezaret yapısının modern hale gelmesiyle ilgili gelişmeler yaşanırken bundan sonra farklı yabancı dillerde uzmanlaşma gerektiren faaliyetler ön plana çıktı. 19. yüzyılda İngiltere dışındaki tüm Avrupa devletlerinde Fransızca resmi diplomatik yazışma dili haline gelmişti. Osmanlı hariciyesinde de 1830’ların sonlarından itibaren Fransızca resmi yazışma dili olarak kullanılıyordu. Tanzimat döneminden önce Osmanlı bürokrasisine personel seçiminde asgari şart olarak Osmanlıca yazma becerisi aranırken bu dönemden itibaren memur adayları için Fransızcaı kullanma becerisi ön plana çıkmıştır.¹⁹⁷ İstanbul’daki Hariciye Nazırı ile de Fransızca yazışan Osmanlı diplomatlarının bu dili sözlü ve yazılı olarak kullanmadaki başarısı, yabancı muhataplarının da dikkatini çekiyordu.¹⁹⁸

1855’te Kırım Savaşı sırasında Avrupa telgraf hatlarının İstanbul’a uzatılması diplomatik iletişimde, müzakere süreçleri ve hariciye işlerinin yürütülmesinde önemli değişiklikler meydana getirdi ve bu durum nezaretin yapısına da yansdı. 1875’te Tahrirat-ı Ecnebiye Odasında Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Telgraf Ciheti adıyla bir birim kuruldu.¹⁹⁹

Osmanlı diplomasisi iletişimde telgrafın kullanımına uyum sağlamakta gecikmemişti. Özellikle 1856 Paris Barış Konferansında Paris’te Osmanlı delegasyonunun başında bulunan Sadrazam Âli Paşa pazarlıkları yürütürken merkezi bilgilendirmek ve yeni talimatlar istemek için merkezle haberleşme-

196 Davison, “The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century,” s. 328.

197 Kunalalp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic,” s. 503-504; Sinan Kunalalp, “Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891,” *Belleten*, C: XXXIV, No: 135, Temmuz 1970, s. 425; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 217; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 153. Bir Osmanlı elçiliğinin yazışmalarında Fransızca kullanımını Lahey sefaretî örneğinde ele alan bir çalışma için bkz. Arzu Etenel İldem, “Le français langue diplomatique de la Sublime Porte: le cas de la légation ottomane de La Haye,” *Documents pour l’histoire du français langue étrangère ou seconde*, No: 38/39, 2007, s. 215-219.

198 Roderic H. Davison, “On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili,” *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. II, No: 4, 1994, s. 175-177.

199 Kasap, a.g.t., s. 27.

sini telgrafla yapıyordu. Bu dönemde Osmanlı hariciyesi ve devlet adamları telgrafın getirdiği hızlı iletişimin başlatması altında çalışmayı öğrenmişlerdi.²⁰⁰

Tahrirat-ı Ecnebiye Odasının iş hacminin artmasına bağlı olarak dairenin alt birimlere ayrılması ilerleyen dönemlerde nezaretin bağımsız birimlerinden olacak belli konularda uzmanlaşmış bölümleri ortaya çıkarıyordu. 1875 yılında Tahrirat-ı Ecnebiye Odasında Telgraf Cihetinden başka Tahrirat-ı Hariciye Kuyudat Ciheti, Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Şehbender Ciheti ve Tahrirat-ı Hariciye Politika Ciheti adıyla şubeler kurulmuştu.²⁰¹

Hariciye Nezareti yurtiçinde de taşradaki bürokratik organlar bünyesinde gelişmeye devam ediyordu. 1864 ve 1871 yıllarında kabul edilen Vilayetler Kanunuyla nezaret imparatorluğun çeşitli vilayetlerinde Vilayet Hariciye Müdürleri ve Tercümanları görevlendirdi. Valinin emrinde çalışan bu memurlar başlıca iş olarak taşradaki yabancı konsolosluk üyeleri, ilgili bölgede yaşayan ve yabancı ülke vatandaşlığı iddia edenlerle ilgili meseleler ve imparatorluğun çeşitli bölgelerinde çıkabilen diplomatik krizlerle ilgileniyorlardı.²⁰²

Yine 1869'da kurulan Matbuat Kalemi ise yerli ve yabancı gazetelere basın bültenleri sağlamak ve basını kontrol etmek amacıyla kurulmuştu. ²⁰³ Matbuat Kalemi Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanan yerli gazeteleri takip ettiği gibi imparatorluk çapında dağıtılan yabancı yayınları da kontrol ediyordu. Sürekli ve ciddi bir sansür uygulaması yapıldığı için nezaretin en yoğun ve kalabalık bölümlerindendi.²⁰⁴ Araştırmalara

200 Roderic H. Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 171-174; Davison, "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century," s. 328. Ayrıca bkz. Roderic H. Davison, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire," *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923*, Austin, University of Texas Press, 1990, s. 133-165; Roderic H. Davison, "Effect of the Electric Telegraph on the Conduct of Ottoman Foreign Relations," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 371-383.

201 Kasap, a.g.t., s. 27. Carter Findley, Umur-ı Şehbenderi Kaleminin 1873'te kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 297.

202 A.g.e., s. 218.

203 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 217. Matbuat Müdürlüğü daha önce Maarif ve Dahiliye Nezaretleri bünyesinde yer almıştır: Murat Ardic, "Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti," Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009, s. 29.

204 Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 501.

göre bu şubenin kurulması Avrupa devletlerinin dış ilişkiler birimlerinde basın takibinin “kurumsallaşması” açısından öncü bir uygulamaydı.²⁰⁵ Bu kalem ve padişahın basın takibi konusundaki özel hassasiyeti sebebiyle II. Abdülhamid döneminde Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti adıyla yeniden kurulmuş ve çeşitlenen görevleriyle daha organize bir şekilde faaliyete devam etmişti.

Hariciye Nezareti ilk kurulduğunda dışişleri dışında ilgilendiği konulardan biri de gayrimüslim tebaa arasındaki ticaret davalarına bakmaktı. Nezaretin iş yoğunluğu sebebiyle 1839’da bu davalar Deavi Nezaretine devredilirken sadece müstemin tüccar ve patrikhanelerle ilgili davalar Hariciye Nezaretinin kontrolünde bırakıldı.²⁰⁶

Nezarette kurumsal olarak bu gelişmeler yaşanırken personel sayısındaki artış karşısında liyakat kriterinin gözetilmesi için önlemler alınması da gerekiyordu. Örnek olarak Tercüme Odasında istihdam edilen memur sayısı gerekenin üzerine çıkınca burada liyakat sahibi ve işe yarar memurların kalması için 1861’de Mektubi Odasında ve diğer kalemlerde uygulanmakta olan sınavla işe alım sistemi benimsenmiş ve sınavda başarılı olanların Tercüme Odasında göreve devam etmesi sağlanmıştı.²⁰⁷

Personelin toplumsal kökenlerine bakıldığında 1856’da Islahat Fermanının yayınlanmasıyla gayrimüslimler için eşitlikçi bir yaklaşımın kabul edilmesi nezarette gayrimüslim memur istihdamında artışı beraberinde getirdi. Bu dönemde Hariciye Nezareti Batı kültürüyle uyumlu ve yabancı dil bilen personel ihtiyacını çoğunluğunu Ermenilerin oluşturduğu gayrimüslimlerden sağlıyordu. Gayrimüslim memurların toplam memurlara oranı önceleri yüzde kırktı.²⁰⁸ Bununla birlikte, Hariciye Nezaretinde

205 1869’da Hariciye Matbuat Kalemının kurulması yabancı basının takibinin daha profesyonel bir şekilde yapılmasını sağlayan bir gelişmeydi. Fransa ve Avusturya hariciyelerinde bu tür bir basın bürosu 1879’larda, İtalya’da ise 1901’de kurulmuştu. Bkz. Houssine Alloul-Roel Markey, ““Please Deny These Manifestly False Reports:” Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914),” *International Journal of Middle East Studies*, 2016, No: 48, s. 268.

206 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 101, 200-201. Deavi Odası için ayrıca bkz. Kasap, a.g.t., s. 29-31. Babıâli yapısı içinde Dahiliye ve Hariciye memurlarının ayrılması ve bu konuda Avrupa devletlerindeki pratiğin örnek alındığıyla ilgili bkz. Ali Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 101-104.

207 Kasap, a.g.t., s. 16.

208 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 236-237; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 108. Ayrıca bkz. Kasap, a.g.t.; Kılıç, a.g.t.

gayrimüslim memurlar halen sadece yabancı dil bilgilerine duyulan ihtiyaç sebebiyle istihdam ediliyorlardı.²⁰⁹

Genel olarak daimi elçi tayinlerinde görev yapacağı ülkenin Osmanlılar açısından önemi, gücü ve iki devlet arasındaki ilişkilerin yakınlığı elçilerin rütbesine etki ederken Londra gibi önde gelen bir sefaret, elçi tayin edilen ismin gayrimüslim olması sebebiyle bir süre büyükelçi düzeyinde hizmet vermemişti. III. Selim dönemindeki ilk elçiliklerden beri büyükelçi rütbesi sadece Müslüman sefirlere veriliyordu. 1851'de İngiltere sefaretine tayin edilen Kostaki Musurus'a bu sebeple büyükelçi rütbesi verilmemiş, Musurus orta-elçi rütbesiyle görevine devam etmişti. Islahat reformları döneminde Kostaki Musurus büyükelçi rütbesine yükseltülen ilk gayrimüslim sefir oldu.²¹⁰

Hariciye Nezaretinde özellikle belli kalemlerde görev almış olan Müslüman memurların Osmanlı bürokrasisinde ve devletin Avrupa'dan model alan reformlarla dönüşümünde büyük rol oynadıkları görülür. Reisülküttaplıktan beri önemini koruyan Amedi Kaleminde ve Tercüme Odasında çalışan memurlar yurtdışındaki elçiliklere atanıyor veya başka görevler için Avrupa'ya gidiyorlar, ayrıca İstanbul'daki yabancı sefaretlerle ilişki kuruyorlardı. Bu sayede gelişmiş Avrupa devletlerinin yönetim ve işleyiş modelleriyle ilgili edindikleri bilgi ve tecrübeler devletin büyük bir reform hareketi içinde olduğu bir dönemde onları önemli bürokratik mevkilere getiriyordu. Ayrıca ilişkileri sayesinde kazandıkları dış destekler bu makamlarda uzun süre kalmalarını sağlıyordu. Amedi Kaleminde yetişen Akif Paşa, Mustafa Reşid Paşa, Mehmed Sadık Rıfat Paşa, Şekib Paşa, Sârin Paşa ve Fuad Paşa hariciye nazır olmuşlardı. Başka görevlerde Tanzimat reform programını uygulayan öncesinde amedci olarak görev yapmış başka bürokratlar da vardı.²¹¹

Daimi Elçilikler ve Şehbenderlikler

II. Mahmud döneminde 1832'den itibaren Viyana, Londra, Paris ve Berlin'de daimi temsilciliklerin yeniden açılmasından sonra Osmanlı

209 Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 182. Osmanlı bürokrasisinde gayrimüslimlerin istihdam edilme gerekçeleriyle ilgili ayrıca bkz. Kasap, a.g.t., s. 69-81.

210 Sinan Kunalalp, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891," s. 431, 433.

211 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 105-106, 112.

İmparatorluğu Tanzimat döneminde yurtdışındaki elçilik ağını genişletmeye devam etti. 1840'ta Atina,²¹² 1849'da Brüksel,²¹³ 1857'de Madrid,²¹⁴ Petersburg, Napoli ve Torino, 1867'de Washington,²¹⁵ 1848'de Tahran, 1855'te Lahey²¹⁶ ve ve 1870'te Roma'da elçilikler açıldı.²¹⁷

1856 Paris Anlaşmasıyla Avrupa'nın büyük devletler sistemi içinde yerini alan Osmanlı Devleti'nde Avrupa ile diplomatik entegrasyon bilinçli ve sistemli bir hale geldi. Bu çerçevede Avrupa'daki küçük devletlerin başkentlerinde de diplomatik temsilcilikler açılması siyasi itibar ve çıkar sağlayacağı gerekçesiyle benimsendi.²¹⁸ Bundan önce elçilikler acil haber alma ve siyasi yardıma başvurma ihtiyaçları sebebiyle büyük Avrupa devletlerinin başkentlerinde kurulurken bu dönemde sürekli diplomatik ilişkiler kurmak mutad davranış haline gelmişti.

Bu dönemde elçiliklerin açılmasının birbirinden farklı motivasyonları olabiliyordu. 1830'da Osmanlı İmparatorluğu'nun Yunanistan'ın bağımsızlığını kabul etmesinden sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin nazik durumu sebebiyle Atina'da 1840'ta kurulan daimi elçilik siyasi açıdan önem taşıyordu.²¹⁹ Diğer yandan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde halen Osmanlı Devleti'nin başta gelen düşmanı olarak görülen Rusya ile karşılıklı diplomatik ilişkiler kurulması ve ilk Osmanlı elçiliğinin bu

212 Kunalalp, "The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)," s. 71-78.

213 Brüksel elçiliği Paris elçiliğine bağlı olarak kurulmuştu. Bkz. Musa Kılıç, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri," *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi (CİÉPO 22) Symposium, 4-8 Ekim 2016: Bildiriler Kitabı*, Ed. Kenan İnanc-Miraç Tosun, Trabzon, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, C. II, s. 441-453; Alain Servantie, Antoine Gautier, "Le premier représentant ottoman résident en Belgique: Le consul Paul Testa," *Consul et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 450.

214 Ali Sinan Kunalalp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)," *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1973-75, C. XI-XIV, s. 161-175; Kılıç, *a.g.t.*, s. 175.

215 Sinan Kunalalp, "Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917," *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 100-108; Şafak, *a.g.e.*, s. 57-59.

216 Bkz. 3. Bölüm.

217 Sinan Kunalalp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 119. Ayrıca bkz. 1301 S.N.H., s. 161-175.

218 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 502-503.

219 Kılıç, *a.g.t.*, s. 159.

dönemde açılması da yine 1856 Paris Barış Anlaşması ile oluşan yeni siyasi atmosferin bir sonucuydu.²²⁰ Torino'daki elçilik ise Sardinya Krallığı'nın kurmak istediği İtalyan birliğine destek sağlamak için İngiltere ve Fransa ile beraber Osmanlı Devleti'nin yanında Kırım Savaşına katılmasına karşılık bir teşekkür mahiyetinde açılmıştı.²²¹

18. yüzyılın sonunda bağımsızlığını kazanıp 19. yüzyılın yükselen siyasi gücü olarak Avrupa ile diplomatik ilişkilere giren ABD 1830'da Osmanlı Devleti ile Ticaret ve Seyrüsefain Anlaşmasının imzalamış ve 1831'de maslahatgüzar seviyesindeki ilk ABD temsilciliği İstanbul'da kurulmuştu. Osmanlı Devleti'nin ABD'deki daimi elçiliğinin kurulma sebebi ilgili dönemde özel olarak Girit Meselesinde Yunanistan'ın ABD'den aldığı yardımı engellemekti. Bu amaçla 1867'de ilk Osmanlı daimi elçisi Osmanlı çıkarlarını savunmak için kurulan *Moniteur Ottoman* gazetesinin kurucu editörünün oğlu Edward Blacque ABD kamuoyundaki Yunan yanlısı tutuma karşı propaganda yapması için ortaelçi rütbesiyle Washington'a atandı.²²²

Açılan daimi temsilciliklerin devamlılığı her dönemde devletin mali durumuyla yakından ilgiliydi. Kırım Savaşı sonrasında ekonominin bozulması 1860 yılında "tasarruf tedbirleri" kapsamında bazı elçiliklerin geçici olarak kapatılmasına sebep oldu. 1856 Paris Anlaşmasının tarafı olmayan devletlerdeki Madrid, Lahey, Brüksel ve Napoli elçilikleri kapatıldı. Atina elçiliği ise maslahatgüzarlık seviyesine indirildi. Anlaşmanın tarafı olmadığı halde Yunanistan gibi İran'daki elçilik de kapatılmadı. Kapatılan bu elçilikler II. Abdülhamid döneminin başında yeniden açıldı.²²³

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun, devletin çıkarlarını savunmak için gerekli teknik ve argümanları kullanabilen yetenekli diplomatlar yetiştirdiği görülmektedir. Bunun en önemli örneklerinden biri Kırım Savaşı sonrası toplanan 1856 Paris Barış Konferansında barış müzakerele-

220 A.g.t., s. 170.

221 A.g.t., s. 165-166.

222 Kılıç, a.g.t., s. 179; Davison, "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century," s. 352.

223 Kunalalp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 502; Kılıç, a.g.t., s. 118. Bkz. 3. Bölüm.

rinde gösterdikleri performanstı.²²⁴ Bununla birlikte büyük güçlerle yapılan bir ittifakın sonucu olarak kazanılan bir savaştan sonra Paris Konferansının toplanmasında Osmanlı diplomatlarının büyük payı vardı.

Sürekli diplomasi kullanımının elçilik ağının büyümesiyle yaygınlaşmasına rağmen hem Babiâli hem de Avrupalı devletler önemli siyasi konuların müzakeresinin İstanbul'daki yabancı elçilerle doğrudan yapılmasını tercih ediyorlardı. Davison'a göre bu sebeple yurtdışındaki Osmanlı diplomatları İstanbul'daki meslektaşlarından farklı olarak esas görevleri olan önemli siyasi konularla ilgilenmekten ziyade bulundukları ülkede devlet adamları, basın ve halka yönelik Osmanlı İmparatorluğu ile ilgili tanıtım ve halkla ilişkiler faaliyetini yürütüyorlardı.²²⁵

Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluştururken merkezdeki gelişmeler hakkında güncel bilgi sahibi olmaları ve "ortak bir dil" kullanmalarını sağlamak için hariciye nazırları düzensiz aralıklarla diplomatlara genelgeler (sirküler) gönderiyorlardı. Örnek olarak Âli Paşa 1866'da Girit meselesiyle ilgili olarak Atina'daki Osmanlı elçiliğiyle yazışmalarını konuyla ilgili bilgi sahibi olmaları için tüm büyük temsilciliklere genelge şeklinde göndermişti. Yine elçilikleri ortak olarak bilgilendirme amacıyla 1858'de kısa bir süre haftalık bir bülten yayınlanarak sefaretlere dağıtılmıştı.²²⁶

Elçiler bulundukları başkentlerde gazetelerde kendi yazdıkları yazıları yayınlatarak kamuoyuna seslenme yoluna gidiyorlar, bazen gazetecilere ödeme yaparak Osmanlı lehine yazılar yazmalarını sağlıyorlardı.²²⁷ II. Abdülhamid döneminde yoğun olarak gündeme gelecek yabancı basının finanse edilerek Osmanlı lehine yazılar yayınlama faaliyetinin ilk olarak Abdülmecid döneminde başladığı tespit edilmiştir. Bu çerçevede, 1840'larda Atina sefiri bulunan Kostaki Musurus aleyhte yayın yapan Yunan gazetelerini Osmanlı tarafına çekmek için merkezden tahsisat talebinde bulunuyordu.²²⁸

224 Davison, "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms," s. 169.

225 Davison, "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century," s. 352.

226 Davison, *a.g.m.*, s. 352-353; Davison, "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution," s. 370.

227 *A.g.m.*, s. 366.

228 Nurdan Şafak, "Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 53-54.

Bu dönemde uluslararası sergiler hızla gelişen ve çoğalan sanayi üretimleri üzerinden devletlerin birbirleriyle etkileşim içinde olabildikleri mekânlar haline gelmişti. Geçici veya daimi elçilerin bir görevi de bu sergilerde devletlerini temsil etmektir. Kostaki Musurus'un 1851'de bir maslahatgüzar tarafından idare edilen Londra elçiliğine tayini böyle bir vesileyle gerçekleşmişti. İlk olarak uluslararası nitelikte düzenlenecek olan Londra Sergisindeki Osmanlı bölümüne nezaret etmek üzere Kostaki Musurus geçici elçi tayin edilmiş, görevi sonradan daimi elçiliğe dönüştürülmüştü.²²⁹

Tanzimat döneminin sonlarına kadar Hariciye Nezaretinin teşkilat yapısının oturduğu ve profesyonel hariciyecilerin görev yapmakta olduğu görülmektedir. Osmanlı bürokrasisindeki kariyerine doğrudan Hariciye Nezaretinde başlamış ve düzenli bir terfi sistemi içinde iç ve dış görevlerde bulunmuş hariciyecilerin bu dönemde görülmeye başlaması bunu kanıtlamaktadır. Elçilerin sosyal kökenleri incelendiğinde çoğunun sivil veya askeri bürokraside görev yapmış kişilerin çocukları oldukları tespit edilmiştir. Tayinlerinde rol oynayan etkenler ise çeşitlilik gösteriyordu. Hiyerarşik terfi sistemi içinde ve liyakat kriterine bağlı kalınarak yapılan tayinler olduğu gibi hamilik ve intisap ilişkileriyle yapılan tayinler de bulunmaktaydı. Bazı tayinler ise başkentten uzaklaştırılmak istenen bürokratlar için adeta bir tür sürgün olarak yapılmıyordu.²³⁰

Avrupa ülkelerine gönderilen elçi ve şehbenderlerle imparatorluğun önemli çıkarlarının bulunduğu Ege ve Karadeniz çevresindeki bölgelere ve Müslüman ülkelere gönderilen elçi ve şehbenderler arasında farklar oluyordu. İran ve Hindistan'a yönelik çıkarların İslami boyutu olduğu için buralara daha çok geleneksel İslami kültüre hâkim temsilciler tayin ediliyordu.²³¹ Askeri açıdan önemi olan yerlerin şehbenderliklerine veya askeri ataşelik gibi diplomatik görevlere ise askerlik geçmişi olan kişiler getiriliyordu.²³²

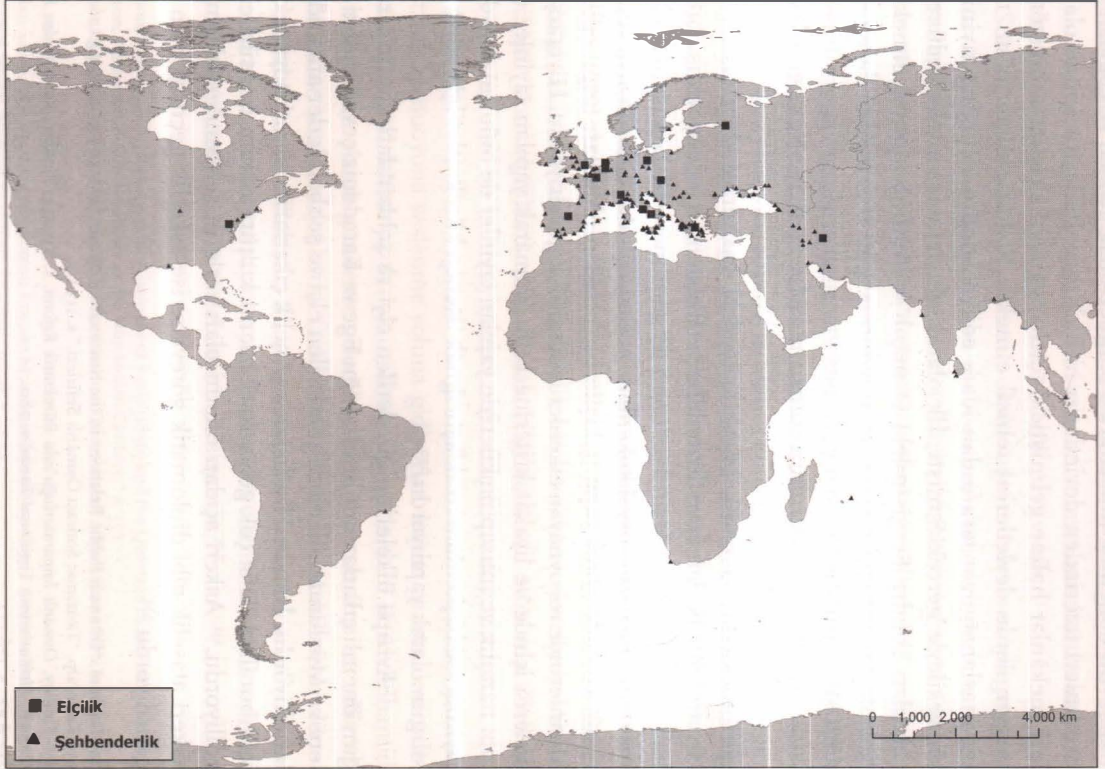
229 Davison, "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century," s. 353-355; Şafak, a.g.t., s. 88-89.

230 Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," s. 113-117.

231 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 233-234; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 280.

232 A.g.e., s. 176-177.

Harita 1.2. Yeniden Kuruluşundan II. Abdülhamid Dönemine Kadar Elçilikler ve Şehbenderliklerin Dağılımı (1832-1876)

Hariciyecilerin eğitimi meselesi ise deneme yanılma yoluyla çözülmeye çalışılıyordu. Bu amaçla kurulan ilk kurum olan Tercüme Odasında yetişen ve daimi temsilciliklerin yeniden açılışında elçilik kadrolarında alt seviyelerde görev yapan memurlar 1860-70'lerden itibaren nezaretin merkez ve yurtdışı teşkilatında yüksek kademelerde görev almışlar ve Osmanlı Devleti'nin ilk profesyonel diplomat kadrosunu oluşturmuşlardı.²³³ İlk dönem diplomatlar yabancı dil konusunda kendi kendilerini eğitiyor, bazıları atase veya kâtiplik görevlerindeyken bulundukları başkentlerde üniversiteye devam ediyorlardı. Yabancı dil eğitimi için 1839'dan itibaren Paris'e öğrenci gönderildi. 1857'de daha disiplinli bir eğitim için Paris'te kurulan ve bir süre sonra verimsiz olduğu gerekçesiyle kapatılan Mekteb-i Osmanide, İstanbul'da Mahrec-i Aklam ve onun bünyesinde 1866'da açılarak daha sonra kapatılan Babîâlî Lisan Mektebi gibi kurumlarda eğitim alıyorlardı. 1868'de ise yabancı dil bilen kadroların yetişmesi için Galatasaray Mektebi kurulmuştu.²³⁴

Bu dönemde Avrupa, Asya, Amerika ve Afrika'ya ulaşan bir şehbenderlik ağında şehbenderler, şehbender vekilleri ile yabancı ülke vatan-daşlarından tayin edilen fahri şehbenderler görevlendirildi. Özellikle Kırım Savaşı sonrası 1856 Paris Anlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Avrupa sisteme katılmasıyla yeni elçiliklerin açılmasına paralel olarak şehbenderlik teşkilatı da önemli ölçüde gelişti. Akdeniz ve Adriyatik'teki büyük limanlarda fahri şehbenderlikler muvazzaf (maaşlı) şehbenderliklere dönüştü. Karadeniz kıyıları ve Yunanistan'da yeni şehbenderlikler açıldı.²³⁵

Daha önce şehbenderliklerin bulunmadığı Hollanda sömürgeleri, Meksika ve Bavyera gibi bölgelerde şehbenderlik kurulmasına imkân veren konsolosluk sözleşmeleri ve protokoller yapıldı. Bununla birlikte, Hollanda sömürgelerinde şehbenderlik açılması II. Abdülhamid

233 Kuneralp, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," s. 503.

234 Kuneralp, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Sefirleri," s. 115-116; Orhan Koloğlu, *a.g.m.*, s. 133; Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXVII, No: 44, 2008, s. 85-87.

235 BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1; Kuneralp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," s. 433. Bkz. Harita 1.2.

dönemine kalırken, Bavyera, sözleşmenin ertesi yılı birliğini sağlayan Almanya'nın bir parçası oldu. Meksika'daki yönetim değişikliği sebebiyle anlaşma uygulamaya konmadı.²³⁶

Şehbenderlik hizmetlerinde standartlaşma yönünde düzenlemelerin de yapıldığı bu dönemde 1839'da yürürlüğe giren şehbenderlik yönetmeliğine ek olarak 1860'ta şehbenderlerin gördüğü pasaport, evlilik, seyrüsefere dair işler için yeni bir ücret tarifesini yayınlandı.²³⁷

236 Yasemin Saner Gönen, "Babıâli'nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-1," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1999, No: 67, s. 12, 16.

237 Kunalalp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," s. 432-433.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE HARİCİYENİN MERKEZ TEŞKİLATI

II. ABDÜLHAMİD'İN DIŞ POLİTİKASI

Osmanlı İmparatorluğu'nun II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) 19. yüzyılın başından beri vermekte olduğu varlık mücadelesinin en zor şartlar altında devam ettiği dönemdi. Dönemin başında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde ve Berlin Anlaşması sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün Kırım Savaşı (1853-1856) ve Paris Anlaşması (1856) döneminde olduğu gibi garanti altında olmadığı anlaşıldı.

İngiltere, bu dönemden itibaren, imparatorluğun dağılmasını engellemenin zor olacağı düşüncesini benimsedi. Berlin Anlaşmasının hukuki zemini üzerine inşa edilen süreçte İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı, Fransa ise 1881'de Tunus'u işgal etti. İngiltere ve Rusya Ermenileri bağımsızlık için harekete geçirirken, Osmanlı hükümetine Ermeni bölgelerinde reform konusunda baskı yaparak Osmanlı Devleti'nin içişleriyle ilgili bir meseleyi uluslararası hale getirdi. Rusya Balkanlar ve Boğazlar'da, Avusturya yine Balkanlar'da ve İtalya ise Kuzey Afrika'da yayılmak istiyordu.¹

Uluslararası arenada yalnız kalan ve mali olarak darboğazda olan Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü koruyabilmek için kısıtlı diplomatik imkânlarla sahipti. Tanzimat döneminin aksine bu dönemde dış politikanın üretiminde padişah olarak II. Abdülhamid'in büyük etkisi vardı, bu sebeple bu dönemde devletin takip ettiği dış politika "II. Abdülhamid'in Dış Politikası" şeklinde isimlendirilmektedir.

II. Abdülhamid'in bu zorlu koşullarda dış politikada benimsediği prensipler barışçıl, statükoyu koruyan ve diplomasi kullanımını önceleyen

1 Murat Özyüksel, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri," *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoglu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 6-7; Yasamee, *a.g.e.*, s. 68-73.

bir yaklaşıma işaret etmektedir. Askeri güç kullanımından mümkün olduğunca uzak durmak, Avrupa'daki devletlerin kurduğu ittifaklarda yer almayarak tarafsız kalmak ve bu devletlerle ilişkileri sürdürürken mesafeyi koruyarak denge siyaseti gütmek Abdülhamid dış politikasının başlıca prensipleriydi. Bununla birlikte, tarafsızlık ve denge siyaseti Avrupalı büyük devletlerin kendi aralarındaki rekabetten yararlanarak başarı sağlıyordu ve bu devletler ilerleyen dönemde ilgili konularda anlaşıp rekabetlerini sona erdirince Osmanlı politikası akim kaldı.²

Esasen 1880'lerin sonlarından itibaren tarafsızlık politikası yavaş yavaş terk edilmiş, Almanya için de geçerli sebeplerin varlığıyla Osmanlı Devleti Almanya ile yakınlaşmıştı. II. Abdülhamid, ayrıca, halife unvanının uluslararası alanda Müslümanların yaşadığı coğrafyalar üzerindeki etkisinden diplomatik bir koz olarak yararlanmak için Panislamist faaliyetlere saltanatı süresince ağırlık verdi.³

Dış politikada bu prensipler ve stratejiler çerçevesinde kararların alınması, uygulanması ve diplomasinin bir araç olarak kullanılması süreçlerinde çeşitli şahıs ve kurumlar faaliyet ve etkileşim halindeydi. Başta sultanın kendisi olmak üzere, Mabeyn-i Hümayun yani Yıldız Sarayı'ndaki yönetim kadrosu, Babiâli'de sadrazam ve Hariciye Nezareti, nezaretin yurtdışındaki teşkilatını oluşturan elçilikler ve şehbenderlikler ile Abdülhamid'in muhatabı olan devletlerin temsilcileri olarak İstanbul'daki yabancı elçiler bu süreçte faaliyet ve etkileşim halinde olan aktörlerdi.

II. Abdülhamid'in saltanatı döneminde siyasi karar alma sürecinde sarayın/mabeynin rolü zamanla artacak, Babiâli etkisiz hale getirilerek Abdülhamid karar almada tek yetkili haline gelecekti. İç politikada olduğu gibi dış politikada da sadrazamın ve hariciye nazırının karar mercii olarak rolü silikleşecekti. Mabeynde üretilen dış politikanın yürütülmesi ise Babiâli ve Hariciye Nezaretinin sorumluluğundaydı.

İngiltere elçilerinin devlet politikaları üzerinde belirleyici rol oynadığı Tanzimat dönemine kıyasla, bu dönemde diğer büyük devletlerin elçi-

2 Gökhan Çetinsaya, "Dış Politika," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 93-95.

3 Turan, *a.g.e.*, s. 450-479.

leri de Osmanlı hükümeti üzerinde etkili oluyorlardı.⁴ II. Abdülhamid'in yabancı elçilerle kurduğu doğrudan iletişim sayesinde Osmanlı dış politika-sının şekillenmesinde yeni bir etkileşim alanı ortaya çıkmış, böylece büyük devletlerin nüfuzu birbirleriyle dengelenmeye çalışılmıştı.

Osmanlı hariciyesinin kurumsal gelişim ve dönüşüm sürecinde II. Abdülhamid dönemi, mabeynin devlet yönetiminin merkezi olarak ön plana çıktığı, devlet bürokrasisinin bu fiili durum çerçevesinde işlev değişikliğine uğradığı ve yeniden şekillendiği bir dönemdi. Bu sebeple, Osmanlı hariciye teşkilatının 1876-1909 yılları arasındaki gelişim ve dönüşümü ele alınmadan önce II. Abdülhamid dönemi bürokrasisinin dinamikleri ve politikanın üretildiği yer olarak mabeynin ortaya çıkışı ele alınacaktır.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ BÜROKRASİSİ: MABEYN VE BABİÂLİ ARASINDA HARİCİYE İŞLERİ

II. Abdülhamid döneminde bürokrasi, padişahın yönetim aygıtını kullanma biçiminin farklılaşmasıyla dönüşüme uğradı. Kendi döneminde ve sonrasında tartışılan bu dönüşüm Osmanlı bürokrasisinin yüzyıllara yayılan gelişim ve 19. yüzyılda gerçekleşen modernleşme sürecinde farklı bir aşamayı temsil etmektedir.

II. Abdülhamid dönemi ironik bir biçimde devlet yönetiminde daha katılcı bir yaklaşımı vaat eden I. Meşrutiyetin ilanıyla başlamıştır. Yeni Osmanlılar adı verilen ve Tanzimat bürokratları içinden çıkarak Babîâlî paşalarına muhalefet eden grubun⁵ girişimleriyle hayata geçen I. Meşrutiyet kısa sürse de (1876-1878) Osmanlı modernleşme sürecinin bir aşaması olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti için bir anayasanın (Kanun-ı Esasi) ilanı, Nizam-ı Cedid'den beri yapılageldiği gibi devletin yukarıdan aşağıya yeniden düzenlenmesine yönelik bir "projeydi."⁶ Pratikte bu şekilde uygulanmasa da anayasal bir yönetim teorisinde padişahın yetkilerinin sınırlandırılmasını ve yürüt-

4 Engin Deniz Akarlı, "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions," Doktora Tezi, Princeton University Department of Near Eastern Studies, 1976, s. 52-53.

5 İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 26. bsk. 2013, s. 305-309.

6 Cemil Koçak, "Osmanlı/Türk Siyasî Geleneginde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 81.

menin denetlenmesini ima ediyordu. Bu sebeple girişim, ilerleyen dönem için bürokrasinin özerkliğine dair gelişmeleri vaat edebilirdi.

Ne var ki, anayasanın iki yıl içinde askıya alınması hem idarenin büyük ölçüde Babiâli hükümetinin elinde olduğu Tanzimat dönemini, hem de bu döneme en sert eleştirileri getirmiş olan Yeni Osmanlıların çabalarıyla açılan meşrutiyet dönemini en azından “fiilen” kapatmıştı.⁷ II. Abdülhamid’in yeni dönemde otoriter yönetimini kurmasının ve Babiâli’yi etkisizleştirmesinin biraz da I. Meşrutiyetin kısa süre içinde akim kalmasıyla oluşan bu boşluk sayesinde gerçekleştiği söylenebilir.

Devletin karar alma ve yürütme süreçlerinde Babiâli’nin yani sadrazam yönetiminde nezaretlerin aktif olduğu Tanzimat dönemi yönetim tarzından, klasik dönemi andırır şekilde saray merkezli bir yönetim anlayışına geri dönmüştür. Osmanlı İmparatorluğu’nun yönetim ilkelerinin başında gelen pragmatizmin bu dönemin de karakteri olduğu düşünüldüğünde cevap üretilmesi gereken iç ve dış sorunlarla ilgili mabeyn ve Babiâli’nin birlikte kullanıldığı eklektik bir yönetim tecrübesi padişahın inisiyatifinde ortaya konmuştur. İmparatorluğun var oluşunu ilgilendiren en önemli işlerden olarak dışişlerinin yönetimi de bu süreçte II. Abdülhamid ve saray yönetim kadrosu olarak mabeyn tarafından ele alınmıştır.

II. Abdülhamid’in 1877’de Dolmabahçe Sarayı’nı terk ederek Yıldız Sarayı’na taşınması Tanzimat sonrası farklı yönetim anlayışının hâkim olduğunun göstergelerinden biri olarak yorumlanmıştır. Yeni sarayın mimarisi de bu yeni döneme uygundu.⁸ Bu yönetim anlayışı, 17. yüzyıldan beri mekân olarak var olduğu bilinen, sarayda yönetimle ilgili işlerin görüldüğü daire olarak yıllar içinde gelişen “Mabeyn-i Hümayun”u, Tanzimat parantezinden sonra bu dönemde, devletin başat bürokratik organı olarak ortaya çıkardı.⁹

7 Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007, s. 168.

8 Dolmabahçe Sarayı’nın aksine Yıldız Sarayı padişah ve saraydaki bürokratların birbirinden ayrı konumlandığı, müstakil birimlerden oluşan mimarisiyle Osmanlı klasik döneminde yönetimin merkezi olan Topkapı Sarayı’na benzemektedir. Bkz. T. Cengiz Göncü, “Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayun,” *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, No: 15, İstanbul, 2016, s. 54-55.

9 II. Abdülhamid dönemi Mabeyn-i Hümayunu kurumsal, idari ve fonksiyonel yönleriyle ele alındığı bir tez çalışmasından yola çıkarak yayınlanan iki makale için bkz. Sedat Kanat, “II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayun’un Başlıca Fonksiyonları,” *Akademik Matbuat*, C: 1, No: 1, Kasım 2017, s. 52-74;

Sarayın “siyasi örgütlenmesinin merkezi” olan mabeynde bulunan görevliler Abdülhamid’in Babiâli, vilayetler ve yurtdışındaki diplomatlarıyla iletişimini sağlıyorlardı.¹⁰ Mabeynin bürokratik yapılanmasının en üstünde “sultana doğrudan ulaşabilen ve sözlü emir ve talimatları taşıyan” mabeynciler bulunmaktaydı.¹¹ Mabeyn müşirliği görevini uzun süre yerine getiren Gazi Osman Paşa ve mabeyn başkâtipliği yapan Küçük Said Paşa, Ali Fuat Bey, Süreyya Paşa ve Tahsin Paşa bunlar arasında öne çıkan isimlerdi.¹² Padişahın, Babiâli ve diğer tüm muhataplarla yazışmalarını yaptığı için en önemli birimlerden olan mabeyn başkatabetindeki memurların sayısı bu dönemde büyük artış gösterdi. Yurtdışındaki temsilciler ve taşradaki memurlarla doğrudan iletişim kurmak ve bunun gizliliğini sağlamak için Mabeyn Telgrafhanesi ile Mabeyn Şifre Kitabeti bu dönemde kuruldu.¹³ Başkatabette çalışan kâtiplerden başka diplomasi işleriyle ilgilenen Reşid Bey ve Avrupa basınıni takip eden Nişan Efendi iki özel kâtipliği yönetiyorlardı.¹⁴

II. Abdülhamid’in dış politika kararlarını geliştirmesi için Avrupa’daki siyasi gelişmelerle ilgili enformasyonun sağlanması hayati bir ihtiyaçtı. Bunun için Yıldız Sarayı’nda Avrupa basını düzenli şekilde taranıyordu. Ayrıca Hariciye Nezaretine bağlı olarak yurtdışında görev yapan temsilcilerin sağladığı bilgi ve istihbarat doğrudan buraya geliyordu. Akarlı, II. Abdülhamid’in Avrupa siyasetinden haberdar olmaya yönelik bu “sistematiik çaba”sının onun görüşlerinde niteliksel bir değişim sağladığına şüphe olmadığını belirtir.¹⁵

Mabeynde istihdam edilen danışmanlar ve konuyla ilgili özel olarak kurulan “geçici ve daimi komisyon”lar bu dönemde karar alma süreçlerine katkıda bulunan yeni aktörler olarak ortaya çıkmıştı. Babiâli’den Saraya ile-

Sedat Kanat, “Sultan II. Abdülhamid Zamanında Mâbeyn-i Hümayûn Teşkilatı ve Burada Görev Yapanların Maddi Durumları,” *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, No: 55, Ekim 2017, s. 431-445.

10 Georgeon, a.g.e., s. 204.

11 Yasamee, a.g.e., s. 61.

12 Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, C: II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 213-214.

13 Ali Akyıldız, “Mâbeyn-i Hümayun,” *DİA*, Ankara, 2003, C: XXVII, s. 283-286, s. 285; Ali Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 170-171.

14 Yasamee, a.g.e., s. 61-62.

15 Akarlı, a.g.t., s. 50-51.

tilen teklifler, komisyonlar ve danışmanlarca değerlendirildikten sonra son karar padişah tarafından veriliyordu.¹⁶ Bununla birlikte herhangi bir konuda komisyon kurulup kurulmamasına padişah konunun gereğine göre karar veriyordu.¹⁷ Karar alma sürecinde Babiâli'de sadrazam ve ona bağlı nezaretlerin belirleyiciliğini ortadan kaldıran yeni sistem bu şekilde kurgulanmıştı.

Sarayda görev yapan danışmanların mabeynde daireleri bulunuyordu. Örnek olarak Aleksandr Karateodori Paşa dışişleriyle ilgili önemli konularda padişaha danışmanlık yapan ve Hariciye Nezaretinin çalışmalarını denetleyen bir saray sakiniydi. Hariciye nazırlığı yapmış ve Berlin Kongresine Osmanlı temsilcisi sıfatıyla katılmış bir diplomat olarak emeklilik döneminde mabeyn bünyesinde dış politika alanında görev yapmaya devam ediyordu.¹⁸

Padişahın İstanbul'da bulunan Avrupalı devletlerin sefaretleriyle bizzat irtibat kurduğu bu dönemde mabeynde görev yapan farklı isimler ilişki ağlarının elverdiği şekilde bu sefaretlerle aracılığı üstlenmişlerdi. İngiliz Hobart Paşa ve hariciye müsteşarı olduğu halde saraya da erişimi bulunan Artin Efendi İngiltere sefaretıyla, Fransa kökenli Dreyssé Paşa Fransa sefaretıyla, Alman sefiri ile yakın ilişki içinde olan Reşid Bey Alman sefaretıyla, resmi görevi Muhacirin Komisyonu başkanlığı olmakla birlikte diplomasideki geçmiş tecrübesiyle öne çıkan Yusuf Rıza Paşa ise Rusya sefaretıyla bağlantıyı sağlıyordu.¹⁹

Sefaretlerle padişah arasında aracılık yapan isimler arasında Maruni/Levanten kökenleri ve padişaha sadakatleri sayesinde Abdülhamid'in dip-

16 Gökhan Çetinsaya, "Tarz-ı Siyaset," *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, s. 97-98. Abdülhamid'in danışmanlarını imparatorluk tebaasını temsil edecek şekilde farklı etnik, dini ve sosyal arka planları olan kişilerden seçtiği ve liyakat sahibi olmaları önemsenmekle birlikte seçimlerinde en önemli kriterin sadakat olduğu belirtilmektedir. Bkz. A.g.e.; Zekeriya Kurşun, "Sultan Abdülhamid'in Arap ve Afrika Coğrafyası Politikaları ve Bazı Kamu Diplomasisi Araçları," *Bir Paşa Bir Sultan: Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 140.

17 Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, s. 61-73, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 64-65.

18 Shawwe Shaw, a.g.e., s. 214. Sarayda danışman olarak görevlendirilen İzzet, Derviş, Şakir, Kamphofner, Aleksandr Karateodori Paşaların mabeynde daireleri bulunuyordu; Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümayun," s. 285.

19 Yasamee, a.g.e., s. 63-64.

lomatik ilişkilerinde rol oynayan Necip ve Selim Melhame kardeşler de sayılmalıdır. İstanbul'daki yabancı elçiliklerle kurdukları irtibat sayesinde "gölge hariciye nazırları" olarak tanımlanabilecek bir konumları vardı.²⁰ Örnek olarak İstanbul'daki ABD elçisi elçiliğin statüsünün yükseltilmesi için yaptığı başvurulara uzun süre karşılık alamayınca talebini iletmesi için Selim Melhame'ye konuyu açmıştı.²¹

II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarından itibaren genel hatlarıyla belirtilen şekilde tahkim etmeye başladığı saray bürokrasisiyle Babiâli'yi kontrol etmeye başlamıştı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında öncelikle dış politikayı yönlendirmede inisiyatif ele geçirmiş, 1890'lardan itibaren de iç siyasette Babiâli'nin ağırlığını sona erdirmişti.²² Bu döneme kadar önde gelen sadrazamlar olarak Küçük Mehmed Said ve Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşalar yönetiminde bir derece etkili olsalar da sadaret makamı sonrasında bu konumu da kaybetti. Babiâli ise eski bürokratik hiyerarşisi dahilinde çalışmıyordu. Padişah tarafından atanan nazırlar sadrazama değil, saraya karşı sorumluydular.²³ Bununla birlikte, II. Abdülhamid'in hükümet yetkilerini kendi şahsı etrafında toplama süreci sakın işleyen bir süreç değildi. Babiâli hükümetinin başı olan sadrazamlarla saray arasında iç ve dış politikaya dair konularda uyumsuzluk ve çatışma dönemleri yaşanıyordu.²⁴

20 Jens Hanssen, "Malhamé-Malfamé: Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution," *International Journal of Middle East Studies*, No: 43, 2011, s. 37-39.

21 "Washington Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi" başlığına bakınız.

22 1891'de Kamil Paşa'nın görevden alınarak yerine Cevad Paşa'nın geçirilmesiyle Babiâli'nin karar alma sürecinde tamamen devre dışı bıraktığı kabul edilmektedir. Bkz. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 167-168.

23 Yasamee, *a.g.e.*, s. 54-55.

24 Engin Deniz Akarlı, "Friction and Discord within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (1876-1909)," *Boğaziçi University Journal-Humanities*, 1979, C: VII, s. 5-18. Kamil Paşa, 1895 gibi geç bir tarihte dahi sorumlu ve yetkili bir hükümet kurulmasını, nazırların sadrazam tarafından seçilmesini ve hükümetin saraydan bağımsız çalışmasını istemekten geri durmamıştı. Bkz. Hikmet Bayur, "Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu," *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, C: XXXV, No: 137, Ocak 1971, s. 92. Diğer yandan padişah iradeleri üzerinde yapılan bir incelemede Babiâli ve diğer kurumlardan sunulan maruzatın büyük bölümünün II. Abdülhamid tarafından geldiği şekilde onaylandığı tespit edilmiştir. Bkz. Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 186. Bu tespitten yola çıkarak padişah ile hükümetin uyumlu bir çalışma içinde olduğu söylenemez. Sunulan maruzatın genellikle padişahın bilgisi dahilinde ve onayıyla hazırlandığı ve çoğunlukla rutin işlerle alakalı olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Ortaylı'ya göre Babiâli bürokrasisi bu yeni çalışma sistemine kısa sürede uyum sağlamıştı: "Sadrazam ve Babiâli ricâli istişari bir organ olarak kalmaktan çok; işleri yürüten, olgunlaştıran ve gereğinde kararları etkilemenin yolunu öğrenen kadrolar haline geldiler."²⁵ Babiâli bürokratları hazırladıkları layihalarla yönetimle ilgili reform tekliflerini padişaha sunarak politika üretim süreçlerine katkıda bulunmaya çalışıyorlardı. Bu dönemde çok sayıda elçi de görev yaptıkları devletler, dış politikaları ve Osmanlı ile ilişkilerine dair bilgi ve görüşlerini paylaştıkları ve reform tavsiyelerinde bulundukları layihalar sunmuştu.²⁶

Tanzimat döneminde Babiâli'nin parlayan yıldızı olan Hariciye Nezareti ise, o 1880'den itibaren eski konumunu kaybetmişti. Dış politika konusunda padişahın tam yetkili olduğu ve karar alma süreçlerinde mabeyn ile bir ölçüde sadrazamların rol aldığı bu dönemde hariciye nazırları daha çok idari vazifeleri ile ön plana çıkmıştı. Yaşamee, Abdülhamid'in dış politikasının Berlin Anlaşması sonrası on yılını (1878-1888) ele aldığı önemli çalışmasında, padişahın diplomatik kararları sadrazam ile aldığını hariciye nazırının ise sadece diplomatik yazışmalarla ilgilendiğini belirtmektedir.²⁷

Mabeyn daha önce belirtildiği gibi devletin merkez ve taşradaki bütün organlarıyla doğrudan yazışyordu ve bu Hariciye Nezaretinin görev alanına giren yazışmaları da kapsıyordu. II. Abdülhamid İstanbul'daki yabancı devletlerin elçileriyle bizzat ve yurtdışındaki Osmanlı elçileriyle özel şifreli telgraflar ile irtibat kuruyordu. Bu iletişim şekli çerçevesinde oluşan gelişmelerden hariciye nazırın genellikle sonradan haberdar oluyordu.²⁸

25 İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007, s. 515.

26 A.g.e., Mustafa Oğuz, "II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyiha", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007, s. 230, 235, 257, 271-274, 279, 293, 299, 301, 317. 1872-1877 yılları arasında Tahran elçisi olan Münif Paşa'nın buradan gönderdiği layihadaki önerilerin II. Abdülhamid'in benimsediği politikalarla önemli ölçüde örtüştüğünü ileri süren bir çalışma için bkz. İbrahim Şirin, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri," *Turkish Studies*, C: III, No: 4, Yaz 2008, s. 759-771.

27 Yaşamee, a.g.e., 58-59.

28 Ali Akyıldız, "İdare Tarihi Açısından Sultan II. Abdülhamid Döneminin Analizi," *Vefatının 90. Yılında II. Abdülhamid*, 18-19 Ekim 2008, Tebliğ, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi. Babiâli ve sarayda farklı şifre anahtarları bulunması Babiâli'nin elçilerle saray arasındaki iletişime dahil olmasını engelliyordu. Sadullah Paşa'nın Viyana sefaretî sırasında kendisiyle II. Abdülhamid adına Artin Dadyan'ın iletişim kurması ve Sadrazam Mehmed Said Paşa'nın devre dışı bırakılmasıyla ilgili bir örnek olay için bkz. Ali Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 53-54.

Hariciye Nezareti personelinin tayin edilmesi konusunda da padişahın istediği oluyordu. Elçilerin ve şehbenderlerin seçimi ve tayini çoğunlukla padişah tarafından yapılmaktaydı.²⁹ Bununla ilgili 1894 yılına ait bir şehbender atamasının Babiâli ile padişah arasında gerilim konusu olmasıyla ilgili bir örnek bulunmaktadır. Abdülhamid kendi yaptığı tayine itiraz eden Babiâli'ye yetkinin kendisinde olduğunu bildirerek kendi hukuku konusunda bu tür "hata"ların tekrarlanmaması için uyarıda bulunmuştu.³⁰

Sarayın Babiâli karşısında karar alma süreçlerinde üstünlüğü yeniden ele alması onun bir parçası olarak Hariciye Nezaretinin çalışma biçimini ve fonksiyonlarını da etkilemişti. Bununla birlikte dönem içinde bürokraside yapısal gelişimin devam etmesine paralel olarak nezaret de karmaşılaşma ve uzmanlaşma açısından kayda değer bir gelişim gösterecekti.

HARİCİYE NEZARETİNİN GELİŞİMİ

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun "var olma" sorununun diplomasiyi kullanma becerisine bağlı olması ve yönetimde ağırlığın saray yerine Babiâli'nin elinde bulunması sebebiyle Tanzimat dönemi boyunca devlet bürokrasisinde en önemli yeri Hariciye Nezareti tutuyordu. Otuz üç yıllık saltanatı boyunca devlet yönetiminin her boyutunda olduğu gibi dış politika da gittikçe artan bir yoğunlukla II. Abdülhamid ve Yıldız Sarayı bürokrasisi tarafından üretildiği halde Babiâli'nin bir parçası olarak hariciye işlerinden sorumlu olan bakanlık yapısının bir taraftan gelişmeye ve dönüşmeye devam ettiği görülmektedir. Bu başlıkta II. Abdülhamid dönemi Hariciye Nezaretinin Babiâli bünyesinde bulunan merkez teşkilat yapısının gelişimi, kaldırılan, dönüşen ve yeni kurulan birimlerle bu birimlerin iç yapılarında görülen değişimler üzerinden incelenecektir.

Hariciye Nezaretine Bağlı Birimler

Önceki Dönemden Miras Kalan Birimler

II. Abdülhamid saltanatının ilk döneminde Hariciye Nezaretinde önceki dönemden miras olarak gelen ve çalışmaya devam eden birimler

29 Mustafa Gündüz Ed., *[Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı*, İstanbul, Ketebe Yayınları, C: I, 2019, s. 42.

30 Akyıldız, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, s. 169.

Mektubi-i Hariciye, Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye ve Hariciye Evrak Daireleri, Divanıhümayun Kalem-i Deavi-i Hariciye Kitabeydi.³¹ İlk üç birim Abdülhamid dönemi boyunca varlığını sürdürdü ve görev alanları değişmedi fakat birimlerde istihdam edilen memur sayısı giderek arttı. Zaman içinde her daireye mühimme müdürü atanması gibi yenilikler bu dairelerin bürokratik gelişiminin bir göstergesidir.³²

Bu birimlerden Tahrirat-ı Hariciye bünyesinde bu dönemde yenisinden kurulan Hariciye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti göze çarpmaktadır. 1898'de kurulan ve hariciye nazırının özel kalemi görevini yürüten müdürlükte bir müdür ve muavinler görev yapıyordu. Kalem-i Mahsusta 1898'den Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına getirileceği 1907'ye kadar Yusuf Franko müdürlük yapmıştı.³³

Tahrirat-ı Hariciye içinde şebkenderlik işleri ve telgraf işleriyle ilgilenmek üzere daha önceki dönemde kurulan kalemler de bu dönemde bağımsız birer müdürlük haline geldiler. Muhasebe Odası ve Tâbiyet Kalem-i de önceki dönemde kurulup bu dönemde faaliyetine gelişerek devam eden birimler oldu.

Divanıhümayun Kalem-i

Abdülhamid döneminde yayınlanan ilk devlet salnamesi olan 1877 salnamesinde Hariciye Nezareti yapısı içinde dikkati çeken Beylikçi-i Divan-ı Hümayun İdaresi altındaki kalemler geçmişte dahiliye ve hariciye işlerinin tümünü kapsayan bir görev alanı olan reisülküttaplığın alt kalemleriydi ve Hariciye Nezareti kurulduğunda nezaret yapısı içinde kalmıştı. Nezaretin görev alanı dışında kalmasına rağmen Tanzimat dönemi boyunca ve Abdülhamid'in ilk yıllarında nezaret bünyesinde varlıklarını sür-

31 1294 D.S., s. 111-112. Bu birimlerle ilgili Tanzimat döneminde devlet salnamelerinde yer alan bilgiler için bkz. Kübra Mamak, *Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2017. Bu dairelerin kuruluş ve gelişimleriyle ilgili bkz. 1. Bölüm.

32 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 294-295.

33 1317 D.S., s. 154-155; 1318 H.N.S., Galitelin, s. 172; 1320 S.N.H., s. 266; Mehmed Zeki Pakalın, "Yusuf Franko Paşa," *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C. XIX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 35; Sinan Kuneralp, "Yusuf Franko Kusa Paşa and His Kinsmen: A Melkite Family in the Service of the Ottoman Empire," *Youssef Bey: The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera*, Ed. Bahattin Öztuncay, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 26.

dürmüşlerdi.³⁴ 1880-1881 devlet salnamesinden itibaren Divanühümayun Kalemi, Hariciye Nezareti yapısı içinde değil sadrazama bağlı kalemler içinde yer almaktadır.³⁵ Reisülküttaplığın hariciye ve dahiliye işlerine birlikte baktığı bürokratik modernleşme süreci öncesi dönemden kalan bu kalemin bu dönemde sadarete bağlanması, nezaretin devam eden özelleşme ve uzmanlaşma (rasyonelleşme) sürecinin bir parçasıydı.

Mezahib Kalemi

Dönemin henüz başında, 1877 yılı sonunda, Hariciye Nezaretinin görev alanında yapılan bir diğer yenilik Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan gayrimüslimlerin devletle ilişkilerini düzenleyen, bu kapsamda, eğitim ve ibadethane binalarının yapım ve tamirat izinleri ve patrik seçimleriyle ilgilenen Mezahib Kaleminin yeni kurulan Adliye Nezaretine (1876) bağlanmasıydı. Böylece Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin “yabancı” kategorisinde değerlendirilmediğini vurgulamak istemişlerdi.³⁶ Bu değişiklik, aynı zamanda, nezaretin reisülküttaplık döneminden kalma hariciye işleri dışındaki görevlerinden sıyrılmasını sağlayan bir adım olarak profesyonelleşme sürecinin bir devamıydı.

Deavi-i Hariciye Kitabetinden Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odasına

Avrupa ülkeleri ile müstemin tüccar statüsünde ticaret yapan gayrimüslim Osmanlı tebaasının³⁷ tarafı olduğu davalarla ilgilenen birim olarak II. Abdülhamid'den önceki dönemde teşkilat içinde yerini alan Deavi-i Hariciye Kitabeti³⁸ 1880'den itibaren Hariciye Nezareti bünyesinde yer almamaktadır. Bununla birlikte aynı yıl kurulan Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odasının görev tanımına bakıldığında bu birimin Deavi-i Hariciye Kitabetinin yerini aldığı söylenebilir.³⁹ Bu yeni kalemin vazifesi Osmanlı vatandaşlarıyla yabancı ülke

34 1294 D.S., s. 111-112. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 104-109.

35 1298 D.S., s. 215-218; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 215; 1298 D.S., s. 108.

36 Fatmağül Demirel, *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2. bsk., 2010, s. 64-65.

37 Bkz. Kütükoğlu, “Avrupa Tüccarı.”

38 Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 101, 200-201. Deavi-i Hariciye Kitabetinin iç yapısıyla ilgili 1878 yılına ait bir düzenleme ve birimde bir evrak odası kurulmasına dair bkz. BOA, I.HR. 277/16992 (18 Şevval 1295-15 Ekim 1878).

39 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 296; 1298 D.S., s. 215-218.

vatandaşlarının dahil olduğu yani tarafların “karma” (muhtelit) olduğu, siyasi veya dini nitelik taşımayan davalarda hukuki görüş bildirmek, evrakı tasdik etmek ve ilgili kimselere tebliğ etmektir. Bunun dışında yabancı bir ülkede ölen Osmanlı vatandaşlarının mirasını mirasçılara ulaştırmak ve yabancı devletlere gidecek ve Osmanlı şebhenderlikleriyle İstanbul’daki yabancı kançılardan gelecek vekâletnameler ve diğer belgelerdeki resmi mühürleri onaylamak da bu birimin görevleri arasına girmişti.⁴⁰

Tâbiyet Kalemi

Abdülhamid döneminde ilk defa kurulan Hariciye Nezareti şubelerinden bir diğeri Tâbiyet Kalemiydi. 1869’da kurulmasına karar verilen Tâbiyet Kalemi bir birim olarak ilk defa 1880-1881’de Hariciye Nezareti yapısı içinde yer almaktadır. Tanzimat döneminde görülen ihtiyaç gereği kurulması düşünülen bu kalemin kuruluşunun uygulamada ertelendiği düşünülmektedir. Carter Findley yine de bu kaleme 1871 yılına ait nezaret teşkilat şemasında yer vermiştir. Kalemin görevi Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde bulunan yabancı ülke vatandaşları ile aslında Osmanlı vatandaşı olduğu halde kanuna aykırı olarak yabancı devlet vatandaşı olduğunu iddia edenleri ayırt etmektir. Böylece kapitülasyonların sağladığı ticari haklardan yararlanmak isteyen kişilerin vatandaşlık iddialarının doğruluğu araştırılarak suistimallerin önüne geçmek mümkün oluyordu.⁴¹ Bunun dışında tabiiyet kalemi aynı zamanda yabancı devlet vatandaşlarının Osmanlı vatandaşlığına girme ve Osmanlı tebaasının yabancı devlet vatandaşlığına girmesi için gerekli resmi işlemleri yapan kurumdu.⁴²

Muhasebe Odası

1871’de Hariciye Nezaretinde bir muhasebe dairesinin bulunduğu bilinmektedir.⁴³ Abdülhamid dönemi devlet salnamelerinde nezaret içinde

40 1306 S.N.H., s. 169. Kalem memurlarının maaşlarının yetersizliği sebebiyle onayladıkları evrak için fazla ücret aldıkları bilgisi üzerine 1885’te bir düzenleme yapılmıştı. Bkz. *Düstur*, I/V, s. 266.

41 1298 D.S., s. 217; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 213, 217; Kuneralp, “The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic,” s. 501.

42 1301 S.N.H., s. 212; 1306 S.N.H., s. 170-171. Bu kalemin vatandaşlara verdiği hizmet karşılığında aldığı harçlar dönem içinde güncelleniyordu. Bkz. *Düstur*, I/VIII, s. 188-189.

43 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 217.

ayrı bir şube olarak Muhasebe Odası ilk defa 1880-1881 salnamesinden itibaren yer almaktadır. Nezaretin muhasebe işlerini yürüten bu odanın personeli serhalife, mümeyyiz, evrak müdürü, veznedar ve hulefadan oluşuyordu.⁴⁴

Tercüme Odası

Tercüme Odasında bu dönemde görülen ilk yenilik 1878'de önemli evrakın diğerlerinden ayrılarak işlerin daha hızlı yürütmesini sağlamak için Mühimme Müdürlüğünün kurulmasıydı. 1883'te Tercüme Odası ve Tercüme Evrak Odalarının görevlerini, çalışma sistemini ayrıntılı olarak düzenleyen ve personelin görevlerini belirleyen yeni nizamnameler hazırlandı. Nizamnameye göre oda Hariciye Müsteşarlığına bağlıydı. 1889'da odaya Arapça tercüman alınmış, 1893'te ise Almanca, Rusça, Sırpça ve Bulgarca bilen tercümanlar istihdam edilmişti.⁴⁵ Abdülhamid'in yabancı devlet başkanlarıyla mektuplaşmalarında ona gelen Fransızca, İtalyanca, İngilizce mektupların çoğu Tercüme Odasında Türkçeye çevriliyordu.⁴⁶

Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı hariciyesinin başlıca uğraşlarından olan dış basının takibi ve kontrolü işi için bu dönemde nezaret bünyesinde profesyonel bir birimin yer alması beklenen bir durumdu. Gazeteler için basın bültenleri hazırlama ve basını denetleme göreviyle kurulan mevcut Matbuat Kaleminin⁴⁷ yabancı basının takibi ve yabancı muhabirlerin haberlerini denetlemekte yetersiz kaldığı düşünüldü. Matbuat-ı Ecnebiye Müdürlüğünün kurulması Aralık 1882'de teklif edildi ve 1883 yılı başlarında padişahın emriyle kuruldu. Matbuat Kalemiyle karşılaştırıldığında görevleri çeşitlenen bu birimin vazifeleri basını takip ederek gerekli görülen durumlarda haberlerle ilgili tezkir yayınlamak, zararlı olduğu düşünülen yayınların imparatorluk sınırlarından girişini yasaklamak ve ülke içinde

44 1298 D.S., s. 217; 1306 S.N.H., s. 168. Hariciye Nezareti merkez teşkilatı ile sefaretler ve şehbenderliklere 1885 yılında devlet bütçesinden ayrılan maaş ve tahsisatın karşılaştırmalı olarak görülebileceği listeler için bkz. 1301 S.N.H., s. 467-474.

45 Balcı, a.g.e., s. 237-243, 251.

46 Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin, "Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1984, No: 34, s. 420.

47 Bkz. 1. Bölüm.

yayınlanan gazetelere haber gönderen ajansların telgraflarını denetlemektir. Bununla birlikte yurtiçinde yaşayan yabancı gazetecilere ödeme yaparak olumsuz yayınları engellemeye de çalışıyordu.⁴⁸

1886'da müdürlüğün tasarruf amacıyla Dahiliye Nezareti Matbuat Kalemi ile birleştirilmesi teklif edilmişse de padişah tarafından bu yönde bir emir verilmemiş⁴⁹ fakat 1893'ten itibaren muhtemelen görev alanları benzer olduğu için Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyetiyle beraber Dahiliye Nezareti yapısı içinde yer alan Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti 1899'dan itibaren yeniden Hariciye Nezaretine bağlanmıştır.⁵⁰

Bu müdürlüğün farklı diller bilen memurları Avrupa'da yayınlanan gazete ve dergileri tarıyor, Osmanlı Devleti ve padişah hakkında çıkan yazıları tespit ediyorlardı. Yazıların özetlerini ve yazıyla ilgili yapılan işlemleri aylık raporlar halinde "Matbuat-ı Ecnebiye Hülasaları" adıyla padişaha sunuyorlardı.⁵¹ Deringil'in ifadesiyle bu birimin görev alanı, Osmanlı hükümetinin "ımaj yönetimi" ve "hasar kontrolü" faaliyetleri kapsamındaydı ve bu sayede yüzün üstünde gazeteden alınan kupürlerle Yıldız Arşivinin en geniş koleksiyonlarından biri olan Yıldız Perakende Gazete koleksiyonu ortaya çıkmıştı.⁵²

Hariciye Evrak Dairesi

Hariciye Evrak Dairesi, nezaretin arşiv işlerini gören birimi olarak Tanzimat döneminden miras aldığı şubelerinden biri olduğu halde bu

48 BOA, Y.A. RES. 18/20 (5.2.1300) aktaran Zekeriya Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 1, No: 1, Nisan 1999, s. 107. 1884/1885 Salnamesinden itibaren Matbuat-ı Hariciye Kalemi, müdür, muavin ve Fransızca-İngilizce kâtibinden oluşan kadrosuyla ortaya çıkmıştır. Bkz. 1302 D. S., s. 174.

49 Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri," s. 110-111; BOA, Y.A. RES. 35/3 (21 Muharrem 1304/20 Ekim 1886).

50 Ardic, a.g.t., s. 38; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 295. Yeniden Hariciye Nezaretine döndüğünde kadrosunda bir müdür, üç muavin, serhalife, üç mümeyyiz ve bir sansür memuru bulunmaktaydı. Bkz. 1317 D. S., s. 158-159. Ayrıca bkz. Fatmagül Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 109-110.

51 Kurşun, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri," s. 110.

52 Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 153. Yıldız Arşivinde haberleri yer alan altı yüz yabancı gazete isminin listesi için bkz. Muammer Göçmen, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edildi?", *Tarih ve Toplum*, C. XXII, No: 128, Ağustos 1994, s. 18-24.

dönemde 1884-1885 salnamesinden itibaren nezaret yapısı içinde yer almaktadır. Bunun sebebi gelişen ve pek çok yeni şubeye ayrılan Hariciye Nezaretinde şubelerin kendileri için özel evrak müdürlüklerine ihtiyaç duyması ve merkezdeki evrak odasının böylece şubelere ayrılarak ortadan kalkmasıydı. Mektubi-i Hariciye Kaleminde “Hariciye Evrak Müdürü” unvanını taşıyan bir personel bulunurken ilerleyen dönemde yeni kurulan nezaret birimleriyle birlikte başlıca pek çok birimde evrak müdürleri görev almaya başladı. Bunlar; Tercüme Odası, Tahrirat-ı Hariciye Kalemî, Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti, Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti, Tâbiyyet Kalemî Müdüriyeti ve Hukuk Müşavirliğiydi. Görev tanımları ise Tercüme Odası Evrak Dairesi hakkında bir kararnamede belirtildiği üzere “güncel meseleler hakkındaki evrakın akışını, iade edilebilir durumda olmasını ve emniyetini sağlamaktı.”⁵³ Modern bürokrasinin gelişimini tetikleyen başlıca sebep olarak bürokratik yazışma ve belgelerin çoğalması bu dönemde de nezaretin yapısında karmaşılaşmaya sebep oluyordu.

Babîlî Hukuk Müşavirliği (Babîlî İstişare Odası)

II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti çatısı altında yerini alan en önemli birim, uluslararası hukuku ilgilendirecek her türlü mesele için gerekli incelemeleri yaparak yetkilileri konunun hukuki boyutları ile ilgili bilgilendirmesi amacıyla kurulan Babîlî İstişare Odası, diğer adıyla Babîlî Hukuk Müşavirliğiydi.⁵⁴

1883'te Alman asıllı Geşer Efendi ve nezaret personelinde Gabriel Noradunkyan'ın hukuk müşavirliğine atanmasıyla⁵⁵ faaliyete geçen bu oda,

53 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 296; 1302 D.S., s. 172-175.

54 Bir karşılaştırma yapmak için Avrupa'daki örneklerle bakıldığında, Fransa Dışişleri Bakanlığı'nda bir hukuk danışmanına ilk defa 1722'de, Alsace'ın Fransa'ya entegrasyonu sürecinde hukuki meseleleri çözmesi için yer verildiği görülür. Ardından 19. yüzyıl boyunca bakanlıkta hukuk danışmanı bulunmazken 1890'da yirmi yıl süreyle görevde kalacak olan Louis Renaud bu göreve getirilmişti. Bkz. François Alabrune, “The Case of the Legal Advisor to the French Ministry of Foreign Affairs,” *The Role of Legal Advisers in International Law*, Ed. Andraz Jidar, Jean-Pierre Gaudi, Leiden, Brill-Nijhoff, 2016, s. 179.

55 11 Cemaziyelahir 1300/19 Nisan 1883'te Babîlî Hukuk Müşavirliğine tayin edilmişlerdir. Biyografileri için bkz. 1306 S.N.H., s. 320-321. Bu görevinden önce Çetine Sefaretinde başkâtip ve II. Meşrutiyet döneminde Hariciye Nazırı olan Gabriel Noradunkyan hakkında bkz. Ercan Karakoç, “Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi,” *Uluslararası İlişkiler*, C: VII, No: 25, Bahar 2010, s. 157-177.

devlet salnamelerinde ilk defa 1883-1884'te yer almakta ve adı geçen iki hukuk müşavirinden başka bir adet muavin görev yapmaktadır.⁵⁶ On yılı aşan bir süre görevde kalan bu iki müşavirden Geşer, 1894-1895'ten itibaren hukuk müşavirliğinden ayrılmıştır. İstişare Odasında bir daha yabancı müşavir istihdam edilmemiş, göreve devam etmekte olan Noradunkyan'a 1895-1896'dan itibaren İbrahim Hakkı Bey eşlik etmiştir.⁵⁷ 1900-1901'de Mehmed Ali Bey'in atanmasıyla odadaki danışman sayısı üçe çıkarılmış ve dönem sonuna kadar bu üç müşavir göreve devam etmiştir.⁵⁸

İstişare Odasının başlangıçta bir olan muavin sayısında yıllar geçtikçe görülen çarpıcı bir artış görülmüş oda, serhalife, mümeyyiz gibi memurların da katılımıyla, Hariciye Nezaretinde personel hacmi en büyük birim olarak ortaya çıkmıştır. 1888-1889'da İstişare Odasında ona çıkarılan muavin sayısı, 1894-1895'te yirmi iki, 1899-1900'de otuz üç, 1901-1902'de kırk dokuz ve nihayet 1908-1909'da elli üçe ulaşmıştır.⁵⁹

İmparatorluğun bir anlamda ilk "uluslararası hukuk danışmanları" olan Babîâlî hukuk müşavirleri, muhtemelen hukuk formasyonuna sahip muavinleriyle birlikte çalışarak kendilerinden talep edildiği zaman Osmanlı Devleti'yle yabancı devletler arasında oluşan hukuki meselelerle ilgili görüş bildiriyorlardı.⁶⁰

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı hükümetinin yeni yapılacak uluslararası anlaşmalarda kapitülasyon maddelerinin yer almaması için 1896'dan itibaren yoğun bir çaba içinde olduğu tespit edilmiştir. Bu konuda Babîâlî'de uzmanlık hizmeti veren birim Babîâlî Hukuk Müşavirliği idi.

56 1301 D.S., s. 153. Carter Findley, ilk hukuk müşavirlerinin ikisinin de yabancı olduğunu belirtmekte ve bu "makamların millileştirilmesi"nin ancak Abdülhamid'in son döneminde Gabriel Noradunkyan ve İsmail Hakkı Bey (Paşa)'ın tayin edilmesiyle gerçekleştiğini yazmaktadır. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 298. Noradunkyan, kurulduğu ilk yıldan (1883) beri İstişare Odasında hukuk müşaviri olduğuna göre baştan beri odadaki iki müşavirden birinin Osmanlı vatandaşı olduğu görülmektedir.

57 1312 D.S., s. 202-203; 1313 D.S., s. 204-205; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 298.

58 1318 D.S., s. 164. 1326 Devlet Salnamesinde Mehmed Ali Bey yer almamaktadır.

59 1306 D.S., s.160-161; 1312 D.S., s. 202-203; 1317 D.S., s. 156-157; 1319 D.S., s. 17-175; 1326 D.S., s. 240-243. İstişare Odası çalışanlarını gösteren çeşitli tarihlere ait listeler için bkz. BOA, HR.HMŞ.İŞÖ., 166/4; 178/10; 188/49; 192/31.

60 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 298.

Farklı dönemlerde yapılan anlaşma ve protokoller için müzakere süreçlerinde konuyu Osmanlı çıkarları açısından değerlendirerek görüşlerini sunuyor, taslak metinlerin hazırlanmasında rol alıyor ve maddeler için gerekli düzeltmeleri yapıyordu.⁶¹

Nezaret bünyesinde bir hukuk müşavirliği kurulmasının imparatorluğun yoğunlaşan dış ilişkilerinin giderek artmasıyla ortaya çıkan uluslararası hukuk danışmanlığı sağlama ihtiyacı sonucu gerçekleştiği görülmektedir. Dış politikada karar almada söz sahibi olan üst makamlar bu kararın oluşturulması için gerekli hukuki çerçeveyi İstişare Odasında üretilecek bilgi ve değerlendirmelere dayandırmayı tercih ediyordu. Böylece diplomatik karar almada profesyonelleşmenin, meselelerin hukuki boyutu için uzmanlar istihdam etmek suretiyle devam ettiği görülmektedir.⁶²

Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti

Hariciye Nezaretinin yurtdışı teşkilatının bir ayağını oluşturan şehbenderlik ağı II. Abdülhamid döneminde ciddi bir gelişme göstermiş, dünya üzerinde Asya, Avrupa, Afrika ve Amerika kıtalarındaki çok farklı noktalarda siyasi ve ticari temsilcilikler kurulmuştu. Bu geniş ağın ve artan iş hacminin yönetimi için merkez teşkilatında bağımsız bir birimin kurulması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştı. Nezarete bağlı elçilikler ve şehbenderliklerle Fransızca yazışmaların yapıldığı bir şube olan Tahrirat-ı Hariciye Kalemî içinde bir bölüm olarak önceki dönemde yapılandırılan Umur-ı Şehbender Ciheti⁶³ 22 Haziran 1884 tarihli iradeyle Tahrirat-ı Hariciyeden ayrılarak Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti adıyla nezarete bağlı ayrı bir birim olarak çalışmayı sürdürdü.⁶⁴

Bu kalemin personeliyle ilgili bilgilere bakıldığında 1884-1885'te devlet salnamesinde ilk yer aldığı tarihte bu kalemde bir müdür ve bir

61 Gönen, *a.g.m.*, s. 12-17.

62 Hariciye Nezaretine bağlı bu birimin kurulmasını II. Abdülhamid döneminde hukukun kurumsallaşması çerçevesinde ele alan bir tebliğ sunulmuştur. Bkz. Güven Dinç, "II. Abdülhamit Döneminde Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Babîlî Hukuk Müşavirliği," *Vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul, 22-24 Ekim 2018.

63 Bkz. 1. Bölüm.

64 BOA, ŞD. 2509/18, lef 3 (9 Zilkade 1303-9 Ağustos 1886).

mümeyyizin görev yaptığı görülmektedir.⁶⁵ Müdürün görevi şehbenderlerin ilgilendiği siyasi, ticari ve sıradan konularla ilgili şehbender veya elçiliklerden gelen evrak ve yazışmalar için gereken işlemi yapmak, şehbenderlik muhasebelerini kontrol etmek, şehbenderlere kullanmaları için gerekli pul ve matbu evrakı göndermek ve bakanlıktan gelen emir ve tavsiyelerle ilgili şehbenderlerle yazışmak olarak belirlenmişti.⁶⁶ ilerleyen yıllarda burada bir evrak müdürü istihdam edilerek şubenin kendi arşiv işlerini kendi bünyesinde yapması sağlandı.⁶⁷

Geniş şehbenderlik ağının çalışmalarının denetlenmesi ihtiyacıyla şehbenderliklerin teftişi gündeme gelmişti. Babıâli Hukuk Müşavirliğinin kuruluşunda olduğu gibi bu iş için de yabancı bir uzman tercih edilmişti. Avrupa kökenli Graziani Efendi müfettiş olarak istihdam edilmiş, daha sonra onun başkanlığında çalışan şehbenderhane müfettişleri görevlendirilmişti. Bu müfettişlerin görevleri ilk defa 1881'de yayınlanan ve sonra pek çok değişiklik yapılan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Dair Nizamname"de tanımlanmıştı.⁶⁸

Sicill-i Ahval Müdüriyeti

Genişleyen ve karmaşıklaşan Osmanlı bürokrasisinin sayıca artan memurları için gereken modern personel kayıt sistemini oluşturma yönünde çalışmalar II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında yapılmaya başlanmıştı. 1877'de Ahmed Cevdet Paşa'nın dahiliye nazırlığı döneminde kurulan Memurin Kalemi Müdürlüğü tarafından özellikle kaymakam ve mutasarrıf gibi mülkiye memurlarının biyografik bilgilerine dair kayıtlar Sicill-i Ahlak adı altında tutulmaya başlanmıştı. Ardından kapsam genişletilerek tüm memurların sicil kayıtlarının tutulabilmesi için 1879'da Sicill-i Ahval Komisyonu kuruldu ve sonrasında Babıâli'nin merkez daireleri, vilayetler ve livalarda Sicill-i Ahval şubeleri açıldı. Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Kalemi

65 1302 D.S., s. 174.

66 1301 S.N.H., s. 211.

67 1309 D.S., s. 188.

68 1303 D.S., s. 152; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 297. Abdülhamid döneminin sonunda şehbenderhaneler için denetleme kadrosu; birinci müfettiş Graziani Efendi ile beraber iki müfettiş, bir müfettiş muavini, iki kontrol memuru ve bir kontrol muavininden oluşuyordu. Bkz. 1326 D.S., s. 234-235.

de bu sürecin bir parçası olarak nezaret bünyesi için 1885 yılında yerini aldı.⁶⁹ Bu şube hakkında, Babıâli “sicil şubeleri içinde en düzenli çalışanlardan biri” olduğu tespiti yapılmıştır.⁷⁰ Bu tespit Hariciye Nezaretinin bürokraside rasyonelleşme konusundaki öncü karakterini devam ettirdiğini küçük bir şubenin çalışması örneğinde yeniden ortaya koymaktadır.

Hariciye Nezareti Sicill-i Ahval Müdüriyetinin diğer görevleri Hariciye Nezareti merkez ve yurtdışı teşkilatında görev yapan tüm çalışanlarının biyografilerini (hal tercümesi) ve kariyerlerinde meydana gelen gelişmeleri devamlı olarak kaydetmek ve Hariciye Nezareti için her yıl bir salname yayınlamaktır.⁷¹ Müdürlüğün kadrosu müdür, mümeyyiz ve mümeyyiz yardımcısından oluşuyordu.⁷²

Hariciye Teşrifatçılığı

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa devletlerinin modern diplomatik ilişkiler sistemi içinde yer almasıyla resmi devlet ziyareti çerçevesinde gelen misafirlerin sayısı artmıştı. Bu yabancı misafirler için gerekli olan modern teşrifatın tespit edilmesi ve uygulanmasını sağlamak üzere, oldukça erken bir tarihte, 1842’de, Tercüme Odasına bağlı bir Teşrifati-i Hariciye memuru görevlendirilmişti.⁷³ II. Abdülhamid döneminde ise diplomatik protokol meselesi Hariciye Nezaretinde ayrı bir şubede ele alınması gerekli görülerek 1885-1886’dan itibaren nezarete müstakil bir Teşrifat-ı Hariciye (Hariciye Teşrifatçılığı) dairesi oluşturuldu. Daire kadrosu bir teşrifatçı ve bir muavinden oluşmakla birlikte ilerleyen yıllarda muavin sayısı artmıştı.⁷⁴

Umur-ı Telgrafiye Odası ve Şifre Müdüriyeti

Hariciye Nezaretinde telgrafla iletişimin yönetildiği birim de bu dönemde bağımsız hale getirilen şubelerdendi. 1875’te Tahrirat-ı Hariciye

69 Gülden Sarıyıldız, *Sicill-i Ahval Komisyonu’nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 8-10; 24-28; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 298, 306.

70 Sarıyıldız, *a.g.e.*, s. 44.

71 1301 S.N.H., s. 211; 1306 S.N.H., s. 170. Hariciye Nezaretine ait yalnızca dört salname yayınlanabilmektedir (Hicri 1302, 1306, 1318, 1320).

72 1302 D.S., s. 174.

73 Bkz. 1. Bölüm.

74 1303 D. S., s. 152; 1325 D.S., s. 230-231.

Odası içinde kurulmuş olan Umur-ı Telgraf Ciheti, 1886-1887'den itibaren Hariciye Müsteşarlığına bağlı olarak Umur-ı Telgrafiye Odası adıyla bir müdür ve mümeyyizden oluşan kadrosuyla görev yapmaya başlamıştı. 1898-1899'da bu oda yerini bir müdür, bir muavin ve bir mümeyyizden oluşan Şifre Müdüriyetine bıraktı.⁷⁵

Umur-ı Ticariye Müdüriyeti

Osmanlı dış ticaretinin geliştirilmesi amacıyla 1896'da kurulan Umur-ı Ticariye Müdüriyeti Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti yapısı içinde son kurulan birimlerdendir. İlk kurulduğunda bir müdür ve bir mümeyyizden oluşan müdüriyetin kadrosuna ilerleyen dönemde bir muavin ve ikinci bir mümeyyiz katılmıştı.⁷⁶

Nisan 1896'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa nezaret bünyesinde bir Umur-ı Ticariye Müdüriyetinin kurulduğunu bir sirkülerle tüm elçiliklere duyurdu. Bu bildirimde göre müdürlüğün görevi devletin ticari menfaatlerini gözetmek ve var olan ticaret anlaşmaları çerçevesinde veya yeni oluşturulacak zeminlerde Osmanlı ticaretinin çıkarlarını korumanın yollarını bulmaktır. Görevin yerine getirilebilmesi için Umur-ı Ticariye Müdürünün isteği doğrultusunda nazır, şehbenderlerin Umur-ı Şehbenderi Müdüriyetine gönderdikleri ve bölgelerindeki ticari faaliyetlere dair gözlem ve tavsiyelerini içeren raporları bu tarihten itibaren Umur-ı Ticariye Müdürüne de doğrudan göndermelerini istemişti. Elçiler bu isteği kendilerine bağlı olan şehbenderlere ileteceklerdi.⁷⁷

Şehbenderlerin ticari görevlerinin somut ürünlerinden biri olan bu raporlar görev yaptıkları bölgenin ticari ve sanayi faaliyetlerini ve ekonomik durumunu gösteren karşılaştırmalı istatistiki bilgilerle, buradaki Osmanlı tüccarının faaliyetlerini, iki ülke arasındaki ticaretin gidişatını ve konuyla ilgili şehbenderin önerilerini içeren ayrıntılı metinlerdi. Şehbender raporları imparatorluğun ekonomik politikasının belirlenmesinde kulla-

75 Bkz 1. Bölüm. 1304 D.S., s. 161; 1316 D.S., s. 158-159.

76 1314 D.S., s. 212-213; 1325 D.S., s. 234-235; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299.

77 BOA, HR. ID. 1266/2, lef 1, 2 (20 Nisan 1896). Üç ay sonra Umur-ı Ticariye Müdürü bu çağrıyla sadece çok az sayıda şehbenderden cevap gelmesinden dolayı şikâyetle bulunmuş ve elçiliklere konuyla ilgili yeni bir sirküler gönderilmişti: BOA, HR. ID. 1266/5, lef 1, 2, 3 (28 Temmuz 1896).

nılmak üzere II. Meşrutiyet döneminin başlarında 1909-1910'dan itibaren Hariciye Nezareti Umur-ı Ticariye Müdüriyeti tarafından bir araya getirilerek "Ticaret Layihaları" adıyla yayınlanmış ve kaynak olarak yararlanılmak üzere vilayet ve sancaklara gönderilmişti.⁷⁸

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye

Osmanlı Devleti'nin sağlık politikalarının Avrupa ile ilişkileriyle keşiştiği bir noktada Meclis-i Umur-ı Sıhhiye bulunmaktadır. İlk olarak 1838 yılında Karantina Meclisi adıyla kurularak sonrasında diğer nezaretlere bağlanan bu birim 1879'dan itibaren Hariciye Nezareti bünyesinde yerini aldı. Meclis, yurtdışından karayolu ve denizyoluyla gelenlerin karantina işlerini düzenlediği için görev alanının dış ilişkiler ve ticaretle alakalı boyutları bulunmaktaydı. Batılı devletlerin müdahalesini bertaraf etmek amacıyla Tanzimat döneminde bu mecliste Avrupalı doktorlara ve İstanbul'daki yabancı sefirlerin vekillerine yer verilmişti. İlerleyen dönemlerde meclis ve yürürlüğe giren sıhhiye kapitülasyonları Avrupalıların Osmanlı karantina uygulamaları üzerinde baskı kurduğu araçlar haline geldi. II. Abdülhamid döneminde meclisin bağımsızlığını yeniden sağlamak için fahri üyeler atanarak çoğunluğun yeniden Osmanlılara geçmesine çalışıldıysa da bunun sürekliliği olmadı.⁷⁹ Meclis-i Umur-ı Sıhhiyede birinci başkan olarak Hariciye ve Sıhhiye Nazırı, ikinci başkan ve Osmanlı Devleti'ni temsil eden üyeler ile İstanbul'daki yabancı elçilik temsilcilerinden üyeler bulunuyordu. Bunların dışında meclisin kâtiplik işleriyle ilgilenen kalem zabitanı da görev yapıyordu.⁸⁰

Encümen-i Hariciye Komisyonu

II. Abdülhamid döneminde yeni kurulan ve dönüştürülen şube ve müdüriyetleriyle birlikte Hariciye Nezaretinin gelişimi 1885 yılına kadar büyük ölçüde tamamlamıştı. Bu yıl ise bütün bu birimler için üst seviyede denetim ve koordinasyon sağlanması amacıyla Encümen-i Hariciye adında

78 Erol, a.g.t., s. 119-120, 157-158; Tuğrul Arık, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 2.

79 Gülden Sarıyıldız, "Karantina," *DİA*, İstanbul, 2001, C: XXIV, s. 464.

80 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299; 1879/1880 Devlet Salnamesinden itibaren Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Hariciye Nezareti bünyesinde yer almaktadır. 1297 D.S., s. 117-118.

bir komisyon kuruldu. Bu komisyon, hariciye müsteşarının başkanlığında daimi üyeler ve bir başkâtipten oluşuyor, her Çarşamba ve gerektiğinde olağanüstü olarak Daire-i Hariciyede toplanacağı belirtiliyordu.⁸¹

Komisyonun daimi üyeleri nezaretin belli başlı dairelerinin üst kademe bürokratlarından oluşuyordu. Örnek olarak 1888-1889'da daimi üyeler; hariciye mektupçu, tahrirat-ı hariciye kâtibi, divanhümayun mütercim-i evveli, umur-ı hukukiye-i muhtelite müdürü, umur-ı şehbenderi müdürü ve sicill-i ahval müdürüydü.⁸²

"Encümen-i Hariciye'nin Teşkiline Dair Olan İlanname-i Resmî"de komisyonun vazifesi Osmanlı elçilikleri ve şehbenderliklerine atanacak kâtip, ataşe, şehbender, kançılar gibi diplomatik personeli ve Hariciye Nezareti kalemlerinde memuriyete başvuranları seçmek ve halihazırda mülazım olarak çalışmakta olanların da hal ve durumlarını araştırmak olarak belirlenmişti.⁸³

Hariciye Nezaretinde ihtiyaca dayalı olarak şubelere ayrılma ve karmaşılaşma görüldüğü gibi verimli ve etkin bir şekilde çalışılmadığının anlaşıldığı durumlarda birimlerin birleştirilmesi de söz konusu olabiliyordu. Buna bir örnek olarak Masarifat Komisyonu adıyla kurulan ve görevi yurtdışındaki temsilciliklerde görev yapan memurların masraflarının incelenmesi olan komisyonun durumu gösterilebilir. Üyelerinin çoğunun Encümen-i Hariciye üyeleriyle aynı olması sebebiyle bu kişilerin toplantı takvimine uyamadıkları ve böylece komisyon işlerinin gecikmekte olduğu anlaşıldığından Masarifat Komisyonu ortadan kaldırılarak görevlerinin Encümen-i Hariciyeye devredilmesine karar verilmişti.⁸⁴

Nezaretin "idare meclisi" olarak tanımlanan Encümen-i Hariciye Komisyonu zaman geçtikçe farklı görevleri de üzerine aldı ve bu görevler için yeni şubeler kuruldu. İmtihan Şubesi, hariciye memuriyetine girmek isteyenleri, sınav ve değerlendirmeye tabi tutarak seçmek; Kontrol Şubesi, nezaret ve bağlı birimlerde devam eden çalışmalarla ilgili mesele-

81 18 Mart 1885'te kurulmuştur. Bkz. 1301 S.N.H., s. 199.

82 1306 S.N.H., s. 167.

83 1301 S.N.H., s. 458; *Düstur*, 1/V, s. 201-202 İrade Tarihi: 17 Mart 1885.

84 1306 S.N.H., s. 156-157.

lerde gerektiği zaman denetleme yapmak ve Mubayaa Şubesi de nezaret bünyesinde gerekli durumlarda satın alma faaliyetiyle ilgilenmek üzere kurulmuştu.⁸⁵

Encümen üyesi olan müdürler arasında yapılan görev dağılımıyla adı geçen bu şubelerde encümen üyesi müdürler başkan ve üye olarak görev yapıyor; ayrıca şubelerde başka Hariciye memurları da yer alıyordu.⁸⁶ 1900/1901'de Encümen-i Hariciye Komisyonu ortadan kalktı ve ilgili çalışmalar iki ayrı komisyon altında devam etti. Yeni kurulan İdare Komisyonu, Kontrol ve Mubayaa Şubelerinin görevlerini, İmtihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu ise İmtihan Şubesinin görevini devralmıştı. Bu düzenlemeden sonra komisyon yapılanmasında II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar başka bir değişiklik olmadan devam etti.⁸⁷

Hariciye Nezareti bünyesine son katılan birim olarak 1899-1900 salnamesinde yer alan ve kadrosu sadece bir müdürden oluşan Hademe Müdüriyetinin, 1902-1903 salnamesinden itibaren İdare Komisyonuna dahil edildiği görülmektedir.⁸⁸

Hariciye Nazırları

Bu başlık altında şimdiye dek ele alınan tüm şube ve komisyonlar önceden olduğu gibi bu dönemde de hariciye nazırı ve yardımcısı hariciye müsteşarının⁸⁹ yönetimi altında bulunuyorlardı.

Abdülhamid saltanatının ilk döneminde hariciye nazırları sıkça değişmiş, fakat padişahın devlet yönetiminde kendi sistemini tahkim etmesiyle birlikte iki nazır, bu makamda kalıcı olmuştu. Mehmed Esad Safvet Paşa, Ahmed Arifi Paşa, Server Paşa, Aleksandr Karateodori Paşa, Sava Paşa, Abidin Paşa, Mehmed Asım Paşa ve Mehmed Said Paşa saltanatın ilk dokuz yılında nazırlık yapan isimlerdi ve bazıları birden fazla defa bu göreve getirildiler. 1885-1909 yılları arasındaki yirmi dört yılda ise Turhan Hüsnü Paşa'nın dört ay süren nazırlığı dışında sadece iki isim, Mehmed

85 1306 S.N.H., s. 167; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299.

86 1307 D.S., s. 168-169; 1309 D.S., s. 184-185.

87 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 299; 1318 D.S., s. 154-157.

88 1317 D.S., s. 160; 1320 D.S., s. 180-181.

89 Akınlı, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 97.

Said Paşa (Süleymaniyeli) (1885-1895) ve Ahmed Tevfik Paşa (1895-1909) hariciye nazırıydılar.⁹⁰ Hariciye nazırlarının uzun yıllar boyunca değişmemesi Carter Findley tarafından “durgunluk” olarak değerlendirilirken, bu durumun nezaret yönetimi için “istikrarlı bir görünüm” oluşturduğu yorumu da yapılmıştır.⁹¹

II. Abdülhamid’in hariciye işlerindeki artan etkinliği ve dış ilişkilerde saraydan doğrudan padişahın iletişim kurmasına rağmen hariciye nazırları nezaretin iç yönetimini sürdürüyor ve yabancı ülkelerde bulunan sefirlerle iletişim halinde olma gibi rutin faaliyetlere devam ediyorlardı. Sefaretlere zaman zaman Mısır ve Girit meselesi gibi konularda bilgilendirme ve görevlerini tebliğ amaçlı genelgeler (sirküler) gönderiyorlardı. Nazırların yabancı devletlerin İstanbul’daki sefirleriyle de iletişimi devam ediyordu. Gündemi uluslararası meseleler ve iki ülkenin ilişkileri olan elçi görüşmeleri de rutin faaliyetlerindendi.⁹²

Hariciye nazırları politikaların oluşturulmasında dolaylı katkıda bulunabilecek faaliyetlerden olarak Bulgaristan, Doğu Rumeli ve Mısır meselesi gibi imparatorluğun içinde bulunduğu kronik uluslararası sorunlarla ilgili mütalaalarını sadrazama ve padişaha bildiriyorlardı.⁹³ Buna ek olarak nezaret görevinde bulunan isimlerin padişaha yönetime dair görüşlerini içeren layihalar sundukları görülmektedir. Mehmed Asım Paşa, Turhan Hüsnü Paşa, Abidin Paşa, Mehmed Said Paşa, Server Paşa, Sava Paşa ve Aleksandr Karateodori Paşa Abdülhamid’e devlet yönetimi ile ilgili farklı konularda görüş ve tekliflerini içeren layihalar sunmuşlardı.⁹⁴

90 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 294; Sinan Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 5.

91 Carter V. Findley, “Hariciye Nezareti,” *DİA*, C: XVI, İstanbul, 1997, s. 180; Mahmut Akpınar, “Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, No: 35, Güz 2015, s. 177.

92 Nazırların bu faaliyetlerine dair bazı örnek belgeler için bkz. BOA, Y.PRK.HR. 5/34, 7/30, 24/22, 19/86, 24/66, 25/36, 29/88. Girit Meselesinin askeri müdahale ile sonuçlanmaması için yoğun bir diplomatik çaba içindeki Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa hem Osmanlı elçileriyle hem de İstanbul’daki yabancı devlet elçileriyle irtibat halinde bulunuyordu. Bkz. Pınar Şenuşık, “The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolutions and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire: 1895-1898,” Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.

93 Örnek belgeler için bkz.: BOA, YPRK. HR. 13/77, 35/50, 36/29.

94 Oğuz, *a.g.t.*, s. 27-29.

Hariciye Müsteşarları

Hariciye Nezaretinin yönetiminde nazırdan sonra gelen isim olarak 1854'ten beri hariciye müsteşarları görev yapmakla birlikte Abdülhamid döneminde 1885-1886'dan itibaren müsteşar muavinleri de yardımcı olarak görev yapmaya başlamıştı.⁹⁵ 1888-1889 yıllarından itibaren ise Hariciye Nezareti yapısı içinde müsteşar ve müsteşar muavinliğinden oluşan bir müsteşarlık dairesinin bulunduğu salnamelerde takip edilmektedir. İlerleyen yıllarda muavin sayısı artmıştı.⁹⁶

Hariciye müsteşarları da nazırlar gibi II. Abdülhamid'in uzun süre aynı makamda tutmayı tercih ettiği belli isimlerden oluşuyordu. Artin Dadyan Efendi/Paşa 1880-1884 ve 1885-1901 yılları arasında bu görevde kalmıştı.⁹⁷ Hariciye müsteşarı olan diğer isimler Dadyan öncesinde Aleksandr Karateodori Efendi, Haydar Efendi, Salim Efendi⁹⁸ ve sonrasında 1902'den Abdülhamid döneminin sonuna kadar Naum Paşa'ydı.⁹⁹

II. Abdülhamid'in güvenini kazanan önemli isimlerden olan Artin Dadyan Babîâlî'deki resmi görevinin ötesinde Yıldız Sarayı'na erişimi bulunan bir isimdi. İlişkileri dolayısıyla İngiliz elçiliğiyle iletişimi sağlıyor, İstanbul'daki diğer elçilerle de görüşüyordu.¹⁰⁰ Yıldız Arşivi Hariciye Nezareti Maruzatı fonunda Müsteşar Artin Dadyan'ın mührünü taşıyan çok sayıda görüş, bilgilendirme ve değerlendirme yazısı bulunmasından hareketle II. Abdülhamid'in başta gelen dışişleri danışmanlarından olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰¹

95 1303 D.S., s. 153.

96 306 D.S., s. 156-157. 1907'de üç adet müsteşar muavini bulunmaktadır. Bkz. 1325 D.S., s. 223-224.

97 1306 S.N.H., s. 312-313; Mehmed Zeki Pakalın, "Artin Paşa," *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C: III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 119-120.

98 1294 D.S., s. 111; 1296 D.S., s. 51; 1297 D.S., s. 114;

99 1321 D.S., s. 182; Mehmed Zeki Pakalın, "Naum Paşa," *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C: XIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 16.

100 Yasamee, a.g.e., s. 63; BOA, YPRK.HR. 10/52, 19/16.

101 Örnek belgeler için bkz. BOA, YPRK.HR. 9/61, 9/62, 12/65, 14/14, 14/20, 24/25, 29/31, 29/87. Ayrıca bkz. Cevdet Küçük, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gayr-i Müslim Tebaa'ya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artin Paşanın Sultan II. Hamid'e Sunduğu İki Lâyiha," *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: Tebliğler- İstanbul, 6-9 Şubat 1978*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkîyat Enstitüsü, 1980, s. 243-267.

Vilayetlerde Umur-ı Ecnebiye Müdüriyetleri

Doğrudan Hariciye Nezaretinin yapısı içinde bulunmasa da tayinleri nezaret tarafından gerçekleştirildiği için nezaretin taşra teşkilatlanması sayılabilecek olan vilayetlere bağlı olarak çalışan Umur-ı Ecnebiye Müdürlükleri bulunmaktaydı.

1893 yılında Aydın Vilayeti Ecnebiye/Hariciye Müdürünün baş kâti bi olarak çalışan Halid Ziya Uşaklıgil'in¹⁰² aktardığına göre bu müdürlükler vilayetlerle ilgili bölgede görev yapan yabancı konsolosluklar arasındaki ilişkileri idare ediyorlardı. Aydın Vilayeti'nin merkez sancağı olan İzmir özelinde ise müdürlük en çok "şüpheli" tâbiyet işleriyle ilgileniyordu. Hristiyan tebaanın çıkarları doğrultusunda bazen Osmanlı bazen de yabancı devlet vatandaşı olduklarına dair belgelerle destekledikleri iddialarını ortadan kaldırmak için merkezde Hariciye Nezareti Tâbiyet Dairesi ve vilayetlerde Hariciye Müdürlükleri çözüm bulmaya çalışıyorlardı. Özellikle bölgede yaşayan Rumların Yunan tâbiyeti iddia ettikleri ve bu iddialarının Yunan konsolosu tarafından savunulduğu örnekler sıkça yaşanıyordu.¹⁰³

Kurulduğu Tanzimat döneminde olduğu gibi bu dönemde de Ecnebiye Müdürlüğü kadroları hariciye müdürleri, tercümanlar ve maiyet memurlarından oluşuyordu. Bu müdürlüklerde görev yapan tercümanlar bazı vilayetlerde müdürün yanında çalışırken bazılarında müdür yerine vazife görüyorlardı. Tayinleri Hariciye Nezaretinden yapıldığı halde Dahiliye Nezaretine bağlı valilerin emrinde çalışan Umur-ı Ecnebiye memurlarıyla ilgili, iki nezaret arasında Abdülhamid sonrasında da devam eden bir "yetki alanı tartışması" yaşanıyordu. Bu da büyüyen ve karmaşıklaşan Osmanlı bürokrasisinin tecrübe ettiği yeni sorunlardan biriydi.¹⁰⁴

Bu birimlerin doğal olarak imparatorluk coğrafyasında yabancı konsolosların yoğun olarak bulunduğu bölgelerdeki vilayetlerde kurulduğu görülmektedir. 1888-1889'da Umur-ı Ecnebiye Müdürü veya tercümanının görev yaptığı vilayetler; Aydın, Selanik, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Suriye, Beyrut,

¹⁰² Zeynep Kerman, "Uşaklıgil, Halit Ziya," *DİA*, İstanbul, 2012, C: XLII, s. 228.

¹⁰³ Halid Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, İstanbul, İnkılâp ve Aka, 1969, s. 307-308.

¹⁰⁴ Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 218, 300-301.

Adana, Halep, Bağdat, Hicaz, Trablusgarp, Bingazi, Bursa (Hüdavendigâr) Trabzon, Erzurum, Edirne, Kosova, İşkodra, Yanya ve Manastır'dı.¹⁰⁵

Nezaretin Yabancı Dil Sorunu ve Lisan Mektebi

Osmanlı hariciyesinin yabancı dil bilen personel ihtiyacıyla ilgili nezaretin kurulmasından önceye dayanan sorun II. Abdülhamid döneminde devam ediyordu. Hariciye Nezaretinin yabancı dil bilen memur ihtiyacını karşılamak üzere ilk kez 1866'da kurulup kapanmış olan Lisan Mektebi bu amaçla 1879'da yeniden açıldı. Okul nizamnamesine göre mezunlar yabancı dil bilgisi gerektiren diğer kâlemler yanında sefaret maiyet memurlukları ve şebenderliklerde görevlendirileceklerdi.¹⁰⁶

Muhtemelen bu arada kapanmış olan Lisan Mektebinin 1883'te üçüncü defa açılmasına gerekçe olarak yabancı dil bilen personel sayısının azalması gösterilmişti. Babıâli Tercüme Odası ve Mektubi-i Hariciye Odasında görev yapan yirmi beş yaşın altındaki memurların eğitim almasına öncelik veriliyordu. Hariciye Nezareti bünyesinde 1885'te kurulan Encümen-i Hariciye Komisyonunun nezarete işe alınacak memur adaylarını değerlendirirken Fransızca dil yeterliliği için diğer okulların yanında Lisan Mektebinden alınan diplomaları geçerli sayması kararlaştırılmıştı.¹⁰⁷

Hariciye Nezaretine bağlı bir eğitim kurumu olan Lisan Mektebinin bütçesi de nezarete aitti. 1892'de Hariciye Nazırı Mehmed Said Paşa ve Sadrazam Cevad Paşa'nın istekleriyle yapılan masraf karşılığında istenen başarının elde edilemediği gerekçesiyle tamamen kapatıldı. Aynı ihtiyaca cevap vermek üzere Beşiktaş'ta Mekteb-i Âli-i Diploması adında bir okul kurulması için hazırlıklar yapılmışsa da bu proje hayata geçmedi.¹⁰⁸

Hariciye Nezaretine Yönelik Yasal Düzenlemeler

Hariciye Nezaretine bağlı bazı birimler için iç nizamnamelerden söz edilse de nezaretin yapısı ve işleyişini düzenleyen genel bir yönetmelik

¹⁰⁵ 1306 S.N.H., s. 221-222.

¹⁰⁶ Sezai Balcı, "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXVII, No: 44, 2008, s. 87-88.

¹⁰⁷ Balcı, a.g.m., s. 88-89; 1301 S.N.H., s. 458; *Düstur*, 1/V, s. 201-202 İrade Tarihi: 17 Mart 1885.

¹⁰⁸ Balcı, a.g.m., s. 94.

oldukça geç bir dönemde 1914 yılında yayınlanmıştı.¹⁰⁹ Bununla birlikte II. Abdülhamid döneminde Hariciye Nezareti organizasyonunu düzenlemeye yönelik iki nizamnameye ait taslak metinlere Osmanlı Arşivinde rastlanmaktadır. 1882 tarihli nizamname teklifinde Hariciye Nezaretinin bazı birimlerinin birleştirilmesi ve bazı kalemelerin müdüriyete dönüştürülmesi önerilmekte, evrak işlerinin halledilmesi için süre sınırlaması getirilmekte ve nezaret bütçesinin ne şekilde hazırlanacağı anlatılmaktadır. Bu tedbirler kabul edilirse bundan sonra nezaret kalemelerinin iç nizamnameleri ve ihtiyaca binaen bazı memurlukların ortadan kaldırılması için tekliflerin de yapılacağı belirtilmektedir.¹¹⁰ 1891-1892 tarihli daha kapsamlı bir nizamname metnine ait müsveddede ise “Divanhümayun Riyaseti” ve “Mezahib-i Gayrimüslime Nezareti” adıyla iki birimin Hariciye Nezaretiyle birleştirilmesinin ve nezaret birimlerinin işlevleriyle ilgili önemli düzenlemelerin tasarlandığı görülmektedir.¹¹¹ Nezaretin ilerleyen yıllardaki yapısına bakıldığında bu müsveddede yer alan düzenlemelerin hayata geçmediği anlaşılmaktadır.

Hariciye Nezareti ve Gayrimüslimler

Islahat Fermanının (1856) devletin her dinden vatandaşa yönelik eşitlikçi bir yaklaşım vaat etmiş ve uygulamada bürokraside gayrimüslim istihdamı kayda değer şekilde artmıştı. Bununla birlikte bürokraside gayrimüslimlerin istihdamı en yoğun şekilde II. Abdülhamid döneminde gerçekleşmişti.¹¹²

II. Abdülhamid döneminde de yabancı dil bilme konusundaki avantajları sebebiyle gayrimüslim memurlar en fazla Hariciye Nezaretinde istihdam ediliyordu. Buna ek olarak artık daha yüksek kademelerde görev alıyorlardı. Osmanlı tarihinde gayrimüslimler ilk defa hariciye nazırı olarak

109 Findley, “Hariciye Nezareti,” s. 180.

110 BOA, A.DVN.MKL. 22/15 (8 Şaban 1299/25 Haziran 1882).

111 BOA, A.DVN.MKL. 86/47 (1309-1891/1892). Findley 1871-1878 tarihleri aralığında olması muhtemel geniş kapsamlı bir nizamname girişiminden bahsetmektedir. Bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 325.

112 Abdülhamit Kırtmızı, “Osmanlılık ile Milliyetçilik Arasında Osmanlı Bürokrasisinin Ermeni Memurları,” *Hosgörü Toplumunda Ermeniler: Erçyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, C. 1, Kayseri, 2007, s. 71.

II. Abdülhamid döneminde görevlendirilmişti. Rum asıllı Karateodori Paşa ve Sava Paşa bu dönemde hariciye nazırı olarak görev yaptılar. Diğer yandan dönemin en ünlü Hariciye Müsteşarı Ermeni kökenli Artin Dadyan'dı.¹¹³

Bu dönemde merkez teşkilatında hariciye nazırları, hariciye müsteşarları, müsteşar muavinleri, Tahrirat-ı Hariciye, Matbuat-ı Hariciye, Şifre, Evrak Müdüriyetleri, Hukuk Müşavirliği kadrolarında yönetici veya kâtip olarak çalışan pek çok gayrimüslim vardı. Elçilikler ve şehbenderlikler de gayrimüslimler için kariyer imkânları sunuyordu.¹¹⁴

Carter Findley'e göre, Tanzimat döneminde Hariciye Nezaretinde gayrimüslim memurların toplam memurlara oranı önceleri yüzde kırk civarındaydı. İlerleyen dönemde Müslüman tebaadan da Fransızca bilen kişilerin sayısının artması ve 1890'larda yaşanan Ermeni olayları sonrasında İstanbul'da yaşayan Ermenilerin sayısının azalması üzerine nezaretteki gayrimüslimlerin oranı yüzde yirmilere geriledi.¹¹⁵

II. Abdülhamid döneminde imparatorlukta gayrimüslimlerin durumu uluslararası bir mesele haline getirilerek Avrupalı Hristiyan devletler tarafından diplomatik baskı aracı olarak etkin bir şekilde kullanıldığı için hariciyede göz önünde bulunan mevkilerde gayrimüslimlerin varlığı önem kazandı. Diplomatik müzakerelerde imparatorlukta gayrimüslimlerle ilgili bir sorun yaşanmadığına dair izlenim oluşturulmak için tem-

113 Abdülhamit Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları," *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, Ed. F. Gün, H. İ. Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2017, s. 655.

114 Saro Dadyan, "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar," *Milli Saraylar*, No: X, İstanbul, 2012, s. 66-72.

115 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 237; Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 108. Abdülhamit Kırmızı, *Sicill-i Ahval Defterlerindeki kayıtlara dayanarak bürokraside görev alan tüm gayrimüslimleri sayısal verilerle ortaya koyan güncel araştırmasının sonuçları ışığında Carter Findley'in literatürde sıklıkla başvurulan "Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi" adlı çalışmasına eleştiriler getirmiştir. Buna göre Findley, kitabında "metodolojik hatalar" yapmış ve "kullandığı malzemeye nazaran büyük genellemelerde" bulunmuştur. Kırmızı'nın bulgularına göre, II. Abdülhamid dönemi bürokraside en fazla sayıda Ermeni ve Rum istihdam edilen dönemdir. 1895'ten sonra Ermenilerin istihdamında azalma olsa da bu döneme ait rakamlar, önceki ve sonraki dönemlere göre "azımsanmayacak bir büyüklükte"dir. Bkz. Kırmızı, "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları," s. 658-661. II. Abdülhamid döneminde bürokraside istihdam edilen Yahudilerin sayısı da önemli ölçüde artarken hariciyedeki Yahudilerin genellikle müteavzi makamlarda görev aldıkları tespit edilmiştir. Bkz. Musa Kılıç, "Sicill-i Ahval Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar," *OTAM*, No: 31, Bahar 2012, s. 132, 148-149.*

silci olarak tercih edilebiliyorlardı. Berlin Kongresi görüşmeleri için daha önce Hariciye Nezareti bünyesinde görev yapmış ve aynı yılın son ayında Osmanlı Devleti'nin ilk gayrimüslim hariciye nazırı olacak olan Aleksandr Karateodori Paşa¹¹⁶ delegelerden biri olarak gönderilmişti. Georgeon'a göre "imparatorluktaki Hristiyanların kaderinin masaya yatırılacağı bir konferansta" gayrimüslim kimliğinin olumlu bir etki bırakacağı düşünülmüş fakat bu taktik olumlu sonuç vermemişti.¹¹⁷

II. Abdülhamid'in, hariciyedeki gayrimüslim personelin yabancı elçilerle yakınlık kurmalarından tedirgin olduğu ve atamalarda Müslümanlara öncelik vermek istediğine dair veriler de mevcuttur. Padişahın bu duruma örnek bir tepkisi tahrirat-ı hariciye kâtibi olan Arap Katolik Naum Efendi'nin 1892'de Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına atanması sürecinde ortaya çıktı. 1861'de yapılan anlaşmayla çıkarılan özel yönetmeliğe göre Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına, büyük devletlerin itiraz etmediği Lübnanlı olmayan Hristiyan bir Osmanlı vatandaşı getiriliyordu.¹¹⁸ Teklif edilen tüm isimler İstanbul'daki yabancı elçiler tarafından reddedilirken Naum Efendi'nin hemen kabul görmesiyle mutasarrıflığa atanması padişahı şüphelendirmişti. II. Abdülhamid, bu durumdan Naum Efendi'nin kâtiplik görevi sırasında yabancı diplomatların hoşnutluğunu kazanacak şekilde davrandığı çıkarımını yaptı. Babiâli, Tahrirat-ı Hariciyede boşalan kâtiplik görevine Naum Efendi'nin akrabası Fethi Bey'in atanmasını istediğinde¹¹⁹ padişah, onun da bir sonraki görevinde Cebel-i Lübnan mutasarrıflığına terfi etmek için görevi sırasında elçilerle yakınlık kurabileceği düşüncesindeydi. Bu sebeple, bu görev için bir Katolikin seçilmemesi uygun görüldü. Mabeyn başkitaibetinden, Yaver Derviş Paşa'ya yazılan yazıda padişahın yaklaşımı şöyle ifade edilmişti:

116 Mahmut Akpınar, "Bir Tanzimat Bürokrati ve Diplomat Olarak Aleksandr Karateodori Paşa," Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, s. 120.

117 Georgeon, *a.g.t.*, s. 139.

118 Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan-Osmanlı Dönemi," *DİA*, C: XXVII, Ankara, 2003, s. 251. Ayrıca bkz. Engin Deniz Akarlı, *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Berkeley, University of California Press, 1993.

119 Tahrirat-ı Hariciye Kitabesinde bir süredir çoğu akraba olan Arap Hristiyanların varlığı söz konusuydu. Bkz. Kılıç, *a.g.t.*, s. 90. Naum Efendi (Paşa) ve Fethi Bey'in biyografileri için bkz. Kılıç, *a.g.t.*, s. 95-96, Kasap, *a.g.t.*, s. 174-175.

dâire-i Hâriciye'de İslam'dan muktedir memurlar yetiştirilmek için kitâbet-i mezkûreye [Tahrirat-ı Ecnebiye Kitabeti] ehl-i İslam'dan muktedir kullarının -velev iktidarı ikinci derecede olsun- intihâb ve tayini, şayed münâsib bulunamaz ise diğer milletlere mensûb olanların Katolikler'e tercihi mücerred hâtıra-i kasıra kabilinden olmak üzere maruzdur.¹²⁰

Abdülhamid'in Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'nin işlerine müdahale etme yollarından biri olarak gayrimüslim tebaa üzerinde nüfuzunu kullandığı bir dönemde aldığı bu tedbir Abdülhamid bürokrasisinde personel seçiminde aranan kriterlerle ilgili mevcut tartışmaya bir katkı yapmaktadır. Bu örnekte, hariciye personeli atamalarında, adayın liyakat sahibi olmasından ziyade, Müslüman olmasına öncelik verileceği açıkça belirtilmektedir.

II. Abdülhamid döneminde eski Osmanlı topraklarında bağımsızlık kazanan devletlerde kurulan Çetine, Bükreş ve Belgrad'da görev yapan sefir- lere bakıldığında buralarda Osmanlı Devleti'nin genel olarak Müslüman sefirler bulundurmaya tercih ettiği anlaşılmaktadır. Çetine örneği ele alındığında 1881'deki yeni elçi atamasında Hariciye Nezareti tarafından teklif edilen Paris maslahatgüzarlığı yapmış olan Nikolaki Efendi'nin II. Abdülhamid tarafından kabul edilmediği ve yerine Müslüman bir memur tayin edilmesini istediği görülmektedir.¹²¹ Bir diğer örnekte Çetine'ye elçi tayin edilmesi düşünülen kişinin Katolik kimliği sorun olmuştu. 1888'de Gadban Efendi'nin Çetine'ye elçi tayin edilmesi planından Katolik olması sebebiyle vazgeçilmişti. Karadağ prensinin, onun sayesinde Osmanlı tebaası olan Katolik Arnavutları kendi tarafına çekmesinden endişe ediliyordu. Bu endişede Gadban Efendi ve Karadağ prensinin Rusya yanlısı olarak bilinmeleri de pay sahibiydi.¹²²

II. ABDÜLHAMİD HARİCİYESİNİN SONU

II. Meşrutiyetin ilanı (1908) Jön Türk rejiminin bürokraside II. Abdülhamid dönemi kadrolarına yönelik genel tasfiye ve yeniden düzenle-

120 BOA, Y.PRK.BŞK. 27/35 (23 Muharrem 1310-17 Ağustos 1892).

121 BOA, İ. HR. 283/17555. Belgenin fotokopisi için bkz. Uğur Özcan ve Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Seafirleri ve Şehbenderleri*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015, s. 281.

122 Özcan, a.g.e., s. 115.

me (tensikat) uygulamasından nasibini alan birimlerden biri de merkez ve yurtdışı teşkilatıyla Hariciye Nezareti olmuştur. Bürokraside tensikat uygulamaları meşrutiyetin ilanıyla plansız bir şekilde başlamış ancak 31 Mart Vakası ve II. Abdülhamid'in hallinden sonra 1909 yazından itibaren yasal düzenlemeler yapılarak planlı ve geniş çaplı bir tensikata başlanmıştır.¹²³

II. Abdülhamid'e ait 1908 tarihli iradede tasfiyeye gerekçe olarak personel sayısının ihtiyaçtan fazla olması ve memurların liyakatten yoksun olmaları gösterilmektedir.¹²⁴ Bununla birlikte nezarete yapılan ilk değişikliklerin II. Abdülhamid dönemine ait ayırt edici bazı özelliklerin ortadan kaldırılmasına ve hariciyede ona ait izleri silmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

İç içe geçmiş siyasi ve mali boyutları olan bu düzenlemeler çerçevesinde Batının önde gelen başkentlerinde II. Abdülhamid'in sadık diplomatları olarak bilinen ve Jön Türk muhalefetine karşı faaliyette bulunmuş Paris Sefiri Salih Münir Paşa gibi elçiler görevden alındı. II. Abdülhamid döneminde oldukça geniş alana yayılan şebhenderlik ağı da daraltıldı. Bu dönemde kurulan şebhenderliklerin yirmi bir tanesi kapatıldı veya yakındaki bir şebhenderliğe katıldı. 1909 ve 1910 yıllarında nezarete tensikat daha planlı bir şekilde devam ederken özellikle II. Abdülhamid için hafiyelik ve jurnalcılık yaptığı tespit edilen kimselerin kadro dışında bırakılmasına çalışılmıştır.¹²⁵ Hariciye Nezaretinde yapılan düzenlemenin mali boyutunda ise tasarruf gerekçesiyle personel sayıları azaltılmış, maaşlarda indirim yapılmış, II. Abdülhamid'in dış basında olumlu imaj oluşturma politikası çerçevesinde merkezden yabancı gazetelere yapılmakta olan ödemeler ve elçiliklere sağlanan ödenekler kaldırılmıştır.¹²⁶

123 Abdülhamit Kırmızı, "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti," 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Ed. Sina Akşın, Sarp Balcı, Banş Ünlü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 327.

124 Arif Kolay, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)," *Türkiyat Mecmuası*, C: XXVII, No: 1, 2017, s. 195.

125 A.g.m., s. 196-198.

126 A.g.m., s. 196. Babıâli bünyesindeki diğer nezaret ve dairelerle birlikte Hariciye Nezaretinde yapılan tensikatlara ilgili sayısal verileri ortaya koyan çalışma için bkz. Nursel Manav, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekadüd Sandıkları," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C: II, No: 1, 2017, s. 248-251.

Abdülhamid dönemi Hariciye Nezareti teşkilatlanması yukarıda bahsedildiği üzere son şeklini almıştı.¹²⁷ Bu dönemde Hariciye Nezaretinde imparatorluğun dış ilişkileri kapsamına girmeyen fonksiyonlara sahip divan-ı hümayun ve Mezaheb Kalemeleri gibi birimleri ayıklanmış ve nezaretin ilgisi daha fazla dışişlerine hasredilmişti. Bir dışişleri bakanlığının temel işlerine ek olarak üstlendiği fonksiyonlar arasında ise yabancı basının takibi, tarafların karma olduğu davalarla, tâbiyet işleriyle, dış ticaretle ilgilenmek ve imparatorlukta tüm yabancı resmi görevlilerin denetlenmesi sayılabilir.¹²⁸

Hariciye Nezareti bünyesinde gerçekleştirilen dış politikayla ilgili roller arasında ise başta yurtdışı teşkilatının diplomatik temsiliyeti olmak üzere bilgi ve istihbarat sağlama, hukuk ve dış politika danışmanlığı, basın ve kamu diplomasisi yoluyla imaj yönetimi gibi görevler sayılabilir.

Findley, II. Abdülhamid döneminde 1908 yılına kadar Hariciye Nezareti merkez yapılanmasının gelişim ve dönüşümüyle ilgili olarak şu tespiti yapmaktadır:

“Bu yapının, Avrupa’daki bir örnekten yola çıkılarak oluşturulması yönünde özel bir çaba harcanmış olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmamaktadır. Gerçekten de Osmanlı Hariciye Nezareti yetkililerinin 1908’den önce, Avrupa hükümetlerinin yapısını yakından incelemiş olduklarını ortaya koyan belge niteliğinde hiçbir kanıt yoktur.”¹²⁹

Bu tespit 1908’e kadar Hariciye Nezaretindeki bürokratik dönüşümün ihtiyaçlar çerçevesinde gelişen “organik” bir tabiatı olduğuna işaret etmektedir. Osmanlıların 18. yüzyıldan itibaren güçlü Avrupa devletlerinin yönetimine dair yaptıkları gözlemler ve topladıkları enformasyon üzerinden geliştirdikleri bilgi altyapısının nezaretin bürokratik dönüşümünde etkisi olduğu düşünülebilir.¹³⁰

127 1908’de Hariciye Nezaretinin ulaştığı boyuta dair bir şema için bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 293. 1892’de Tahrirat-ı Hariciye kaleminde göreve başlayan Galip Kemalî Söylemezoğlu’nun hatıratında Abdülhamid dönemi hariciyesinin özellikleri, personel arasında öne çıkan isimler ve çalışma şekilleriyle ilgili bkz. Galip Kemalî Söylemezoğlu, *Hariciye Hizmetinde 30 Sene: 1892-1922*, C: I, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950, s. 53-62. Ayrıca bkz. Tablo 2.1.

128 Shaw, *Shaw, a.g.e.*, s. 216.

129 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokratik Reform*, s. 300.

130 Tanzimat döneminde Osmanlı bürokrasisindeki reform çalışmalarında Avrupa devletlerinin etkisi ve model alınan devletlerle ilgili bir değerlendirme için bkz. Akyıldız, *Osmanlı Merkez Bürokrasisi*, s. 343-364.

Tablo 2.1. II. Abdülhamid Döneminde Hariciye Nezaretinin Birimleri

Önceki Dönemden Miras Kalan ve Devam Eden Birimler	Önceki Dönemde Var Olup/ Dönüşen Birimler	Yeni Kurulan Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Ortadan Kalkan Birimler	Önceki Dönemden Miras Kalan ve Başka Bir Daireye Bağlanan Birimler	Bu Dönemde Hariciye Nezaretine Bağlanan Birimler
Mektubi-i Hariciye Dairesi	Deavi-i Hariciye Kitabeti/ Umur-ı Hukuk-ı Muhtelite Odası	Babîâlî Hukuk Müşavirliği	Hariciye Evrak Dairesi	Divanîhü- mayun Kalemi	Meclis-i Umur-ı Sıhhiye
Tercüme Odası	Matbuat Kalemi/ Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti	Sicill-i Ahval Müdüriyeti		Mezahib Kalemi	
Tahrirat-ı Hariciye Dairesi	Teşrifati-i Hariciye Memuru/ Teşrifat-ı Hariciye D.	Umur-ı Ticariye Müdüriyeti			
Hariciye Nazırlığı	Umur-ı Şehbender Ciheti/Umur-ı Şehbenderi Müdüriyeti	Encümen-i Hariciye Komisyonu/Idare Komisyonu ve İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu			
Hariciye Müşteşarlığı	Umur-ı Telgraf Ciheti/Umur-ı Telgrafiye Odası/Şifre Müdüriyeti				
Muhasebe Odası					
Tâbiyyet Kalemi					

HARİCİYE NEZARETİNİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ELÇİLİKLER

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ELÇİLİKLERİNE GENEL BAKIŞ

Sultan II. Abdülhamid döneminde hariciyenin sefaret bulundurma siyasetini etkileyen faktörler çeşitliydi. Bu faktörler siyasi, diplomatik ve ekonomik olabiliyordu. Dönemin Avrupalı büyük güçleri nezdinde büyükelçilik bulundurulması siyasi ve diplomatik bir gereklilikti. Değişen uluslararası dengeler yeni devletlerle yakınlaşma gereksinimi doğurmuş, bazı elçiliklerin statüsü bu yeni dengelerle değişmişti. Dönemin başında üzerinde birkaç farklı devlet kurulan eski Osmanlı topraklarında Osmanlı tebaası nüfusun bulunması burada temsilciler bulunmasını zorunlu kılıyordu.

Diğer yandan devletin zor durumda olan ekonomisi dış temsilciliklerin durumunu zorlaştırıyordu. Sefaretler, elçi ve maiyet için maaş ve tahsisat ile sefarethane için ayrılması gereken ödeneklerle oldukça masraflı kurumlardı. Bu durumda devletlerin dünya siyasetindeki yeri ve Osmanlı İmparatorluğu için önemi bakımından İspanya, İsveç, Hollanda, ABD, Belçika, gibi devletlerde bulunan sefaretlerin durumu zaman zaman kritik olabiliyordu. Örnek olarak Nisan 1880'de Osmanlı hükümeti Washington, Stockholm ve Brüksel sefaretlerini ekonomik gerekçelerle kapatma kararı almıştı. İstanbul'daki ABD Elçisi Lew Wallace karar resmen açıklanmadan Washington ortaelçiliğinin kapatılması düşüncesinden vazgeçilmesi için Babiâli'ye başvurmuş ve başarılı olmuştu.¹

Sultan II. Abdülhamid'in saltanatının başında Osmanlı Devleti'nin Londra, Paris, Berlin, Viyana ve Petersburg'da büyükelçilikleri, Tahran, Roma, Washington, Atina ve Brüksel'de ortaelçilikleri bulunmaktaydı. Dönemin sonunda ise Tahran, Roma ve Washington elçilikleri büyükelçiliğe dönüştürülmüş, Stockholm, Lahey, Madrid, Bükreş, Belgrad, Çetine

¹ Erhan, a.g.e., s. 160. Diğer elçiliklerin kapatılmaları için alınan kararlara bölümün devamında ilgili kısımlarda değinilecektir.

ve Bern'de ortaelçilikler kurulmuştu. Stockholm ve Lahey, Stockholm ve Brüksel sefaletleri belli dönemlerde aynı elçi tarafından idare edilirken Paris Büyükelçisi Salih Münir Bey/Paşa 1901'den itibaren aynı zamanda Bern ve Brüksel'de ortaelçilik görevini yürütmüştür.

II. Abdülhamid döneminde devlet salnamelerine göre hariciyenin yurtdışı teşkilatını oluşturan elçiliklerde yıllar itibarıyla görülen değişimler Tablo 3.1'de yer almaktadır.²

Tablo 3.1. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Elçilikleri³

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	M	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B		B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	O	O	B	B	B	B	B	B	B	O	B
Roma	O	O	O	O	O	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	M	M	M	M	O	O	O	O
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş			O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm				O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey				O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad					O	O	O	O	O	O	O
Çetine					O	O	O	O	O	O	O
Madrid						O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

2 Her yeni yıl için yılbaşından önce hazırlanan salnamelerin bir önceki yıla ait bilgileri ihtiva ettiği unutulmamalıdır. Yıl içinde meydana gelen değişiklikler bir sonraki yıla ait salnameye yansımaktadır.

3 1294 D.S., s. 542-544; 1295 D.S., s. 440-441; 1296 D.S., s. 229-230; 1297 D.S., s. 455-456; 1298 D.S., s. 218-221; 1299 D.S., s. 149-152; 1300 D.S., s. 252-255; 1301 D.S., s. 466-470; 1302 D.S., s. 480-484; 1303 D.S., s. 411-413; 1304 D.S., s. 378-380; 1305 D.S., s. 288-290; 1306 D.S., s. 734-739; 1307 D.S., s. 828-834; 1308 D.S., s. 820-826; 1309 D.S., s. 852-858; 1310 D.S., s. 862-868; 1311 D.S., s. 888-894; 1312 D.S., s. 906-912; 1313 D.S., s. 946-953; 1314 D.S., s. 952-959; 1315 D.S., s. 596-601; 1316 D.S., s. 722-727; 1317 D.S., s. 682-700; 1318 D.S., s. 722-739; 1319 D.S., s. 784-803; 1320 D.S., s. 800-819; 1321 D.S., s. 854-879; 1322 D.S., s. 874-899; 1323 D.S., s. 948-973; 1324 D.S., s. 1012-1037; 1325 D.S., s. 1008-1033; 1326 D.S., s. 1008-1032.

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Roma	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	O	O	G	O	O	O	O	
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Çetine	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Madrid	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi M: Maslahatgüzar G: Geçici (Muvakkat) Elçi

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Londra	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Paris	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Berlin	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Viyana	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Petersburg	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Tahran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Roma	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Washington	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Atina	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Brüksel	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bükreş	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belgrad	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Çetine	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Madrid	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Lahey	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Stockholm	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Bern				O	O	O	O	O	O	O	O

Osmanlıların yabancı ülkelerde bulundurduğu bu elçilere karşılık olarak İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Rusya, İran, İtalya, ABD, Yunanistan, Belçika, İspanya, İsveç ve Norveç, Hollanda ve Portekiz İstanbul'da elçilik bulunduruyordu. Dönemin başında bağımsızlığını yeni kazanan Romanya, Sırbistan ve Karadağ da vakit kaybetmeden İstanbul'da elçiliklerini kurmuşlardı. Tüm bu ülkelerin tayin ettikleri elçiler ve statülerinde II. Abdülhamid döneminde görülen değişiklikler Osmanlı Devlet Salnamelerinden elde edilen verilerle oluşturulan Tablo 3.2'den takip edilebilir.

Tablo 3.2. II. Abdülhamid Döneminde İstanbul'daki Yabancı Elçilikler⁴

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Avusturya- Macaristan	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	O	B	B	B	B
İran	O	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İtalya	O	O	M	O	B	B	B	B	B	O	O
ABD	O	ME	ME	ME	ME	ME	O	O	O	O	O
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belçika	O	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İsveç ve Norveç	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O	O
Hollanda	ME	ME	ME	ME	ME	M	ME	ME	ME	O	O
Portekiz	İtalya el. vekalet ed.						O	O	O	O	
Romanya			O	O	O	M	O	O	O	O	O
Sırbistan				O	O	O	O	O	O	O	O
Karadağ				O	O	O	O	O	M	O	M

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

4 1294 D.S., s. 554-560; 1295 D.S., s. 447-451; 1296 D.S., s. 235-239; 1297 D.S., s. 362-372; 1298 D.S., s. 333-341; 1299 D.S., s. 383-390; 1300 D.S., s. 358-366; 1301 D.S., s. 571-581; 1302 D.S., s. 582-591; 1303 D.S., s. 488-495; 1304 D.S., s. 441-445; 1305 D.S., s. 356-361; 1306 D.S., s. 758-765; 1307 D.S., s. 862-869; 1308 D.S., s. 854-861; 1309 D.S., s. 886-893; 1310 D.S., s. 898-905; 1311 D.S., s. 924-931; 1312 D.S., s. 942-949; 1313 D.S., s. 984-991; 1314 D.S., s. 990-998; 1315 D.S., s. 626-631; 1316 D.S., s. 758-763; 1317 D.S., s. 724-729; 1318 D.S., s. 764-770; 1319 D.S., s. 836-842; 1320 D.S., s. 852-859; 1321 D.S., s. 916-924; 1322 D.S., s. 934-942; 1323 D.S., s. 1008-1016; 1324 D.S., s. 1072-1080; 1325 D.S., s. 1072-1080; 1326 D.S., s. 1072-1080.

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	M	B	B	B	B	B
Avusturya- Macaristan	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İran	B	B	B	B	B	B	B	B	M	B	B
İtalya	B	B	B	B	B	M	B	M	B	B	B
ABD	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belçika	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	M	O
İsveç ve Norveç	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Hollanda	O	ME	ME	ME	O	O	O	O	O	O	O
Portekiz	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Romanya	O	O	O	O	O		O	O	O	M	O
Sırbistan	O	O	O	O	O	O	M	O	O	O	O
Karadağ	O	M	M	M	M	M	M	M	M	M	O

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
İngiltere	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Fransa	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Almanya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Avusturya- Macaristan	O	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
Rusya	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İran	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B	B
İtalya	B	B	B	M	B	B	B	B	B	B	B
ABD	O	O	O	O	O	O	O	O	O	B	B
Yunanistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Belçika	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İspanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
İsveç ve Norveç	O	O	O	O	O	O	M	O	O		
Hollanda	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Portekiz											

Romanya	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Sırbistan	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O	O
Karadağ	O	O	O	O	O	O	M	M	M	M	O	
İsviçre									O	O	O	

B: Büyükelçi O: Ortaelçi ME: Mukim Elçi M: Maslahatgüzar

Bulgaristan, 1878 Berlin Anlaşmasından bağımsızlığını ilan ettiği 1908'e kadar hukuki olarak Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı bu sebeple Sofya'da Osmanlı Devleti'ni temsil etmek üzere bir komiserlik bulunuyordu. Buna karşılık Bulgaristan İstanbul'da "Bulgaristan Kapıkethüdalığı" tarafından temsil ediliyordu. Rusçuk, Varna, Vidin şehirlerinde ise şehbenderler yerine tüccar vekilleri görev yapmaya başlamıştı.⁵ Bu geçiş dönemi diplomatik organizasyonuna Hariciye Nezareti salnamelerinde "Bulgaristan'da Bulunan Memurin-i Mahsusa" adı altında ayrıca yer veriliyordu.⁶ Bu iki tür temsilciliğin sefaret ve şehbenderlik gibi çalışmaları Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmek anlamına geleceği için tüccar vekilliklerinin komiserlikle doğrudan yazışmaları yasaklanmıştı.⁷ Bulgaristan'ın 1908'de ilan ettiği bağımsızlığı II. Abdülhamid iktidarının sonlarına doğru Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanındı. Böylece Bulgaristan Komiserliği yerine Sofya Elçiliği Abdülhamid tahttan indikten bir süre sonra 14 Eylül 1909'da kuruldu.⁸

Bu dönemde Osmanlı elçiliklerinde sayı ve nitelik açısından meydana gelen değişikliklerle hariciyenin yurtdışı teşkilatının gelişimini sürdürdüğü görülmektedir. Berlin Anlaşması sonrası Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanarak yeni kurulan Romanya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle vakit kaybetmeden karşılıklı resmi diplomatik ilişkiler başla-

5 Bulgaristan komiserliği için bkz. Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği," *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, c: XVII, No: 21, s. 71-125. Tüccar vekilleri için bkz. Emine Bayraktarova, "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar Vekilleri Meselesi," *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler*, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 201-205.

6 1306 S.N.H., s. 221; 1307 D.S., 839; 1308 D.S., 832 vs.

7 Mahir Aydın, "Bulgaristan Komiserliği," s. 73.

8 Yasemin Avcı, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında 'Modern Diplomasi' (1908-1912), *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler*, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 293.

tıldı. Bu dönemde ilk defa dış temsilcilik kurulan devletlerden biri de Bem sefaretinin kurulduğu İsviçre'ydi. Bunların dışında Tanzimat döneminde açıldığı halde faaliyetlerine devam etmeyen Madrid, Lahey ve Stockholm sefaretleri yeniden kuruldu. İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesi veya devletlerin diplomatik protokoldeki yerinin yeniden düzenlenmesi gerekçeleriyle bu dönemde İtalya, İran ve ABD ile elçilikler karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltildi. II. Abdülhamid'in sefaretlerle ilgili yaklaşım ve politikalarının gözlemlenebildiği önemli bir süreç olarak Vatikan ve Japonya'da elçilik açılması projeleri de dikkate değer gelişmelerdi.

YENİ KURULAN, STATÜSÜ DEĞİŞEN ELÇİLİKLER VE ELÇİLİK PROJELERİ

Bükreş Elçiliğinin Kurulması (1878)

II. Abdülhamid dönemi öncesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde olduğu halde bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkilerin başlatıldığı devletlerden ilki Romanya'ydı.⁹ Romanya kurulmadan önce Eflak ve Boğdan Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı imtiyazlı eyaletler olarak başkent İstanbul'da kapı kethüdaları tarafından temsil ediliyorlardı.¹⁰

Eflak ve Boğdan'ın birleşerek oluşturdukları Romanya 1860'ların başlarında uluslararası tanınırlığını kazanmış, sonrasında yaptığı ayrılma başvuruları Osmanlı tarafından reddedilmişti. Bölge ise Rusya ile Osmanlı arasındaki çekişmenin coğrafi merkezlerinden biri olmaya devam etmişti. Romanya 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşının başlamasının hemen ardından 9 Mayıs 1877'de bağımsızlığını ilan ederek Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmış; özellikle Plevne'de Osmanlıların yenilgisinde önemli rol oynamıştı. Bunun karşılığı olarak 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Anlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nden bağımsızlığını kazanan devletlerden biri olmuştu.¹¹

9 Bükreş sefaretinin kurulmasıyla ilgili sunulan bir tebliğ özeti için bkz. Osman Köksal, "Elçiye Zevai Olmaz: Osmanlı Devleti'nin Romanya'da Diplomatik Misyon Tesisi ve Örgütü (1878-1900)," *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 4-6 Ekim 2017-Bildiriler Özetleri Kitabı*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 6.

10 Döndü Düşünmez, "Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, No: 28, 2010, s. 388-389.

11 Mihai Maxim, "Romanya," *DIA*, C: XXXV, İstanbul, 2008, s. 170.

Osmanlı hükümetinin, eski topraklarında kurulan devletlerle ilişkilerinde bu yeni duruma hemen uyum sağladığı, diplomasi aracını kullanarak elde edeceği kazanımları önceleyerek realist ve olgun bir politika sergilediği görülmektedir. Bir karşılaştırma yapmak için yaklaşık kırk beş yıl önce 1832'de bağımsızlığını kazanan Yunanistan'la diplomatik ilişkilerin başlatılması sürecine bakıldığında Osmanlı Devleti'nin yaklaşımının farklı olduğu görülmektedir. Osmanlılar eski reayası olan Yunanlılarla uzlaşmaya varmak konusunda son derece gönülsüzdü ve ilişkilerin kurulması 1834-1840 yılları arasında zorlu bir süreçte gerçekleşmişti.¹²

Bağımsızlık ilanının ardından Osmanlı İmparatorluğu Romanya ile karşılıklı diplomatik ilişkileri resmen başlatmak için vakit kaybetmemişti. Romanya bağımsızlığını kazandığı Osmanlı İmparatorluğu ile resmi diplomatik ilişkileri bir an önce başlatarak yeni durumu kabul ettirmek niyetindeydi. Osmanlı İmparatorluğu ise artık sınır komşusu olan bu devletlerle acilen kurulan diplomatik ilişkilerle yeni dönemde yürütülmesi gereken sosyal, siyasi, ekonomik vb. bağları olan bir devlet olarak faydacı davranıyordu.

Bağımsızlık ilanından bir ay sonra Ağustos 1878'de hariciye memurlarından Manuk Azaryan Efendi her iki merkezde diplomatik temsilciliklerin kurulmasıyla ilgili müzakerelerde bulunmak için özel görevle Bükreş'e gönderilmişti.¹³ Azaryan Efendi'nin merkezde hariciye nazırıyla irtibat halinde olarak Romanya'da yaptığı görüşmeler diplomatik ilişkilerin başlatılma ve sefaretlerin kurulma süreçlerine, diplomatik ilişkilerin teknik boyutuna dair önemli bilgiler vermektedir.

Diplomatik temsilciliğin ilk olarak hangi devlet tarafından kurulacağı konusu ikili ve uluslararası siyasi dengeler ile diplomatik hiyerarşi açısından önemliydi. Azaryan'a göre çiçeği burnunda Romanya devleti Osmanlı ile kurulmakta olan ilişkilere ve farklı merkezlerde kurmakta olduğu elçilik-

12 Bkz. Sinan Kuneralp, "The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece," s. 71.

13 Bükreş'teki görevi sonrası Romanya hükümeti tarafından nişanla taltif edilmiş, uzun yıllar hariciye görevlerinde çalışmaya devam etmişti. Bkz. Taha Toros Arşivi, Dosya No: 228 - Zeki Kuneralp, (Çevrimiçi) <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>; Mehmed Zeki Pakalın, "Azaryan Efendi," *Sicill-i Osmanî Zeyli*, C: IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 7-8.

ler arasında İstanbul elçiliğine çok önem veriyordu. Bununla birlikte Ruslar Osmanlı ile Romanya arasında kurulacak diplomatik ilişkileri endişeyle izliyor, Bükreş'te Rusya'dan önce Osmanlı Devleti'nin sefaret açarak Prens I. Karl üzerinde nüfuz sahibi olmasını istemiyordu.¹⁴

Romanya hükümetinin muhtemelen Osmanlı ile ilişkilerinde sembolik bir üstünlük yakalamak için Bükreş'te sefaret açacak ilk devletin Osmanlı İmparatorluğu olması yönündeki isteği bakan Ion Câmpineanu tarafından Azaryan'a iletildiğinde¹⁵ Hariciye Nazırı Safvet Paşa ilk adımın Romanya'dan beklendiğine dair net bir cevap vermişti:

İki devlet arasında samimi ilişkilerin kurulmasına en fazla katkı sağlayacak şey Romanya hükümetinin Babıâli nezdine elçi göndererek inisiyatif almasıdır." Safvet Paşa'ya göre 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşında hiçbir tahrik olmaksızın Osmanlı Devleti'ne karşı savaşılarak verilen zararları telafi etmenin en iyi yolu öncelikle Romanya'nın Osmanlı nezdinde elçilik açması olabilirdi.¹⁶

Bunun üzerine bu görev için daha önceden teklif edilen isim olan Ion Ghika'nın¹⁷ Osmanlı hükümetince kabul görmediği için Senato Başkan Vekili Bratiano önerilmişti.¹⁸ Bratiano ortaelçi rütbesiyle İstanbul'a gitmeye hazırlanırken Romanya hükümeti diplomatik mütekabiliyet ilkesi çerçevesinde Osmanlı hükümetinin atayacağı elçinin de aynı rütbede olmasını Azaryan aracılığıyla garanti etmeye çalıştı.¹⁹

Romanya'nın Osmanlı hükümeti nezdindeki ilk elçisi Dimitri Bratiano Kasım ayında itimatnamesini padişaha sunarak²⁰ İstanbul'daki

14 BOA, HR. SYS. 1059/6, lef: 2 (4 Eylül 1878)

15 A.g.b., lef: 5 (3 Eylül 1878)

16 A.g.b., lef 3 (19 Eylül 1878). Fransızcadan çeviri bana ait.

17 1854-1859 arasında Sisam Bey'i olan Ion Ghika 1856'dan itibaren prens unvanı taşıyordu. Sisam'daki görevi dolayısıyla Osmanlı bürokrasisinin içinden gelen bir isimdi. Bkz. Silvana Rachieru, "A Social Perspective On the History of Modern Romanian Diplomacy: The Case of The Royal Legation of Romania to Istanbul," *Romanian and European Diplomacy: From Cabinet Diplomacy to the 21st Century Challenges*, Ed. Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Yaş, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza," 2012, s. 132.

18 BOA, HR. SYS. 1059/6, lef 4 (19 Ağustos 1878); A.g.b., 1059/6, lef 5 (3 Eylül 1878).

19 A.g.b., lef 7 (1 Ekim 1878); A.g.b., 1059/6, lef 8 (1 Ekim 1878).

20 BOA, I. HR. 278/17003 (14 Zilkade 1295/9 Kasım 1878). Törende sunduğu itimatnameye karşılık

görevine resmen başlar başlamaz Osmanlı hükümeti de Bükreş'te açacağı sefaret için harekete geçti. Petersburg sefaretî müsteşarı Süleyman Sabit Bey 18 Kasım'da ilk Bükreş ortaelçisi olarak tayin edildi.²¹ Kısa süre içinde Petersburg'tan Bükreş'e ulaşan Süleyman Bey 15 Aralık'ta elçilik kadrosuyla birlikte katıldığı törende Romanya prensine itimatnamesini sunarak resmen göreve başladı. Törende diplomatik teamül gereği prens ve yeni atanan elçi tarafından dostane ilişkilere vurgu yapan nutuklar okundu.²²

Süleyman Bey'in, Bükreş'teki ilk günlerinde henüz resmen göreve başlamadan önce Romanya dışişleri bakanı ve başbakanıyla yaptığı görüşmelerde Dobruca sınırı, Dobruca Müslümanlarının durumu ve Rusya'nın Romanya'daki istenmeyen askeri varlığı gibi acil siyasi konular konuşulmuştu.²³ Prens Karl'ın resmi elçi kabul töreninden önce 13 Aralık'ta Süleyman Bey'le özel olarak görüşmesi ise elçiye göre daha önce Avusturya-Macaristan ortaelçisine yapılabilecek benzer şekilde bir yakınlık gösterisi amacı taşıyordu.²⁴

Elçi Süleyman Bey'in bildirdiğine göre, Osmanlı İmparatorluğu, yeni kurulan Romanya Devleti'nde ortaelçilik açan Avusturya-Macaristan ve buradaki başkonsolosunu mukim elçi tayin eden Rusya'nın ardından, sefaret kuran üçüncü devlet olmuştu. Diğer devletler Berlin Anlaşmasında Romanya'nın bağımsızlığının tanınması için şart saydıkları ülkedeki tüm vatandaşlara kanun önünde eşitlik verilmesi için anayasal düzenlemeler yapılmadan buraya elçi tayin etmeyi erteliyorlar, başkonsolos bulundurmakla yetiniyorlardı.²⁵

padişah adına Romanya prensine gönderilmek üzere bir cevap mektubu yazılmıştı. Bkz. BOA, I. HR. 278/17006 (25 Zilkade 1295/20 Kasım 1878). Dimitri Bratiano'nun Osmanlı Devleti nezdine ortaelçi olarak atandığı 1 Ekim'de resmen bildirilmiş, 7 Ekim'de bu atama padişah tarafından kabul edilmişti. Bkz. BOA, HR.TO. 374/128; BOA, I.HR. 277/16995.

21 1301 S.N.H., s. 261-262. Tayinini bildirmek üzere hazırlanan itimatname 24 Kasım 1878'de padişah tarafından onaylandı. Bkz. BOA, I.HR. 278/17012 (29 Zilkade 1295).

22 BOA, HR.TO. 131/43; BOA, Y.A.HUS. 160/2-2.

23 Diplomatik usul gereği Bükreş'e ulaştığı ilk gün dışişleri bakanından randevu talep eden Süleyman Bey ertesi gün bakanla görüşmesinde akreditasyon töreninde prene sunacağı itimatnamenin ve Hariciye Nezareti tarafından törende okuması için hazırlanan nutkun kopyalarıyla tercümelerini teslim etmişti. Bkz. BOA, Y.A.HUS. 160/2, 160/2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878).

24 A.g.b., 160/2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878); BOA, HR.TO. 131/42 (13 Aralık 1878).

25 Ülkedeki Yahudilere kanun önünde eşitlik hakkı henüz verilmemişti. Bkz. BOA, Y.A.HUS. 160/2, 160/2 (7 Kanunievvel 1294/19 Aralık 1878).

Osmanlı Devleti'nin, Avusturya-Macaristan ve Rusya'yla birlikte bu konuyu dikkate almadan Romanya'da sefaret açması diplomasi aracını bir an önce devreye sokmanın bölge devletlerinin çıkarına olduğunu göstermektedir. Osmanlı İmparatorluğu için burada elden yeni çıkmış bölgelerde yaşayan Müslüman nüfus ve sınır meseleleri gibi ilgilenilmesi gereken acil konuların bulunduğu görülmektedir.

Bükreş sefaretinin kurulmasının hemen ardından şehirde oldukça yoğun bir Osmanlı nüfusu olduğu anlaşıldı. Süleyman Bey Selanik, Manastır ve Rumeli'nin başka bölgelerinden gelerek Bükreş'e yerleşmiş olan beş-altı yüzden fazla Osmanlı vatandaşının burada ticaretle uğraştığını merkeze rapor ederken bu kişilerin sıradan işleriyle uğraşmayı sefaret için vakit kaybı olarak görmüş ve şehre bir şehbender atanmasının gereğini bildirmişti. Osmanlı makamları kadrolu bir memurun hazineye yük olmaması için Süleyman Bey tarafından teklif edilen bölgede yaşayan itibarlı bir sarraf olan Halfon Efendi'nin fahri şehbender olarak görev yapmasını onaylamıştı.²⁶

Romanya'nın, resmi olarak ifade etmese de, buraya atanacak Osmanlı sefirlerinin Müslüman olmasına dair bir tercihi olduğu tespit edilmiştir. Bu tercihin, Dobruca'daki Müslüman nüfusun yönetimi için Romanya'daki Osmanlı temsilcisinin arabuluculuğundan yararlanma isteginden kaynaklandığına dair güçlü işaretler bulunmaktadır. Nitekim Blak Bey haricinde Romanya'ya atanan sefirlerin Müslümanlardan seçildiği görülmektedir.²⁷

II. Abdülhamid döneminde Bükreş sefaretinde Süleyman Sabit Bey'den sonra Ahmed Ziya Bey (Eylül 1885), Mehmed Feridun Bey (Aralık 1888), Blak Bey (Mayıs 1890), Mehmed Şemseddin Bey (Kasım 1892), Mustafa Reşid Bey (Ocak 1894), Hüseyin Kâzım Bey (Ocak 1896) ve meşrutiyetin ilanından sonra göreve getirilen Abdülatif Safa Bey (Ağustos 1908) ortaelçi unvanıyla sefir olarak bulunmuşlardı.²⁸

26 BOA, I.HR. 280/17273 (8 Şevval 1296/25 Eylül 1879).

27 Silvana Rachieru, "Ottoman Representatives in Romania: Diplomatic and Consular Network of the Sultan in a Former Vassal State," *Power and Influence in South-Eastern Europe: 16th-19th Century*, Ed. Maria Baramova, Berlin, LIT Verlag, 2013, s. 383-384.

28 Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 46. Romanya'daki Osmanlı elçileri ve elçilerin Romanya'ya dair görüşleri için ayrıca bkz. Silvana Rachieru, "A Bey on Calea Victoriei: An Ottoman

Belgrad Elçiliğinin Kurulması (1879)

II. Abdülhamid döneminde ilk defa açılan elçiliklerden ikincisi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Berlin Anlaşmasında Sırbistan'ın bağımsızlığının Osmanlı İmparatorluğu tarafından tanınmasıyla Sırbistan'ın başkenti Belgrad'da kurulan elçilikti.

Resmi diplomatik ilişkilerin başlatılması için resmi sürecin ilk adımı yeni bir devlet olarak uluslararası arenada yerini almak ve bağımsızlığını kabul ettirmek için sefaret açmayı daha çok önemsemesi beklenen Sırbistan'dan geldi. 1878'in Eylül ayı sonunda Sırp Prensi Milan II. Abdülhamid'e, Sırbistan Dışişleri Bakanlığı ise sadrazama gönderdikleri telgraflarda İstanbul'a bir daimi elçi gönderme isteğini bildirdiler.²⁹ Telgraflara kısa süre içinde hem Abdülhamid hem de sadarettten verilen olumlu cevap üzerine³⁰ aynı yılın aralık ayında İstanbul'a bir ortaelçi atandı ve ay sonunda elçi İstanbul'da itimatnamesini sunup akredite olarak görevine başladı.³¹

Osmanlı Devleti'nde ise Belgrad'da bir ortaelçilik kurulması için çalışmalar birkaç ay sonra başlatıldı ve Eski Peşte başşehbenderi Sermed Efendi 16 Mart 1879'da ilk Belgrad ortaelçisi olarak atandı.³² Osmanlı diplomasisinde şehbenderlik kariyerinden sefaret kariyerine geçişin mümkün olduğuna dair bir örnek olan bu atamaya gerekçe olarak Sermed Efendi'nin o güne kadar hariciye hizmetinde göz doldurması ve "muamelat-ı diplomasiye vâkıf" olması gösterilmişti. Halid Bey sefaret başkâtipliğine getirilirken, Galip Bey'in üçüncü kâtipliğe atanmasında yabancı dil bilmesi etkili olmuştu.³³

Sermed Bey Belgrad'a ulaştıktan³⁴ hemen sonra Sırp Dışişleri Bakanı Jovan Ristic'le yaptığı ilk görüşmede buradan gözlemlerine başla-

Diplomat's Insight into the Romanian Society," *Through the Diplomats' Eyes: Romanian Social Life in the Late 19th and Early 20th Century*, Kaiserslautern, Partheon Verlag, 2016, s. 43-55.

29 Sırbistan Dışişleri Bakanlığından Sadaret'e gelen telgrafta Berlin Anlaşmasıyla oluşan "yeni durum" sebebiyle İstanbul'da bir elçilik açmayı istedikleri belirtiliyordu. BOA, HR.TO. 299/14 (29 Eylül 1878).

30 BOA, HR. TO. 497/39 (6.10.1878).

31 BOA, I.HR. 278/17002 (12 Zilhicce 1295/7 Aralık 1878).

32 22 Rebiülevvel 1296. Bkz. 1318 S.N.H., s. 147.

33 BOA, I.HR. 279/17136 (16 Rebiülahir 1296/9 Nisan 1879); BOA, I.HR. 279/17118 (20 Rebiülahir 1296/13 Nisan 1879). Bu belgelerden beni haberdar eden İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünden doktora adayı arkadaşım Nalan Karaöz'e teşekkür ederim.

34 BOA, Y.A.HUS. 161/61, lef 4, (10 Mayıs 1295/22 Mayıs 1879). Belgenin aslında sene yanlışlıkla 1296 şeklinde yazılmıştır.

miş ve bakanın “sözleriyle fiilleri uyuşmayan” karakterine dikkat çekerek onunla ilişkilerde her zaman “teyakkuz halinde ve basiretli” olunması gerektiğine dair II. Abdülhamid’i doğrudan bilgilendirmişti.³⁵

Sermed Efendi Niş’te bulunan Prens Milan tarafından Mayıs ayında kabul edilerek itimatnamesini sundu ve akredite olarak resmen göreve başladı.³⁶ Sermed Efendi Sırbistan’daki ilk üst düzey diplomatik görüşmelerinde Prens Milan’la ve Dışişleri Bakanı Ristic’le Sırbistan’a bırakılan topraklardaki Müslümanların durumu ve sınır konularını gündeme getirmişti.³⁷ Bükreş’te olduğu gibi Belgrad’da da atanan elçinin ilgilendiği ilk konunun Berlin Anlaşması sonrası ortaya çıkan yeni durum ve problemler olduğu görülmektedir.

Yeni atanan elçi olarak Sermed Efendi, istihbarat toplama konusunda cevval bir görüntü sergiliyordu. Henüz Belgrad’a giderken yolda beraberinde bulunan Niş Şehbenderi Nikolayidi Efendi’den Rusçuk’ta bilgi toplamasını istemiş ve edindiği bilgileri merkeze rapor etmişti.³⁸ Belgrad’daki ilk günlerinde, Prens Milan’ın haziran ayında Berlin Anlaşmasının uygulanmasıyla ilgili görüşmeler için Viyana’ya gitmeyi planladığına dair duyumlarını hemen merkeze iletmışti.³⁹

Böylece Sırbistan’daki üç yüz elli yıllık hâkimiyetinden sonra Osmanlı İmparatorluğu ilk defa yabancı bir devlet olarak Belgrad’da elçilik açmış ve bir ortaelçi tarafından temsil edilmeye başlanmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu sefarette görev yapan diğer elçiler Halil Halid Bey (Eylül 1880), Yusuf Ziya Bey (Ekim 1885), Mahmud Nedim Bey (Aralık 1889), Mehmed Feridun Bey (Mayıs 1890), Ahmed Tevfik Paşa (Mayıs 1893), İbrahim Fethi Paşa (Kasım 1897) ve meşrutiyetin ilanından sonra göreve getirilen Azaryan Efendi (Eylül 1908)’ydi.⁴⁰

35 A.g.b., lef 3, (10 Mayıs 1295/22 Mayıs 1879).

36 BOA, Y.PRK.HR. 4/58, lef 2/1. (2 Haziran 1879); BOA, HR.TO. 132/116 (2 Haziran 1879); BOA, HR.TO. 18/3, (23 Mayıs/4 Haziran 1879); BOA, HR.TO. 132/116, 2 Haziran 1879. Prens diplomatik prosedür gereği II. Abdülhamid tarafından gönderilen name-i hümayuna (itimatname) cevap olarak yazdığı nezaket mektubunu iletti: BOA, Y.PRK.HR. 4/58, lef 1/1.

37 BOA, Y.PRK.HR. 4/58, lef 3/2 (4 Haziran 1879); BOA, Y.PRK.HR. 4/60, lef 1/1, (22 Mayıs 1879).

38 BOA, Y.A.HUS. 161/61, lef 5.

39 A.g.e., 161/61, lef 2 (1 Mayıs 1295/13 Mayıs 1879).

40 Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 45.

Çetine Elçiliğinin Kurulması (1879)

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başladığında hukuken Osmanlı Devleti'ne bağlı olduğu halde fiilen savaş halinde bulunan Karadağ Rusya'nın yanında yerini almış ve Berlin Anlaşmasıyla bağımsız bir devlet olmuştu. Anlaşmanın 26. maddesine göre bağımsızlığı başta Osmanlı hükümeti olmak üzere anlaşmayı imzalayan tüm devletler tarafından tanınmıştı. Anlaşmanın 31. maddesi Karadağ'ın Osmanlı İmparatorluğu'na elçi veya konsolos ataması konusunda memurların iki devlet arasındaki müzakerelerle belirleneceğini bildiriyordu.⁴¹

Karadağ Devleti için bağımsızlığını kazandığı Osmanlı başkentinde bir elçiyle tayin edilmek önemliydi İlk diplomatik temsilciliğini Osmanlı başkentinde açmıştı.⁴² Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Karadağ arasında resmi diplomatik ilişkilerin başlatılması için elçi teatisi küçük çapta bir siyasi krizi içeren bir süreçte gerçekleşti.

Karadağ prensinin Osmanlı Devleti'ne bir daimi elçi atamak istediğine dair başvurusuna Osmanlı makamlarının cevabı gecikmişti. Karadağ'ın buna karşılık, Müslüman nüfusun tahliyesini yönetmek için Podgoriçe'de bulunan Osmanlı özel görevlisini sınır dışı ettiği anlaşıldı. Karadağ'la diplomatik ilişkilerin başlatılmasını geciktirmenin, dolaylı olarak bölgedeki Müslüman halka zarar verdiğinin görülmesi üzerine II. Abdülhamid 11 Mart 1879'da Karadağ'ın elçilik kurmasını onayladı.⁴³

41 Uğur Özcan, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012, s. 72, 90-91, 103.

42 Özcan, *a.g.e.*, s. 104. Bundan önce 1873'te Karadağ'ın İstanbul'da bir resmi temsilci bulundurmak için emrivaki sayılabilecek bir girişimi Osmanlı hükümeti tarafından reddedilmişti. Prens Nikola, Sadrazam Mehmed Rüşdü Paşa'ya İstanbul'da ticaret yapan Karadağlıların haklarıyla ilgilenmek ve Osmanlı makamlarıyla aralarındaki iletişimi sağlamak için daha önce görevlendirilen Kaptan Dragichia Plamenats yerine Djako Pejovich'i tayin ettiğine dair bir mektup göndermişti. Sadrazam prene yazdığı cevapta İstanbul'da halihazırda böyle bir temsilcinin bulunduğundan haberleri olmadığını, bu tür bir misyonun Babiâli tarafından gereksiz görüldüğünü zira imparatorluk tebaası diğer halklar gibi Karadağlıların kanun önündeki haklarının da Osmanlı otoriteleri tarafından korunduğunu bildirmişti. BOA, HR. SYS. 825/5. Böylece, elçiliklerin sembolik anlamı üzerinden Karadağ bağımsız bir devlet gibi davranma girişiminde bulunurken Osmanlı İmparatorluğu mevcut hukuki durumu korumaya çalışmaktaydı.

43 BOA, İ.HR. 278/17091, lef6 (17 Rebiülevvel 1296/11 Mart 1879). İşkodra'da bulunan komiser Kamil Paşa'nın konuyla ilgili telgrafı: BOA, İ.HR. 278/17091, lef 3 (22 Şubat 1879). Ayrıca bkz. Ayşe Özkan, "Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ'da Müslüman Emlaka Meselesi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXXV, No: 59, 2016, s. 85-114; Zübeyde Güneş Yağcı, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi," *Belleten*, C: LXXX, No: 287, Nisan 2016, s. 177-199.

Osmanlı hükümeti dönemin Karadağ başkenti Çetine'ye tayin edeceği elçinin seçimi için aynı gün harekete geçmişti.⁴⁴ Karadağ'ın İstanbul'a sefir tayini gecikince 20 Nisan itibarıyla Halid Bey daha sonra Çetine'ye sefir olarak atanmak üzere İşkodra'ya komiser olarak tayin edildi.⁴⁵ 21 Temmuz'da Voyvoda Stanco Radonich'in ortalı olarak tayini kabul edilir edilmez⁴⁶ bu kez elçinin İstanbul'a gelip göreve başlaması beklenmeden Halid Bey 25 Temmuz'da Çetine sefiri olarak atandı⁴⁷ ve ekim ayı sonunda itimatnamesini sunarak resmen göreve başladı.⁴⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun, Müslüman nüfusun varlığı nedeniyle Karadağ'a elçi tayin etmeye acil olarak ihtiyaç duyduğu halde, inisiyatifin muhatap devlet olarak Karadağ'da olmasını istediği için Karadağ elçi tayin edinceye kadar bunu ertelediği görülmektedir. Elçi olarak düşünülen Halid Bey'in, önce İşkodra'ya atanarak yakın bir yerde bekletilmesi bu nedenleydi.

Halil Halid Bey'in ardından Rıza Bey (Mart 1881), Ahmed Cevad Paşa (Şubat 1884), Hüseyin Hüsnü Paşa (Ağustos 1888), Ahmed Tevfik Paşa (Ağustos 1889), Ahmed Fevzi Paşa (Haziran 1891) ve meşrutiyetin ilanından sonra göreve gelen Abdülbaki Bey (Ağustos 1908) II. Abdülhamid döneminde bu sefarette ortalı olarak görev yaptılar.⁴⁹

Lahey ve Stockholm Elçiliklerinin Yeniden Kurulması (1877)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Hollanda ve İsveç'teki sefaretlerinin durumu Tanzimat döneminden itibaren istikrarlı bir görünüm sunma-

44 BOA, MB.İ. 50/127 (17 Rebiülevvel 1296/11 Mart 1879).

45 BOA, İ. HR. 279/17124 (27 Rebiülahir 1296/20 Nisan 1879). Hariciye Salnamesine göre komiser olarak Manastır'a atanmıştır. Halid Bey Çetine'den sonra Belgrad sefiri olmuştur. 1301 S.N.H., s. 268.

46 BOA, İ.HR. 280/17241 (1 Şaban 1296/21 Temmuz 1879). Radonich'in itimatnamesinin Fransızca aslı için bkz. BOA, A.DVN.NMH. 25/14 (9 Temmuz 1879). Osmanlıca tercümesi için bkz. BOA, Y.PRK. NMH. 1/65 (21 Temmuz 1879). İki mektubun tarihlerinin farklı olma sebebi anlaşılamamıştır.

47 BOA, İ.HR. 280/17232 (10 Temmuz 1295/22 Temmuz 1879). Karadağ elçisi itimatnamesini 23 Ağustos'ta sunarak İstanbul'daki görevine resmen başlayacaktı. Bkz. BOA, İ.HR. 280/17238 (26 Şaban 1296/15 Ağustos 1879).

48 BOA, HR.TO. 45/52 (17 Kasım 1879); Özcan, a.g.e., s. 110.

49 Kuneralp, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali*, s. 46. Uğur Özcan'ın çalışmasında sefir olarak gösterilen Sermel Efendi, İsmail Paşa ve Seyfullah Paşa tayin edildikleri halde muhtemelen Çetine'de akredite olarak göreve başlamadıkları için Sinan Kuneralp'in çalışmasında Çetine sefirleri listesinde bulunmamaktadır. Bkz. Özcan, a.g.e., s. 110-113, 116.

maktadır. Bunun sebebi muhtemelen Osmanlı hükümetinin bu devletlerle resmi diplomatik ilişki kurmaya görece daha az ihtiyaç duymasıydı.

Lahey'de ilk Osmanlı elçiliği Paris elçisinin ek görevle Brüksel elçiliğine atanmasına tepki gösteren Hollanda'nın talebi üzerine açılmıştı. Eski Berlin Elçisi Kostaki (Konstantin) Karaca Bey Lahey'e 1854'te ortaelçi olarak atandı ve itimatnamesini Hollanda kralına 1855 yılı başlarında sunarak akredite oldu. 1860'ta sefirin ölümünün ardından elçilik aynı yıl ekonomik gerekçelerle kapatıldı.⁵⁰

II. Abdülhamid döneminin başında 1877'de Lahey ve Stockholm elçilikleri bu defa beraber kurularak Avusturya asıllı ve daha önce şeh-bender olarak farklı şehirlerde görev yapmış olan Murad Efendi (Franz von Werner) her iki merkezde mukim elçi tayin edildi.⁵¹ Bu ikili elçilik görevinin çalışma sistemi Murad Efendi'nin yılın altı ayı Lahey ve diğer altı ayında Stockholm'de bulunması şeklinde düzenlenmişti.⁵² Böylece İsveç'in başkenti Stockholm'de ilk defa bir daimi Osmanlı sefareti kurulmuş oldu.⁵³

Hollanda ve İsveç'te daimi elçilik bulundurmanın Osmanlı dış politikası için kayda değer bir çıkar sağlamadığı düşüncesi ile II. Abdülhamid dönemi maliyesinin kötü durumu birleşince Lahey ve Stockholm elçiliklerinin devamlılığı tehlikeye düşüyordu. Bununla birlikte temsilciliklerin devamlılığı bu kâr-zarar hesabının yanında iki ülkenin karşılıklı ilişkilerine ve elçi bulundurmanın sağlayacağı prestije verilen öneme de bağlıydı.

1880'de ekonomik gerekçelerle her iki sefaretin de kapatılması gündeme geldiğinde Hollanda ve İsveç'in İstanbul'daki elçileri padişah'tan bu karardan vazgeçilmesi talebinde bulunmuşlar, sadrazamın da görüşü-

50 Kılıç, *a.g.t.*, s. 157; Kılıç, "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri," s.443-445; BOA, İ.HR. 110/5375 (2 Ramazan 1270/29 Mayıs 1854); BOA, A.DVN. 96/90; BOA, HR.TO. 419/6 (14 Şubat 1855). Kostaki Karaca'nın güven mektubu için bkz: Çelikkol, *a.g.e.*, s. 250-251. Hariciye Nezareti Salnamesinde Kostaki Karaca'nın aynı zamanda Stockholm sefiri olduğu belirtilmektedir fakat bu bilgi doğrulanmamaktadır. Bkz. 1301 S.N.H., s. 174.

51 Kılıç, *a.g.t.*, s. 60, 157-158; BOA, İ. HR. 273/16536; BOA, HR. İD. 438/3. Murad Efendi'nin Haziran 1877'de Lahey'de Hollanda kralına itimatnamesini sunduğu törene dair tahrirat ve okuduğu nutuk için bkz. BOA, HR. TO. 50/119 lef 3, 4.

52 BOA, MB.İ. 46/205. Murad Efendi ile ilgili daha geniş bilgi için bkz: Kılıç, *a.g.t.*, s. 60-61.

53 Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye'ye Stockholm temsilciliğiyle ilgili bkz. Sture Theolin, *a.g.e.*, s. 112-115.

nü alan padişah elçiliklerin faaliyete devam etmesine karar vermişti.⁵⁴ Bu sayede işini kaybetmekten kurtulan sefir Murad Bey padişaha teşekkür için yazdığı yazıda konuyu elçiliklerin devletler için bir prestij vesilesi olması üzerinden değerlendirmişti. Murad Bey, İspanya, Portekiz, İsveç, Belçika, Japonya ve Romanya gibi devletlerin Hollanda ve İsveç gibi uluslararası diplomaside “ikinci derecede bulunan devletler nezdinde” elçi bulundurması söz konusuyken Osmanlı İmparatorluğu’nun ekonomik tasarruf için bu elçilikleri kapatmasının itibarını ve imajını zedeleyeceğini ifade ediyordu.⁵⁵

Elçiliklerin faaliyete devam etmesine karar verilmesiyle hazırlanan iki yeni itimatnameye göre 1880’den itibaren Murad Efendi Lahey’de mukim elçi, Stockholm’de ise orta-elçi olarak görev yapacaktı. Devlet salnamelerine göre İsveç İstanbul’daki mukim elçiliğini 1880’de orta-elçiliğe yükseltmiş, Hollanda sefaretini ise dört yıl daha mukim elçi ile faaliyete devam etmişti. Muhtemelen karşılıklılık ilkesi gereği Murad Bey’in Stockholm’deki görevi mukim elçilikten orta-elçiliğe yükseltilirken Lahey’de mukim elçi olarak devam etmesine yani iki devlette iki ayrı statüde görev yapmasına karar verilmişti.⁵⁶

1881’de Murad Bey’in ölümüyle Lahey ve Stockholm sefaretlerinin kapatılarak bunlara ayrılacak bütçe ile Madrid elçiliğinin yeniden açılmasına karar verilmişti.⁵⁷ Çok kısa bir süre sonra Şûrayıdevlet Azası Yahya (Yanko) Karaca Paşa sefarethane için kira ücreti talep etmeden bu iki şehirde elçilik yapabileceğini belirtince Lahey ve Stockholm sefaretleri orta-elçilik düzeyinde çalışmaya devam etti.⁵⁸ Eflak’ta yönetici konumunda olan Fenerli ailelerden birine mensup ilk Lahey elçisi Kostaki Karaca’nın

54 BOA, Y.EE. 72/80; BOA, İ. HR. 335/21555 (9 Cemaziyelahir 1297/19 Mayıs 1880).

55 BOA, Y. MTV. 3/120 (29 Mayıs 1880).

56 BOA, HR.TH. 35/65; BOA, İ. HR. 282/17496; BOA, HR. TO. 50/133; BOA, HR. TO. 50/134. Bkz. Tablo 3.1.

57 BOA, İ. HR. 284/17684 (26 Şevval 1298/21 Eylül 1881).

58 BOA, İ. HR. 285/17732 (4 Zilhicce 1298/28 Ekim 1881); BOA, İ. HR. 284/17720 (19 Zilhicce 1298/12 Kasım 1881). Yahya Karaca Paşa ve kariyeri için bkz. Sinan Kunalalp, “Un Diplomate Ottoman D’Origine Roumaine: Le Prince Jean Karadja, Ministre De La Sublime Porte à Stockholm (1835-1894),” *Studii Şi Cercetări De Turcologie Contemporană* Omagiu Profesorului Mihai Maxim, Ed. Călin Felezeu, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2004, s. 117-122; Kılıç, a.g.t., s. 63, 68, 130, 210, 230, 233, 263, 288, 298; Kasap, a.g.t., s. 215-216; Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricalı*, s. 86.

oğlu olan Yahya Karaca Paşa daha önce çeşitli şehirlerde şebbender olarak görev yapmıştı. Sefir olarak atandığı Hollanda ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler ise İsveç ile ilişkilere göre daha önemliydi çünkü Güneydoğu Asya'daki Hollanda sömürgelerinde Müslümanlar yaşıyordu.⁵⁹

Kuzey Avrupa'daki görece küçük devletlerde Yahya Karaca Paşa'nın girişimleriyle ve bütçe gerekmeksizin başka temsilciliklerin açılması da gündeme gelmişti. 1882'de Stockholm'de bir tören sırasında Danimarka prensi, Kopenhag'da bir Osmanlı elçiliği bulunmadığından söz açtığından Karaca Paşa İstanbul'daki Danimarka elçiliğinin de kapatıldığını hatırlatmıştı. Prens buna karşılık Danimarka meşruti sistemle yönetildiği için meclisteki görüş ayrılıklarının İstanbul elçiliğinin kapatılmasına neden olduğunu fakat monarşi ile yönetilen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu tür bir engelle karşılaşmaksızın Kopenhag'da bir elçilik açabileceğini söylemişti. Yahya Karaca bu talebi Hariciye Nezaretine iletmış, Kopenhag elçiliğini kendisi için ek görev olarak maaş ve tahsisat istemeksizin talep etmişti.⁶⁰ Muhtemelen karşılıklı prensibi ve Osmanlı Devleti'nin dış politika gereksinimleri gereği Kopenhag elçiliği kurulmadı. Prens Yahya Karaca Paşa'ya cevabı ise devletlerin benimsediği yönetim sisteminin dış temsilcilik politikalarında etkili olabileceğiyle ilgili olarak dikkat çekicidir.

Yahya Karaca Paşa'nın 1893'te yaptığı benzer bir başvuru ise kabul edilmişti. Lüksemburg veliahdının evliliğini tebrik için name-i hümayun götürme görevi kendisine verildiğinde diğer devletlerin Hollanda'da görev yapan elçileri gibi kendisinin de Lüksemburg Büyük Dukalığı'na ek görevle elçi olarak atanmasını maaş veya tahsisat istemeksizin talep etmişti. Lüksemburg dükünün itibarı ve ülkenin coğrafi konum bakımından önemi göz önünde bulundurularak talebi uygun görülmüştü.⁶¹ İstanbul'da bir Lüksemburg temsilcisi bulunmadığı için resmi başvuru Berlin'deki Osmanlı sefiri tarafından Berlin'deki Lüksemburg maslahatgü-

59 Kuneralp, "Un Diplomate Ottoman D'Origine Roumaine: Le Prince Jean Karadja, Ministre De La Sublime Porte à Stockholm (1835-1894)," s. 118-121.

60 Uçar, *a.g.t.*, s. 44-45.

61 BOA, İ. HR. 341/30 (26 Zilkade 1310/11 Haziran 1893); BOA, BEO. 220/16438 (28 Zilkade 1310/13 Haziran 1893); BOA, BEO. 227/16991 (14 Zilhicce 1310/29 Haziran 1893).

zarı aracılığıyla yapılarak Lüksemburg yönetiminden onay alındı.⁶² Yahya Karaca Paşa'nın itimatnamesini Lüksemburg'da sunarak akredite olmasıyla üç devletin elçiliğini şahsında bir araya getirmiş oldu. Ertesi yıl Karaca Paşa'nın ölmesiyle Lüksemburg elçiliği de ortadan kalktı.⁶³

Karaca Paşa'nın 1894'te ölümünün ardından Lahey ve Stockholm elçiliklerinin birlikte yürütülmesinin muhatap devletler için tercih edilmeyen bir uygulama olduğu anlaşılmıştı. Brüksel Elçisi Karateodori Efendi'ye ek görev olarak Lahey ve Stockholm verildiğinde İstanbul'daki Hollanda elçisi seçilen isme itiraz etmemekle birlikte kraliçenin Lahey'de sürekli bir Osmanlı elçisinin bulunmasını istediği dile getirmişti. Babıâli'nin bu yöndeki görüşü ve padişahın onayıyla bu iki devlete iki ayrı elçinin tayin edilmesine karar verildi.⁶⁴

Bu karar bir süre gecikmeyle uygulanmıştı. 1895'te Lahey sefaretine atanan Abdülhak Hamid, 22 Temmuz 1895'te itimatnamesini kraliçeye sunarak göreve başladı. Stockholm sefaretine ise ancak Ocak 1898'de Brüksel Elçisi Karateodori Efendi ek görev ile tayin edilmiş, Stockholm sefaretine yine tek başına bir elçilik olarak düşünülmemişti.⁶⁵

Muhatap devletlerin kendi ülkelerinde Osmanlı Devleti'nin bağımsız bir sefirle tayin edilmesi ısrarı bu görevlendirmenin kısa sürmesine sebep olmuştu. 1897 sonlarında İsveç-Norveç kralının talebinin kabul edilmesiyle buraya Mart 1898'de Ferik Şerif Paşa sefir olarak atandı ve Temmuz 1898'de akredite olarak göreve başladı. İtimatnamesini sunduğu törende Şerif Paşa ile Kral II. Oscar arasında geçen konuşmada yakın zamanda biten

62 BOA, Y.A. HUS. 277/59 (22 Zilhicce 1310/7 Temmuz 1893).

63 BOA, Y.MTV. 80/161 (5 Ağustos 1893); BOA, Y.A.HUS. 306/10 lef 2 (11 Ağustos 1894); BOA, HR.TH. 145/29 (15 Ağustos 1894); BOA, HR.ID. 438/95 (22 Ağustos 1894). Bu elçilik salnamelerinde yer bulmamıştır.

64 BOA, I.HR. 345/35 (13 Safer 1312/16 Ağustos 1894); BOA, BEO. 468/35095 lef 2 (3 Rebiülevvel 1312/4 Eylül 1894); BOA, I.HR. 345/37 (2 Rebiülevvel 1312/3 Eylül 1894); BOA, Y.A.HUS. 307/64 (2 Rebiülevvel 1312/3 Eylül 1894).

65 Abdülhak Hamid'in Lahey sefaretine için bkz. BOA, BEO. 618/46301 (14 Zilkade 1312/9 Mayıs 1895); BOA, Y.A.HUS. 330/153 (29 Zilhicce 1312/23 Haziran 1895); BOA, BEO. 650/48680 (11 Muharrem 1313/4 Temmuz 1895); BOA, Y.A.HUS. 333/93 lef 2 (23 Temmuz 1895); BOA, Y.A.HUS. 336/9. Abdülhak Hamid Bey'in Lahey'de sunduğu güven mektubu için bkz. Çelikkol, a.g.e., s. 258-259. Karateodori Efendi'nin Stockholm'e tayini için bkz. BOA, I.HR. 357/36 (29 Şaban 1315/23 Ocak 1898); BOA, BEO. 1073/80452 (2 Ramazan 1315/25 Ocak 1898).

Yunan Savaşından bahsedilmişti. Osmanlı İmparatorluğu açısından başarıyla sonuçlanan bir savaş sonrası asker kökenli bir memurun diplomatik görev atandığı görülmektedir. Sonuç olarak, Stockholm elçiliği de bu tarihten itibaren bağımsız bir sefaret olarak faaliyete devam etmiştir.⁶⁶

Madrid Elçiliğinin Yeniden Kurulması (1881)

Osmanlı İmparatorluğu'nun Madrid elçiliği diğer Avrupa devletleriyle kıyaslandığında geç sayılabilecek bir tarihte, 1857'de açılmıştı. Madrid bu dönemde Kuneralp'in ifadesiyle "Avrupa siyasi konstelasyonunda tali bir yer işgal eden bir başkent"ti.⁶⁷ 1860'ta ekonomik gerekçelerle kapatıldıktan sonra 1861'den itibaren Paris sefaretine bağlı olarak çalışmaya devam etmişti. Paris büyükelçilerinin bazıları, burada itimatnamelerini sunarak resmen Madrid elçisi olsalar da bu sürekliliği olan bir uygulama olmadı. Elçilerden Veli Paşa 1861'de, Cemil Paşa 1863'te ve Esad Paşa 1880'de Paris'ten Madrid'e gelerek burada ziyaretlerde bulunmuşlardı.⁶⁸

Bu sefaretin yeniden bağımsız bir temsilcilik olarak kurulması iki devlet arasında bu dönemde gelişen yakınlığın somut bir sonucuydu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve Berlin Anlaşması sonrasında Osmanlı Devleti'nin eski ittifaklarına ve dostluklarına güveni yok olmuştu. Bu süreçte II. Abdülhamid Akdeniz coğrafyasında güç dengesini kendi lehine çevirmek için İspanya ile yakınlaşmayı yararlı görüyordu. İspanya tarafında ise bu girişim Akdeniz, Kuzey Afrika ve deniz aşırı bölgelerdeki topraklarıyla ilgili olarak karşılarında bulunan büyük devletlere karşı Osmanlı İmparatorluğu'nun dostluğuyla bir denge oluşturmak arzusuydu. Bununla birlikte İspanya'nın resmi ittifak hayali II. Abdülhamid'in temkinli siyaseti sebebiyle hiçbir zaman gerçekleşmedi.⁶⁹

66 BOA, İ.HUS. 59/77 (26 Recep 1315/21 Aralık 1897); BOA, İ.HUS. 62/24 (9 Şevval 1315/3 Mart 1898); BOA, Y.A.HUS. 382/105 (22 Şevval 1315/16 Mart 1898); BOA, BEO. 1103/82664 (8 Zilkade 1315/31 Mart 1898). Sefirin İsveç kralına itimatnamesini sunduğu törenle ilgili ayrıntıları bildirdiği tahrirat için bkz. BOA, Y.A.HUS. 386/140 lef 3 (11 Temmuz 1898); BOA, Y.A.HUS. 387/36 lef 2 (11 Temmuz 1898); BOA, Y.A.HUS. 387/116 lef 3 (20 Temmuz 1898). Ayrıca bkz. Evren Küçük, "Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)," Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016, s. 12.

67 Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilcililiği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri," s. 162.

68 A.g.m., s. 165.

69 A.g.m., s. 165-166.

Osmanlı Arşivindeki belgelere göre Osmanlı Devleti'nin Madrid'e yeniden sefir tayin etmesi için talep İspanya'dan gelmişti. Şubat 1881'de Hariciye Nazırı Asım Paşa'nın başvekalet/sadarete bildirdiğine göre, İstanbul'daki İspanya elçisi, o sırada Paris sefiri olan Esad Paşa'nın İspanya kralına itimatname sunarak resmen Madrid elçisi olması yönündeki talebini birkaç defa gayriresmi olarak iletmişti. İspanya elçisi, nazıra önceki dönemde Osmanlı Devleti'nin Madrid Sefaretinin bu şekilde Paris sefaretine bağlı olarak çalıştığını, Paris elçilerinden bazılarının bu şekilde Madrid'de akredite olduğunu fakat bu uygulamanın daha sonra terk edildiğini hatırlatmıştı.⁷⁰

Babıâli, diplomatik karşılıklılık ilkesi gereği Osmanlı Devleti'nin de Madrid'de bir sefaret bulundurmasının yerinde olacağını düşünmüş ayrıca elçilik Paris sefaretine bağlı olacağı için ayrıca bütçe ayrılmayacak olmasını avantajlı bulmuştu. Bu sebeple İspanya elçisinin talebi kabul edilerek Paris Sefiri Esad Paşa'nın Madrid'deki ek görevi için bir itimatname hazırlanarak padişahın onayına sunuldu.⁷¹

II. Abdülhamid ise bu konuda farklı bir görüşe sahipti. Yukarıda belirtildiği üzere Avrupalı büyük güçlerin baskısını dengelemek için İspanya ile yakınlaşma fırsatlarını değerlendirme düşüncesindeydi. Babıâli'nin teklifini geri çevirerek İspanya'nın bir süredir göstermekte olduğu "âsâr-ı musâfat ve muvâlât-ı dostâne"yi göz önünde bulundurarak Madrid'de bağımsız bir sefaret kurulmasını uygun görmüş ve konunun meclis-i vükelada ele alınmasını istemişti.⁷² Bu kararı ayrı bir elçilik açılmasıyla hariciye masraflarının artacak olması pahasına aldığı anlaşılmaktadır.

21 Eylül 1881'de Babıâli tarafından Madrid'e müstakil bir elçi olarak Sermed Efendi'nin tayini padişaha arz edildiğinde bu elçiliğin kurulma gerekçesi "münasebat-ı politikiyenin tezyidi" ifadeleriyle ortaya konmuştu. Bu sırada, Lahey ve Stockholm Sefiri Murad Bey'in ölümünün ardından burada bir sefir bulundurulmasına gerek olmadığı düşüncesiyle Lahey ve

⁷⁰ BOA, İ.DH. 824/66400 lef 5 (20 Rebiülevvel 1298/20 Şubat 1881).

⁷¹ A.g.b.

⁷² A.g.b.

Stockholm elçiliğinin kapatılması da istenmişti.⁷³ Bu çerçevede, Osmanlı diplomasisinde elçiliklerle ilgili politikanın muhatap devlete yönelik ilişkilerin gerektirdiği ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak pragmatik bir çerçevede geliştirildiği söylenebilir.

Eski Berlin Sefiri Sermed Efendi “diplomasi işlerine vukufu” gerekçe gösterilerek 21 Eylül 1881 tarihli iradeyle Madrid sefaretine tayin edildi.⁷⁴ 15 Kasım 1881’de itimatnamesini İspanya kralına sunarak ortaelçi unvanıyla göreve başladı.⁷⁵

Abdülhamid dönemi sona ererken 1907’de Madrid sefaretinin Osmanlı hariciyesi açısından öneminin tartışmalı olduğu, II. Abdülhamid’e sadareten sunulan bir mütalaada açıkça görülür. Madrid Sefiri İzzet Paşa’nın, sefaretin statüsünün büyükelçiliğe yükseltilmesine yönelik talebini değerlendiren sadrazama göre, İspanya dünyada “ikinci sınıf hükümetler” arasındaydı ve coğrafi konumu sebebiyle burada nüfuz oluşturma avantajları son derecede sınırlıydı. Bu sebeple burada sefaret bulundurmamak bile neredeyse gereksizdi. Bunlara ek olarak İspanya’da temsilci bulundurmaya gerektirecek sayıda Osmanlı vatandaşı da bulunmuyordu. Ayrıca, büyükelçiliğe yükseltme prosedürleri karşılıklı prensibine dayalı olduğu ve İspanya’nın İstanbul’daki elçisinin ortaelçi statüsünde bulunduğunu belirten sadrazam Sefir İzzet Paşa’nın talebini olumlu karşılamamıştı.⁷⁶

II. Abdülhamid döneminde bu sefarette görev yapan elçiler, Sermed Efendi (1881-1886), Turhan Bey (1887-1893), Feridun Bey (1894-1897), Necib Paşa (1897-1899), İzzet Fuad Paşa (1900-1908) ve meşrutiyetin ilanından sonra göreve getirilen Ali İhsan Bey’di (1908-1909). Bu elçiler arasında Necib Paşa padişahın başyaveri olarak taltif edilmek üzere buraya sefir tayin edilirken padişaha muhalif bir asker olan İzzet Fuad Paşa ise onun aksine sürgün için buraya gönderilmişti. Bu iki asker kökenli sefir

73 BOA, I.HR. 284/17684; BOA, MB.İ. 81/200 (26 Şevval 1298 / 21 Eylül 1881).

74 A.g.b. Sermed Efendi Ekim ayında yola çıkmak için hazırlanırken itimatnamesi Babıâli’de hazırlanarak padişah tarafından onaylandı. Bkz. BOA, I.HR. 284/17701; BOA, I.HR. 284/17708 (9 Zilkade 1298/3 Ekim 1881).

75 BOA, HR.TO. 67/24 (17 Kasım 1881); BOA, Y.PRK.HR. 5/78 (17 Kasım 1881); BOA, I.HR. 285/17739 (21 Muharrem 1299/13 Aralık 1881).

76 BOA, Y.A.HUS. 515/107.

dışındaki sefirler hariciye kökenli memurlardı. Elçilik kadrosunda kâtipler dışında bir ataşe ve iki ataşemiliter bulunuyordu.⁷⁷

Bern Elçiliğinin Kurulması (1899)

Avrupalı büyük güçler tarafından imzalanan çok taraflı anlaşmalarla 1815'ten itibaren "daimi tarafsız ülke statüsü"ne alınan İsviçre⁷⁸ bu statüsü sebebiyle çok taraflı diplomatik buluşmalara, uluslararası organizasyonlara ev sahipliği yapan bir ülkeydi. İsviçre'nin merkezi Bern'de bir Osmanlı temsilciliğinin kurulması böylece uluslararası diplomasinin merkez ülke-sinde var olunması anlamına gelecekti. Bununla birlikte, Osmanlı hükümetinin İsviçre'de diplomatik temsilcilik bulundurma düşüncesinin çıkış noktası başkaydı.

İsviçre'de Osmanlı vatandaşlarının sayısının gittikçe artması, onların işleriyle ilgilenecek bir resmi temsilci ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. 1890'dan önce İsviçre'de çok az sayıda Osmanlı bulunurken bu tarihten itibaren Cenevre ve Lozan Müslüman Osmanlı gençlerinin üniversite eğitimi için tercih ettiği şehirler haline gelmiş, Avrupa'da sürgünde bulunan Jön Türkler için de muhalefet üsleri olarak öne çıkmıştı.⁷⁹ İsviçre şehirlerinden Cenevre Tanzimat'tan itibaren yurtdışına gönderilen öğrenciler için başlıca merkez olan Paris'e yakınlığı sebebiyle rağbet görmüş 1890'dan sonra Abdülhamid rejimine muhalif isimlerin firar etmeye başlamasıyla genel olarak Avrupa'da olduğu gibi burada da Osmanlı uyrukluların sayısı artmıştı.⁸⁰

İsviçre'de bir temsilcilik bulunması gerekliliği 1894 yılında gündeme getirilmişti. 8 Ağustos 1894'te II. Abdülhamid, İsviçre'de bir Osmanlı sefareti bulunmadığı için buradaki Osmanlı tebaasının işleriyle hangi ülke elçiliğinin ilgilendiğinin araştırılmasını istemişti.⁸¹ Aynı dönemde

77 Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri," s. 172.

78 Sönmezoglu, *a.g.e.*, s. 391.

79 Hans-Lukas Kieser, *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 17.

80 Muammer Göçmen, *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995, s. 111-112. Ayrıca bkz. İsa Blumi, "Publishers, Hitmen, Diplomats, and Dreamers: Switzerland's Ottoman-Albanian Diaspora, 1899-1920," *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte-Revue suisse d'histoire - Rivista storica svizzera*, No: 52, 2002, s. 309-320.

81 BOA, I.HUS. 28/31.

İzmir'den firar eden Maarif Müdürü Emrullah'ın İsviçre'ye kaçtığıının anlaşılması üzerine burada bir Osmanlı sefaretine olmadığı için resmi makamlar nezdindeki girişimlerde zorluk yaşandığı belirtilerek Hollanda ve İsveç sefirinin görevine ek olarak İsviçre sefirliğinin verilmesi teklif edilmişti.⁸² Buraya tayin edilecek bir sefir için İsviçre'de bulunan Osmanlı tebaasının işlerine bakma ihtiyacının aynı zamanda burayı mekân tutan Jön Türk muhalefetine takibi anlamına geldiği açıktır.

Cenevre'de ilk şebbenderlik 11 Şubat 1898'de Atif Bey'in şebbender tayin edilmesiyle Brüksel sefaretine bağlı olarak kurulmuş⁸³ ve bu aynı zamanda İsviçre'deki ilk Osmanlı temsilciliği olmuştu. Cenevre, bir ülkede elçilikten önce şebbenderliğin kurulduğu az sayıdaki örnekten biri oldu.⁸⁴ Vazifesinde kendisinden beklenen performansı göstermediği gerekçesiyle Atif Bey'in yerine Mayıs 1899'da Resul Bey tayin edildiyse de o da bir süre sonra görevden alındı.⁸⁵

Cenevre'de bir başşebbenderlik tesisinden hemen sonra İsviçre hükümeti nezdinde bir sefaret kurulması gecikmedi. İsviçre Konfederasyonu'nun merkez şehri olan Bern'de ayrı bir sefaret kurmak yerine zaman zaman başvuru bir uygulama olarak yakındaki başkentlerden birinde görev yapan bir sefirin aynı zamanda Bern sefiri olarak tayin edilmesine karar verildi. 13 Kasım 1899 tarihli iradede İsviçre'de bir sefaret kurulmasına İsviçre'de Osmanlı tebaasının sayısının artması nedeniyle gerek görülürken, buraya ayrı bir sefir tayini yerine "ahval-i mahalliyyeye vukufu" sebebiyle Brüksel Sefiri Karateodori Efendi vazifesine ek olarak görevlendirildi.⁸⁶

82 BOA, Y.PRK.BŞK. 41/87.

83 19 Ramazan 1315. Bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, s. 115.

84 Kunalalp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," s. 431-432.

85 Kieser, *a.g.e.*, s. 86. Baron Charles de Richthofen adlı biri "İstanbul" adresli "Karateodori Efendi"ye (mabeynde danışman olan Aleksandr Karateodori Paşa olması muhtemeldir) 20 Ekim 1899 tarihli bir mektup yazmış. Mektupta Türk ve Müslüman kökenli Cenevre şebbenderlerinin gereken çabayı göstermelerine rağmen İsviçreli yetkililerin kötü yaklaşımları sebebiyle başarılı olamadıklarını belirtiyor ve kendisinin Cenevre'ye fahri Osmanlı şebbenderi olarak atanmasını talep ediyordu. Bizzat Atif ve Resul Beylerin de bu görüşü paylaştığını vurguladığı halde Osmanlı hükümetini ikna edememiş görünmektedir. Cenevre başşebbenderliği fahri şebbenderliğe dönüştürülmemiş, kadrolu olarak çalışmaya devam etmiştir. Bkz. BOA, Y.PRK.TKM. 43/3.

86 BOA, İ.HR. 365/16 (9 Recep 1317/13 Kasım 1899); BOA, BEO. 1402/105129 (12 Recep 1317/16 Kasım 1899). Sefirin Brüksel'den Bern'e yol ve Bern'de ikamet masrafları hakkındaki yazışmalar için bkz. BOA, İ.HUS. 78/21; BOA, BEO. 1401/105074; BOA, BEO. 1402/105112; BOA, BEO. 1419/106423; BOA,

Cenevre başşehbenderliğinde görülen hızlı görev değişimlerine benzer şekilde Karateodori Efendi'nin İsviçre sefaretı de uzun sürmedi. Bir yıl sonra Karateodori Efendi İstanbul'a çağrılırken⁸⁷ vakit kaybetmeden 12 Kasım 1900'de Paris sefiri Münir Bey ek görevle Bern ve Brüksel sefaretlerine atandı.⁸⁸

İlk Bern sefiri ve aynı zamanda Brüksel sefiri de olan İstefanaki Karateodori Efendi'nin görevden alınma sebepleri hakkındaki farklı görüşlerden biri de Bern sefaretinde Jön Türklerin İsviçre'deki faaliyetlerini takip etme konusunda kendisinden beklenen performansı göstermediğinin düşünülmesidir.⁸⁹ Bu yorum çerçevesinde II. Abdülhamid muhaliflerinin takibi konusunun Bern elçiliğinin başlıca vazifesi olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır.

Bern ve Brüksel sefaretlerine ortaelçi unvanıyla⁹⁰ tayin edilen Paris Büyükelçisi Münir Bey'in elçiliği İsviçre makamları tarafından kısa süre içinde kabul edilirken Belçika hükümeti tarafından uzun süre onaylanmamıştı.⁹¹ Münir Bey'in göreve başlaması için sunması gereken itimatnamelerin hazırlanması ve gönderilmesi için emirler verilmiş fakat muhtemelen Brüksel sefaretine kabulündeki pürüz nedeniyle gönderilmeleri gecikmişti.⁹² 22 Şubat 1901'de Münir Bey'in çektiği telgrafa göre İsviçre hükümeti yeni elçinin akredite olmasıyla ilgili bu gecikmeyi hakaret olarak görmeye başlamıştı. Bu sebeple Bern sefaretine bağlı Cenevre başşehbenderliğinden gelen evrak ve yazışmalar, İsviçre hükümeti tarafından

HR. ID. 406/46. Elçinin İsviçre hükümetine sunması gereken name-i hümayunun hazırlanması konusunda yazışmalar için bkz. BOA, BEO. 1402/105108; BOA, I.HR. 365/3; BOA, Y.PRK.BŞK. 60/91. 13 Kasım 1899 tarihi elçinin Bern sefaretine tayin edildiği tarih olup itimatnamesini sunup akredite olduğu tarihle ilgili bilgi bulunamamıştır.

87 BOA, Y.PRK.HR. 29/32.

88 BOA, I.HUS. 85/1; BOA, BEO. 1580/118457 (19 Recep 1318/12 Kasım 1900). Karateodori Efendi'nin görevden alınmayı kolay kabullenmediği, bununla birlikte II. Abdülhamid'in Münir Bey'in Brüksel ve Bern'deki görevlerine derhal başlamasını istediği anlaşılmaktadır. Bkz. BOA, BEO. 1583/118667 (25 Recep 1318/18 Kasım 1900); BOA, I.HUS. 85/91 (30 Recep 1318/23 Kasım 1900); BOA, BEO. 1586/118894 (1 Şaban 1318/24 Kasım 1900). Karateodori Efendi'nin görevden alınma süreciyle ilgili bkz. Musa Kılıç, *a.g.t.*, s. 178, 197-199.

89 Musa Kılıç, *a.g.t.*, s. 197.

90 BOA, I.HUS. 85/113; BOA, BEO. 1588/119094.

91 Kılıç, *a.g.t.*, s. 198; BOA, BEO. 1591/119270 (10 Şaban 1318/3 Aralık 1900).

92 BOA, I.HR. 436/100 (14 Ramazan 1318/5 Ocak 1901).

tanınmamaya başlamış, hatta buradaki Osmanlı tebaasının sınır dışı edilmesi tehlikesi ortaya çıkmıştı.⁹³

Bunun üzerine Paris Sefiri Münir Bey'in Bern ve Brüksel sefaretlerine tayin edildiği ve Karateodori Efendi'nin görevinin bittiğini bildiren itimatnameler Mart 1901 itibarıyla nihayet hazırlanmıştı.⁹⁴ Münir Bey 5 Nisan 1901 itibarıyla İsviçre hükümeti adına meclis başkanı nezdinde düzenlenen akreditasyon töreninde itimatnamesini sunarak Bern'de resmen göreve başladı.⁹⁵

Bu tarihten Abdülhamid'in tahttaki son yılında İttihat ve Terakki iktidarı tarafından görevden alınmaya dek Münir Paşa aynı zamanda Bern sefiri idi. Esas olarak Paris'te bulunduğu Bern ve Brüksel'deki elçilik görevleri için trenle seyahat ediyordu. Bu sebeple, ülkeler arasında sınır geçişlerinde formalitelerden muaf tutulmak isteğiyle 1902'de Fransız makamlarından "diplomatik ayrıcalık" sağlanması için talepte bulunmuş ve kendisine bu kolaylığı sağlayacak bir yıl süreli bir kart verilmişti.⁹⁶

Salih Münir Paşa bu dönemde Paris, Brüksel ve Bern sefiri olarak Avrupa'da Jön Türklerin takibini yapmış ve gerektiğinde ilgili ülkelere çıkarılmaları için çalışmıştı. Bu sebeple, II. Meşrutiyetin ilan edilmesiyle Jön Türk yönetimi tarafından derhal görevden alındı.⁹⁷ Jön Türk yönetimi bu tasarrufunun yanında "tensikat" adı verilen bürokraside kadro düzenlemesi dahilinde Bern sefaretini lağvetmişti. Aralık 1908'de bu konunun resmen bildirilmesi için gerekli name-i hümayunlar hazırlandı⁹⁸ ve İsviçre hükümetinin cevabı ocak sonunda padişaha ulaştı.⁹⁹ Bu tarihten itibaren

93 BOA, Y.A.HUS. 413/74 lef 2.

94 BOA, Y.PRK.NMH. 8/59; BOA, İ.HR. 370/23; BOA, BEO. 1630/122229; BOA, HR.TH. 253/17.

95 BOA, Y.A.HUS. 414/66 lef 3 (5 Nisan 1901). Önceki elçi Karateodori Efendi'ye olduğu gibi Paris sefiri Münir Bey'e de Bern ve Brüksel'e gidiş-geliş masrafları hazineден ödenmekteydi. *İz.* BOA, BEO. 1676/125658 (29 Safer 1319/17 Haziran 1901); BOA, İ.HUS. 103/89 (18 Zilhicce 1320/18 Mart 1903); BOA, BEO. 2712/203366 (5 Şevval 1323/3 Aralık 1905).

96 AMAE, 123 SUP/64, Serie: A-Corps Diplomatique, Carton No: 35, Dossier: 2, Fransa maliye bakanından Fransa dışişleri bakanına 30 Temmuz 1902 tarihli yazı.

97 Kolay, *a.g.m.*, s. 196-197; Ahmet Dönmez, "Bir Son Dönem Osmanlı Diplomabının Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: XXXVIII, No: 65, 2019, s. 176-178.

98 BOA, İ.HR. 416/15, lef 2, (20 Zilkade 1326/14 Aralık 1908); BOA, BEO. 3455/259097 (22 Zilkade 1326/16 Aralık 1908).

99 BOA, Y.A.HUS. 526/68 (9 Muharrem 1327/31 Ocak 1909).

Bern'de Osmanlı İmparatorluğu maslahatgüzarlık seviyesinde temsil edilmeye devam etmiş, eski sefaret başkâtibi bir süre bu görevi sürdürmüştür.¹⁰⁰

Diplomaside karşılıklılık esası gereği Osmanlı İmparatorluğu'nun elçiliğinin bulunduğu her ülkenin, başşehir İstanbul'da bir diplomatik temsilcisi bulunuyordu. Osmanlı hükümeti bu konuya özellikle dikkat ediyor, açacakları elçilikler için önce muhatap ülkenin İstanbul'a bir temsilci atmasını bekliyordu. İsviçre ile diplomatik ilişkiler bu konuda bir istisna olarak göze çarpmaktadır. İsviçre, Osmanlı İmparatorluğu nezdinde hiçbir zaman bir elçilik açmadı, İstanbul'daki ilk İsviçre elçiliği 1928'de kuruldu.¹⁰¹

Tahran Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1878)

Tahran ortaelçiliğinin II. Abdülhamid döneminde büyükelçiliğe yükseltilmesinin onun Panislamist siyasetiyle yakın ilişkisi vardı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında uluslararası arenada yalnız bırakıldığını anlayan Osmanlı Devleti'nin, denge siyaseti ve Panislamist yaklaşım çerçevesinde yöneldiği devletlerden biri komşusu ve dindaşı İran oldu. İran, bu sırada Rusya ve İngiltere'nin nüfuz rekabetinin baskısı altında olduğu için Osmanlı Devleti ile yakınlaşmayı bir fırsat olarak görüyordu.¹⁰²

Aralarındaki mezhep farklılığı sebebiyle Irak gibi bölgeler üzerinde çatışan çıkarları olmasına rağmen II. Abdülhamid'in İran'la diplomatik ilişkileri sürdürme kararlılığı göstermesi, Batılı devletler karşısında iki devletin çatışma içinde olmadığını yönelik bir izlenim verme amacını da taşı-maktaydı.¹⁰³ Bununla birlikte, II. Abdülhamid temkinli siyasetiyle İran'la ilişkilerde "mesafe"yi korumaya özen gösteriyordu.¹⁰⁴

100 BOA, BEO. 3517/263723 (28 Safer 1327/21 Mart 1909).

101 TC. Bern Büyükelçiliği, (Çevrimiçi) <http://bern.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/331438>, 7.5.2018. İsviçre hükümeti Osmanlı döneminde İstanbul'da bir elçilik açmasa da Mısır'da bir konsolosluk açma talebiyle başvurmuş, II. Abdülhamid tarafından gereken izin verilmişti. Bkz. BOA, HR.TH. 339/119 (1 Teşrinievvel 1322/14 Ekim 1906).

102 Cezmi Eraslan, *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1992, s. 130-135. Ayrıca bkz. Juan R. I. Cole, "Shaikh al-Ra'is and Sultan Abdülhamid II: The Iranian Dimension of Pan-Islam," *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, Ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2002, s. 167-185.

103 Turan, a.g.e., s. 468.

104 Cemil Hakyemez, *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014, s. 135, 158-176.

Bu dönemde ilişkilerin geliştirilmesinin hariciyeye yansması iki ülke elçiliklerinin karşılıklı olarak büyükelçilik rütbesine yükseltilmesi oldu.¹⁰⁵ II. Abdülhamid dönemi devlet salnamelerine göre 1878 (Hicri 1296) yılına kadar Osmanlı Devleti'nin Tahran ve İran'ın İstanbul sefaretleri orta elçi seviyesindeyken bu yıldan itibaren ikisi de büyükelçilik seviyesinde görev yapmaktadır.¹⁰⁶ Bu konuda inisiyatif alan taraf olan Osmanlı hükümeti, Fahri Bey'i 19 Şubat 1878'de Tahran büyükelçisi olarak atadı.¹⁰⁷ Fahri Bey görev yeri olan İran'a gittiğinde o sırada Tebriz'de bulunan şah tarafından 4 Mayıs 1878'de kabul edildi ve itimatnamesini sunarak Tahran büyükelçisi unvanıyla akredite oldu. Sefirin bildirdiğine göre İran şahı, sefaretin statüsünün yükseltilmesinin Abdülhamid'in "samimiyet ve iyilikseverliğinin göstergesi olduğunu," kendisinin amacının da aynı olduğunu ve iki devlet arasındaki "dostluk" ve "ittihad"ın ilerletilmesine çalışacaklarını belirtti.¹⁰⁸

Fahri Bey, İran topraklarına girişinden itibaren yapılan karşılama törenlerinin normalden daha görkemli oluşunu, sefaretin büyükelçiliğe yükseltilmesine bağlamıştı. Ona göre İranlılar, elçiliğin statüsünün yükseltilmesini, II. Abdülhamid'in iki İslam devleti arasındaki birliğin artırılması isteğine açık bir delil olarak kabul etmişlerdi.¹⁰⁹ Büyükelçi Fahri Bey göreve başladıktan hemen sonra İran dışişleri bakanı, hükümet üyeleri ve ulema ile İslam birliği temasını vurgulayan ilişkiler kurmayı amaçladı. Şubat 1879'daki raporunda İran'daki resmi kabullerde kendisine diğer elçiler arasında protokol önceliği verilerek "reisü's-süferâ" (duayen) sayıldığını bildirmişti.¹¹⁰

Buna karşılık İran İstanbul'da bulunan elçisi Hacı Muhsin Han'ın memuriyetinin aynı gerekçelerle büyükelçiliğe yükseltildiğini 30 Haziran

105 Devlet salnamelerine göre II. Abdülhamid öncesi dönemde zaman zaman Tahran ve İstanbul arasında büyükelçi teatisi olmuştur. Bkz. Necati Çavdar-Kübra Mamak, "Devlet Salnamelerinde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)," OTAM, No: 42, Güz 2017, s. 67-68.

106 Bkz. Tablo 3.1. ve Tablo 3.2.

107 1301 S.N.H., s. 243. Elçinin itimatnamesinin hazırlanmasıyla ilgili bkz. BOA, I.HR. 276/16795 (29 Safer 1295/4 Mart 1878).

108 BOA, Y.PRK.HR. 3/2 İef 1 (4 Mayıs 1878); BOA, I.HR. 276/16846 (7 Cemazıyelevvel 1295/9 Mayıs 1878).

109 BOA, Y.PRK.HR. 3/2 İef 2 (27 Rebiülahir 1295/30 Nisan 1878).

110 Cezmi Eraslan, "İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)," Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basım-evi, 1991, s. 226-227, 230.

1878 tarihli itimatnameyle bildirmişti. İran sefiri mektubu padişaha sunmasından itibaren görevine büyükelçi olarak devam etti.¹¹¹

Diplomatik temsilciliklerin karşılıklı olarak yükseltilmesi ile yansıyan bu yakınlaşmaya rağmen İran'ın II. Abdülhamid'in hilafeti ekseninde gelişen Panislamizm siyasetinden rahatsız olduğu ve Şiilikle şekillenenden millî kimliğinin bozulması endişesiyle Osmanlı Devleti ile geliştirilecek İslam Birliği düşüncesine olumsuz baktığı bilinmektedir.¹¹² Elçiliklerin büyükelçiliğe yükseltilmesinin II. Abdülhamid'in İran'la ilişkilerde temkinli yaklaşımı ve İran'ın Panislamizme yönelik endişeleri sebebiyle sembolik bir değişiklik olarak kaldığı söylenebilir.

Roma Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1881)

1870'te birliğini tamamlayan İtalya ilerleyen yıllarda Avrupa'nın "büyük güçleri" arasında yer alma çabası içine girmişti. Yabancı devletlerle elçiliklerini karşılıklı olarak büyükelçilik düzeyine yükseltme isteği bu çabanın bir parçasıydı. İtalya İngiltere'nin başkenti Londra'da elçiliğinin statüsünü yükseltmek için uzun yıllar uğraşmış, diğer beş büyük gücün Roma'da büyükelçilik bulundurmasından sonra İngiltere de bu talebi 1876'da gönülsüzce de olsa kabul etmişti.¹¹³

Gücünü kaybetmesine rağmen devletlerarası diplomatik hiyerarşide eski statüsünü 19. yüzyılda devam ettirmekte olan Osmanlı İmparatorluğu diğer Avrupalı büyük devletlerle büyükelçi teati etmekteydi. Bu sebeple İtalya Osmanlı İmparatorluğu ile de karşılıklı büyükelçi teatisinde bulunmalıydı.

İki devlet arasında iyi ilişkilerin göstergesi olarak İtalya 1880'de İstanbul'da bulunan ortaelçiliğini büyükelçiliğe yükseltmiş, mevcut Ortaelçi Kont Corti büyükelçi olduğunu bildiren itimatnamesini padişaha sunmuştu.¹¹⁴ Buna karşılık 6 Şubat 1881'de Roma'ya ortaelçi rütbesiyle atanan

111 BOA, Y.EE. 63/1 (29 Cemaziyelahir 1295/30 Haziran 1878).

112 Melike Sarıncıoğlu, "İran Kaynakları Işığında II. Abdülhamid Han'ın İran Politikası ve İran'ın Panislamizm'e Bakışı," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, 20-21 Şubat 2014 *Selânik*, C: I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 289-291.

113 Raymond A. Jones, *The British Diplomatic Service: 1815-1914*, Ontario, Wilfrid Laurier University Press, 1983, s. 173-174.

114 BOA, Y.PRK.EŞA. 2/39 (1297/1880). Ayrıca bkz.Tablo 3.2.

İstefanaki Musurus'un memurluğu aynı yıl büyükelçiliğe yükseltildi ve Roma sefaretı büyükelçilik olarak çalışmaya devam etti.¹¹⁵

Washington Elçiliğinin Büyükelçiliğe Yükseltilmesi (1908)

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD arasında resmi diplomatik ilişkiler 1830'da imzalanan ticaret anlaşmasıyla başlamış, 1831'de önce ABD'nin İstanbul'da daimi temsilciliği açılırken Washington'a daimi bir Osmanlı elçisi 1867 yılında tayin edilmişti.¹¹⁶ II. Abdülhamid dönemine dek her iki ülkenin temsilcileri de maslahatgüzar, küçükelçi veya ortaelçi seviyesinde bulunuyordu. Avrupa'da yüzyıllar içinde gelişen modern diplomasinin kurallarına göre yalnızca büyük devlet kategorisindeki devletler birbiriyle büyükelçi teati ediyordu. ABD yeni bir kıtada, İngiltere'den bağımsızlığını yeni kazanarak eski kıtada ilişkiler kurmaya çalışan bir devlet olarak ortaelçi statüsünde temsil ediliyor ve bu statüde elçi kabul ediyordu.¹¹⁷

ABD 19. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa diplomasisinde daha etkin ve daha büyük bir devlet olduğunu ortaya koymak amacıyla elçiliklerinin derecesini karşılıklı olarak yükselterek üst düzey bir diplomatik temsil sağlamaya çalıştı. Bir başka ifadeyle reel gücü "büyük güç" statüsüne ulaşmakta olan bir devlet olarak diplomatik protokolde de "büyük güç" olarak tanınmayı istiyordu. 1893'te ABD Kongresinde kabul edilen kanunla büyükelçilik tayini muhatap devletin inisiyatifli şartıyla yapılabilecekti. Aynı yıl ABD Avrupa'daki büyük devletlerden İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya ile temsilciliklerini karşılıklı olarak büyükelçilik seviyesine yükseltti. 1898'de Meksika ve Rusya, 1902'de Avusturya, 1905'te Brezilya ve 1906'da Japonya ile temsilciliklerini büyükelçilik seviyesine yükseltti.¹¹⁸ Bu gelişmeler Osmanlı yönetimi tarafından elçilik aracılığıyla takip ediliyordu.¹¹⁹ 1893'te İngiltere dışişleri bakanı, ABD'nin Londra'ya büyükelçi göndermek istediği yönünde aldığı duyumu bildir-

115 1301 S.N.H., s. 172, 216; 1318 S.N.H., s. 142. Ayrıca bkz. Tablo 3.1.

116 Bkz. 1. Bölüm.

117 İlber Ortaylı, *Avrupa ve Biz*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 134, 173.

118 Elmer Plischke, *U.S. Department of State: A Reference History*, Connecticut, Greenwood Press, 1999, s. 212.

119 BOA, Y.PRK.EŞA. 17/72 (30.11.1310).

diğinde kraliçe bunu gönülsüzce kabul etmiş ve bunun sorun çıkaracağını söylemişti.¹²⁰

Osmanlı İmparatorluğu ile ABD'nin elçiliklerini büyükelçiliğe yükseltme süreci 1897'den itibaren siyasi krizlerin yaşandığı uzun bir döneme yayıldı. Elçiliklerin statüsünün büyükelçiliğe yükseltilmesi için ABD talepte bulunmuş ve uzun bir dönem boyunca ısrar etmişti. Bu talebin özellikle Ermeni olaylarının yaşandığı bir dönemde Ermeni meselesinde müdahil olmaya çalışan ABD'den gelmesi tesadüf değildi.¹²¹ II. Abdülhamid ise bu talebi kesinlikle reddetmiş ve mümkün olduğunca ertelemişti. ABD sefirinin İstanbul'daki büyük güçlerin "düvel-i muazza-ma" elçileri kategorisine girmesi, onlardan biri olarak ortaya çıkması son derece sakıncalı görülüyordu. Bu süreç Avrupa hükümetleri tarafından da dikkatle takip edilmisti. Örnek olarak İstanbul'daki ve Washington'daki Fransız elçilikleri gelişmelerle ilgili olarak Fransa Dışişleri Bakanlığı ile sürekli olarak haberleşiyorlardı.¹²²

1897 Şubat ayı sonlarında ABD dışişleri bakanı Washington'daki Osmanlı sefirine yazdığı yazıda Osmanlı hükümeti Washington sefaretini büyükelçiliğe yükseltirse ABD hükümetinin de İstanbul elçiliğini büyükelçiliğe dönüştüreceğini belirtmiş ve cevap istemişti. Büyük devletlerden dördünün halihazırda Washington'da büyükelçi bulundurduğunu da eklemişti.¹²³ Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'nın mütalaasına göre İstanbul'daki ABD sefiri bu sayede Avrupalı büyük devletler sefirleri arasına girme ve onları Osmanlı Devleti'nin işlerine karışma konusunda teşvik etme imkânını bulacaktı. Bu durumun mahzurları yanında bütçe harici bir masrafa sebep olacağı gerekçesiyle bu talep uygun bir şekilde "geçştirilmeliydi. Padişah da bunu onaylıyordu.¹²⁴

ABD dışişleri bakanı daha sonra Washington sefiriyle bizzat görüşmesinde ABD'nin de İstanbul'da büyükelçiliği bulunan diğer büyük devlet-

120 Jones, *a.g.e.*, s. 174.

121 Erhan, *a.g.e.*, s. 145.

122 Bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B, Carton: 55, Dossier: 1; AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B, Carton: 74, Dossier: 1; AMAÉ, 206 CPCOM/407, Serie: D, Carton: 36, Dossier: 2.

123 BOA, Y.A.HUS. 367/148, lef 3/1 (28 Şubat 1897).

124 BOA, Y.A.HUS. 367/148 lef 1, 2 (28 Ramazan 1314-2 Mart 1897).

ler gibi büyük bir devlet olduğunu ve İstanbul elçiliğine verdikleri önemi göstermek için eğer Osmanlı tarafı büyükelçi atarsa karşılığında İstanbul'a atayacakları ismin eski dışişleri bakanlarından John Foster olacağını belirterek ıknaya çalıştı.¹²⁵ Aynı dönemde Foster konuyla ilgili Washington sefiyle görüşüyor¹²⁶ ve İstanbul'daki ABD elçisi ise II. Abdülhamid'in yanında konuyu dile getirerek diplomatik baskıya devam ediyordu.¹²⁷ Bütün bu girişimlere karşılık Abdülhamid'in tavrı aynıydı ABD'nin Avrupa devletler topluluğuna katılması anlamına gelecek bu girişimi sakıncalı bularak bütçe olmadığı gerekçesiyle talebin "geçştirilmesini" emrediyordu.¹²⁸

ABD dışişleri bakanıyla görüşerek gelişmeleri takip eden Washington'daki Fransa büyükelçisinin yorumu ABD'de kabul edilen yasa gereği inisiyatifin Osmanlı tarafında olması gerektiği için, "projenin kade-rinin sultanın ellerinde olduğu" şeklindeydi.¹²⁹

ABD'den Foster'ın büyükelçi olarak atanması yerine, Babiâli tarafın-dan kabul edilecek başka bir ismin orta-elçi rütbesiyle tayin edilmesi isteni-yordu.¹³⁰ Bunun üzerine ABD ısrarından vazgeçerek Michigan Üniversitesi Rektörü James B. Angell'i İstanbul'a orta-elçi atadı. Dini formasyonu ve Protestanlık ve misyonerlik üzerine geçmişteki faaliyetleri olan bu ismi göreve getirirken ABD Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini bu şekilde destekleyecek bir seçim yapmıştı.¹³¹

İstanbul'daki Fransa büyükelçisinin Fransa Dışişleri Bakanlığına yazdığı yazı konuya dışarıdan bir yaklaşımı göstermektedir. Buna göre ABD'nin bu projesi Avrupa devletlerince de hoş karşılanmıyordu. Ermeni

125 BOA, I.HUS. 52/69 lef 1 (17 Mart 1897); AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın İstanbul Büyükelçisi'nden Fransa Dışişleri Bakanı'na 18 Mart 1897 tarihli yazı.

126 BOA, Y.A.HUS. 370/52, lef 1, 3 (24 Şevval 1314/28 Mart 1897).

127 BOA, Y.A.HUS. 370/19, lef 2 (21 Şevval 1314/25 Mart 1897).

128 BOA, I.HUS. 52/69 lef 4 (17 Şevval 1314/21 Mart 1897).

129 AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın Washington elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 2 Nisan 1897 ve Fransa Dışişleri Bakanı'ndan Fransa'nın İstanbul elçisine 3 Nisan 1897 tarihli yazı.

130 BOA, Y.A.HUS. 370/52, lef 1, 3 (24 Şevval 1314/28 Mart 1897).

131 AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier: 1, Fransa'nın Washington elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 14 Nisan 1897 tarihli, Fransa'nın İstanbul elçisinden Fransa Dışişleri Ba-kanı'na 20 Nisan 1897 tarihli ve Fransa Dışişleri Bakanı'ndan Fransa'nın İstanbul elçisine 3 Mayıs 1897 tarihli yazı.

meselesi ortaya çıktığından beri ABD'nin İstanbul elçisi büyük devlet elçilerinin toplantılarında yer almaya çalışıyor ve Ermeniler konusundaki taleplerinin elçilerce desteklenmesini istiyordu. Padişah ise "izole" bir ortaelçiye diğer büyük devlet elçileriyle birlikte hareket eden bir büyükelçiye tercih ediyordu. Fransız büyükelçi ABD'nin burada büyükelçi bulundurmasının kendileri açısından sorun kaynağı olacağını düşünüyor ve projenin gerçekleşmemesini olumlu buluyordu.¹³²

ABD'nin bu projeden tamamen vazgeçmediği, projenin reddi konusunda ise Osmanlı hükümetinin oldukça kararlı davrandığı anlaşılmaktadır. 1898'de Osmanlı hükümeti tarafından ABD'nin bu konuda yeni bir girişimde bulunacağı istihbaratı alındığında, böyle bir başvuru gerçekleşirse devletin mali durumu gerekçe gösterilerek talebin bir önceki sefer olduğu gibi geçiştirilmesi talimatı yetkililere verilmişti.¹³³

ABD tarafı ilerleyen dönemde de bu isteği gündemde tuttu. 1901'de Washington'a gönderilecek olan yeni Osmanlı elçisinin büyükelçi unvanıyla gönderilmesi ABD makamları tarafından talep edilmişti. Karşılığında İstanbul'daki elçiliğin de rütbesinin yükseltileceği açtı. Bu istek Osmanlı çıkarlarına aykırı bulunduğu için reddedildi.¹³⁴

Süreç içinde tavrını sertleştiren ABD bir süredir gündeme getirdiği ABD misyoner okullarının tanınması sefaretlerin derecesinin yükseltilmesi talepleri kabul görmeyince 1904'te savaş gemilerini İzmir'e göndererek gözdağı verdi. Bu süreçte İstanbul ortaelçisi olan John Leishman büyükelçi olacak kişi kendisi olduğu için kendi çıkarına da olan bu konuyla ilgili yoğun çaba sarf ediyor fakat talepleri reddediliyordu.¹³⁵ Elçinin ısrarları karşısında Osmanlı hükümetinin yaklaşımına göre sefaretin rütbesinin

132 AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 55 Dossier 1, Fransa'nın İstanbul elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 20 Nisan 1897 tarihli yazı.

133 BOA, Y.MTV. 179/42 (4 Safer 1316/24 Haziran 1898).

134 Şafak, a.g.e., s. 50. 1901'de atanan Şekib Bey, aşağıda belirtileceği üzere imatnamesini sunmadı. ABD hükümeti tarafından resmen ortaelçi olarak tanınmadan burada görevini icra etti.

135 Adil Baktıaya, "Büyük Sopa" Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi," *Toplumsal Tarih*, No: 262, Ekim 2015, s. 54-55; Erhan, a.g.e., s. 335-336. 1903 sonundan 1904 yılları ortalarına kadar Leishman'ın büyükelçilik konusunda çok sayıda ısrarlı talepleri aynı gerekçelerle reddedilmişti. Bkz. BOA, İ.HUS. 112/30 (10 Şevval 1321/30 Aralık 1903); BOA, İ.HUS. 113/36 (8 Zilkade 1321/26 Ocak 1904); BOA, İ.HUS. 115/21 (7 Muharrem 1322/24 Mart 1904); BOA, İ.HUS. 116/86 (28 Safer 1322/14 Mayıs 1904).

yükseltilmesinin “hukuk-ı mahkuma-i hazret-i padişahi cümlesinden” olduğu şeklindeydi ve Amerikan elçisinin bu konuda talepte bulunma yetkisi yoktu ve dolayısıyla kararın değiştirilmesine gerek yoktu.¹³⁶

Bu kriz sürecinde ısrar, baskı ve gözdağı karışımı bir politika ile ABD diğer taleplerini art arda kabul ettirirken elçiliğin yükseltilmesi konusu Osmanlı hükümeti tarafından yine ertelendi. Diplomatik pazarlık sonucunda ABD tarafı verilen tavizleri o dönem için yeterli bularak büyükelçilik konusunun sonraya bırakılmasını kabul etmişti.¹³⁷ Abdülhamid, dönemin sadrazamı Mehmed Ferid Paşa’nın¹³⁸ sefeli olan sadrazamlar zamanında ABD’den bu yönde bir talep olmadığı halde şimdi bu denli ısrarcı olunmasından dolayı Babiâli’yi sorumlu tutuyor ve konuyla ilgili yapılması gereken açıklama ve savunmaların Amerikalılara gerektiği gibi yapılmadığını düşünüyordu.¹³⁹

ABD’nin Osmanlı başkentinde büyükelçilik düzeyinde temsil edilmesi talebi 1906’da yeniden gündeme geldi ve bu sefer uzun uğraşlar sonucu tek taraflı olarak hayata geçti. Elçi Leishman bu defa İstanbul’daki elçilerle padişah adına iletişim kurmakta olan ve o dönemde Ziraat, Maadin ve Orman Nazırı olan Selim Melhame’nin aracılığına başvurdu. Bu defa Osmanlı tarafının çekincelerini ortadan kaldırmaya çalışarak, ABD ile Osmanlı çıkarlarının çatışmadığı hatta ortak olduğu, ABD’nin Avrupa’dan bağımsız siyaset yürüttüğü ve sefaretin büyükelçilik olması meselesinin ABD tarafından “haysiyet-i milliye” olarak değerlendirildiğini belirterek ikna etmeye çalışmıştı.¹⁴⁰

Bu son girişimi de reddedilince sefir ABD’ye gidip rütbesinin büyükelçiliğe yükseltilmesiyle ilgili ABD hükümetinin adım atmasını sağlamaya çalıştı. Sonunda ABD Senatosu kendi kanununa aykırı olarak İstanbul sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmesine tek taraflı olarak karar verdi. Telgrafhaneye gelen özel bir telgraftan edinilen istihbarat Washington sefaretine sorularak doğrulandı ve buna karşı çıkılmasının iki ülke ilişki-

136 BOA, İ.HUS. 113/36 (8 Zilkade 1321/26 Ocak 1904).

137 Baktaya, “‘‘Büyük Sopa’’ Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi,” s. 55-57; BOA, İ.HR. 437/58 (22 Rebiülevvel 1322/6 Haziran 1904).

138 Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkan ve Ricali*, s. 1.

139 BOA, İ.HR. 437/58 (22 Rebiülevvel 1322/6 Haziran 1904).

140 BOA, Y.PRK.E A. 49/92 lef 2, 3 (6 Ocak 1906).

leri için tehlikeli olacağı cevabı alındı. Encümen-i Vükela'nın da görüşünü alan padişahın kararı, elçinin İstanbul'a dönüşünde bu konuyu padişah huzurunda gündeme getirmemesi için Babıâli tarafından gereken önlemin alınmasıydı. İki devlet arasındaki iyi ilişkilere sorun teşkil etmemesi için henüz İstanbul'a geliş yolundayken elçiye haber gönderilerek bu konuyu hiç açmaması istenecekti.¹⁴¹

Temmuz ayı başlarında ABD'de hükümet yetkililerinin tatil döneminde olmalarına rağmen bu konuyu görüşmek için çabalayan Washington sefiri sonunda ABD'nin İstanbul temsilciliğinin büyükelçiliğe yükseltildiğini resmen öğrenmişti. ABD hükümeti bu girişimlerine karşılık Osmanlı hükümetinden bir itiraz geldiği takdirde durumun gerektirdiği şekilde hareket edeceğini bildirdi.¹⁴² Bu sıralarda İstanbul'da ABD elçilik kâtibi Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'ya alınan kararı resmen bildiren bilgi notunu verdi.¹⁴³ ABD bu defa emrivaki ile sonuç almaya çalışıyor ve buna karşı çıkıldığı takdirde ne tepki vereceği konusunu muğlak bırakarak baskı kuruyordu.

II. Abdülhamid'in engelleme yönünde aldığı tedbirler sonuç vermemiş, İstanbul'a dönen Leishman Temmuz sonlarında vazifesinin büyükelçiliğe yükseltildiğine dair ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in 20 Haziran 1906 tarihli mektubunu ve akreditasyon töreni sırasında okuyacağı nutkun kopyasını sunarak kabul için randevu talep etmişti.¹⁴⁴ Tek tarafı olarak diplomatik işlemleri yürüten ABD'ye karşı II. Abdülhamid'in görüşmeyi ertelemekten başka bir kozu kalmamıştı. Randevu tarihi birkaç kez çeşitli bahanelerle ertelendi. Kabul töreninin bir kez daha ertelenmesine tahammülü olmayan Leishman gördüğü muameleden rahatsızlığını bildirmiş ve görüşme bir defa daha ertelenirse bu durumu hükümetine bildirmesi gerekeceğini ifade ederek tutumunu sertleştirmişti.¹⁴⁵

141 BOA, Y.A.HUS. 503/126, BOA, I.HUS. 142/85 (28 Rebiülahir 1324/21 Haziran 1906); BOA, I.HUS. 142/84 (29 Rebiülahir 1324/22 Haziran 1906); BOA, Y.MRZ.d. 13945 (4 Cemaziyellevvel 1324/26 Haziran 1906).

142 BOA, Y.A.HUS. 504/50 (2 Temmuz 1906); BOA, Y.A.HUS. 504/73-3 (8 Temmuz 1906).

143 AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 74 Dossier: 1, Fransa'nın Washington maslahatgüzarından Fransa Dışişleri Bakanı'na 8 Temmuz 1906 tarihli yazı.

144 BOA, Y.A.HUS. 505/20 (4 Cemaziyelahir 1324/26 Temmuz 1906).

145 BOA, Y.A.HUS. 506/14 (25 Ağustos 1906); BOA, I.HUS. 145/34 (26 Recep 1324/15 Eylül 1906);

Başka bir çaresi kalmayan padişah sefirin büyükelçiliğe yükseltildiğine dair mektubu sunması için 5 Ekim 1906 gününe randevu verdi¹⁴⁶ ve İstanbul'daki ABD Sefareti büyükelçilik statüsüne yükseldi. Washington sefareti ise İstanbul'daki bu gelişmelerden etkilenecek görevine devam ediyordu. ABD'nin İstanbul elçiliğinin rütbesini yükseltmesini daha fazla engelleyemeyen II. Abdülhamid diplomatik karşılıklılık prensibine aykırı olmasına rağmen Washington sefaretinin ortaelçilik seviyesinde tuttu. Dahası altı yıldır Washington'da elçi olarak bulunan Mustafa Şekib Bey zaten itimatnamesini sunmadan yani ABD hükümeti tarafından resmen tanınmadan görev yapmaktaydı. 1907'de Mehmed Ali Bey'in ortaelçi olarak atandığı ABD'ye resmen bildirildiğinde bu, dönemin diplomatları tarafından sefaretin yakın zamanda büyükelçiliğe yükseltileceğinin habercisi olarak yorumlanmıştı.¹⁴⁷

Bununla birlikte aynı yıl, Osmanlı hükümetinin Washington sefaretinin büyükelçiliğe yükseltmemek konusunda ısrarını sürdürdüğü ve elinden geleni yapmakta olduğu görülmektedir. 1907'de Madrid Sefiri İzzet Paşa'nın Madrid sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmesi talebiyle ilgili olarak sadazam, böyle bir kararın Washington ortaelçiliğinin de büyükelçiliğe yükseltilmesi konusunda ABD'ye bir "iddia vesilesi" vereceği gerekçesiyle bunun kabul edilemeyeceğini bildirmişti.¹⁴⁸

Bu ısrar fazla sürmedi. Diplomaside Abdülhamid döneminin bittiği anlamına gelen II. Meşrutiyetin ilanından kısa bir süre sonra Mehmed Ali Bey görevden alınarak 24 Ağustos 1908'de Hüseyin Kâzım Bey Washington'a "büyükelçi" tayin edildi.¹⁴⁹ Bu karar, Fransa hariciyesi tarafından yeni

BOA, I.HUS. 146/3 (1 Şaban 1324/20 Eylül 1906); BOA, I.HUS. 146/12 (8 Şaban 1324/27 Eylül 1906); BOA, Y.A.HUS. 506/111 lef 2 (8 Şaban 1324/27 Eylül 1906).

146 BOA, I.HUS. 146/27 (11 Şaban 1324/30 Eylül 1906); BOA, I.HUS. 146/36 (17 Şaban 1324/5 Ekim 1906); Yılmaz Öztuna, *II. Abdülhamid: Zamânî ve Şahsiyeti*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2008, s. 175. Leishman bu terfi münasebetiyle 16 Ekim'de ABD sefaretinde vereceği resepsiyona devletin üst düzey yetkililerini ve nazırları da davet etmişti. Bkz. BOA, Y.PRK.EŞA. 49/69 (12 Ekim 1906).

147 AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie B, Carton 74, Dossier 1, Fransa'nın Washington maslahatgüzârından Fransa Dışişleri Bakanı'na 10 Eylül 1907 tarihli yazı. Kunalalp'e göre, Mustafa Şekib Bey'in akredite olmadan görev yapması ve Washington sefaretinin büyükelçiliğe yükseltilmemesi, ABD'nin Ermenilerle ilgili müdahaleleri karşısında Abdülhamid'in tepkisinin göstergeleriydi. Bkz. Sinan Kunalalp, "Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917," s. 102. 148 BOA, Y.A.HUS. 515/107 lef 1 (22 Şaban 1325/30 Eylül 1907).

149 BOA, I.HR. 414/38 lef 2 (26 Recep 1326/24 Ağustos 1908); BOA, I.HR. 414/19 lef 2 (11 Recep 1326/9 Ağustos 1908). Bükreş'te ortaelçi bulunduğu sırada büyükelçi olarak tayin edildiği Washington'a

dönemde Osmanlı hükümetinin ABD ile ilişkilerini geliştirmek istediği ve ABD'nin Doğu Sorununda Avrupa karşısında etkili olabileceği yönünde yorumlanmıştı.¹⁵⁰

Vatikan'da Elçilik Projesi (1898)

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşıyla değişen uluslararası dengeler Osmanlı İmparatorluğu ile Vatikan arasındaki ilişkileri de etkilemiş, yeni ve olumlu bir süreci başlatmıştı. Osmanlıların kaybettiği Balkan topraklarında Katolik nüfusun varlığı ve Ortodoks Rusya'nın Katoliklere yönelik devam eden baskıcı politikalarına karşı papalık ile Osmanlı İmparatorluğu arasında ortak politikaların geliştirildiği bir yakınlaşma dönemi başladı. Bu süreçte II. Abdülhamid'in hedefi Rusya'nın Panislavist girişimlerine engel olmaktı, papalık ise Katoliklerin haklarını korumak ve tehditleri bertaraf etmeyi hedefliyordu.¹⁵¹

Diğer yandan bu yakınlaşma, Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Katolikleri geleneksel olarak himaye eden Fransa'nın yakın zamanda Almanya karşısında aldığı yenilgi sebebiyle dış siyasette etkisiz kaldığı bir dönemde meydana gelen güç boşluğundan yararlanarak ortaya çıkmıştı.¹⁵² Bu sürecin kurumsal anlamda hariciyeye yansımaları ise Vatikan'da bir Osmanlı elçiliği kurulması projesinin gündeme gelmesi oldu.

gitmemenin yollarını arayan ve başka bir yere tayin için Babiâli'ye başvuran Hüseyin Kâzım Bey 1908 sonlarına kadar Washington'da görevine başlamadı. Bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/407, Serie: D Carton: 36 Dossier: 2, Fransa'nın Bükreş orta elçisinden Fransa Dışişleri Bakanı'na 20 Kasım 1908 tarihli yazı. Hüseyin Kâzım Bey ve diplomatik görevleriyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Hacer Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015.

150 AMAÉ, 206 CPCOM/407, Serie: D Carton: 36 Dossier: 2, Fransa'nın Washington maslahatgüzârından Fransa Dışişleri Bakanı'na 17 Ağustos 1908 tarihli yazı, s. 2.

151 Ahmet Türkân, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Papalıkla İlişkiler," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler, 20-21 Şubat 2014 Selanik*, C. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 321-322. Türkân'ın makalesinin dipnotunda Vatikan'da kurulması planlanan Osmanlı elçiliğiyle ilgili olarak BOA, Y.A.RES. 91/28; BOA, Y.PRK.EŞA. 29/25; BOA, Y.A.RES. 92/14, BOA, Y.PRK.BŞK. 56/24; BOA, Y.A.RES. 92/42; BOA, Y.A.HUS., 385/149; BOA, Y.PRK.MŞ. 7/97 künyeli belgeleri zikretmiş fakat kullanmamıştır. Bkz. Türkân, *ag.m.*, s. 395.

152 *Ag.m.*, s. 327, 333-334. Bu himaye hakkı söyleminin temeli Osmanlı İmparatorluğu'nun Fransa'ya 1604'te verdiği ahidnameye dayanıyordu. Ahidnamenin 4 ve 5. maddeleriyle Fransa'ya Kudüs'e hac için gidecek olan Katolikleri himaye imtiyazı verilmişti. Bu tarihten itibaren Fransa ilgili maddelere dayanarak Osmanlı topraklarında yaşayan tüm Katolikleri himaye hakkına sahip olduğunu iddia etmişti. Bkz. Halil İncalcık, "İmtiyazat," *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., C: III, Leiden, E.J. Brill, 1971, s. 1185.

Aslında Vatikan 1848'de gönderdiği fevkalade elçiden beri İstanbul'a "Papa hazretlerinin Dersaadet vekili" sıfatıyla elçiler gönderiyordu.¹⁵³ Bu proje ise karşılıklı resmi diplomatik ilişkiler bağlamında yeni bir aşama olacaktı.

Vatikan'da bir Osmanlı sefareti kurulmasıyla ilgili teklifte bulunan taraf papalıktı. Vatikan'da diğer bazı devletlerin daimi elçi bulundurduklarını ve Osmanlı Devleti'nin de onlara katılması isteğini Papa XIII. Leo II. Abdülhamid'e iletmış, sultan da Şubat 1898'de gerekli araştırmanın yapılması emrini vermişti. Padişah konunun Meclis-i Vükela'da müzakere edilmesini ve şeyhülislamın görüşünün alınmasını istiyordu.¹⁵⁴

Selim Deringil'e göre Abdülhamid'in bu dönemde yürüttüğü halifelik vasfını ortaya çıkarma politikası bu projenin gerçekleşmesi için de ona motivasyon sağlıyordu. Dünyadaki tüm Müslümanların halifesi olarak, Katolikler adına papalık ile resmi diplomatik iletişime geçecek olması ona kendi konumunu teyit etme fırsatını verecekti.¹⁵⁵

Konuyla ilgili şeyhülislamın görüşü olumluydu. Hristiyan devletlere sefir göndermenin "hikmet ve maslahat" olduğunu hatırlatarak Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim devletlerle sürekli diplomasiyi çok önceden meşrulaştırmış olduğu mevcut durumu ortaya koymuştu. Papalık özelinde ise ortada somut bir hükümet ("hükümet-i cismaniye") olmadığı halde papalığın İmparatorluk tebaası olan Katolikler üzerinde "ruhani" etkisi olması sebebiyle resmi diplomatik ilişkiler kurmanın yararlı olacağı kanaatindeydi.¹⁵⁶

Meclis-i Vükela'nın görüşü de bu yöneydi. Konu yine papalık hükümetinin ruhani ve cismani tabiatı çerçevesinde ele alınmıştı. Papalığın "ruhani hükümeti" ("hükümet-i ruhaniyesi") Osmanlı Devleti tarafından tanınmıyordu. "Cismani hükümeti" için ise Katolik tebaanın işleriyle

153 Mahmut H. Şakiroğlu, "Vatikan," *DİA*, C. XLII, İstanbul, 2012, s. 568.

154 BOA, I.HUS. 62/92 (6 Şevval 1315/28 Şubat 1898).

155 Selim Deringil, "The Invention of Tradition as Public Image in Late Ottoman Empire, 1808 to 1908," *Comparative Studies in Society and History*, C. XXXV, No: 1, Ocak 1993, s. 21. Ayrıca bkz: Buğra Poyraz, "The End of the Religious Protectorate of France for Ottoman Catholics and the Start of the Diplomatic Relations With the Holy See," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016, s. 42-43.

156 BOA, Y.PRK.MŞ. 7/97. Tarihless olan bu belge 9 Şevval 1315 tarihli Meclis-i Vükela mazbatasında (BOA, Y.A.RES. 91/28) bahsedilen şeyhülislam fetvası olmalıdır.

ilgili olarak doğrudan papalıkla iletişim kurulması gereken konular için Vatikan'da bir elçi bulundurulmasında sakınca olmadığı belirtildi.¹⁵⁷

Konuyla ilgili görüş alınırken meselenin hukuki boyutu da irdelenmişti. Bu çerçevede ilerleyen günlerde Osmanlı topraklarında yaşayan çeşitli Katolik cemaatlerini, onları himaye eden yabancı devletleri ve Vatikan'a bir Osmanlı elçisi tayin edilmesi halinde papalık makamının oynayacağı yeni rolü ve gelebilecek tepkileri tartışan bir mütalaa ilerleyen günlerde Abdülhamid'e sunuldu. "Hakkı" imzalı bu mütalaayı yazan kişinin Babıâli Hukuk Müşaviri İbrahim Hakkı Paşa olması muhtemeldir.¹⁵⁸

Vatikan'da daimi elçi bulundurulması için alınan bu olumlu görüşlerin üzerine Abdülhamid görev için uygun bir kişinin seçilmesi emrini verince¹⁵⁹ Hariciye Nezareti, Berlin sefareti müsteşarı Morel Bey'i liyakati, hariciyedeki tecrübesi ve devlete sadakatinin yanı sıra Katolik kimliği sebebiyle seçerek padişahın onayına sundu.¹⁶⁰

Vatikan'da sefaret açılmasının iki hükümet arasındaki ilişkilerin ötesinde Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz mücadelesinin bir parçası olduğu aşikârdı. En başta Almanya büyük güçlerden bazılarının Osmanlı Hristiyanları üzerinde eskiden beri devam etmekte olan nüfuzunu ortadan kaldıracak bir girişim olması sebebiyle süreçle yakından ilgilenerek elçiliğin açılmasına tam destek veriyordu. Berlin Sefiri Ahmed Tevfik Paşa'dan gelen şifreye göre Alman dışişleri bakanı kendisine papanın Ermeni ve Yunan meselelerinde Osmanlı yararına bir politika izlediği ve yakında gündeme gelecek ıslahat konusunda da büyük devletlerin ve özellikle Doğu Hristiyanlarının hamisi pozisyonuyla Fransa'nın yapacağı baskıların bertaraf edilmesine yardımcı olacağını söylemişti. Alman imparatoru bu sebeple Vatikan'a elçi tayin etme konusunda acele etmesini ve buraya mutlaka Müslüman bir sefir atanmasının Abdülhamid'e gizli olarak iletilmesini söylemişti. Ahmed Tevfik Paşa, Vatikan'a gönderilecek sefirin Müslüman olmasının Alman imparatoru için önemli olduğunu bir

157 BOA, Y.A.RES. 91/28. (9 Şevval 1315/3 Mart 1898).

158 BOA, Y.PRK.BŞK. 56/24 (24 Zilkade 1315/16 Nisan 1898).

159 BOA, İ.HUS. 63/16 (6 Zilkade 1315/29 Mart 1898).

160 BOA, Y.A.RES. 92/14 (10 Zilkade 1315/2 Nisan 1898).

süre sonra Alman Dışişleri Bakanıyla yaptığı görüşmede konunun ısrarla yeniden vurgulanmasından anlamıştı.¹⁶¹

Muhtemelen Almanya'dan gelen bu müdahale üzerine Abdülhamid Hariciye Nezaretinin elçi adayı olarak sunduğu Morel Bey'in tayinini tasdik etmeyerek Vatikan sefaretine Atina eski sefiri Asım Bey, Peşte başşehbenderi Lütfi Bey veya Tahran sefaretı müsteşarı Hasip Bey'den birinin veya Müslüman başka bir hariciye memurunun seçilmesi emrini verdi.¹⁶² Padişahın bu kararı Osmanlı diplomasisinde bir devlete gönderilecek elçinin tayininde seçilecek memurun özelliklerine başka bir devlet tarafından müdahale edildiği bir örneği teşkil etmektedir.

Elçi tayininde her dönemde göz önünde bulundurulana en önemli konulardan biri de liyakat ve tecrübeydi. Padişah nezaretin yeni sefir adayı Peşte Başşehbenderi Lütfi Bey'i de kabul etmeyerek, Vatikan yeni kurulacak bir sefaret olacağı için buraya "sefarette kesb-i meleke ve malumat etmiş" birinin seçilmesi gerektiğini belirtmiş ve Atina eski sefiri Asım Bey'in görevlendirilmesini emretmişti.¹⁶³ Lütfi Bey'in kabul edilmemesi için başka bir gerekçe yoksa Osmanlı diplomasisinde şehbenderlik kariyerinden elçilik kariyerine geçişlerin mümkün olmakla birlikte bu örnekte olduğu gibi memurun yetkinliği konusunda çekincelere sebep olabildiği söylenebilir.

Bu projeye başından beri şiddetli bir şekilde tepki gösteren Fransa süreci ve yankılarını İstanbul ve Vatikan elçilikleri başta olmak üzere Roma, Berlin, Petersburg temsilcilikleri ve konsolosluklar aracılığıyla yakından takip ediyordu.¹⁶⁴ II. Abdülhamid'in Vatikan'a sefir tayini projesine yönelik Fransa Paris sefaretı aracılığıyla gönderdiği mesajda, teamüle göre Osmanlı Devleti ile papalık arasındaki ilişkileri Fransa'nın yürüttüğünü belirterek karardan dönülmesini istedi. Meclis-i Vükela ise bu tepkiye karşılık Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarını öne sürdü. Meclis görüşmesinde geliştirilen savunma, talebin papalıktan geldiği, elçi tayin ve kabûlünün uluslararası hukuk çerçevesinde Osmanlı Devleti'nin hakkı olduğu

161 BOA, Y.PRK.EŞA. 29/43 İef 1, 2 (26 Mart 1898, 14 Nisan 1898).

162 BOA, Y.PRK.BŞK. 56/12 (15 Zilkade 1315/7 Nisan 1898).

163 BOA, İ.HUS. 63/104 (23 Zilkade 1315/15 Nisan 1898).

164 Bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/405, Serie: B Carton: 94 Dossier: 3; AMAÉ, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 71 Dossier: 4.

ve Vatikan'da elçi bulundurmanın diğer devletlerde elçi bulundurmaktan farkı olmadığı argümanlarını içeriyordu.¹⁶⁵

20 Nisan 1898'de padişah iradesiyle Asım Bey'in Vatikan'a elçi olarak tayininin ardından¹⁶⁶ Vatikan elçiyi kabul ettiğine dair cevabını bir süre geciktirmiş ve sonunda elçi kabul edilmemişti. Vatikan'da bir elçilik kurulması talebi papalık tarafından geldiği halde girişimin yine papalık tarafından sonlandırılmasının Abdülhamid'i kızdırdığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

Bu süreçte Fransa'nın papalık üzerinde ve Almanya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki baskıları belirleyici rol oynamıştı. Fransa'nın tepkisini ve müdahalesini bertaraf edemeyen papalığın karardan vazgeçmek zorunda kaldığı anlaşılmaktadır. Fransa'nın İstanbul'daki elçisinin dahi papalık vekili üzerindeki etkisi büyüktü. Projenin Vatikan tarafından iptal edilmesinden birkaç ay sonra bile papa vekilinin padişah ile görüşmesini kısıtlayabilecek kadar iki hükümet arasındaki ilişkilere karışabiliyordu.¹⁶⁸ Bu arada süreçle ilgili Osmanlı İmparatorluğu'nu baskı altında tutan Almanya da Vatikan'ın tayin edilen elçiyle ilgili geciken cevabının beklendiği dönemde dahi Berlin sefiri aracılığıyla gönderdiği haberlerle projenin sürmesi için akıl vermeye devam ediyordu.¹⁶⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nun Vatikan'da bir sefaret kuracağı haberi konuyla ilgili devletlerin basın organlarında ilgi çekmiş ve yer bulmuştu. Roma sefirinden gelen haberlere göre Roma'da yayınlanan Alman Katoliklere taraftar bir gazete projeye yönelik lehte yayın yaparken Fransız taraftarı gazete tam tersi tutum sergiliyordu.¹⁷⁰ Torino'da yayınlanan bir başka gazete ise, Fransa ve Rusya'nın Doğu Hristiyanları üzerindeki himayesini kaldırarak Osmanlı Devleti'nin işçilerine karışmalarına son vermek için Alman imparatorunun teşvikiyle padişahın almış olduğu bu

165 BOA, Y.A.RES. 92/45 (25 Zilkade 1315/17 Nisan 1898).

166 BOA, Y.A.RES. 92/42 (28 Zilkade 1315/20 Nisan 1898).

167 BOA, Y.PRK.EŞA. 29/25 (26 Nisan 1898); Ahmet Türkkan, *ag.m.*, s. 337.

168 Rinaldo Marmara, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, 2012, s. 5.

169 BOA, Y.PRK.EŞA. 30/5 (25 Mayıs 1898).

170 BOA, HR. SYS. 1768/54 (30 Nisan 1898). Bu tahrirat ve ekindeki gazete haberlerinin Fransızcadan tercüme edilerek padişaha sunulmuş hali için bkz. BOA, Y.A.HUS. 385/149 (28 Muharrem 1316/18 Haziran 1898).

kararı Vatikan'ın memnuniyetle karşıladığını, ancak Fransa'nın tepkisinden çekindiği için elçiyi kabul etmeyerek ikili oynadığını yazıyordu.¹⁷¹ Petersburg sefaretinden gelen yazılara göre ise Osmanlı tebaası olan Hristiyanların bir diğer hamisi olduğunu iddia eden Rusya'da yayınlanan gazetelerde de konu yakından takip ediliyordu.¹⁷²

1898'de gerçeğe dönüşmeyen Vatikan'da Osmanlı sefreti projesi 1904'te Papa XIII. Leo'dan sonra gelen Papa X. Pius döneminde yeniden gündeme getirildi. Bu yıl, Fransa'nın devlet ile kilise arasına kesin bir ayırım getirerek eğitimde laikleşme kanunlarını çıkardığı ve buna tepki olarak Vatikan'ın Fransa ile diplomatik ilişkilerini sonlandırdığı yılıdır.¹⁷³ Roma başşehbenderi ile görüşen Papalık Dışişleri Bakanı Kardinal Merry Del Val diğer büyük devletler gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun da Vatikan'a bir elçi ataması için uluslararası ortamın bu defa uygun olduğunu belirtmişti. Bu talebini, ihtiyaçları olmadığı halde Osmanlı Katolikleri üzerinde Fransa tarafından uygulanan "gülünç" himayenin bu sayede son bulacağı kanaatiyle desteklemişti. Kardinalin önceki döneme göre Fransa'dan bağımsız hareket edebildiğini ima eden bu cüretkâr tavır karşısında Osmanlı makamları bu sefer isteksiz davrandı. Vatikan'ı bu teklifi yapmaya sevk eden etken bilindiği için Meclis-i Vükela imparatorluğun bu dönemde böyle bir planı olmadığını belirterek talebin uygun bir dille "geçştirilmesine" karar verdi.¹⁷⁴

Vatikan'da bir Osmanlı elçiliği kurulması projesinin iki hükümet arasındaki yakınlaşmanın kurumsal bir sonucu olmaktan ziyade uluslararası dengeler ve Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki nüfuz mücadelesi bağlamında zor bir proje olduğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte muhatap iki devlet dışında Osmanlı Katoliklerinin geleneksel hamisi Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nu diğer devletlerin nüfuzundan kurtarmaya çalışan Almanya müdahil aktörler olmuş, Panislavist politikaları dengelenmeye çalışılan Rusya ve Vatikan'a yakın İtalya'da da süreç takip edilmiştir.

171 BOA, Y.PRK.TKM. 40/60 (9 Safer 1316/29 Haziran 1898).

172 BOA, HR.SYS. 1325/26; BOA, HR.SYS. 1325/30; BOA, HR.SYS. 1325/31; 1325/32.

173 Onur Karahanogulları, "III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C: LXXII, No: 4, 2017, s. 868. Ayrıca bkz. Marmara, *a.g.e.*, 8-12.

174 BOA, BEO. 2417/181242 (15 Recep 1322/25 Eylül 1904); BOA, HR.SYS. 1769/2 (7 Ağustos 1904); BOA, MV. 110/6 (8 Recep 1322/18 Eylül 1904).

Abdülhamid'in bu projeye Panislamist siyaset çerçevesinde halifelik imajını pekiştirecek bir vesile olarak bakması ihtimali de elçilik projesinin anlamını farklı bir boyuta taşımaktadır.

Japonya'da Elçilik Projesi

Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında ilişkiler 19. yüzyılın ikinci yarısında başlamıştı. Meiji reformlarıyla modernleşme konusunda önemli bir yol kat eden ve dünya siyaset arenasında yer almak isteyen Japonya ticari ve kültürel ilişkiler kurması için 1871'de Batılı devletlere heyetler göndermiş, bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ile de ilk temas kurulmuştu. İki devlet arasında temaslar ortak düşmanları Rusya'ya karşı dengeleyici bir güç olabileceği için Japonya ile yakınlaşmaya sıcak bakan II. Abdülhamid döneminde de sürmüştü.¹⁷⁵

II. Abdülhamid döneminde Japonya ile resmi diplomatik, ticari ve konsolosluk ilişkilerinin kurulması için yapılması gereken anlaşmanın müzakereleri iki devlet arası ilişkilerde gündemi işgal etmişti. Japonya, Osmanlı İmparatorluğu ile resmi diplomatik ve ticari ilişkiler kurmak isteyen ve Avrupa devletlerinin tabi olduğu kapitülasyon rejiminden yararlanmak için yapılacak olan diplomasi, ticaret ve konsolosluk anlaşmasında "en ziyade müsaadeye mazhar millet" maddesinin yer almasını talep eden taraf olmuştu. 19. yüzyılda özellikle 1856 Paris Barış Anlaşmasından sonra var olan kapitülasyonlardan kurtulmak isteyen Osmanlı hükümeti ise kapitülasyonlara yenilerinin eklenmemesi konusunda oldukça hassastı. Bu süreçte daha sonra Japonya tarafında dışişleri bakanı olacak olan Aoki Shuzo öncelikle Japonya'nın Berlin elçisi olarak aktifti. 1894'ten itibaren Berlin'de iki devlet elçileri arasında başlayan müzakereler Japonya'nın kapitülasyon ısrarı sebebiyle 1898'de kesilmiş, ardından Japonya 1903-1904'te Viyana, 1906'da Londra, 1907'de Washington ve 1909'da Roma ve Londra'daki elçileri vasıtasıyla taleplerini yinelemiş, bu şehirlerdeki iki devlet elçileri aracılığıyla anlaşma taslakları üzerinde müzakereler devam

¹⁷⁵ Namık Sinan Turan, "Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasinin Uzakdoğu Asya Misyonu," *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, Ed. Mehmet Metin Hülalü, Şakir Batmaz, C: IV, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2011, s. 68-69; Selçuk Esenbel, *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İstanbul, İletişim, 2012, s. 280-281.

etmişti. 1894-1909 yılları arasında devam eden müzakerelerde anlaşmanın Avrupa devletler hukukuyla uyumlu ve karşılıklılık ilkesine dayalı olmasını isteyen Osmanlı hükümeti, Babıâli Hukuk Müşavirliğinin de aktif rol aldığı bir süreçte taslakları inceliyor ve Japonya'nın kapitülasyon taleplerini her seferinde reddediyordu.¹⁷⁶

Maddeler üzerinde anlaşma sağlanamadığı için dönem boyunca iki devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler kurulamamış ve her iki ülkeye diplomatik temsilci ataması yapılamamıştı. Bununla birlikte diplomatik temsilciliklerin açılması konusu zaman zaman gündeme gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin New York başşehbenderi, Japonya'nın Osmanlı başkentinde sefaret kurma projesi olduğuna dair bir Japon gazetesinde 1897'de yayınlanan bir haberi merkeze bildirmişti. Habere göre yeni yıl için hazırlanan devlet bütçesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda açılması planlanan sefaretin masrafları da yer alıyordu.¹⁷⁷

1892'de İstanbul'a gelen Yamada Torajiro Osmanlılarla ticaret yapan tek Japon olarak öne çıkmış ve ilerleyen dönemde İstanbul'a gelen Japonlar için burada gayriresmi bir konsolos vazifesi görmüştü. Bu durumun ortaya çıkmasında Japonya ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gelişmesini isteyen Japon Dışişleri Bakanı Aoki Shuzo'nun Yamada'yı desteklemesi ve Yamada'nın iki devlet arasındaki ilişkiler için bir vasıta olarak Osmanlılar tarafından kabul görmesi etkili olmuştu.¹⁷⁸ 1899'da bakan Aoki Shuzo Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa'ya yazdığı mektubunda iki devlet arasında resmi ilişkileri başlatacak anlaşma henüz imzalanmadığı için buraya bir diplomatik temsilci veya konsolos tayin etmediklerini bu sebeple hukuki korumadan yoksun bulunan Yamada'nın haklarının korunmasını bizzat Osmanlı makamlarından talep etmişti.¹⁷⁹

İki devlet arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda resmi diplomatik temsilcilerin eksikliği Japonya tarafından gündemde tutulmaktaydı. 1902'de Japon Prensi Komatsu Akihito Singapur'da bulunduğu sırada

176 Gönen, *a.g.m.*, s. 12-14; Umut Anık, *A Century of Turkish-Japanese Relations: A Special Partnership*, 2. Bs., Tokyo, Gyosei Tsushin Co., 1991, s. 42-47.

177 BOA, Y.A.HUS. 376/14 (4 Rebiülahir 1315/2 Eylül 1897).

178 Esenbel, *a.g.e.*, s. 290-291; Anık, *a.g.e.*, s. 48-49.

179 BOA, HR.ID. 1316/14 Ief1 (7 Ekim 1899).

buradaki Osmanlı başşehbender vekiliyle yaptığı görüşmede Japonya'ya bu kadar yakın bir bölgede bir Osmanlı temsilcisi bulunmasından duydukları memnuniyeti belirtmiş ve Osmanlı Devleti'nin Japonya'da sefir bulundurmasını arzu ettiklerini ifade etmişti.¹⁸⁰

Osmanlı tarafı da zaman zaman Japonya'da bir sefir bulundurma ihtiyacını hissediyordu. 1904'te o sırada Bulgaristan komiseri olan eski Washington Elçisi Ali Ferruh Bey'in mabeyne ve sadarete gönderdiği tahriratta, Osmanlı Devleti'nin yakından ilgilendiği Rus-Japon Savaşının gidişatını takip etmek için Japonya'da bir Osmanlı sefaretine ihtiyaç duyulduğuna dair görüşler yer almaktaydı.¹⁸¹

Aynı yılın temmuz ayında ise Osmanlı İmparatorluğu'nun Tokyo'da bir başşehbenderlik açma hazırlığında olduğuna dair bilgiler Fransa Dışişleri Bakanlığına ulaşmış, bakanlık elçiliklerden edindiği bilgileri ilgili diğer elçilikleriyle paylaşmıştı. Fransa'nın İstanbul elçiliğinden gelen bilgiye göre devam eden Rus-Japon Savaşı sona ermeden Tokyo'da bir Osmanlı başşehbenderliği açılmayacaktı.¹⁸²

Yine 1904'te Sofya'da yayınlanan *Vechornaya Posta* adlı gazete Viyana'dan gelen bir telgrafa dayandırarak Japonya'nın İstanbul'da elçilik ve diğer şehirlerde konsolosluklar açmak için müzakerelere başladığını yazmıştı. Babiâli'yi kızdıran bu haberin sebebinin araştırılması istenmiş, bunun üzerine Hariciye Nazırı Ahmed Tevfik Paşa yaptığı değerlendirmede yapılacak dostluk ve ticaret anlaşması için iki devletin Berlin elçilikleri aracılığıyla devam eden ve Japonya tarafından kesintiye uğratılan müzakerelerin, kapitülasyonlar konusunda ısrarcı Japonya tarafından Viyana'ya kaydırılmak istendiğini hatırlatmıştı. Tevfik Paşa'nın aktarımına göre Osmanlı hükümeti bunu gereksiz görmüş ve müzakerenin Berlin sefreti aracılığıyla teklif edilen son taslak metin üzerinden devam edebileceğini bildirmişti. Bu sırada patlak veren Rus-Japon Savaşı sebebiyle konu ertelenmişti.¹⁸³

180 BOA, Y.A.HUS. 430/46, lef 2 (5 Rebiülevvel 1320/12 Haziran 1902).

181 BOA, A.MTZ. (04) 118/8 (9 Rebiülahir 1322/23 Haziran 1904); BOA, YPRK.MK. 19/28 (7 Rebiülhazir 1322/21 Haziran 1904).

182 AMAE, 206 CPCOM/406, Serie: B Carton: 75 Dossier: 1, Fransa'nın İstanbul Maslahatgüzarı'ndan Fransa Dışişleri Bakanı'na 25 Ağustos 1904) tarihli yazı.

183 BOA, Y.MTV. 264/114 (15 Recep/1322/25 Eylül 1904); Selim Deringil, "Ottoman-Japanese Rela-

1907'de Osmanlı elçilikleri yoluyla merkeze gelen haberlere göre Avrupa'da bazı gazeteler ve haber ajansları Japonya'nın Osmanlı İmparatorluğu nezdinde bir sefaret açma düşüncesinde olduğunu bildiriyordu. Bu haberlerden birine göre Avrupa devletleri bu projeye karşıydı.¹⁸⁴

1908'de Japonya'da Osmanlı diplomatik temsilcisi bulunmadığı için buradaki Osmanlıların ticari faaliyetleri ve haklarının korunmasıyla ilgili konsolos ihtiyacı olduğu Yokohama'ya fahri şebender olarak atanmak isteyen bir kişinin Hariciye Nezaretine başvurusuyla yeniden gündeme gelmişti.¹⁸⁵

Anlaşıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasında karşılıklı olarak elçilik ve konsolosluk açılması konusu II. Abdülhamid dönemi boyunca Japonya ve Osmanlı hükümetleri ile konuyu yakından takip eden Avrupa devletleri ve basının gündemine gelmeye devam etmişti. Yukarıda belirtildiği üzere iki devlet arasında resmi siyasi ilişkileri başlatacak olan anlaşmanın maddeleri üzerinde uzlaşmaya varılamaması sebebiyle bu dönemde her iki ülkede karşılıklı olarak elçilikler ve konsolosluklar açılmadı.

İlk defa açılan, yeniden çalışmaya başlayan ve statüsü değişen elçiliklere II. Abdülhamid döneminde elçilik teşkilatının geçirdiği değişim bu şekilde tamamlandı. Harita 3.1. bu dönemde faaliyette bulunan Osmanlı elçiliklerini ilk açılış, kapanış ve ikinci açılış tarihleriyle birlikte göstermektedir:

DİPLOMATİK İLİŞKİLERDE KESİNTİLER

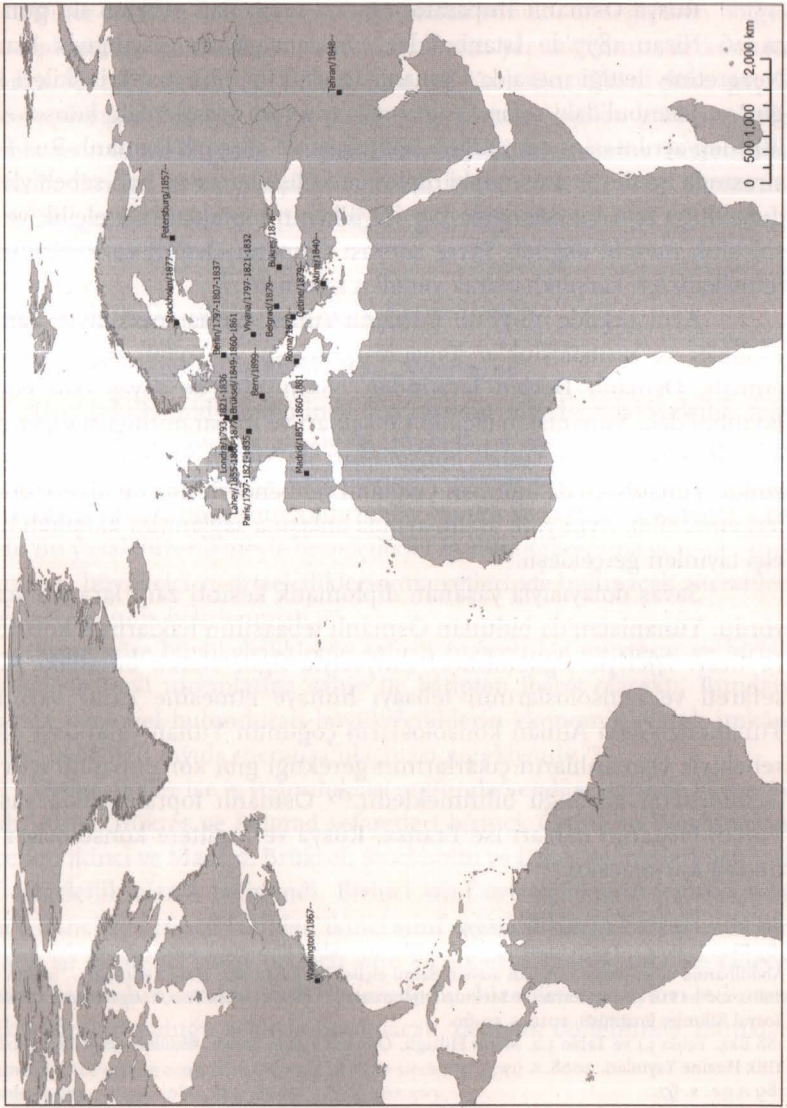
II. Abdülhamid dönemi boyunca karşılıklı olarak resmi diplomatik ilişkilerin devam ettiği devletlerin sayısı on yediye çıkmıştı ve sefaretler sistemli bir şekilde çalışmaya devam etmişti. Uzun II. Abdülhamid saltanatı devletin bu çalkantılı döneminde sıcak savaşın görece az yaşandığı bir dönemdi. Bu süreçte toplam iki savaş sebebiyle Osmanlı Devleti ve muhatap devlet arasında resmi diplomatik ilişkiler kesilmişti. Bunlar dönemin hemen başındaki 1877-1878 Osmanlı-Rus ve 1897'deki Osmanlı-Yunan Savaşlarıydı.

tions in the Late Nineteenth Century," *The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese-Turkish Relations*, Ed. Selçuk Esenbel, İnaba Chiharu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2003, s. 45.

184 BOA, HR.SYS. 2947/19 (21 Nisan 1907); BOA, Y.A.HUS. 512/14 (5 Cemaziyevvel 1325/16 Haziran 1907).

185 BOA, HR.TH. 369/127 (5 Aralık 1908).

Harita 3.1. II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Elçilikleri

Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan ettikten iki gün sonra 26 Nisan 1877'de İstanbul'daki maslahatgüzarı aracılığıyla Hariciye Nezaretine ilettiği mesajda Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişkileri kestiğini ve İstanbul'daki sefaret mensuplarıyla tüm şehirlerdeki konsolosların ülkeden ayrılmasını emrettiğini bildirmişti.¹⁸⁶ 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler savaş hali sebebiyle durdurulduğu için bu dönemde her iki ülkenin topraklarında elçilik ve konsolosluk mevcut değildi. Savaş sonrası Osmanlı Devleti ve Rusya'nın dış temsilcilikleri karşılıklı olarak yeniden açılmıştır.¹⁸⁷

Aynı şekilde 1897'de Osmanlı-Yunan Savaşı nedeniyle karşılıklı elçilikler ve konsolosluklar kapatılmış savaşın ardından faaliyete devam etmişti. Osmanlı Devleti tarafından Nisan 1897'de savaş ilan edilince İstanbul'daki Yunanistan elçiliği çalışanları ve imparatorluğun diğer şehirlerinde görev yapan Yunan konsolosları ile Yunan vatandaşları sınır dışı edildi. Yunanistan'da bulunan Osmanlı şehbenderlerine de ülkeye dönmeleri emredildi. Aynı yılın aralık ayında anlaşma sağlanınca karşılıklı olarak elçi tayinleri gerçekleşti.¹⁸⁸

Savaş dolayısıyla yaşanan diplomatik kesinti zararlara yol açabiliyordu. Yunanistan'da bulunan Osmanlı tebaasının haklarının korunması ve ticari işleriyle ilgilenilmesi ihtiyacıyla ilgili olarak buradaki Alman sefaret ve konsoloslarının tebaayı himaye etmesine karar verilmişti. Yunanistan'daki Alman konsolosların çoğunun Yunan vatandaşı olması sebebiyle Osmanlıların çıkarlarının gerektiği gibi korunmadığı için belli ölçüde zarar gördüğü bilinmektedir.¹⁸⁹ Osmanlı topraklarında yaşayan Yunan tebaanın hakları ise Fransa, Rusya ve İngiltere konsolosları tarafından korunacaktı.¹⁹⁰

¹⁸⁶ BOA, HR.SYS. 1239/24 (26.4.1877).

¹⁸⁷ Bkz. Tablo 3.1, Tablo 3.2 ve Ek 12. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin yeniden tesisi ve II. Abdülhamid döneminde karşılıklı atanan daimi elçiler hakkında bkz. Halil Yetimoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları ile Mektup Diplomasisi," Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 59-69.

¹⁸⁸ Bkz. Tablo 3.1 ve Tablo 3.2. Metin Hülagü, *Osmanlı-Yunan Savaşı: Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2008, s. 95.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 97.

¹⁹⁰ A.g.e., s. 100.

Diğer taraftan savaşlar veya anlaşmalar sonucu el değiştiren bölgelerde diplomatik temsilcilerle yerel idarecilerin yer değişimi söz konusu oluyordu. Örnek olarak 1878'de Batum ve Kars Rusya'nın eline geçtiğinde ve 1881'de Tesalya Berlin Anlaşması sonrası yapılan görüşmelerle Yunanistan'a bırakıldığında bu şehirlerdeki valiler yerlerini başşehirbenderlere bırakmıştı. Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu 1897 Osmanlı-Yunan Savaşında Yenişehir'i (Larissa) ele geçirdiğinde buradaki şehbender, şehrin askeri valisi olmuştu.¹⁹¹

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE ELÇİLİK KADROLARI

Elçiliklerde Sınıflandırma ve Kadrolarda Düzenleme

II. Abdülhamid döneminde hariciyenin yurtdışındaki elçilik teşkilatının genişlemiş olması sebebiyle düzenleme ihtiyacı ortaya çıkmıştı. 1886'da yurtdışındaki elçilik kadrolarında görevlendirilecek memurların sayı ve unvanlarıyla ilgili sınırlandırmalar yapıldı ve sefaretler kategorilere ayrıldı. Bu yasal düzenlemeyle ortaelçilikler iş yükü oranlarına göre üç sınıfa ayrılmış, büyükelçi ve ortaelçiliklerin maiyetlerinde bulunacak görevliler ve sayıları kanunla belirlenmişti.¹⁹²

Buna göre büyükelçiliklerde sefirin maiyeti bir müsteşar ve birinci, ikinci, üçüncü unvanlarına sahip üç kâtipten ibaret olacaktı. Bundan az sayıda personel bulunduran büyükelçiliklerin ekonomik olarak imkân bulunca belirtilen sayıda memura ulaşması gerekiyordu.¹⁹³

Ortaelçilikler ise iş yoğunlukları oranında kendi aralarında üç sınıfa ayrıldı. Atina, Bükreş ve Belgrad sefaretleri birinci, Çetine ve Washington sefaretleri ikinci ve Madrid, Brüksel, Stockholm ve Lahey sefaretleri üçüncü sınıf ortaelçilik olarak belirlendi. Birinci sınıf ortaelçiliklerin kadrosunda birinci, ikinci ve üçüncü kâtipler, ikinci sınıf ortaelçiliklerin kadrosunda bir başkâtip ve bir ikinci kâtip, üçüncü sınıf elçiliklerin kadrosunda ise sadece bir kâtip bulundurulacaktı. İlgili dönemde bu düzenlemeye aykırı bulunan elçilik kadroları olduğu şekliyle bırakılacak, değişim döneminde atamalar

191 Kunalalp, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," s. 437.

192 İrade Tarihi: 7 Nisan 1886. Bkz. *Düstur*, 1/V, s. 462-463.

193 *A.g.e.*

yeni düzenleme çerçevesinde yapılacaktı.¹⁹⁴ Elçilik kadrolarında yapılan bu düzenlemeden oluşan düzenlilik salnamelerden alınan verilerle oluşan tablolara yansımaktadır.¹⁹⁵

Elçilik personelinin izin kullanma şartlarıyla ilgili düzenlemeler de bu dönemde gerçekleşmişti. 1884'ten itibaren şebkenderler için geçerli olan izinlerle ilgili kanun 1901'de sefaret müsteşarları, kâtipler ve sefaret maiyetinde görev yapan diğer memurlar için de geçerli hale getirildi.¹⁹⁶

Elçiliklerde Uzman Memurlar: Ataşemiliterler ve Ataşenavaller

1886 yılında elçilik kadrolarında yapılan düzenlemede bahsedilen müsteşar ve kâtiplerden oluşan elçilik maiyetleri dışında II. Abdülhamid dönemi elçiliklerinde uzman diplomatik memurların giderek daha fazla yer aldığı görülmektedir. Askeriye ve denizcilik alanlarında uzmanlaşmış ataşemiliter (askeri ataşe) ve ataşenavaller (deniz ataşesi) bu dönemde elçiliklerde yaygınlaşarak öne çıkmıştı. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin muhatabı devletlerde askeri ve denizcilik alanlarında temsil edilme gereksinimi karşılanmış oluyordu. Ayrıca diğer devletlerin elçiliklerindeki modern kadrolarla kurumsal anlamda uyum sağlanıyordu.

Avrupa'da 1850'lerden itibaren askeri istihbarat faaliyetinin de bürokratikleşmesiyle diplomatik temsilciliklerde elçilik personeli içinde ataşemiliter istihdamı başlamıştı. Osmanlı Devleti de bu modern uygulamayı benimseyerek 1864'ten itibaren elçiliklere ataşemiliter tayinine başladı. Diplomasi ve askeri faaliyetin kesiştiği bir görev alanına sahip olan ataşemiliterliğin amacı diplomatik temsilcilikler kanalıyla resmi olarak askeri bilgi ve istihbarat aktarımını sağlamaktı. Bu sayede daha önce elçilerin yaptığı askeri istihbaratı toplama ve aktarma işi bizzat asker personel tarafından daha profesyonel ve daha geniş kapsamlı olarak yapılabilirdi. Elçilik personeli içinde sayılan ataşemiliterliğin II. Abdülhamid döneminde süreklilik ve yaygınlık kazandığı ve kurumsallaştığı görülmektedir.¹⁹⁷

194 A.g.e.

195 Bkz. Ek 10.

196 Düzenleme tarihi: 8 Temmuz 1901. Bkz. *Düstur*, 1/VII, s. 699-700; *Düstur*, Müttemmim, s. 213-214.

197 Gültekin Yıldız, "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemiliterliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, No: 17, Güz 2012, s. 239-265.

Osmanlı sefaretlerinde ilk defa 1864'te Paris sefaretine ataşemiliter tayin edilirken 1870'lerin ortalarından itibaren Londra, Tahran, Berlin, Viyana, Petersburg ve Brüksel'de ataşemiliter bulunuyordu. 1880'lerin sonlarında ise Atina, Karadağ, Çetine, Belgrad ve Bükreş sefaretlerinde ataşemiliter istihdamı tamamlanmıştı. 1887'de Madrid'de ataşemiliter bulunurken en geç olarak Washington'da 1898'de bir ataşemiliter görevlendirildi.¹⁹⁸

Sefaretlerde ataşemiliterlerin bulundurulması süreklilik arz ediyordu. Salmamelerde elçilik kadrolarına dair listeler zaman zaman eksik bilgi vererek yanıltıcı olabilmektedir. Araştırmalar sonucu Belgrad sefaretinde 1888 yılından itibaren kısa bir dönem hariç daima ataşemiliter bulunduğu tespit edilmiştir. Özellikle Tahran ve Atina gibi askeri gelişmelerin yakından takip edilmesini gerektiren coğrafi olarak yakın merkezlerde ataşemiliter olmaması bir sorun olarak algılanıyor ve eksikliğin giderilmesi isteniyordu. Bazı sefaretlerde ikinci veya yardımcı ataşemiliterler görevlendiriliyordu.¹⁹⁹ Ataşemiliterlerin başlıca görevi askeri teknoloji ve taktikle ilgili istihbarat toplamaktı. Görev yaptıkları devletin "ordu mevcudu, güncel askeri düzenlemeler, askeri harekâtlar ya da olağandışı askeri hareketlilikler, bu orduların envanterlerinde bulunan silahlar ile satın alacakları ya da yeni geliştirdikleri silah ve teçhizatlar, askeri talimler ve katıldıkları manevralar (tatbikatlar) yanında, ilgili devletin iç siyasi gelişmeler"ini raporlarla merkeze bildiriyorlardı. Görev alanları orduları ve savaş hazırlıklarını gözlemlemek için seyahat etmeyi de kapsıyordu. Bilgi edindikleri kaynaklar ise basın, izlemek üzere hazır bulundukları askeri manevralar, seyahatlerdeki gözlemleri ve ilişki kurdukları kişilerdi.²⁰⁰

Ataşemiliterler tarafından hazırlanan raporlar seraskerliğe gönderiliyor buradan da II. Abdülhamid'e sunuluyordu. II. Abdülhamid gerekli gördüğü durumlarda bilgi toplamaları için bizzat ataşemiliterlere emir gönderabiliyordu. Örnek olarak Bulgaristan veya Sırbistan'da savaş hazırlıkları

198 Yıldız, *a.g.m.*, s. 248-250. Belgrad sefaretine ataşemiliterliği için bkz. Jovo Miladinovic, "Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 25-32. Bkz. Tablo 3.3, Tablo 3.4 ve Ek 10.

199 Miladinovic, *a.g.t.*, s. 25-26; Yıldız, *a.g.m.*, s. 250-251; 256-257.

200 Yıldız, *a.g.m.*, s. 252-254.

ve silah alımlarıyla ve bunların tehdit oluşturup oluşturmadığı ile ilgili bilgiler istemişti. II. Abdülhamid iktidarına muhalif oluşumların takibi görevi 1890'lardan itibaren elçiler gibi kendi uzmanlık alanlarıyla ilgili olarak ataşemiliterlere de verilmişti. 1892'de ataşemiliterlerden bulundukları ülkede askeri öğrenim gören öğrencilerin sürekli olarak gözetim altında tutulması istendi.²⁰¹ Yıldız Arşivi elçilik, şehbenderlik, ataşemiliterlik fonunda bulunan ve ataşemiliterler tarafından doğrudan padişaha gönderilen raporlar bu dönemde padişahın ataşemiliterlerle doğrudan iletişimini ortaya koymaktadır.²⁰²

Sefaretlerde ataşemiliterlerin görevlendirilmesinden sonra denizcilik konusunda uzman ataşenavaller de diplomatik personel arasına girmişti. Abdülhamid'in saltanatından birkaç yıl önce başlatılan bu uygulamada ilk olarak 1873'te Londra sefaretinde donanmanın ihtiyaçlarının tedarikiyle ilgilenmek üzere ataşenaval görevlendirilmişti. Ataşenaval istihdamının sistemli bir hale getirilmesi 1883'te alınan bir kararla Paris, Roma, Berlin, Petersburg, Washington, Viyana ve Atina sefaretlerine Bahriye Nezaretine bağlı ataşenavaller gönderilmesiyle II. Abdülhamid döneminde oldu. Ataşenavallerden istenen donanmanın güçlendirilmesi için gerekli alımların yapılmasıydı. Bununla birlikte bulundukları ülkede denizcilik alanında ki gelişmeleri istihbarat raporları halinde bildirmeleri isteniyordu. Özellikle Osmanlı Devleti ile yakın savaş ihtimali bulunan ve donanmalarıyla ilgili duyumların alındığı Yunanistan ve Rusya'da denizcilikle ilgili gelişmeler bir an önce haber verilmeliydi. II. Abdülhamid saltanatının son yıllarında ekonomik sebeplerle ataşenaval tayininde duraklamalar yaşandı.²⁰³

Elçilik Kadrolarında Diğer Memurlar

Elçilik kadrolarında adı geçen personelden başka ihtiyaca göre başka memurlar da bulunuyordu. Elçilikler bünyesinde ayrıca şehbender-

201 A.g.m., s. 255-256.

202 Örnek belgeler için bkz. BOA, Y.PRK.EŞA. 8/10 (10 Zilhicce 1305); BOA, Y.PRK.EŞA. 13/46 (29 Ramazan 1308); BOA, Y.PRK.EŞA. 11/95 (21 Muharrem 1308); BOA, Y.PRK.EŞA. 2/14 (29 Rebiülahir 1297).

203 Aydın Çakmak, Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallik," *Tarih Dergisi*, No: 66, İstanbul, 2017, s. 79-82, 87.

lerin görevine benzer bir görev yapan kançılar memurları bulunuyordu. Özellikle konsolosluk anlaşması henüz yapılmadığı için Osmanlı tebaasının resmi işleriyle ilgilenecek şehbenderlerin bulunmadığı devletlerde elçiliklerde kançılar bulundurulması gerekiyordu. Örnek olarak 1882'de bu gerekçeyle Belgrad ve Bükreş sefaretlerine hesap işleriyle de ilgilenmesi için kançılar atanmıştı.²⁰⁴

İhtiyaç durumuna göre sefaretlerde hukuk müşaviri de bulunuluyordu. Salnamelerde yer almasa da örnek olarak Belgrad sefaretinde 1895'te görev yapan bir hukuk müşaviri bulunmaktaydı.²⁰⁵

Elçilik kadrolarında bir yenilik olarak bu dönemde imamların diplomatik personel arasında istihdam edildiği görülmektedir. Şubat 1891'de II. Abdülhamid'in emriyle bir İslam ülkesi olan İran'daki Tahran sefaretini hariç diğer tüm büyükelçiliklere Meşihat makamının seçeceği imamların tayin edilmesine karar verildi. Padişahın bu kararında Viyana Sefiri Sadullah Paşa'nın Ocak 1891'deki intiharının ardından cenazeyle ilgili dini görevleri yerine getirecek imam bulunamamasının etkili olduğu söylenmektedir. İmamların görev sürelerinin bir yıl olması ve padişahın onayıyla atanmaları istenmiştir. Uygulamada II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar görevde kalmışlardır.²⁰⁶

Hariciye Nezareti salnamelerinin yayınlandığı dört yılda Osmanlı elçilik kadrolarında misyon şefi olan elçiler ve kâtipler dışında görev yapan personel Tablo 3.3.'te gösterilmiştir.²⁰⁷

204 BOA, I.HR. 285/17774 (28 Safer 1299/19 Ocak 1882); BOA, I.HR. 319/20511 (11 Muharrem 1308/27 Ağustos 1890). Ayrıca bkz. Ek 10.

205 BOA, BEO. 591/44263 fef 1 (29 Ramazan 1312/26 Mart 1895).

206 Musa Kılıç, sefaretlere imam tayiniyle ilgili araştırmaların Sadullah Paşa'nın vefatından dört ay önce başladığını ve sefaretlerden konuyla ilgili görüş alındığını yazmaktadır. Gelen olumsuz görüşlerin çokluğuna rağmen imam tayini kararı padişahın isteği doğrultusunda Meclis-i Vükela'da alınmıştır. Bkz. Musa Kılıç, "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmamları," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C: VII, No: 16, Mart 2016, s. 764-769. Bkz. Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 161, 166. Bkz. Tablo 3.3.

207 1301 S.N.H., s. 214-221; 1306 S.N.H., s. 187-194; 1318 S.N.H., s. 178-182; 1320 S.N.H., s. 66-71. Devlet salnamelerinden II. Abdülhamid dönemine ait tüm yıllar için elde edilen elçilik kadroları tabloları için bkz. Ek 10. Lahay ve Stockholm sefaretlerinde misyon şefi olan elçi ve kâtipler dışında personel bulunmadığı için tabloda yer almamıştır.

Tablo 3.3. II. Abdülhamid Dönemi Elçilik Kadroları

	1885	1888	1900	1902
Berlin	fahri ataşe, ataşenaval	ataşemiliter	ataşemiliter, imam	ataşemiliter, ataşemiliter, imam
Paris	ataşemiliter, ataşe, ataşenaval	ataşemiliter, kañçılar	fahri ataşe, imam	imam
Petersburg	ataşemiliter, ataşenaval	ataşemiliter, ataşenaval	ataşemiliter, ataşemiliter yardımcısı, imam, başkâtip aynı zamanda şebbender	ataşemiliter, ataşemiliter, muavini, imam
Roma	ataşenaval	ataşemiliter	ataşemiliter, imam, doktor	ataşemiliter, ataşemiliter muavini, ataşemiliter muavini, imam
Londra	ataşenaval ataşenaval	ataşenaval	imam	ataşenaval, imam
Viyana	ataşe	ataşemiliter	ataşemiliter, imam, doktor, ticaret ataşesi	ataşemiliter, ataşemiliter muavini, imam, doktor, ticaret ataşesi
Tahran	tercüman	ikinci kâtip aynı zamanda kañçılar	Farsça kâtip, ataşemiliter	başkâtip aynı zamanda sefaret başşebbenderi, ataşemiliter, sefaret münşisi
Atina	ataşenaval	ataşemiliter, ataşenaval, kañçılar		kañçılar, ataşemiliter
Çetine	ataşemiliter aynı zamanda Türkçe kâtibi			
Madrid	tercüman		ataşemiliter	ataşemiliter, ataşemiliter, maiyyet memuru
Washington	ataşenaval	ataşemiliter	ikinci kâtip aynı zamanda New York şebbender vekili, New York başşebbenderi aynı zamanda ataşemiliter	ikinci kâtip aynı zamanda New York şebbender vekili, ataşemiliter aynı zamanda New York başşebbenderi
Brüksel		ataşemiliter		kañçılar, ataşemiliter

Bükreş	ataşemiliter, geçici tercüman aynı zamanda kañçılar	ataşemiliter	ataşemiliter, ataşemiliter
Belgrad	üçüncü kâtip aynı zamanda kañçılar, ataşemiliter	üçüncü kâtip aynı zamanda şehbender, ataşemiliter	üçüncü kâtip aynı zamanda şehbender, ataşemiliter
Brüksel ve Bern		ataşemiliter	

1879 tarihli bir arşiv belgesine göre ilgili yılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yabancı ülkelerde bulunan elçilikleri ve bu elçilik kadrolarında kâtipler dışındaki personel aşağıdaki şekildedir:²⁰⁸

Tablo 3.4. 1879 Tarihli Bir Belgede Elçilik Kadroları

Londra Sefareti	Büyükelçi, Müsteşar, Ataşemiliter
Paris Sefareti	Müsteşar ve Maslahatgüzar, Ataşemiliter, Ataşemiliter, Ataşe, Ataşe, Kañçılar
Viyana Sefareti	Büyükelçi, Müsteşar, Ataşemiliter
Berlin Sefareti	Büyükelçi, Ataşemiliter, Ataşe
Petersburg Sefareti	Büyükelçi, Ataşe
Tahran Sefareti	Büyükelçi, Ataşemiliter
Roma Sefareti	Ortaelçi
Atina Sefareti	Maslahatgüzar
Bükreş Sefareti	Ortaelçi
Belgrad Sefareti	Ortaelçi
Çetine Sefareti	Ortaelçi
Brüksel Sefareti	Ortaelçi
Stockholm ve Lahey Sefareti	Ortaelçi

Elçilik Kariyeri: Atamalarda Profesyonellik ve Şahsilik (/Patrimonyalizm)

II. Abdülhamid dönemi Osmanlı hariciyesinde profesyonelleşmenin bir göstergesi atama ve terfilerin daha düzenli ve standart hale gelmesiydi. Elçiliklerde göreve yeni başlayan bir memur önce üçüncü kâtip oluyor sonrasında memuriyet belli bir kariyer çizgisinde devam ediyordu. Birinci kâtipliğe yükselenler bundan sonra Balkan ülkelerinin başkentlerinde elçi-

²⁰⁸ BOA, Y.PRK.HR. 4/89 (1296/1878-1879).

lik görevine veya Batı Avrupa devletlerinde büyükelçiliklerin müsteşarlığına atanıyor ve ardından büyükelçilik görevlerine getiriliyorlardı.²⁰⁹ Bununla birlikte genel hatlarıyla bu şekilde tespit edilen kariyer çizgisi ile standart ve düzenli atamalar bürokrasinin alt kademelerinde geçerli olurken, üst kademe atamalarında padişahın şahsi ilişkileri etkili oluyordu.²¹⁰

Atamalarda dikkat çekici bir örnek olarak bu dönemde kayda değer sayıdaki diplomatlık makamının hariciye yerine askeriye kökenli memurlara havale edildiği görülür. Bunlardan Hüseyin Hüsnü Paşa 1888'de Çetine'de bir yıl elçilikten sonra 1889-1908 arasında Petersburg büyükelçiliği, Saraylızade Ahmed Tevfik Paşa 1889'dan itibaren Çetine ve Belgrad elçiliği ve 1897'den 1908'e kadar Berlin büyükelçiliği, Keçecizade İzzet Fuad Paşa 1900-1908 arasında Madrid elçiliği, İbrahim Fethi Paşa 1897-1908 arasında Belgrad elçiliği, Şerif Paşa 1898-1908 arasında Stockholm elçiliği ve Ahmed Fevzi Paşa 1891-1908 arasında Çetine elçiliği yapmıştı.²¹¹

Abdülhamid'in, saltanatının son yıllarında güvenini kazanan isimleri hariciye memuru olmadıkları halde üst düzey diplomatik görevlere atamaktan geri durmadığını gösteren örnekler de vardır. Padişah, güvendiği ve İstanbul'daki elçilerle irtibatını sağlayan isimlerden olan Necip Melhame'yi elçi tayin etmek istemişti. Kendisi adına daha önce Paris büyükelçiliğinde Jön Türklere karşı takibatı yönetmiş olan Necip Melhame'yi önce Paris daha sonra da Londra'ya büyükelçi olarak görevlendirmek istemişse de bu girişimler Melhame'nin Fransız ve İngiliz karşıtı olduğu gerekçesiyle ilgili devletler tarafından engellenmişti. Diğer yandan İstanbul'daki İngiliz diplomatlar 1907'de yine Abdülhamid'e yakın isimlerden Necip Melhame'nin kardeşi Selim Melhame'nin Roma büyükelçiliğinde görevlendirilme ihtimalinden endişe ediyordu. Aynı yıl İtalya'nın Libya'daki sömürge icraatla-

209 Doğan Gürpınar, *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History*, Londra, I.B. Tauris, 2014, s. 77.

210 A.g.e., s. 91-92.

211 Kunalalp, *Son Dönem Osmanlı Erkanı ve Ricali*, s. 56, 61, 80, 82, 86, 123. Osmanlı diplomasisinde "Paşa" unvanıyla görev yapan elçilerin sayısı azdı ve II. Abdülhamid döneminde de bu durum değişmemişti: Olivier Bouquet, *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016, s. 172.

nyla ilgili önemli bir *ad hoc* elçilik göreviyle Roma'ya gönderilmiş olması sebebiyle bu çıkarımı yapmışlardı.²¹²

ELÇİLERİN GÖREV ALANLARI

II. Abdülhamid dönemi diplomaside karar alma sürecinin giderek daha fazla padişahın elinde toplandığı ve saray danışmanları ve mabeyn-cilerin faal olduğu bir süreçte gerçekleştiği için bu dönemde görevdeki elçilerin dış politika üretiminde önemli bir rolleri olmadığı bilinmektedir. Özellikle Tanzimat dönemindeki etkili ve faal diplomatlar atmosferiyle karşılaştırıldığında bu dönemin diplomatik pratiklerinin farklı olduğu açıktır. Bununla birlikte elçilerin hem modern dönem elçilerinden beklenen rutin görevlerine devam ettikleri hem de II. Abdülhamid dönemine has yeni fonksiyonlar kazandıkları görülmektedir. Merkezle irtibatları ve iletişim biçimleri de farklılaşmış bu çerçevede duruma göre hem Babiâli hem de saraya ayrı ayrı rapor verme zorunluluğu olan memurlar olmuşlardı.

Padişahla Doğrudan İletişimde Elçiler ve Faaliyetleri

Abdülhamid dönemi dış temsilcileri diğer dönemlerden farklı olarak merkezde Hariciye Nezaretinin yani Babiâli'nin yanında doğrudan saray ile de iletişim kuruyorlardı. Konunun içeriğine göre telgraf veya yazılarını Hariciye Nezaretine veya Yıldız Sarayı mabeyn başkitaletine gönderiyorlardı.

Bu dönemin özelliği olarak doğrudan Abdülhamid ile yapılan bu yazışmaların Osmanlı Arşivinde bulunduğu Yıldız Perakende Evrakı içinde “Elçilik, Şehbenderlik, Ataşemiliterlik” fonunda yapılan tarama sonucunda dönemin dış temsilcilerinin görev alanlarına dair bilgi edinilmekte ve ne tür görevlerle ilgili doğrudan padişahla iletişim kurdukları görülebilmektedir. Yabancı devlet başkentlerinde bulunan elçilerin II. Abdülhamid'e doğrudan rapor ettikleri diplomatik faaliyetlerin öne çıkanları aşağıda belirtilmiştir:

Devlet yetkilileriyle mülakatlar

İmparatorlar, krallar, prensler, diğer hanedan üyeleri, devlet/hükümet başkanları ve dışişleri bakanları ve diğer bakanlarla, gündemin iki dev-

²¹² Hanssen, *a.g.m.*, s. 25-48, s. 37-39.

let arası ilişkiler ve uluslararası siyaset olduğu görüşmeler elçilerin mutlak faaliyetlerindendi. Görüşmelerde Mısır, Girit, Makedonya, Bulgaristan, Doğu Rumeli meseleleriyle yurtdışındaki Ermeni örgütlenmeleri ve faaliyetleri öne çıkan konulardı. Görev yaptıkları devlet yöneticilerinin kendi diplomatlarıyla veya başka devletlerin diplomatlarıyla yaptıkları görüşmeler de rapor ediyorlardı.²¹³

Diğer elçilerle iletişim

Görev yaptıkları başkentlerde bulunan yabancı devletlerin elçileriyle görüşüyorlar ve konuşulanları padişaha bildiriyorlardı.²¹⁴

Diğer elçilerin faaliyetleri

Bulundukları ülkede diğer devletlerin elçilerinin faaliyetlerini ve krallar, prensler ve devlet adamlarıyla görüşmelerini takip ediyor ve bunlarla ilgili istihbaratı ve izlenimlerini padişaha doğrudan rapor ediyorlardı.²¹⁵

Haber alma ve istihbarat faaliyeti

Elçilerin en temel görevlerinden olan haber alma ve istihbarat faaliyetine dair sefaretlerden her konuda doğrudan Yıldız sarayına raporlar gönderiliyordu.²¹⁶

213 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 27/4 (15 Zilhicce 1314); BOA, YPRK.EŞA. 25/91 (28 Şaban 1314); BOA, YPRK.EŞA. 24/75 (3 Muharrem 1314); BOA, YPRK.EŞA. 24/25 (29 Şevval 1313); BOA, YPRK.EŞA. 23/66 (2 Şaban 1313); BOA, YPRK.EŞA. 23/21 (17 Cemaziyellevvel 1313); BOA, YPRK.EŞA. 23/49 (29 Cemaziyelahir 1313); BOA, YPRK.EŞA. 23/5 (5 Cemaziyellevvel 1313); BOA, YPRK.EŞA. 22/37 (13 Safer 1313); BOA, YPRK.EŞA. 21/11 (1 Şaban 1312); BOA, YPRK.EŞA. 20/81 (28 Cemaziyellevvel 1312); BOA, YPRK.EŞA. 19/94 (25 Zilhicce 1311); BOA, YPRK.EŞA. 6/58 (22 Recep 1304); BOA, YPRK.EŞA. 11/104 (15 Zilhicce 1307); BOA, YPRK.EŞA. 1/56 (8 Recep 1296); BOA, YPRK.EŞA. 1/49 (4 Rebiülahir 1296). Bu çerçevede görev yaptıkları ülkeye ziyaret amacıyla gelen yabancı devlet yöneticileriyle görüşme fırsatlarını da değerlendiriyorlardı. Örnek olarak Salih Münir Paşa Fransa'da İran şahı ile görüşmüştü. Bkz. Salih Münir Paşa [Çorlu], *Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, Ed. Ali Birinci, Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015, s. 356-358.

214 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 10/67 (24 Cemaziyelahir 1307); BOA, YPRK.EŞA. 6/40 (29 Cemaziyellevvel 1304); BOA, YPRK.EŞA. 6/51 (13 Cemaziyelahir 1304); 6/69 (20 Şaban 1304); BOA, YPRK.EŞA. 7/38 (26 Rebiülahir 1305); BOA, YPRK.EŞA. 24/21 (19 Şevval 1313). Bir başka örnek için bkz. [Çorlu], *a.g.e.*, s. 253-255.

215 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 28/51 (3 Recep 1315); BOA, YPRK.EŞA. 10/6 (19 Muharrem 1307); BOA, YPRK.EŞA. 14/63 (28 Safer 1309); BOA, YPRK.EŞA. 11/105 (22 Zilhicce 1307).

216 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 1/62 (12 Ramazan 1296); BOA, YPRK.EŞA. 1/64 (26 Ramazan 1296); BOA, YPRK.EŞA. 12/47 (8 Rebiülahir 1308); BOA, YPRK.EŞA. 18/67 (19 Rebiülevvel 1311); BOA, YPRK.

Basın takibi

Yabancı basında Osmanlı Devleti'yle ilgili çıkan haberlerin bir kopmasını padişaha iletiyorlardı.²¹⁷

Özel günleri kutlama

Görev yaptıkları ülkelerde kral veya devlet başkanlarının yılbaşı, hükümdarın doğum günü, bayramlar veya diğer özel günlerde verdikleri davetlere ve ziyafetlere katılıyorlar, kendileri sefarethanelerde verdikleri davetlerde onları ağırlıyorlardı. Resmigeçitlere davetli olarak katılıyorlar, hükümdarlar arasında doğum günü kutlamaları veya sağlıkla ilgili nezaket mesajlarını iletiyorlardı.²¹⁸

Siparişlerin temini

II. Abdülhamid yabancı ülkelerden getirtmek istediği ürünleri elçileri aracılığıyla satın alıyordu. Elçilerin ilgilendiği bu siparişler egzotik bitki ve hayvanlar, atlar, kuşlar,²¹⁹ kurgu eserler, müzik aletleri, sigara gibi Abdülhamid'in özel ilgisine dair olabiliyordu.²²⁰

EŞA. 1/15 (26 Şevval 1294); BOA, YPRK.EŞA. 1/26 (12 Şaban 1295); BOA, YPRK.EŞA. 2/13 (17 Rebiülâhîr 1297).

217 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 22/29 (2 Safer 1313); BOA, YPRK.EŞA. 21/14 (10 Şaban 1312); BOA, YPRK.EŞA. 23/4 (4 Cemaziyevvel 1313); BOA, YPRK.EŞA. 1/18 (28 Zilkade 1294).

218 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 28/69 (19 Şaban 1315); BOA, YPRK.EŞA. 28/65 (7 Şaban 1315); BOA, YPRK.EŞA. 19/31 (21 Şaban 1311); BOA, YPRK.EŞA. 19/10 (2 Recep 1311); BOA, YPRK.EŞA. 18/10 (29 Zülhicce 1310); BOA, YPRK.EŞA. 9/103 (25 Zilhicce 1306); BOA, YPRK.EŞA. 8/82 (12 Cemaziyevvel 1306); BOA, YPRK.EŞA. 7/66 (27 Şaban 1305); BOA, YPRK.EŞA. 52/44 (5 Rebülâhîr 1326); BOA, YPRK.EŞA. 30/13 (8 Muharrem 1316); BOA, YPRK.EŞA. 16/23 (19 Muharrem 1310); BOA, YPRK.EŞA. 12/66 (20 Cemaziyevvel 1308); BOA, YPRK.EŞA. 13/39 (7 Ramazan 1308); BOA, YPRK.EŞA. 1/48 (4 Rebiülâhîr 1296); BOA, YPRK.EŞA. 10/45 (8 Cemaziyevvel 1307); BOA, YPRK.EŞA. 10/97 (17 Şaban 1307).

219 II. Abdülhamid, dönemin Avrupalı kraliyet aileleri gibi sarayda hayvanat bahçesi bulundurma modasına uymuştu. Bahçenin zenginleştirilmesi için dış temsilcileri, elçiler ve şehbenderleri görevlendiriyordu: Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 20. Bu konuyla ilgili olarak Hindistan ve Endonezya'da bulunan şehbenderler de faaldiler. Bkz. Diren Çakolcu, Emirhan Berberoğlu, "II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Türler," *Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, C: IV, No: 12, 2017, s. 178-202.

220 Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 9/17 (9 Recep 1306); BOA, YPRK.EŞA. 9/22 (23 Recep 1306); BOA, YPRK.EŞA. 8/15 (21 Zilhicce 1305); BOA, YPRK.EŞA. 7/70 (6 Ramazan 1305); BOA, YPRK.EŞA. 7/62 (25 Şaban 1305); BOA, YPRK.EŞA. 50/18 (20 Muharrem 1325); BOA, YPRK.EŞA. 31/40 (26 Rebiülâhîr 1316); BOA, YPRK.EŞA. 32/20 (26 Şevval 1316); BOA, YPRK.EŞA. 32/32 (12 Zilkade 1316). Kızı Ayşe Sultan'ın belirttiğine göre II. Abdülhamid'in kıyafetlerini büyükelçi Münir Paşa Paris'te yaptırıp İstanbul'a gönderiyordu. Bkz. Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 16.

Elçilerin Siyasi Görevleri

Daimi elçiliklerin kurulduğu dönemden beri elçiler için resmi olarak tanımlanan ilk görev bulundukları ülkede temsil ettikleri ülkenin çıkarlarını savunacak şekilde ilişkiler kurmak, siyasi temsil ve iletişim yoluyla kendi ülkelerinin lehine sonuçlar elde etmek, dış politikada sorunların barışçıl çözümü için ve iki devlet arasında ilişkilerin geliştirilmesi için çalışmaktı. Dış politikanın geliştirilmesinde iplerin II. Abdülhamid'in elinde olduğu bu dönemde de elçiler bu mutad faaliyete devam etmişlerdi. Bununla birlikte imparatorluğun uluslararası arenada en çok baskı aldığı bu dönemde elde edilen sonuçların ne derece bu elçilerin faaliyetine bağlı olduğu tartışma konusudur.

Siyasi krizlerin yaşandığı dönemlerde Hariciye Nezaretinin direktifiyle Osmanlı tezlerini savunmak için elçilerin faal oldukları görülür. Örnek olarak, Paris Büyükelçisi Mahmud Esad Bey/Paşa 1880'ler boyunca Fransa'nın Tunus'u ve İngilizlerin Mısır'ı işgali konularıyla ilgilenmiş, Osmanlı çıkarlarını koruma çerçevesinde devlet adamlarıyla görüşmüş ve gelişmeleri takip etmişti.²²¹

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı öncesinde Osmanlı toprak bütünlüğünün tehlikeye girdiği Girit krizi konusunda diplomasi aracını kullanarak daha az maliyetle sonuç almak isteyen Osmanlı Devleti Hariciye Nezaretinden Avrupa'daki elçilere sıkça gönderilen sirkülerle elçilerin çalışmasını organize etmeye çalışıyordu. Elçiler görev yaptıkları devletlerde Avrupalı devlet yöneticileriyle sorunun çözümü için görüşmeler yapıyorlar ve yerel basından konuyla ilgili bilgi paylaşımında bulunuyorlardı.²²²

Elçilerin çabasının siyasi faaliyetlerde olumlu katkı yaptığına dair ilgili dönemlerde yorumlar yapılmıştır. 1895'te Berlin'de yayınlanan bir gazetedeki yazıda Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'nın Ermeni meselesiyle ilgili görüş birliği içinde olması Petersburg Büyükelçisi Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurduğu dostluk ve güvene dayalı ilişkilere bağlanmıştı.²²³

221 Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)," *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, No: 5, Bahar 2015, s. 43-44.

222 Şenışık, a.g.t., s. 170-171, 185-188, 192, 198, 214-215, 227, 289 ve b.a. Ayrıca bkz. Kültürlü, "Ali Galib Bey'in Hayatı ve Diplomatik Yazışmaları," s. 5-26.

223 Yakup Karataş, "Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi," *Turkish Studies*, C: VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 384.

Elçilerin Muhalifleri Takibi: Jön Türkler ve Ermeniler

II. Abdülhamid dönemi elçilerinin en çok bilinen görevlerinden biri muhaliflerin takibi ve faaliyetleriyle ilgili istihbarat toplanmasıydı. İçte gelişen siyasi muhalefetin engellenmesiyle burada barınamayan Abdülhamid aleyhtarı Jön Türkler ve ayrılıkçı Ermeni gruplar Avrupa'da ve ABD'de faaliyetlerini sürdürmüşler ve burada Abdülhamid'in resmi temsilcileri olarak elçilerin görüş ve sorumluluk alanına girmişlerdi. Muhalif faaliyetlerin engellenmesi konusunu en önemli güvenlik meselesi olarak gören padişah elçilerden en çok bu konuda performans bekliyordu. Yapmaları gereken bu kişi ve grupları takip etmek, çeşitli şekillerde faaliyetlerini önlemek veya vazgeçirmek için çeşitli yollara başvurmaktı.

Elçilerin takip ettiği muhaliflerin büyük bir bölümü özellikle 1890'ların başlarından itibaren Avrupa'ya kaçmak zorunda kalan ve Abdülhamid'in tehdit algılamasında üst sıradaki bir muhalif oluşum olarak Jön Türklerdi. Elçiler Jön Türkler ile ilgili haberleri merkeze ulaştırmanın ve karşı-propaganda yöntemlerinin yanında görev yaptıkları devlet yöneticileriyle temasa geçerek sınır dışı edilmelerine ve faaliyetlerinin engellenmesine çalışıyorlardı. Elçilerin çok bilinen bir diğer yöntemleri de muhalifleri ve özellikle Jön Türkleri, üzerinde anlaştıkları bir meblağ üzerinden ödeme yaparak ve resmi görev teklif ederek Abdülhamid karşıtı çalışmalarından vazgeçirmektir.²²⁴

Jön Türk meselesiyle ilgilenme konusunda en faal olan sefaret, en fazla bulundukları yer olan Paris sefaretiydi. Bunun dışında Londra, Brüksel, Berlin, Stockholm, Roma, Bükreş sefirleri de bu konuda faaldiler. Özellikle ülkeden ülkeye geçerek muhalefete devam eden Ahmed Rıza ve Mahmud Celaleddin Paşa gibi önde gelen isimleri elçiler takip ediyor, engellenmeleri ve sınır dışı edilmeleri için hükümet yetkililerine başvuruyorlardı.²²⁵

224 Bkz. Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s. 69-70; M. Şükrü Hanioglu, *Preparation for A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, Oxford University Press, 2001.

225 Hanioglu, *The Young Turks in Opposition*, s. 49, 80, 99, 113, 118, 122, 129, 175; Taner Aslan, "II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, C: I, s. 118-119. Ahmed Rıza ve Cemil (Topuzlu) gibi muhalif isimlerin Avrupa'daki elçiler tarafından denetim altında tutulduğuyla ilgili döneme dair anlatılar için bkz. Ahmed Rıza Bey, *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988, s. 19; Osmanoğlu, a.g.e., s. 278.

Muhalliflerin takibiyle ilgili dikkat çeken bir örnek, muhalif mizah gazetesi *Davul*'u yayınlayan Rotterdam Başşehbenderi Ali Nuri ve eşi Hayriye Hanım'ın 1900'lerin ilk yıllarında farklı Avrupa şehirlerinde Londra, Brüksel, Stockholm elçileri tarafından takip edilmesi, kontrol altına alınmaya çalışılması ve merkeze bilgi verilmesiydi.²²⁶

Yine 1890'ların başından itibaren Ermenilerin Batı ülkelerine yoğun bir şekilde göç etmesi ve yerleştikleri yerlerde ayrılıkçı propaganda ve örgütlenme faaliyetlerinde bulunması II. Abdülhamid'i alarma geçirmişti. Bu dönemin diplomatları görev yaptıkları bölgelerdeki Ermenileri ve her türlü faaliyetlerini takip etme, ayrıntılı olarak merkeze rapor etme ve Ermeni olaylarıyla ilgili göç eden Ermenilerin buralarda yaptıkları yayınlara karşı Osmanlı Devleti'nin resmi açıklamalarıyla ilgili yetkilileri ve kamuoyunu bilgilendirme gibi faaliyetlerde bulunuyorlardı.²²⁷

Ermenilerin takibiyle ilgili çalışmalarıyla öne çıkan sefaret, Ermeni nüfusunun yoğun şekilde bulunduğu ve Ermeni tezlerinin üst düzeyde destek gördüğü devletlerden biri olarak ABD'de bulunan Washington sefaretiydi. Bu konuda en çok da bu hareketli dönemin önemli bir bölümünde görevde olan Aleksandr Mavroyeni Bey ve Ali Ferruh Bey faal olmuşlardı.²²⁸ Londra'daki Osmanlı büyükelçileri de aynı faaliyetleri sürdürmüşlerdi.²²⁹

226 Adil Baktaya, *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*, İstanbul, H2O Kitap, 2016, s. 52-57, 63-64, 72-73, 76-80, 86-87. Ayrıca bkz. Evren Küçük, "Osmanlı Hariciyesi'nin Muhallif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi," OTAM, No: 43, Bahar 2018, s. 109-140.

227 Örnek olarak 1895'te Erzincan'da Ermenilerle Osmanlı güvenlik güçleri arasında yaşanan olayla ilgili yapılan yayınlara karşı bilgilendirme yapmak hususunda Avrupa'daki elçilerin Hariciye Nezareti ile yazışmaları için bkz. Tükan Erbenği, Emin Kutluğ (Ed.), *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005, s. 123-165. Osmanlı dış temsilcilerinin Hariciye Nezareti ile Ermeni meselesiyle ilgili yazışmalarını içeren çok sayıda belge yayınlanmıştır. Bkz. Bilal N. Şimşir, *Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, 1989, 1999, 4 cilt.

228 Konstantina Andrianopoulou, "Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat," Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004, s. 61; David Gutman, "Migrants, Revolutionaries, and Spies: Surveillance, Politics, and Ottoman Identity in the United States," *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Ed. Christine Isom, Verhaeren-Kent F. Schull, Indiana, Indiana University Press, 2016, s. 286-294. Ayrıca bkz. Bilal N. Şimşir, "Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi (1887-1896)," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, No: IV, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, s. 32-54; Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 241.

229 İnanç Meriç Koç, "Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde

Abdülhamid'in şüpheli kişiliği ve konuyla ilgili üst düzey tehdit algılaması sebebiyle elçiler saraydan kendilerine iletilen ve görev yaptıkları yerde Ermeni "komita" örgütlenmelerine dair gerçek olma ihtimali çok düşük olan jurnalleri bile emir gereği araştırmak ve sonuçları bildirmek zorundaydılar.²³⁰

Elçilerin Basını Takibi

Diplomatların her dönemde temel görevlerinden biri bulundukları ülkelerde her türlü basın ve yayın faaliyetini takip etmek ve merkeze rapor etmektir. Bu sayede dış politika konularında istihbarat edinecekleri bir mecra olarak basından üst düzeyde yararlanılıyordu. Bu takibin bir diğer amacı da aleyhte yazılan ya da "zararlı" görülen yazılarla ilgili gerekli tepkinin verilmesini sağlamaktır.

II. Abdülhamid yabancı basının Osmanlı İmparatorluğu üzerinde bir baskı unsuru olarak son derece profesyonelce kullanıldığı bu dönemde bu baskının bertaraf edilmesini çok önemsiyordu. Bu sebeple onun elçileri ve elçilik görevlilerinin mesailerinin büyük bir bölümünü basın takibi oluşturuyordu. Yabancı devletlerin yayın organlarının yanında Jön Türk ve Ermeni muhalefetinin yayın faaliyetleriyle geniş kitlelere ulaştırılmasını engellemek için de Abdülhamid yurtdışındaki diplomatları aracılığıyla sürekli bir çaba içine girmişti. Elçiler bulundukları ülkede basını dikkatle takip ederek Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren konulardaki haberleri düzenli olarak Hariciye Nezareti ve padişaha rapor ediyorlardı.²³¹

Londra Elçileri," Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010, s. 41-42, 164-213, 228-241, 288-294.

230[Çorlu], a.g.e., s. 461-462.

231 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s. 107-109; Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 153-158; Muammer Göçmen "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edilirdi?" Dönemin Londra sefirlerinin basın takip faaliyetleri için bkz. Koş, a.g.t., s. 89-91, 151-164, 225-228, 286-288. Paris, Brüksel, Washington, Viyana elçilerinden gelen basın takibiyle ilgili örnek bazı belgeler için bkz. BOA, YPRK.HR. 34/62 (29.12.1322); BOA, YPRK.HR. 28/42 (24.09.1317); BOA, YPRK.HR. 25/2 (1.7.1315); BOA, YPRK.HR. 21/73 (30.9.1313); BOA, YPRK.HR. 10/53 (30.3.1305). Brüksel elçilerinin Belçika basınıyla ilgilenme biçimini analiz eden bir vaka çalışması için bkz. Alloul-Markey, "Please Deny These Manifestly False Reports: Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914)," s. 267-292. İlgili dönemde uluslararası bir sorun haline gelmiş olan Girit Meselesi hakkındaki yayınların Avrupa'daki Osmanlı elçilerinin takipleri üzerine ayrı bir araştırma bulunmaktadır. Bkz. A. Nükhet Adıyke, "Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle: Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1999, s. 25-30. Washington elçileri muhalif ve aleyhte yayınların yanında Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Amerikan misyonerlerle ilgili misyoner yayınlarında yer alan yazılan

Elçiler aleyhte yayınların engellenmesi için ilgili devletin dışışleri bakanlıklarına genellikle basın özgürlüğü gerekçe gösterilerek olumsuz cevap aldıkları başvurularda bulunuyorlar, tekzipler yayınıyor, bazen mahkemelere başvuruyorlardı. Ayrıca karşı propaganda amacıyla Osmanlı tezlerini savunan yazılar yayınıyorlardı.²³²

Elçilerin aleyhteki yayınları engellemek için kullandıkları metotlardan biri de bu tür yazı yazarları kişisel dostluklarından yararlanarak veya para teklifiyle lehte yazı yazmaya teşvik etmek veya bazı gazete veya yazarları Osmanlı taraftarı yazıları yayınlamaları için satın almaktır. Elçilere yazarlar ve gazetelere olumlu yayın yapmaları için yapacakları ödemeler için ödenek ayrılıyordu. Bu metot istismara açık bir konu olarak yazarlar ve gazeteciler tarafından kullanılıyor ve “şantaj”la para elde etmeye çalışmalarına sebep oluyordu.²³³ Paris Sefiri Salih Münir Paşa’nın (Çorlu) belirttiğine göre Osmanlı aleyhindeki yayınların çoğu II. Abdülhamid’i korkutarak bu şekilde para kazanmayı “sanat” haline getirmiş kişiler tarafından yapılıyordu.²³⁴

Lehte yayınları teşvik için gazetecilere nişan verilmesi de gündeme geliyordu.²³⁵ Bütün bu çabalar sonucu engellenemeyen aleyhte yayınların okurlara ulaşmasının önüne geçmek için zor bir yöntem olsa da yayınların elçilikler tarafından satın alındığı veya yok edildiği oluyordu.²³⁶

ve Amerikan basınında yer alan misyonerlik karşıtı yayınları takip ediyor ve merkeze rapor ediyordu: Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 140-142.

232 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s. 111-115, 148-152. Atina elçiliğinin bir haberi tekzip ettiği ilgili bkz. BOA, YPRK.EŞA. 1/55 (2.7.1313). Roma elçisinin bir haberi tekzip etmesiyle ilgili bkz. BOA, YPRK.EŞA. 20/67 (5.5.1312). Paris maslahatgüzaranın tekzip ettiği bir haber için bkz. BOA, YPRK.EŞA. 20/36 (19.3.1312). Roma elçisi bir haberdeki ifadelerle ilgili İtalyan mahkemelerine başvurmuştu. Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 24/45 (11.2.1315). Washington elçisi *New York Times* gazetesinde Ermeni olaylarıyla ilgili Osmanlı Devleti’nin yaklaşımını savunan bir makale yayınlamıştı. Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 23/14 (10.5.1313). Elçi yardımcılarını olarak müsteşarlar da Osmanlı imajına destek vermek için yabancı basında yazılar yayınlıyorlardı. Örnek olarak Berlin sefaret müsteşarı Alman gazetelerinde Abdülhamid’in faaliyetlerini duyuran bir makale yayınlamıştı. Bkz. BOA, YPRK.EŞA. 19/102 (29.12.1311). Alman gazetelerinde sefaretin yayınlattığı yazılar için bkz. BOA, HR.SYS. 35/37 (20.11.1895).

233 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s. 124-143; İlhan Yerlikaya, “II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları,” *Toplumsal Tarih*, Mart 1994, No: 3, s. 18-19. Elçilere merkezden matbuat ödeneği sağlanmasıyla ilgili bkz. BOA, YPRK.HR. 24/38 (11.1.1315).

234 [Çorlu], *a.g.e.*, s. 402-403.

235 BOA, YPRK.EŞA. 3/14 (20.4.1299).

236 Demirel, *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, s. 143.

Basın takibi için yeni gelişen profesyonel yöntemlerin kullanıldığı bu işi yapan bir şirketten hizmet alındığı da tespit edilmiştir. Washington elçiliğinin basın takibini daha profesyonel bir şekilde gerçekleştirmek için yeni imkânları değerlendirdiği; bu dönemde ABD’de faaliyet gösteren Romeike adlı dünyanın ilk medya takip merkezine abone olduğu ve Osmanlı Devleti’ni ilgilendiren gazete haberlerinin şirket tarafından sağlanan kupürlerini 1901’de merkeze ilettiği bilinmektedir.²³⁷

Basının yanında, Avrupa’da fikirlerin kitlelere ulaşmasında önemli bir araç olarak tiyatro oyunları da elçilerin takibindeydi. Elçiler II. Abdülhamid’in emriyle İslam dinine, padişaha veya Osmanlı imajına saldırdığı, zarar verdiği veya Ermeni tezlerinin propagandasını içerdiği düşünülen oyunların sahnelenmemesi için çalışıyorlar ve bazen bu görevlerinde başarılı oluyorlardı.²³⁸ Sonuca ulaşmak için genellikle görev yaptıkları devletin üst düzey yöneticilerinin aracılığına başvuruyorlardı. Örnek olarak Hz. Muhammed’le ilgili bir piyesin yasaklatılması konusuna Fransa cumhurbaşkanı olumlu bakmış ve Osmanlı temsilcilerine yardımcı olmuştu. Bu olumlu yaklaşımına karşılık kendisine İmtiyaz Nişanı verilmişti.²³⁹

Elçiler ve Avrupa’daki Osmanlı Talebeleri

Yurtdışında eğitim gören Osmanlı vatandaşı öğrencilerin II. Abdülhamid döneminde sayıları artmakla birlikte geçmişten beri en çok bulundukları ülke olarak Fransa ile beraber bu dönemde siyasi yakınlaşmanın yaşandığı Almanya’da bulunuyorlardı. Bu sebeple, özellikle Paris ve Berlin elçilerinin, öğrencilerin Osmanlı hükümetiyle ilişkilerini yürütme, ekonomik durumlarıyla ilgilenme ve muhtemel muhalif faaliyetleriyle ilgili onları gözetim altında tutma sorumlulukları bulunuyordu.²⁴⁰

237 Adil Baktıaya, “Medya Takip Sektörünün Doğuşu - Romeike: 19. Yüzyılın “Google”ı,” *Toplumsal Tarih*, Şubat 2009, No: 182, 51-52.

238 Fatmagül Demirel, “II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı,” *Toplumsal Tarih*, 1999, C. XI, No: 63, s. 41-43. Ayrıca bkz. Ziyad Ebuzziya, “Sultan II. Abdülhamid’in Dini ve Millî Konulardaki Hassasiyeti: Fransa, İngiltere ve İtalya’da Oynanmasını Yasaklattığı Piyesler,” *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi: Tebliğler: II. Türk Edebiyatı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 1988, C: II, s. 327-367.

239 Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 158.

240 Mustafa Gençoğlu, “Sultan II. Abdülhamid’in Yurt Dışı Eğitim Politikası,” *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. IV, No: 2, Temmuz 2014, s. 38, 63; Findley, *Kalemîyeden Mülkiyeye*

Elçilerin görev yaptıkları devletlerde öğrencilerin okul başvurularını bizzat yaptıklarına dair bilgiler mevcuttur. Fransa'daki çeşitli okullarda öğrenci olmak üzere Osmanlı vatandaşlarının başvurularını Fransa Dışişleri Bakanlığı'na yazdıkları dilekçelerle bizzat Paris sefirleri yapıyorlardı. Yine bu elçiler Fransa'daki kurumlarda öğrenci ve stajyer olarak bulunan Osmanlıları ilgilendiren konularda Fransa Dışişleri Bakanlığıyla iletişim halinde bulunuyorlardı.²⁴¹

Elçiler ve Yurtdışındaki Osmanlı Vatandaşları

Elçiler bulundukları ülkelerde Osmanlı padişahı ve hükümetini temsil ettikleri gibi bulundukları ülkedeki Osmanlı tebaasının da temsilcisi, hamisi ve sorumlusuydular. Bu çerçevede özellikle Berlin Anlaşması sonrası Balkanlar'da Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını kazanarak yeni kurulan devletlerde yaşamaya devam eden Osmanlı vatandaşlarının tâbiyet ve hukuk işleriyle buralara yeni atanan Bükreş, Belgrad, Çetine sefirleri ilgileniyordu. Aynı dönemde Avusturya-Macaristan tarafından işgal edilen Bosna-Hersek'teki Osmanlıların işleriyle de Viyana'daki Osmanlı sefiri ilgilenmekteydi.²⁴²

Elçilerden ihtiyaç olan durumlarda yurtdışında çeşitli sebeplerle zor durumda kalmış Osmanlı vatandaşlarını gözetmeleri de bekleniyordu. Örnek olarak Paris Elçisi Salih Münir Paşa Fransa'da hapse girmiş bir Türk gencinin annesinin isteği üzerine Fransız yetkililere başvurarak durumunun incelenmesi ve hukuk dahilinde ülkesine geri gönderilmesi için yapılabilecekleri dışişleri, içişleri ve adliye bakanlarıyla görüşerek araştırmıştı. Sonunda konuyu açtığı Fransa cumhurbaşkanı'nın tutukluyu affetmesi ve sınır dışı etmesiyle bu işi sonuçlandırmıştı.²⁴³ Bu olayda bir elçinin görev yaptığı devletin yetkilileriyle şahsen kurduğu iyi ilişkilerin bu tür işlerin başarıyla sonuçlandırılmasına katkısının büyük olduğu dikkat çekmektedir.

Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi, s. 241.

241 Bkz. AMAÉ, 75 ADP/28, 30, 34, 39 numaralı dosyalar içinde çeşitli belgeler.

242 Yukarıda Bükreş, Belgrad ve Çetine Elçiliklerinin Kurulması başlıklarına bakınız. Ayrıca bkz. Ali Akıncı, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 138-139.

243 [Çorlu], a.g.e., s. 639-641.

Devletin modern silah ihtiyacını Avrupa devletlerinden ithal ederek karşılamaya devam ettiği bu dönemde II. Abdülhamid'in İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile yakınlaşması sonucu Berlin büyükelçiliği görevlilerine silah alımıyla ilgili bilgi toplama ve yetkili mercilerle görüşme yapma konusunda görevler düşüyordu. Özellikle asker kökenli bir diplomat olarak Almanya başkentinde uzun yıllar görev yapan Ahmed Tevfik Paşa'nın bu konudaki rolü önemliydi.²⁴⁴ Diğer yandan, Londra Büyükelçisi Rüstem Paşa da İngiltere'de gelişen silah teknolojisini takip ediyor ve örnekler gönderiyordu.²⁴⁵

Demiryollarıyla İlgili Müzakereler

Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde ulaşımın doğuya doğru modernizasyonu öne çıkan gündem maddelerindendi. Anadolu ve Bağdat Demiryollarının yapımında imtiyaz verilecek Avrupalı şirketlerin merkezin emriyle araştırılması için Osmanlı elçileri görevlendirilebiliyordu. İmtiyaz için başvuracak şirketler de bulundukları ülkelerde Osmanlı temsilcilerinin aracılığına başvurabiliyorlardı. Bu konuda rekabet halinde olan devletlerin başında Almanya ve İngiltere olduğu için bunlar Berlin ve Londra'daki elçilerin faaliyet alanına giren konulardı.²⁴⁶

Berlin Anlaşması sonrası Rumeli Demiryollarının Avrupa ile entegrasyonu için Avusturya-Macaristan gibi ülkelerle sorunların çözümü için müzakereler de Viyana sefirinin görev alanına girmişti.²⁴⁷

Elçiler ve Uluslararası Sergiler

19. yüzyılın ikinci yarısında 1851'deki Londra Sergisinden itibaren düzenlenen uluslararası sergilere katılım devletlerarası siyasal, kültürel ve ekonomik etkileşimin sembol organizasyonları olarak devletler için önemli bir prestij vesilesiydi. Osmanlı cephesinde bu sergilere katılım için öncülük

²⁴⁴ Naci Yorulmaz, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, Londra, I. B. Tauris, 2014, s. 32, 112, 115, 168-170, 172, 207-208.

²⁴⁵ Koş, a.g.t., s. 148-150.

²⁴⁶ Murat Özyüksel, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013, s. 22-23; Koş, a.g.t., s. 241-242.

²⁴⁷ Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 129.

eden padişahlar Tanzimat döneminde Abdülaziz ve sonrasında İslamcı ve modernleşmeci yaklaşımıyla öne çıkan II. Abdülhamid'di.²⁴⁸

Bu dönemde elçiler, uluslararası sergilerin hazırlık sürecinde serginin yapılacağı ülkede yetkililerle iletişim kurma, iki devlet başkanı arasında sergiye katılımı ilgili resmi iletişimi sağlama, katılımın ayrıntılarıyla ilgili yönergeleri organizasyon birimlerinden merkeze ulaştırma ve her tür gözlem ve haberlerin iletilme ile sergi için pavyonların inşası ve ürünlerin sergilerde yer almasına nezaret etme görevlerini yürütüyorlardı. Bu dönemde Amerika'nın Keşfinin 400. yılı anısına 1892'de Madrid'de düzenlenen sergi, 1893'te Chicago'da açılan fuar ve 1900 Paris Fuarı için Madrid, Washington ve Paris elçileri bu görevlerini yerine getirmişlerdi.²⁴⁹

Nişan Verme Uygulamasıyla İlgili Görevler

Diplomatik dostluk ilişkileri kurmak ve bu ilişkileri manipüle etmek için Osmanlı diplomasisinde nişan vererek onore etme siyaseti 18. yüzyılın sonundan beri kullanılmaktaydı. II. Abdülhamid bu siyaseti kurumsallaşmış bir uygulama haline getirerek devam ettirmişti. Abdülhamid bu uygulama ile dönemin uluslararası arenasında diğer hükümdarlar gibi ve onlarınkine eş bir rol oynadığına dair imaj oluşturmak, yöneticiler kulübünün bir üyesi olduğunun altını çizmek istiyordu. Bu dönemin elçileri de görev yaptıkları devletlerde nişan verilecek hükümdarlar veya hanedan üyeleri ile soylular, devlet yetkilileri, başarılarıyla öne çıkmış sivilere nişan verme işleri için gerekli organizasyonu sağlıyorlardı. İki devlet arasındaki gerekli yazışmalar ve nişan tevdi etme törenlerinde Abdülhamid'i temsil etme görevini sıklıkla yerine getiriyorlardı.²⁵⁰

248 Zeynep Çelik, *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 1, 7.

249 Gürsoy Şahin, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti," *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, No: 18, s. 120-127, 136-146; Gültekin Yıldız, "Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)," *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, Sayı 9, s. 138-142; Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 171-181.

250 Edhem Eldem, *Pride and Privilege: A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004, s. 264, 274, 277, 286, 289-290, 293; Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, s. 49.

II. Abdülhamid'in 1878'de sadece kadınlara verilmek üzere ihdas ettiği Şefkat Nişanının diplomatik anlamda kullanımında da elçilerin rolü önemlidir. Örnek olarak, padişah, Şefkat Nişanını ilk defa İngiltere Büyükelçisi Henry Layard'ın eşi Lady Layard'a takdim etmeye karar verdiğinde kraliçeden izin alması için Londra Büyükelçisi Kostaki Musurus görevlendirilmişti.²⁵¹

II. Abdülhamid dönemi elçilerinin görev alanlarına genel olarak bakıldığında dönemin öne çıkan iç ve dış meseleleriyle ilgili her konunun yurtdışında ele alınması ve işlem yapılması boyutunda rol aldıkları görülmektedir. Her dönemde elçilerin görevi olan siyasi ve diplomatik temsilin yanında bu dönemin elçilerinin Abdülhamid döneminin karakteristik özelliği olarak muhaliflerin takibi ve yabancı basının son derece titiz bir şekilde izlenmesiyle ilgili görevleri özel olarak göze çarpmaktadır.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE AD HOC ELÇİLER

Osmanlı Devleti sürekli diplomasiyi benimseyerek yabancı devlet merkezlerinde daimi elçiler bulundurmaya başladığından itibaren belirli görevler için *ad hoc* elçiler ve elçilik heyetleri göndermeye devam etmişti. II. Abdülhamid döneminde de bir Osmanlı sefiri bulunan veya bulunmayan devletlere çeşitli amaçlarla *ad hoc* elçiler, özel misyon heyetleri gönderildi. Bu dönemde *ad hoc* elçiler görev alanlarına göre birkaç grup altında incelenebilir.

Sefaret Bulunan Devletlere Gönderilen Ad Hoc Elçiler

Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da büyük güçler tarafından yalnız bırakıldığını gördüğü bu dönemin başında II. Abdülhamid'in hiçbir devlete tam bağımlı olmadan mümkün olduğunca eşit bir mesafeden devletlerle ilişkilerini sürdürmek istediğinden bahsedilmişti. Bu dönemin özellikle ilk yıllarında özellikle İngiltere'nin politikalarına karşı dengeleyici olmak üzere Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'ya heyetler gönderiyordu.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşının bitiminde Ayastefanos Anlaşmasının tasdik belgelerinin değiştirilmesi ve mümkünse anlaşmadaki ağır maddeler-

251. Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek "Şefkat Nişanı," *Halil İnalcık Armağanı*, Ed. Ahmet Özcan, C: III, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 224, 226-227. Şefkat nişanının diplomaside kullanılması şekliyle ilgili örnekler ve kimlere verildiğiyle ilgili bkz. *Ağm.*, s. 233-244.

rin yumuşatılması için Rauf Paşa'yı, savaş sebebiyle diplomatik ilişkilerin dondurulduğu Petersburg'a göndermişti. Maddelerde değişiklik yapılması konusunda etkili olamayan bu misyon sadece anlaşmayla ilgili resmi işlemleri tamamlamış ve Rusya'da esir bulunan Gazi Osman Paşa'yı alarak İstanbul'a dönmüştü.²⁵²

II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında özellikle İngiltere'nin Osmanlı çıkarları aleyhine güttüğü politikalara karşı denge oluşturmak amacıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan ile yakınlaşma fırsatlarını kaçırmıyordu. 1881'de Almanya'nın Üç İmparator Ligi'nin zayıfladığını düşünerek Osmanlı Devleti'ne ılımlı yaklaştığını düşündüğü bir dönemde Alman İmparatoruna İmtiyaz Nişanı göndererek ilişkileri güçlendirmek istedi. Alman dışişlerinin Berlin'de daimi sefir olan Sadullah Paşa'nın bu iş için görevlendirilmesine olumlu bakmamasıyla Müşir Ali Nizami Paşa *ad hoc* elçi olarak görevlendirildi. Berlin'deki temaslardan sonra elçilik heyeti Avusturya-Macaristan'a da geçti ve ilişkileri geliştirme çalıştı.²⁵³

Aynı bağlamda 1882'de Alman imparatorunun torununun çocuğunun doğumunu kutlamak ve hanedan üyelerine hediyeler vermek için Osmanlı hizmetindeki Polonya kökenli Alman subayı Drigalski Paşa başkanlığında bir heyet Almanya'ya gitti. Bu misyon bir sene önceki Ali Nizami Paşa misyonunun olumlu sonuçlarından olan Osmanlı ordusuna eğitim amacıyla gönderilen Alman subaylara teşekkür etme amacını da taşıyordu. Bu sıralarda Fuad Paşa başkanlığında bir diğer heyet de Avusturya imparatoruna imtiyaz nişanı vermek için Viyana'ya gitmişti.²⁵⁴

İngiltere'nin Mısır'ı işgali sonrasında destek bulmak için bu sefer Rusya ile yakınlaşan Osmanlı Devleti 1883'te Rus Çarı III. Aleksandr'ın taç giyme törenini fırsat bildi. Petersburg Elçisi Şakir Paşa bu görev için *ad hoc* bir elçilik heyetinin gelmesinin iyi olacağı yönünde görüş bildirince eski

252 Yasamee, *a.g.e.*, s. 82; Mustafa Aydın, "Mağlubiyeti Unutturan Tören: Esaretten Kurtulan Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'da Karşılanişı," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017, Cilt VI, No: 1, s. 9-21, s. 12-14; Halil Yetimoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları ile Mektup Diplomasisi," s. 57-58.

253 Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 108-114.

254 Topaktaş, *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasisi: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, s. 16-21.

hariciye nazırı ve diplomat Server Paşa başkanlığında bir heyet törenlere katılmak üzere Rusya'ya gitti ve temaslarda bulundu.²⁵⁵

1883'te o sırada Teftiş-i Askeri Komisyonu reis vekili olan Ahmed Muhtar Paşa başkanlığındaki bir başka heyet İmparator I. Wilhelm'in de katılacağı Alman ordularının manevralarını izlemek ve Abdülhamid'in imparatoriçe ve veliaht prense gönderdiği Şefkat ve Osmani nişanlarını sunmak için Almanya'ya gitti ve ardından Avusturya'da da temaslarda bulundu. Her iki ülkede yetkililerle Mısır meselesi, Bulgaristan meselesi ve Ermeni sorunlarıyla ilgili görüşüldü. Viyana'da iken Romanya kralından davet alan heyet burada da görüşmeler yaptı. Ahmed Muhtar Paşa başkanlığındaki *ad hoc* elçilik Avrupa basınının da ilgisini çekmiş ve Abdülhamid ve Almanya ile Avusturya-Macaristan arasındaki yakınlaşmaya dair yazılar yazılmıştı.²⁵⁶

Diğer yandan görece daha az etkin bir güç olsa da denge siyaseti çerçevesinde İtalya da ihmal edilmedi. 1884'te II. Abdülhamid önemli bir devlet adamını Ahmed Muhtar Paşa'yı İmtiyaz Nişanını İtalya kralına götürmesi için gönderdi. Paşa burada kral başta olmak üzere hanedan ve hükümet üyeleriyle dostluk ziyareti çerçevesinde görüştü siyasi bir mesele konuşmadı.²⁵⁷

1885'te bu defa bizzat siyasi bir sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla Mısır Kriziyle ilgili görüşmesi için seçiminde Babiâli'de İngiliz yanlısı bir isim olarak bilinen Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa bir fevkalade elçi olarak İngiltere'ye gönderildi. İşgal sonrası Mısır'da Osmanlı Devleti'nin egemenlik hakları ve İngiltere'nin çekilme tarihini görüşmek isteyen ve bir anlaşma sağlamak amacını güden misyonun girişimleri sonuç vermemişti.²⁵⁸

İngiltere Kraliçesi Victoria'nın uzun süren saltanatında ellinci ve altmışıncı yıl dönümü kutlamaları II. Abdülhamid dönemine denk gelmişti. Kutlamalara katılmak üzere 1887'de Ali Nizami Paşa,²⁵⁹

255 A.g.e., s. 21-24.

256 A.g.e., s. 25-31; Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, Derin Yayınları, 2015, s. 141-143.

257 A.g.e., s. 143-146.

258 Yasamee, a.g.e., s. 161-183.

259 Topaktaş, a.g.e., s. 34-38.

1897'de ise Teşrifat-ı Hariciye Nazırı Münir Paşa başkanlığında heyetler Londra'ya gönderildi.²⁶⁰

İngiltere politikalarına karşı Rusya ile ilişkileri sıcak tutma amacına hizmet eden *ad hoc* elçilik uygulamalarından biri Rus çarlarının Yalta yakınlarında bulunan Livadya'daki yazlık saraya gelmeleri üzerine bir Osmanlı heyetinin "hoş geldin" ziyareti yapmak üzere heyet gönderilmesi idi. 19. yüzyılın ikinci yarısından beri gelenek haline gelen bu ziyaretler aynı zamanda Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin Osmanlı İmparatorluğu tarafından resmen tanınmadığını ima ediyordu.²⁶¹ II. Abdülhamid döneminde Livadya'ya 1879, 1886, 1887, 1891, 1898, 1900 ve 1903 yıllarında "hoş geldin" elçileri gönderildi. Bu *ad hoc* elçi ziyaretleri İngiltere'nin politikalarına karşı bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmayı olumlu bulan Rusya için de önemliydi.²⁶² Bunun dışında Rus imparatorlarının taç giyme törenleri ve cülus tebrikleri ve nişan tevdi etmeleri için muhtelif zamanlarda *ad hoc* elçi heyetleri gönderiliyordu.²⁶³

İran'la ilişkilerin din birliği temelinde geliştirilmeye çalışıldığı bu dönemde sefaretlerin karşılıklı olarak büyükelçiliğe yükseltildiğinden bahsedilmişti. 1881'de II. Abdülhamid, yaverlerinden Süleyman Paşa'yı İstanbul ziyaretini tamamlayarak İran'a dönecek olan Nâsireddin Şah'ın amcası ile ve şaha hitaben yazılan bir dostluk mektubuyla beraber gönderdi. Tahran Elçisi Fahri Bey'le beraber şah tarafından kabul edilen Süleyman Paşa'nın misyonu sırasında iki devlet arasındaki sınır meseleleri de çözümlenmeye çalışıldı. Süleyman Paşa ertesi yıl ikili ilişkilerin güçlendirilmesi amacıyla yine İran'a gitti.²⁶⁴ 1898'de yeni Tahran

260Mahmut Akpınar, "Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karatodori Paşa (1833-1906)," s. 175.

261 Selim Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 251-252.

262Mahir Aydın, "Livadya Sefâretleri ve Sefâretnâmeleri," *Belgeler*, C: XIV, No: 18, 1989-1992, s. 321-324; Topaktaş, *a.g.e.*, s. 32-34. Ayrıca bkz. Yetimoğlu, "Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları ile Mektup Diplomasisi," s. 69-80.

263 A.g.t., s. 86, 89-97, 104-106.

264 Cezmi Eraslan, "İslâm Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münasebetleri (1878-1882)," s. 236-237.

Büyükelçisi Şemseddin Bey ve Abdülhamid'in iki yaverinden oluşan *ad hoc* elçilik heyeti Muzafferüddin Şah'a İmtiyaz Nişanı sunmak için İran'a gönderilmişti.²⁶⁵

Sürekli elçiliklerin bulunduğu devletlere giden *ad hoc* elçilik heyetlerini buradaki daimi elçi karşılıyor, ihtiyaçlarıyla ilgileniyor ve onlara eşlik ediyordu. 1881'de Sadullah Paşa ise Ali Nizami Paşa ve heyetine eşlik ederek misyona yardımcı olmuştu.²⁶⁶ 1885'te Hasan Fehmi Paşa'nın misyonunun Paris aşamasında onun seyahatini ve devlet adamlarıyla görüşmelerini organize eden isim buradaki daimi elçi olarak Mahmud Esad Paşa'ydı.²⁶⁷

Yurtdışında sürekli görevle bulunan Osmanlı sefirleri de görülen durumlarda geçici memuriyetlerle görevlendirilebiliyordu. Diplomatik tecrübenin en fazla gerektiği işlerden olan uluslararası konferans, kongre ve barış görüşmelerinde delege olarak değerlendiriliyorlardı. Bu şekilde Abdülhamid döneminde Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansına Berlin Sefiri Edhem Paşa,²⁶⁸ Ocak 1878'de Ayastefanos Anlaşması için Yeşilköy'de yapılan barış görüşmelerine ve Haziran 1878'de toplanan Berlin Kongresine Berlin Sefiri Sadullah Bey (Paşa) Osmanlı hükümetini temsilen delege olarak katılmıştı.²⁶⁹

Ad hoc elçilik misyonlarında adı geçen heyet başkanlarından başka II. Abdülhamid adına özel faaliyetlerde bulunan bir isim dikkat çekmektedir. 1882'de Almanya ve Avusturya, 1883'te Rusya, Almanya ve Avusturya, 1886'da Rusya ve 1887'de İngiltere'ye gönderilen yukarıda bahsedilen heyetlerde o dönemde Mabeyn-i Hümayun kâtiplerinden Hüseyin Kâzım Bey kâtip olarak yer almıştı. Gidilen ülkelerde devlet yetkilileriyle heyetten ayrı görüşmeler yapması ve her bir misyonla ilgili ayrıntılı diplomatik raporları padişaha sunması onun heyetteki rolünün kâtipliğin ötesinde olduğunu göstermektedir.²⁷⁰ Bu örnekte, II. Abdülhamid'in *ad hoc* elçilik uygulamalarında

265 Nejat Göyünç, "Muzafferüddin Şah ve II. Abdülhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri," *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 139-140.

266 Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s. 108-114.

267 Mahmut Akpınar, "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)," s. 43-44.

268 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, C: VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. bsk., 1983, s. 28.

269 Akyıldız, *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, s. 80, 88.

270 Topaktaş, *a.g.e.*, s. 39.

da bürokratik hiyerarşinin dışına çıkarak güvendiği bir kâtime paşa rütbesindeki heyet başkanının yanında özel yetkiyle donattığı görülmektedir.

Sefaret Bulunmayan Devletlere Gönderilen Ad Hoc Elçiler

II. Abdülhamid özellikle saltanatının ilk on yılında Avrupa'nın büyük güçleriyle denge siyasetini *ad hoc* heyetlerle bu şekilde desteklemeye çalışırken sefaret bulunmayan devletlere de diplomatik etkileşimin yegâne zemini olarak *ad hoc* elçilerle ulaşmaya çalıştı. Bu çerçevede Avrupa'da papalığın yanında Orta Asya, Uzakdoğu ve Afrika'ya heyetler gönderdi. Orta Asya ve Afrika'ya giden *ad hoc* elçiler Panislamist amaçlar taşıyordu.

Genel olarak gayriresmi olarak yürütülen Panislamist faaliyetin resmi boyutu şehbenderlik ağının kullanılması ve *ad hoc* elçi gönderilmesini kapsamaktaydı.²⁷¹ Bu amaçla *ad hoc* heyetlerin ilki 1877'de Osmanlı-Rus Savaşının ilk aylarında ortak düşman Rusya'ya karşı destek sağlamak için Afganistan'a gönderildi. Heyetin başkanı olarak İslami kimliği öne çıkan ulema ve devlet adamı vasıflarını bir arada taşıyan Anadolu Kazaskeri Ahmed Hulusi Efendi seçilmişti. Bu misyon Afganistan'ın Rusya ile savaşmak için yeterli gücü olmaması sebebiyle hedeflerine ulaşamadı. Bununla birlikte gezi Afganistan ve Hindistan'daki siyasi duruma dair istihbarat edinilmesini sağladı.²⁷² Savaş devam ederken aynı yıl Rusya'ya karşı ortak tepki geliştirmek üzere Rus baskısı altında olan Orta Asya Türk Hanlıklarına Türkistan kökenli Mehmed Emin Efendi gönderilmişti.²⁷³

Asya kıtasının yanında Afrika'ya da Panislamist hedeflerle yönelen Abdülhamid, Zengibar ve Habeşistan'a *ad hoc* elçiler gönderdi. Zengibar Sultanlığı'na muhtemelen 1878'de bir mektup ve nişan takdim etmek üze-

271 Jacob M. Landau, *Pan-İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001, s. 58-68.

272 S. Tanvir Wasti, "The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan," *Middle Eastern Studies*, C: XXX, No: 4, Ekim 1994, s. 956-962. Ayrıca bkz. Azmi Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, Ankara, İSAM Yayınları, 1997, s. 102-115. Bu misyonun iki devlet arasındaki etkileşime katkıları ve elçi olarak gönderilen Ahmed Hulusi Efendi'nin biyografisine dair bir çalışma için bkz. Faiz Ahmed, "İstanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, No: 45, 2015, s. 265-296.

273 Alâeddin Yalçınkaya, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan*, 2. bsk., Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006, s. 201-202.

re, 1889'da yeni sultanı tebrik etmek üzere, aynı yıl bölgedeki sömürgeci ülkelerin faaliyetleriyle ilgili bilgi almak üzere, 1890'larda yine bir mektup iletmek üzere *ad hoc* elçiler gönderilmişti.²⁷⁴ 1904'te iki devlet arasındaki dostane ilişkiler kapsamında Habeşistan'dan İstanbul'a gelen elçilik heyeti-ne karşılık olarak yaver Sadık el-Müeyyed Habeş Hükümdarı II. Menelik'e *ad hoc* elçi olarak gönderilmişti.²⁷⁵

Uzakdoğu'da Japonya ile bu dönemde ilk defa kurulan resmi ilişkiler Japonya için Avrupa devletleriyle başlattıkları modern diplomatik ilişki kurma sürecinin bir uzantısıydı. II. Abdülhamid ise genel denge siyaseti bağlamında özellikle Rusya'nın yayılmacı politikalarına karşı Japonya ile ilişki kurmakta yarar görüyordu.²⁷⁶ Bu çerçevede 1889'da yola çıkan *Ertuğrul Fırkateyni* misyonu iki yıl önce Avrupa gezisi sırasında İstanbul'a gelen İmparator Meiji'nin kardeşi Prens Komatsu ve eşinin ziyaretine iade-i ziyarette bulunmak üzere oluşturuldu. 1890'da gemi Japonya'ya ulaştığında fevkalade elçi olarak gemi komutanı Mirilva Osman Paşa padişahın gönderdiği mektup ve İmtiyaz Nişanını imparatora sundu. Dönüş yolunda yaşanan facia sonrası Japonya'nın gösterdiği ilgi ve sempati ile kazadan kurtulanların İmparator Meiji'nin taziye mesajıyla birlikte iki gemiyle İstanbul'a gönderilmesi iki devletin yakınlaşmasını pekiştirdi.²⁷⁷ Geminin gidiş yolunda uğradığı Bombay, Kolombo ve Singapur'da *ad hoc* elçilik üyelerinin yerel Müslüman halkla bir araya gelmesi bu misyona da Panislamist bir boyut katmıştı.²⁷⁸

274 Hatice Uğur, *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005, s. 63-67.

275 Sâdik el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebîr'i'nde Seyahat: Bir Osmanlı Zabitanın Büyük Sahra'da Seyahatı*, Haz. H. Bostan-N. Omaç, 3. bsk., İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015, s. XX-XXI. Ayrıca bkz. İlhami Yurdakul, "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeleyi," *Hediye Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 83-94.

276 Turan, "Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasinin Uzakdoğu Asya Misyonu," s. 68-69.

277 Esenbel, *a.g.e.*, s. 287-290; Arık, *a.g.e.*, s. 31.

278 *Ertuğrul Fırkateyni* misyonu hakkında belgelere dayalı bir çalışma için bkz. Kaori Komatsu, *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992. Geminin Bombay, Kolombo ve Singapur limanlarında bulunduğu sırada bölge halkının teveccühünü dönemin Osmanlı gazeteleri ayrıntılı şekilde tasvir etmiştir. Bkz. Hatice Kırkaya, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri," Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019, s. 25-38. Bu ziyaretlerde ilgili limanlarda görev yapan Osmanlı şehbenderleri ve şehbenderhaneler gemi ve yerel halkın bir araya gelişinde ev sahibi olarak rol almışlardır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ve Vatikan Rusya'nın Balkanlar'da Katoliklerin aleyhine olan Panislavist siyasetinden rahatsız olan iki devlet olarak yakınlaşmışlardı. II. Abdülhamid yeni Papa XIII. Leon'un göreve başlaması fırsatını değerlendirerek 1878'de Şûrayıdevlet azasından Bedros Efendi'yi kutlama için özel elçi olarak Vatikan'a gönderdi. Görüşmelerde Balkanlardaki sorunlarla ilgili ortak tavır alınması konuşuldu.²⁷⁹

²⁷⁹Türkan, *a.g.m.*, 321, 323; BOA, İ.HR. 276/16856; BOA, Y.EE. 78/7; BOA, İ.HR. 276/16889 aktaran Türkan *a.g.m.*

HARİCİYE NEZARETİNİN YURTDIŞI TEŞKİLATI: ŞEHBENDERLİKLER

ŞEHBENDERLİK SİSTEMİNİ DÜZENLEYEN YÖNETMELİKLER: ATAMALAR, GÖREV ALANLARI, ÇALIŞMA USULLERİ

Osmanlı hariciyesinin II. Abdülhamid döneminde yasallaşma ve profesyonelleşme sürecinin devam ettiğini gösteren şebenderlikler bağlamındaki yenilikler, nezaret dahilinde bir Umur-ı Şebenderi Müdüriyeti kurulması yanında şebenderler için görev ve sorumlulukları düzenleyen kapsamlı nizamnameler ve talimatnameler yayınlanmasıydı. Böylece hızla gelişen şebenderlik sisteminin kurallarına dair ayrıntılar bu dönemde tüzük ve yönetmeliklerle kayıt altına alındı. Bu, Hariciye Nezaretinin merkez birimleri ve elçilik teşkilatı için görülmeyen bir uygulama olarak dikkat çekmektedir. Şebenderlik kurumunun merkezden uzakta geniş bir coğrafyaya yayılmış, hizmet veren ve hizmet alan kişiler bakımından kalabalık ve çeşitliliği olan bir kitleye hizmet veriyor olması yasal düzenlemelere yönelik bir ihtiyaç doğurmuş olmalıdır.

1881'de yürürlüğe giren ve ilerleyen yıllarda bazı maddelerinde ekleme ve düzeltmeler yapılan "Saltanat-ı Seniyye Şebenderlerine Dair Nizamname-i Dâhili"¹ye göre Osmanlı şebenderleri hepsi padişahın iradesiyle tayin edilmek üzere muvazzaf (maaşlı) veya fahri (maaşsız) olarak görev yapan memurlardı. Maaşlı şebenderler başşebender, şebender, şebender vekili veya kaçıllara memuru olmak üzere üç sınıfa ayrılıyordu. Maaş ve tahsisat aldıkları için muvazzaf şebenderlerin

1 Nizamnamenin irade ile onaylandığı tarih 15 Recep 1298/13 Haziran 1881'dir. Bkz. Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 329; Sarkis Karakoç, *Külliyat-ı Kavânin*, Haz. M. Âkif Aydın vd., C: II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006, s. 659. Nizamnamenin Latinize edilmiş tam metni için bkz. *Düstur*, Zeyl, C: II, s. 192-202. Nizamnamenin Latinize edilmiş tam metni için bkz. 1318 S.N.H., s. 282-291. Dönem boyunca ihtiyaç üzerine nizamnamenin bazı maddelerinde ekleme ve değişiklikler yapıldı: *Düstur*, Zeyl, C: III, s. 123-131; *Düstur*, 1/V, s. 696, 731-732; *Düstur*, 1/VII, s. 907-908. *Düstur*'daki "şebenderlik" konulu kanunların tespiti için Mustafa Akman'ın hazırladığı fihristten yararlanılmıştır. Bkz. Mehmet Akman, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I: I. Tertip *Düstur*'un Tarihi Fihrist ve Dizini," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, No: 3, Bahar 2007, s. 67-210.

ticaretle uğraşmaları yasaktı ve Osmanlı vatandaşı olmaları gerekiyordu. Şehbenderliklere atanacak personelin seçimi için Umur-ı Şehbenderi Müdürlüğünün yapacağı sınava Mekteb-i Sultani mezunu Hariciye Nezareti çalışanları veya stajyerleri girebiliyordu. Mekteb-i Mülkiye mezunlarının ise bu sınava girmesine gerek yoktu. Şehbenderler bulundukları devletin başkentindeki Osmanlı sefaretine bağlı olarak çalışır, ilgili devlette bir sefaret yoksa doğrudan Hariciye Nezaretine bağlı olurdu. Şehbenderlerin bağlı bulundukları sefaret ve Hariciye Nezareti ile hangi konularda yazışacakları da belirlenmişti.²

Şehbenderlerin görev alanlarının da belirlendiği bu nizamnameye göre sorumlu oldukları bölgede Osmanlı tebaasından olanların doğum, ölüm, evlilik gibi resmi işlemleriyle ilgilenmek ve ihtiyacı olanlara yardım da bulunmak, iki devlet arasında yapılan anlaşmaların uygulanmasını takip etmek, bulundukları bölgede ticaret, sanayi ve sağlıkla ilgili düzenli raporlarla merkezi bilgilendirmek gibi temel görevleri yanında II. Abdülhamid'in güvenlikle ilgili hassasiyetlerini yansıtan siyasi görevlerine de yer verilmişti. Şehbenderlerden tıpkı sefirler gibi istihbarat faaliyetinde bulunmaları, bölgede Osmanlı Devleti aleyhine çalışan hafiyeler ve şüpheli gördükleri kişileri takip etmeleri ve gerekirse bağlı bulundukları sefaretin izni dahilinde hafiye kullanmaları isteniyordu. Yerel basında Osmanlı Devleti ve padişah aleyhinde yazılan yazılarla ilgili gerekli işlemlerin yapılması için yerel yöneticilere başvurmaları isteniyordu. Basın takibi konusunda aynı zamanda gazetelerde aleyhte yayınlanan yazıların Türkçe veya Fransızcaya çevrilerek önem derecesine göre sefarete veya doğrudan nezarete göndermekle de görevliydi.³

Fahri şehbenderlerin sistem içindeki yerini belirleyen nizamnameye göre, fahri şehbenderler de tıpkı maaşlı şehbenderler gibi başşehbender, şehbender veya şehbender vekili olarak üç kategoride görev yapıyor ve ilgili devlette görev yapan sefaretin teklifiyle padişah tarafından atanıyordu. Sınava tabi tutulmuyor, ticaretle uğraşabiliyor ve yabancı uyruklu olabiliyorlardı. Bulundukları bölgede itibar sahibi kişiler arasından seçilmeleri

2 1318 S.N.H., s. 282-285.

3 A.g.e., s. 286-287.

isteniyordu.⁴ Nizamnamedeki bu maddenin uygulanmasına bir örnek olarak uzun bir süre Madrid fahri başşehbenderi olan kişi büyük bir bankanın yönetim kurulu başkanı ve senatördü. Lizbon'da ise büyük bir armatör ailesinden kişiler 1844-1914 yılları boyunca fahri şehbenderlik yapmışlardı.⁵

Nizamname şehbenderlerin maaş, harcırah ve tahsisat bilgileriyle şehbenderhanelerin teftişlerini de düzenliyordu.⁶ 1881'de yayınlanan şehbender nizamnamesi konusunda Hariciye Nezareti bir sirküler göndererek tüm sefaretleri haberdar etmiş ve kendine bağlı şehbenderlikleri bilgilendirmelerini istemişti.⁷

Şehbenderlik hizmetlerinde resmi evrakın ücretlendirilmesinde standartlaştırmayı ve usulsüzlüklerin önüne geçilmesini amaçlayan kanunı düzenlemeler de bu nizamnameyle yapıyordu. Şehbenderlerin işlem yaptıkları farklı evrak türleri için alacakları vergileri (rûsum) belirlemek üzere hazırlanan ayrıntılı bir tarife nizamnamenin kırk beşinci maddesinde yapılan değişiklikle birlikte onaylandı.⁸ Rûsum tarifesi şehbenderhane kançılıyasının duvarına asılarak ilan edilecek, kançılara memurlarının tarifeye uygun vergi almaları ise şehbenderlerin sorumluluğunda olacaktır.⁹ Bilindiği üzere şehbenderlerin resmi işlemlerde kullanacakları pullar Hariciye Nezaretinde yine bu dönemde oluşturulan Umur-ı Şehbenderi Kaleminden gönderiliyordu.

1882-1884 yılları arasında dört bölüm halinde yayınlanarak tamamlanan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerine Gönderilecek Talimat" şehbenderlerin görev ve yetkilerini ayrıntılandıran kapsamlı bir metindi. Talimatname, şehbenderlerin vazifeye başlama ve vazifenin sona ermesi, resmi yazışmalar, evrak kayıt ve demirbaş defterleri, ihtiyaç sahiplerine yardım ve memlekete iadeleri, pasaport-vize, vatandaşlık, nüfus, veraset ve

4 A.g.e., s. 290.

5 Kunalalp, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)," s. 175.

6 1318 S.N.H., s. 282-283, 287.

7 BOA, HR.ID. 1759/3 (7 Temmuz 1881).

8 İrade tarihi 14 Şaban 1299/1 Temmuz 1882'dir. Bkz. Karakoç, a.g.e., s. 674-675. Tarifenin Osmanlıca metni için bkz. *Düstur*, Zeyl, C: III, s. 123-131. Tarifenin Latinize versiyonu için bkz. 1318 S.N.H., s. 327-329. Şehbenderler için oluşturulan vergi tarifesinin bir maddesinde yapılan başka bir değişiklik için bkz. *Düstur*, 1/VIII, s. 199.

9 1318 S.N.H., s. 288.

miras işlemleri ve bölgeye giden Osmanlı bayraklı gemilerle ilgili görevlere açıklık getiriyor, ayrıca fahri şehbenderler için özel talimatlar içeriyordu.¹⁰

1884'te çıkarılan bir diğer kanun olan "Saltanat-ı Seniyye Şehbenderlerinin Mezuniyetlerine Dair Kararname" şehbenderlerin izin kullanma şartları ve izinli oldukları dönemde yerlerine vekalet edecek memurları belirliyordu. Bu kararnamenin maddelerinde de sonraki yıllarda düzenlemeler yapıldı. 1901'deki bazı maddelerde değişiklik yapıldığında şehbender izinleriyle ilgili bu kanun sefaret müsteşarları, kâtipler ve sefaret maiyetinde görev yapan diğer memurlar için de geçerli hale getirildi.¹¹ Bu nizamname ve talimatname metinleri büyük ölçüde 1879'da Hariciye Nezareti personelinin Pszeny Efendi'nin konsolosluk hizmetlerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla yayınladığı "proje"ye dayanıyordu.¹²

Şehbenderliklerin idari bakımdan kesin kurallarla belirlenmiş hiyerarşik bir düzeni bulunmamaktaydı. Herhangi bir şehirdeki şehbenderin rütbesi atamalarla aniden yükseltilebiliyor veya alçaltılabiliyordu. Eylül 1908'de şehbenderliklerin sınıflandırılmasıyla ilgili organizasyonda düzenin sağlanması için bir adım daha atılmış oldu. Bu düzenlemede başşehbender, birinci sınıf şehbender, ikinci sınıf şehbender, vekil şehbender bulunduracak şehirler ve elçiliklerde şehbenderlik birimleri bulunacak şehirlerin hangileri olduğu belirlendi.¹³

Hariciye hizmetinde şehbenderlik ve elçilik kadrolarında istihdam edilecek kişiler bir ayrıma tabi değillerdi. Hariciye personeli bu iki temsilcilik sistemi arasında geçiş yapabiliyordu. Örnek olarak Budapeşte başşehbenderliği bir elçiliğe atanma öncesi görev yapılan bir yer olarak dikkati çekmektedir. İki temsilcilik sistemi arasında geçişkenlik olmakla birlikte elçilikte çalışmak şehbenderlikte çalışmaktan daha prestijli görülüyordu.

10 Erol, *a.g.t.*, s. 88. Talimatnamenin birinci kısmı 8 Şevval 1299/23 Ağustos 1882, ikinci kısmı 10 Safer 1301/11 Aralık 1883, üçüncü ve dördüncü kısımları 10 Rebiülevvel 1302/28 Aralık 1884'te onaylanmıştır. Karakoç, *a.g.e.*, s. 678, 694, 711. *Düstur*'da iki, üç ve dördüncü kısımlar mevcuttur. Bkz. *Düstur*, Zeyl, C: IV, s. 39-51; *Düstur*, 1/V, s. 105-120. Talimat metninin tamamının Latince hali için bkz. 1318 S.N.H., s. 292-324.

11 BOA, HR.İD. 1740/3; *Düstur*, Zeyl, C: IV, s. 51-52 (15 Mart 1884). 8 Temmuz 1901 tarihli düzenleme için bkz. *Düstur*, 1/VII, s. 699-700; *Düstur*, *Mütemmim*, s. 213-214.

12 Kuneralp, "Les Services Consulaires Ottomans au XIXe siècle," s. 434.

13 *A.g.m.*, s. 434-435.

Başşehbenderlerin hedefi yükselerek bir elçiliğe atanmaktı. Şehbender tayininde şehbenderlik makamının bulunduğu coğrafi bölgeye göre personal seçimi için belirlenmiş kurallar yoktu. Şehbenderlerin görevde kalma süresi de belli bir kurala tabi değildi.¹⁴

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ŞEHBENDERLİKLERİ

II. Abdülhamid döneminin başında Osmanlı şehbenderlik ağı çoğu liman şehirleri olmak üzere ticaretin yoğun olduğu komşu devletlerden Rusya, İran ve Yunanistan'da, Avrupa kıtasında Almanya, Avusturya, Belçika, Fransa, Hollanda, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya ve Portekiz'de, ABD şehirlerinde ve İngiltere'nin Asya kolonilerindeki bazı şehirlerde bulunuyordu. Dönem içinde şehbenderlik ağı önceden şehbenderliklerin bulunduğu ülkelerde yenilerinin kurulmasıyla ve Balkanlar'da yeni kurulan devletlerdeki yeni yapılanmayla ve uzak bölgelerde Asya, Afrika, Güney Amerika ve Avustralya kıtalarına uzanarak genişledi. Dönem içinde bu ağın coğrafi genişlemesinin başlıca iki sebebi Osmanlı Devleti'nin kaybettiği topraklarda yeni devletler meydana gelmesi ve Abdülhamid'in Panislamist siyasetiydi.

Osmanlı Devleti'nin 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında kaybettiği topraklar üzerinde kurulan Sırbistan, Romanya ve Karadağ devletlerinde bulunan tebaanın işleri için ihtiyaç duyulan şehbenderlikler ülkeler sathında kuruldu. Sırbistan ile karşılıklı kurulacak konsoloslukların hukuki zeminini oluşturmak üzere 1896'da konsolosluk sözleşmesi yapılmış, Romanya ile ise müzakereler yapılmış fakat sözleşme akdedilmemişti. Osmanlı Devleti bu dönemde yeni imzalanacak konsolosluk anlaşmalarının kapitülasyon maddeleri içermemesi için çaba sarf ediyordu.¹⁵

Balkan ülkelerinde kurulan şehbenderlikler burada bulunan eski Osmanlı vatandaşlarının ticari işlerinin görülmesi ve korunmalarının yanında siyasi vazifeler de icra ediyorlardı. Romanya'da bulunan şehbenderlikler daha çok Tuna Nehri kıyısındaki şehirlerde sıralanmıştı ve bunlar diğer fonksiyonlarının yanında ülkenin güney sınırını özellikle

14 A.g.m., s. 435-436. Kurulması düşünülen bir Vatikan elçiliği için Peşte başşehbenderinin teklif edilmesiyle ilgili "Vatikan'da Elçilik Projesi" başlığına bakınız.

15 Gönen, a.g.m., s. 14-15.

Bulgaristan'ı gözetleme amacı taşıyordu. Ülkenin kuzeyindeki Yaş'ta bulunan şebenderlik de aynı şekilde Rusya sınırına yakın olarak buradan bilgi aktarma imkânına sahipti.¹⁶

II. Abdülhamid diplomasinin karakteristik bir özelliği olan Panislamist faaliyetin kurumsal araçlarından biri olarak şebenderlikler Müslümanların yoğun olarak yaşadığı coğrafyalarda; Asya'daki İngiltere ve Hollanda kolonileri ve Güney Afrika'daki İngiltere kolonilerinde artırıldı. Bunların dışında göçlerle Osmanlı tebaasının bu dönemde yoğunlaşmaya başladığı Güney Amerika'da Brezilya ve Küba'daki şehirlerde ve Avustralya'da Osmanlı şebenderleri görülmeye başlamıştı. Avrupa ülkelerinden İsviçre ve Danimarka'da da şebenderlikler bu dönemde kuruldu.

19. yüzyılda eskiden Osmanlı sınırları içinde bulunduğu halde artık özerk bir yönetime sahip olan veya başka bir devletin fiili yönetimi altına girmiş olan bölgeler bulunuyordu. Bu bölgelerde şebenderlik kurulması bağımsızlıklarının tanınması anlamına geleceği için geçici bir çözüm olarak ilgili şehirlere tüccar vekilleri atanıyordu. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşından önceki dönemde İbrail ve Kalas'ta tüccar vekaletleri bulunurken Berlin Anlaşmasıyla Romanya'nın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından bu şehirlerde şebenderlikler kurulmuştu.¹⁷

II. Abdülhamid döneminde ise Bulgaristan, Berlin Anlaşmasına göre hukuken Osmanlı İmparatorluğu'na bağlıydı ve sefaret yerine Bulgaristan Komiserliği görev yaptığı gibi Rusçuk, Varna ve Vidin şehirlerinde şebender yerine tüccar vekilleri görev yapıyordu.¹⁸ Bulgaristan, ülkedeki Osmanlı tüccar vekillerini resmen tanımak için görevlerinin belirlenmesini şart koştuğundan 1887'de tüccar vekillerinin görevlerini düzenleyen bir talimatname yürürlüğe girdi. Bununla birlikte tüccar vekillikleri bir süre daha resmen tanınmadı ve görevleri 1897'e kadar gayriresmi olarak devam etti.¹⁹ Berlin Anlaşması sonrası hukuken Osmanlı toprağı sayılan bir diğer bölge

16 Rachieru, "Ottoman Representatives in Romania: Diplomatic and Consular Network of the Sultan in a Former Vassal State," s. 385-386.

17 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No:1, s. 42; 1284 D.S., s. 117. Bkz. Ek 13.

18 1306 S.N.H., s. 221.

19 Bayraktarova, a.g.m., s. 202-204; *Düstur*, I/V, s. 759; Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 303.

Tuna Nehri üzerinde bulunan Adakale'de ise "memur-ı mahsus" adıyla görevliler şebbender vazifesi görüyordu.²⁰

Şebbenderlik ağının bu ölçüde genişlemesi özellikle coğrafi olarak uzak bölgelerde şebbenderliklerin fahri olarak atanması sayesinde mümkün olabildi. Hariciye Nezaretinin kadrolu memurları daha çok Avrupa ülkelerindeki önemli merkezlerde, ticari ve siyasi çıkarların gerektirdiği üzere Rusya, İran, Yunanistan, Romanya, Sırbistan gibi yakın ülkelerde bulunuyor, diğer devletlerde yoğun olarak fahri şebbenderlikler bulunuyordu.²¹

Süreç içinde yeni şebbenderlikler kuruluyor, var olanlar kapatılıyor veya statüleri başşebbenderlik/şebbenderlik ve asıl/vekil/fahri şebbenderlikler olarak farklılaşıyordu. Şebbenderlik ağında görülen bu değişimler II. Abdülhamid döneminde dünyanın çeşitli bölgelerinde Osmanlı diplomatik ve ticari ilgisinin izini sürmek için önemli verileri oluşturmaktadır. Bu dönemde Osmanlı şebbenderlikleri ve yaşanan değişimler devlet salnamelerinden alınan fakat dikkatli kullanılması gereken bilgiler üzerinden takip edilebilmektedir.²²

Devlet salnamelerinden elde edilen verilerle II. Abdülhamid dönemi boyunca tüm yıllara ait bilgilerle yabancı ülkelerde Osmanlı şebbenderliklerinin bulunduğu şehirlerin gösterildiği tablolar hazırlanmıştır. Bu tablolara göre II. Abdülhamid döneminde ABD, Almanya, Avusturya-Macaristan, Belçika, Brezilya, Danimarka, Fransa, Hollanda, İngiltere, İran, İspanya, İsveç ve Norveç, İsviçre, İtalya, Karadağ, Portekiz, Romanya, Rusya, Sırbistan ve Yunanistan'ın muhtelif şehirlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun şebbenderlikleri bulunuyordu. II. Abdülhamid döneminde şebbenderliklerin sayısında önemli bir artış tespit edilmiştir. Muvazzaf ve fahri şebbenderlikler dahil olmak üzere 1877 yılında 147 olan şebbenderlik sayısı 1887'de 183, 1899'da 222 ve 1909'da 228 olmuştur.

20 "Orsova'da Bulunan Adakale"ye devlet salnamelerinde şebbenderler listelerinin sonunda Bulgaristan'daki memurların ardından ayrıca yer veriliyordu: Bkz. 1306 D.S., s. 745. Ayrıca Bkz. Eugenia Popescu-Judet, "Adakale: Geçmişteki Bir Türk Adası," *Türkler*, C: XII, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 564-575.

21 Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform*, s. 303. Bkz. Ek 13.

22 1884/1885 Hariciye Nezareti Salnamesinde ilgili yıl için Osmanlı elçilikleri ve şebbenderliklerinin bulunduğu noktaları gösteren haritalara yer verilmiştir. Bkz. 1301 S.N.H., Ek bölümü.

Örnek bir yıl olarak 1900'de 442 şehbenderden 87'sinin maaşlı, 145'inin ise fahri statüde görev yaptığı görülmektedir.²³

SIYASİ FONKSİYONLARIYLA ŞEHBENDERLER

Şehbenderlerin temel görevleri olan yabancı devletlerde ticaret yapan vatandaşların işleriyle ilgilenme fonksiyonunun ötesinde II. Abdülhamid döneminde bu dönemde siyasi fonksiyonlar kazanmışlardı. En başta Panislamist siyaset çerçevesinde kurulan veya önceden var olduğu halde görevleri çeşitlendirilen şehbenderlikler dünyadaki Müslüman toplumlar ile halifenin başında bulunduğu Osmanlı Devleti ile bağlar kurmak görevini yüklenmişlerdi.²⁴

Bunun dışında önceki başlıkta değinildiği üzere Şehbenderler Nizamnamesinde şehbenderlerin istihbarat toplama ve basın takibi gibi görevleri olduğu açık bir şekilde belirtilmişti. Bu çerçevede örnek olarak Paris ve Londra başşehbenderleri tıpkı elçiler gibi bulundukları bölgede Ermeni ve Jön Türk grupların muhalif faaliyetlerini takip ediyorlar, basını gözetim altında tutuyor ve istihbarat faaliyetinde bulunuyorlardı.²⁵ Bern elçiliğinin kurulması başlığında değinildiği üzere Cenevre başşehbenderliği gibi sadece bu amaçla kurulan şehbenderlikler bulunmaktaydı.²⁶

Barselona'daki muvazzaf başşehbender de ticari temsil görevleri dışında siyasi misyon yüklenen temsilcilerdendi. Barselona bu dönemde Avrupa'da anarşist gruplar için bir merkez haline gelmişti ve faaliyetlerinin merkeze bildirilmesi isteniyordu. Özellikle Katalan ayrılıkçı örgütleriyle Abdülhamid rejimine muhalif grupların irtibatını araştırma görevi 1900'de buradaki Osmanlı şehbenderine verilmişti.²⁷

Geçici olarak elden çıkan bölgelerde Osmanlı şehbenderlerinin padişah adına Osmanlı tebaasını yönlendirerek siyasi sonuçlar elde etmeye çalıştıkları da oluyordu. 1880'de 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Rusya'nın elinde kalan Kars'a atanan şehbender esasen buradaki Osmanlı

23 II. Abdülhamid dönemi şehbenderliklerine dair tablolar için bkz. Ek 13.

24 "Şehbenderlikler ve Panislamizm" başlığına bakınız.

25 Erol, a.g.t., s. 116-119, 128-131, 155-156, 170-176.

26 3. Bölümde "Bern Elçiliği'nin Kurulması" başlığına bakınız.

27 Kuneralp, "İspanya'da Osmanlı Temsilcililiği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)," s. 175.

tebaasının sorunlarıyla ilgilenmek üzere gönderilmişti. Bununla birlikte, padişahın aldığı emirle Kars şebhenderi Rusların Müslüman tebaayı göç ettirme politikasına karşı halka direnmeleri çağrısında bulunmuştu.²⁸

Siyasi görevlerin içinde sayılabilecek diplomatik temsil görevleri de gerekli durumlarda şebhenderlerin vazifesi olabiliyordu. II. Abdülhamid döneminin sonuna kadar sürekli bir elçiliğin bulunmadığı Danimarka'da Osmanlı Devleti bu dönemde fahri başşebhenderler aracılığıyla temsil ediliyordu. Osmanlı Devleti Kopenhag'a ilk defa 1882'de bir fahri şebhender tayin etmişti.²⁹ 1884'te Kopenhag Fahri Başşebhenderi Wilhelm Johnson Osmanlı İmparatorluğu tarafından nişanla ödüllendirilmiş, 1885'te Danimarka kralının II. Abdülhamid'e vereceği nişana dair haberi fahri başşebhender iletmış, 1887'de II. Abdülhamid'in krala göndereceği nişanın yine Wilhelm Johnson tarafından ulaştırılması gündeme gelmişti.³⁰

GÖÇLERLE GENİŞLEYEN ŞEBHENDERLİK AĞI

19. yüzyılda Kuzey Amerika sanayileşen ekonomisinin, Güney Amerika ise büyük tarım arazilerinin işgücü ihtiyacı nedeniyle tüm dünyadan göçmen kabul etmeye başlamışlardı. Amerika kıtasındaki bu devletlere Osmanlı tebaası da yüzyılın ikinci yarısından itibaren ekonomik, toplumsal ve siyasi gerekçelerle gruplar halinde yerleşmeye başlamış ve burada kendilerini temsil edecek şebhenderlere ihtiyaç duymuşlardı. Güney Amerika ve Karayipler'e göç hareketleri özellikle 1878-79'dan itibaren hızlanmıştı.³¹

II. Abdülhamid döneminden önce Brezilya'da ticaretin merkez şehri olan Rio de Janeiro'da ilk fahri şebhender tayini 1850 yılında yapılmıştı.³² Diğer yandan II. Abdülhamid döneminin ilk yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Brezilya'da şebhenderinin olmadığı görülmektedir. Güney Amerika'ya göç eden Osmanlı vatandaşları Washington sefaretinin sorumluluğundaydılar. Mesafenin uzaklığı sebebiyle işlerin görülmesi zor

28 Erol, *a.g.t.*, s. 34.

29 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 9.

30 Uçar, *a.g.t.*, s. 45.

31 Kemal Karpat, *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 366.

32 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 1, s. 45.

olduğu için Brezilya'da Suriye ve Lübnan bölgelerinden gelmiş olan çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı vatandaşını Rio de Janeiro'daki Fransa konsolosluğu nüfuzu altına almaya çalışıyor, pek çoğu da Fransa himayesini kabul ediyordu. Bu durumun Osmanlı çıkarları için sakıncaları anlaşılınca 1898'de Rio de Janeiro'da bir fahri şebbenderlik kuruldu. Bu, bölgedeki Osmanlı vatandaşı göçmenlerin pratik ihtiyaçlarına cevap vermenin yanında Fransa'nın onları himaye girişimi karşısında tebaanın devlete olan aidiyet ve bağlılıklarını güçlendirmek gibi siyasi bir hedefe de yönelikti. Rio de Janeiro şebbenderliği 1908'de başşebbenderliğe dönüştürüldü.³³

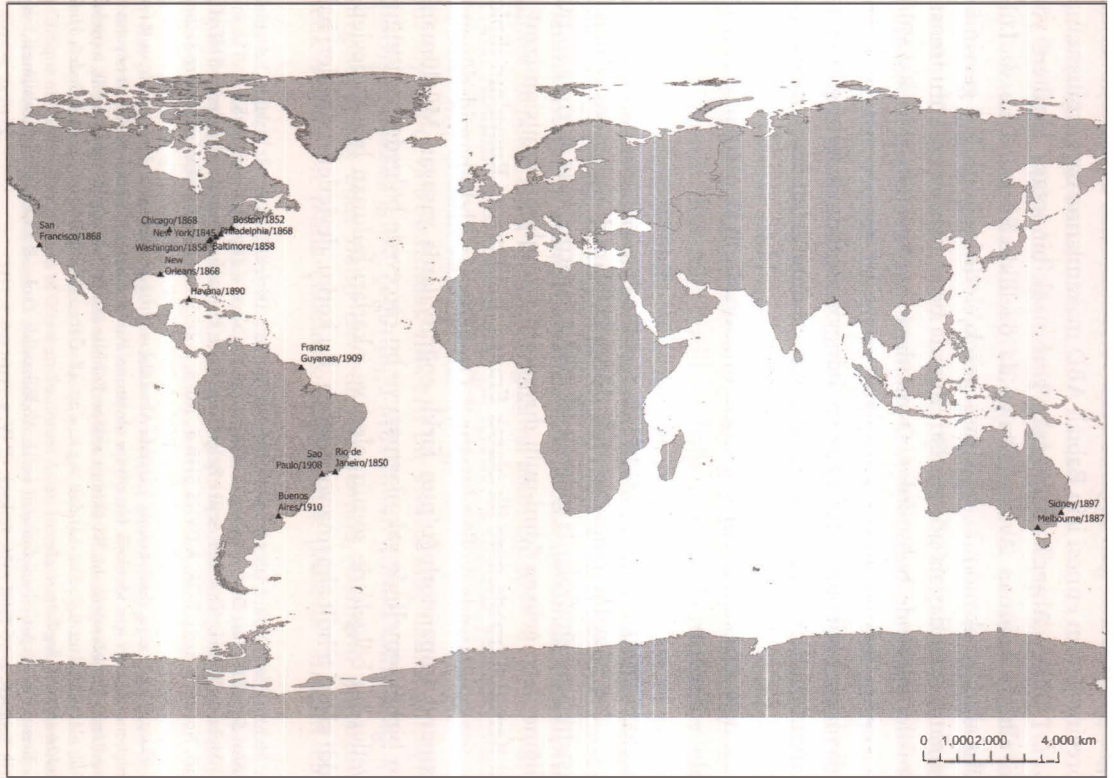
Brezilya'nın geniş coğrafyasında dağınık bir şekilde bulunan kayda değer sayıda Osmanlı vatandaşının ihtiyaçları ilerleyen dönemde artmaya devam etti. Suriye bölgesinden yoğun göç almış olan Sao Paulo şehrinde yaşayan ve ticaretle uğraşan Osmanlı tebaasının başka ülke vatandaşlığına geçmekte oldukları bilgisi gelince Cebel-i Lübnan eski mutasarrıfının oğlu Mekteb-i Sultani mezunu Fuad Bey, Arapça bilmesinin avantajı da düşünülerek, dönemin sonlarında, 1908'in ilk aylarında maaşlı şebbender olarak atandı.³⁴

Karayipler de bu dönemde göçler sonucu Osmanlı şebbenderlik ağına ulaşmak durumunda kaldığı bölgelerden biriydi. İspanya'nın sömürge yönetiminde bulunan Küba'nın başkenti Havana'ya 1873'te bir fahri başşebbender atanmıştı. II. Abdülhamid döneminde bu şebbenderliğin boş durumda olduğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde Amerika'ya göçlerin artmasıyla burada ticaretle uğraşan Osmanlıları himaye edecek kimsenin olmaması sorun olmuştu. Bu sebeple İspanya'da bulunan Osmanlı temsilcisinin Osmanlı uyrukluların dilekçelerini de içeren başvurusu üzerine 1890'da Havana'da bir fahri şebbenderlik kuruldu. İspanya ile ABD çatışmasının yaşandığı ve 1898'den itibaren geçici olarak ABD yönetimine geçen Küba'da

33 Hamdi Genç, İ. Murat Bozkurt, "Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)," *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2010, C: XXVIII, No: 1, s. 85.

34 BOA, İ.HR. 410/47; BOA, HR.TH. 357/109- 1, 2; BOA, BEO. 3242/243076; BOA, A.DVNS.SHB.d., No: 3, s. 32. Cebel-i Lübnan'da kaymakamlık yapmış olan Sami Arslan daha önce Sao Paulo şebbenderliğine atanmak için talepte bulunmuş fakat Şebbenderler Nizamnamesine göre bu memuriyete tayin için gerekli şartları taşımadığı Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından bildirilmişti. Bkz. BOA, BEO. 3123/234191.

Harita 4.1. Göçlerle Genişleyen Şehbenderlik Ağı

diğer şebbenderler gibi 1890'da atatan Osmanlı fahri baş şebbenderinin de görevine devam etmesi için Babıâli ABD makamlarına başvurmuştu.³⁵

Güney Amerika'dan başka yine uzak bir kıtaya İngiltere yönetimi altında bulunan Avusturalya'ya da özellikle Suriye, Irak ve Lübnan bölgesinden ekonomik ve siyasi gerekçelerle çoğunluğu gayrimüslim Osmanlı vatandaşları göç etmişti. Burada ticari haklarının korunması için temsilci talebinde bulundular. Osmanlı ve İngiltere Dışişleri Bakanlıkları ile Londra sefareti arasında yapılan yazışmalar sonucu adaylar üzerinde anlaşarak Melbourne'a 1887'de ve Sidney'e 1896'da ilk fahri şebbenderler atandı.³⁶ Göçler sonucu açılması ihtiyaç haline gelen bu şebbenderlikler Harita 4.1.'de görülebilmektedir. II. Abdülhamid sonrasında açılan Fransız Guyanası ve Buenos Aires şebbenderlikleri de ilgili olduğu için haritaya dahil edilmiştir.

ŞEBBENDERLİKLER VE PANİSLAMİZM

19. yüzyılın ikinci yarısında dünyada İslam dinine mensup halkların yaşadıkları coğrafyalarda giderek etkinliğini artırmış olan Avrupa sömürgeciliğine karşı gelişen “dini-millî duyguları” tanımlayan Panislamizm³⁷ terimi Kemal Karpat'a göre ilk olarak Fransa, İngiltere ve Rusya'nın diplomatik yazışmalarında kullanılmıştır.³⁸ Özellikle II. Abdülhamid döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlarla din birliği temelinde yakınlaşması ve bu çerçevede bölgede yürüttüğü faaliyetler bu bölgelerde sömürgeleri ve çıkarları bulunan büyük devletlerde ciddi siyasi tehdit algısına yol açmıştı. Bu korku, devletlerin dışişleri bakan-

35 Mehmet Sait Dilek, “Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Devleti-Küba Siyasi İlişkileri,” *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Nisan 2016, No: 20-2, s. 467-492, s. 475-478.

36 Mehmet Temel, “Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı-Avustralya İlişkileri,” *SUTAD*, Güz 2016, No: 40, s. 31-33; BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 45. Şebbenderlik Defterlerine göre Sidney'e ilk şebbender tayini 1897'de yapılmıştır. Bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 113.

37 Özcan, a.g.e., s. 34, dipnot. 2. 19. yüzyılda Almanların birliğine yönelik Pancermenizm ve Rusya'nın genişleme çabaları için ideolojik bir altyapı oluşturan Panislavizm gibi akımların bir versiyonu olarak tanımlanan Panislamizm, bu iki akımın aksine Batılılar tarafından kendilerine yönelik topyekûn bir tehdit olarak algılanmıştı. Bkz. Landau, a.g.e., s. 17, 48; Özcan, *Pan-İslamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, s. 46.

38 Kemal H. Karpat, “Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi,” *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, Ankara, C: IV, s. 1331-1359, s. 1331.

lıkları ile diplomatik temsilcilikleri veya sömürge yöneticileri arasındaki yazışma trafiğine yansımıştı.³⁹

Osmanlı İmparatorluğu'nda Panislamizm karşılığı olan Türkçe ifade "İttihad-ı İslam/İslam birliği" Genç Osmanlılar tarafından 1860'lar-
dan itibaren kullanılıyordu.⁴⁰ Tanzimat ve Islahat reformlarıyla yeni bir toplumsal düzeni oluşturmaya çalışan Osmanlıcılık politikaları başta Yeni Osmanlılar olmak üzere aydınlar arasında eleştirilmiş ve devletin devamının İslam temelli bir siyasetle sağlanabileceği görüşü ortaya çıkmıştı. İlerleyen dönemde devlet tarafından iç ve dış siyasette benimsenecek olan Panislamizm düşüncesi böylece gündeme geldi.⁴¹ Bu dönemde İngiltere ve Hollanda sömürge yönetimindeki Hindistan ve Güneydoğu Asya Müslümanları ile Rusya tehdidi altında yaşayan ve Orta Asya'daki Türk Hanlıklarının dönemin güçlü ve bağımsız tek Müslüman devleti olan Osmanlı İmparatorluğu ve halife ile iletişim kurmaları ve yardım taleplerinde bulunmaları dış politikada bu fikrin benimsenmesine katkıda bulundu. İngiltere'nin de iyi ilişkiler içinde olduğu halifenin nüfuzundan yararlanma isteğinin olduğu Abdülhamid öncesi dönemde Panislamist girişimler nispeten daha rahat bir uygulama alanı buldu.⁴²

II. Abdülhamid döneminde ise içerde ve dışarda yaşanan "meşruiyet krizi"nin ortadan kaldırılması için gelenekte köklü bir yeri olan İslami söylem devlet tarafından modern bir siyasal araç haline dönüştürüldü. Dış politikada amaç, çoğunluğu Müslüman nüfusa sahip bölgeleri sömürgeleştirmiş olan Batılı devletler karşısında, Osmanlı sultanının halifelik vasfını ön plana çıkararak "diplomatik pazarlık" imkânı elde

39 Georgeon, *a.g.e.*, s. 287. Fransa Dışişleri Bakanlığı arşivinde Osmanlı dış politikası ve Panislamizm konusunda Fransız elçiliklerinden gelen raporlar ve bakanlık ile konsoloslukları arasında bölgelerindeki Panislamist faaliyetlerin takip edilmesine dair bazı belgeler için bkz. AMAÉ, 206 CPCOM/165, 166, 167, 168, 169; AMAÉ, 206CPCOM/432.

40 Landau, *a.g.e.*, s. 17.

41 Gökhan Çetinsaya, "İslâmi Vatanseverlikten İslâm Siyasetine," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 265-267.

42 Özcan, *a.g.e.*, s. 22-30, 35-39. II. Abdülhamid öncesi Osmanlıların Güneydoğu Asya ile ilişkilerine dair bir makale için bkz. İsmail Hakkı Kadı, "The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction," *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 147-174.

etmekti.⁴³ Şehbenderler din birliği temelinde ve kamu diplomasisi metotları kullanarak yabancı bir devletin vatandaşları üzerinde etki sağlamış oluyorlardı. Panislamizmin Osmanlı Devleti tarafından bir dış politika aracı olarak ve modern ifadesiyle kamu diplomasisi metotları kullanılarak yürütülmesi II. Abdülhamid'in liderliğinde gerçekleşmiş, diplomatik araç olarak daha organize, sürekli fakat dikkat çekmemeye çalışılarak kullanılmıştı.

Panislamist faaliyetlerden tam da bu sebeple her zaman şüphe duyan ve engellemeye çalışan Avrupalı büyük devletlerin müdahalesine karşı temkinli davranmak zorunda olan II. Abdülhamid bu faaliyeti daha çok gayriresmi düzlemde yürütüyordu. Bununla birlikte işin resmi ve kurumsal boyutunda ilgili bölgelere sıklıkla *ad hoc* elçiler gönderilmesi ve şehbenderlikler kurulması somut girişimler olarak ortaya çıkıyordu.⁴⁴ Bu amaç çerçevesinde Hindistan, Güneydoğu Asya ve Güney Afrika'da faaliyetleri yoğunlaşan ve çeşitlenen şehbenderliklerin yanında yeni kurulan veya bir kesinti döneminin ardından yeniden kurulan şehbenderlikler bulunmaktaydı. Böylece Osmanlı hariciyesi ve diplomatik teşkilatı kurumsal anlamda genişleyerek ve görev alanlarını genişleterek bu süreçten etkilenmiş oldu.

Hindistan'daki Şehbenderlikler

Hindistan'da ilk fahri şehbenderlikler Bombay ve Kalküta'da 1848'de açılmıştı. Yerli tüccarların atanmasıyla bölgede yoğun ticari faaliyeti bulunan Cidde ve Hicaz'daki Osmanlı tebaasının haklarını korumak ve işlerini kolaylaştırmak amaçlanıyordu. Bununla birlikte bu girişim siyasi amaçlar da içeriyordu; İngiliz yönetiminin kültürel olarak bölgede yayılmasını artır-

43 Turan, *a.g.e.*, s. 462. Abdülhamid devrinin Panislamizm ve modernleşme politikalarını birlikte ele alan bir çalışma için bkz. Rashed Chowdhury, "Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909," Doktora Tezi, McGill Üniversitesi Tarih Bölümü, 2011. Panislamizm iktidar olmak için sıra bekleyen Abdülhamid muhaliflerinin de bir siyasal araç olarak gündemindeydi. Prens Sabahattin İngiltere dışişleri bakanının avam kamarasında yaptığı Panislamizmle dair büyük endişeler taşıyan konuşmasına karşılık yazdığı 1906 tarihli mektubunda Abdülhamid'in İslamcı politikasının toplumda Batılı değerlerin benimsenmesini engellemeyi amaçlayan veya Ermenilerle Müslümanların arasını açmaya sebep olan olumsuz yanlışlardan dem vuruyordu. Bununla birlikte kendisi gibi hürriyet yanlıları iktidara geldiğinde İstanbul'un dünya Müslümanları üzerindeki ruhani etkisinin Doğu ile Batı arasındaki dostluğu sağlayacak olumlu bir sonucu olacaktı. Bkz. Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007, s. 148-151.

44 Landau, *a.g.e.*, s. 58-59.

maya başladığı dönemde hissettikleri tehdit algısıyla Müslüman liderler Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmışlar ve bu Panislamist ilişki şehbenderlikler yoluyla resmiyet kazanmıştı.⁴⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgedeki ticari faaliyetlerinin artması ve Kırım Savaşı sonrasında İngiltere'nin yakın ilişkiler içinde olduğu halifenin buradaki Müslümanlar üzerindeki nüfuzundan yararlanmak istemesinin olumlu etkisiyle Bombay fahri şehbenderliği 1870'te hariciye personelinin maaş ve tahsisatla atandığı muvazaf başşehbenderlik haline getirildi.⁴⁶

II. Abdülhamid dönemi Bombay şehbenderlerinin Panislamist faaliyetleri bölge Müslümanlarının özellikle ileri gelenleriyle ilişki kurma, Osmanlı Devleti lehine kamuoyu oluşturma, propaganda yapma, yardım toplama ve bilgi ve istihbarat toplama gibi çeşitlilik gösteren işlerdi. Örnek olarak Bombay şehbenderi Hüseyin Hasib, basınla ve Müslüman elitlerle yakınlık kurdu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında kamuoyu oluşturdu ve yardım topladı. Yakın bölgelerdeki Müslüman halka da ilgi göstererek İran'da Basra Körfezi kıyısında yaşayan ve baskı görmekte olan Sünni Müslümanlarla Hindistan'a ticaret için gidiş gelişlerinde iletişim kurdu.⁴⁷ Bombay şehbenderleri Hindu ve Müslüman halkın özel günlerine ilgi gösteriyor, padişahın doğum ve cülus yıldönümleri için şehbenderhanede davetler vererek eşraf ve alimlerle iyi ilişkiler kuruyorlardı.⁴⁸

Bombay şehbenderleri sadece Hindistan'da değil Orta ve Güney Asya'daki diğer Müslüman devletlerin yöneticileri ve halklarıyla da iletişim halindeydiler. Haydarabad, Karaçi ve Siyam yöneticileri, Kaşgar emiri, Afgan hâkimi ile de irtibat kuruyorlardı. Böylece Bombay şehbenderliği dini ve siyasi bir ilişkinin resmi zeminini oluşturuyor, ortak din ve halifenin korunması gerekliliği vurgusu ile özellikle Rusya tehdidine karşı Osmanlı ile işbirliği içinde olmalarını temin etmeye çalışıyorlardı.⁴⁹

45 BOA, A.DVNS,ŞHB.d., No: 1, s. 41-42; Özcan, a.g.e., s. 22-23, 144. Kalküta şehbenderliği II. Abdülhamid dönemi salnamelerinde yer almamaktadır.

46 Diren Çakılci, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği," *Türkiyat Mecmuası*, C: XXV, Güz 2015, s. 87-88.

47 Özcan, a.g.e., s. 145-146.

48 Çakılci, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği," s. 97.

49 A.g.m., s. 94-95.

Hindistan'da şehbenderler Müslümanları Halife'ye bağlılık ve destek bildirmek ve haklarını koruması için talepte bulunmak için mektuplar yazmaya teşvik ediyordu. Şehbenderlerin bu faaliyetleri padişahın iç politikada imajı ve meşruiyetini sağlamlaştırmaya siyasetine dönüştürülüyordu. Mektup ve telgraflar hükümet üyelerine gösterilerek ve gazetelerde yayınlanarak halka ulaştırılıyordu.⁵⁰ Hindistan şehbenderleri Hindistan içerisinde geziler yaparak diğer bölgelerdeki Müslümanlarla buluşuyor mitingler ve toplantılarda konuşmalar yaparak propaganda faaliyetinde bulunuyorlardı.⁵¹

Şehbenderlerin halifenin bulunduğu merkez ile Hindistan Müslümanları arasında kurduğu bağın somut bir örneği Osmanlı Devleti'nin 1897 Yunan Savaşı galibiyeti Hindistan'da büyük yankı uyandırdığında Müslümanlara ait gazetelerde çıkan yazılar ve tebriklerin bir kitap halinde toplanarak Bombay şehbenderine teslim edilmesi idi.⁵² Bölge Müslümanları bağlılıklarını bu tür vesilelerle göstermek istediklerinde resmi bir temsilciye hemen ulaşabiliyorlardı.

Hint Müslümanlarının Osmanlı Devleti'nin çeşitli sebeplerle kullanması için topladığı yardımlar yine Bombay şehbenderliği aracılığıyla İstanbul'a gönderiliyordu. Bu konuda öne çıkan girişim II. Abdühamid'in dış politikada izlediği İttihad-ı İslam ve halifelik vurgusu ile dünya Müslümanları nezdinde kamuoyu oluşturma siyasetinin somut bir dışavurumu olan Hicaz Demiryolu projesiydi. Yabancı sermayeye dayanmayacak ve Müslüman mühendis ve işçiler tarafından gerçekleştirilmesi planlanan bu projenin finansmanı için Müslüman ve gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve tüm dünya Müslümanlarına yönelik propaganda belirgin bir karşılık bulmuştu.⁵³

Hakkında "Panislamizm'in en görkemli eseri" değerlendirmesi yapılan bu demiryolunun inşası için dünya Müslümanları da ekonomik destek seferberliğine katılmış ve yardımları şehbenderlikler aracılığıyla merkeze

50 Özcan, a.g.e., s. 149; Eraslan, a.g.e., s. 329.

51 Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları," *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992: Bildiriler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 134.

52 A.g.m., s. 136.

53 Namık Sinan Turan, "II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam Siyasetinde Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu," *CİEPO 6. Ara Dönem Sempozyum Bildirileri 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Uşak Üniversitesi, 2011, s. 1201-1202.

göndermişlerdi.⁵⁴ Kampanyaya Hindistan'dan katkıda bulunan kişilere merkezden gönderilen madalya ve beratlar Bombay Şehbenderliği aracılığıyla ulaştırılıyordu.⁵⁵ Demiryolunun finansmanı için başlatılan yardım kampanyası Müslümanların yoğunlaştığı noktalarda ilgi görmüş ve şehbenderlikler bu işle ilgilenmişlerdi. Dünya Müslümanlarına yönelik bu kampanyanın sonucunda Hicaz Demiryolu için Osmanlı İmparatorluğu dışından yapılan bağışların miktarı toplam bağışların yüzde 9,5'ünü oluşturmuştu.⁵⁶

Bombay Şehbenderlerinin öne çıkan bir fonksiyonu da bölgeden bilgi ve istihbarat aktarımıydı. Merkeze gönderdikleri raporlarda bölgenin jeopolitik ve jeostratejik bilgileri yanında Hindistan'daki ve Orta Asya'daki İngiliz siyasetine dair bölgeden istihbarat da sağlıyorlardı. Ayrıca İngiliz yönetimindeki Hint Müslümanlarının ve Orta Asya ile Uzakdoğu'daki Müslümanların Panislamist düşünce ve harekete yatkınlıklarına dair bilgiler vererek bağların güçlenmesi için önerilerde bulunuyorlardı. Hollanda yönetimindeki, bugün Endonezya'nın bulunduğu Hint Adaları'na yönelik bilgiler ve dış politika önerileri de bu raporlarda yer almaktaydı.⁵⁷

Şehbenderler Panislamizm çalışmalarının daha geniş bir alana yayılabilmesi için yeni şehbenderlikler kurulmasını öneriyorlardı. Bu çerçevede yapılan girişimlerle II. Abdülhamid döneminde şehbenderlik ağı genişledi. Örnek olarak 1887'de Bombay Şehbenderi İsmail Zühdü Bey Kalküta, Madras (Medaris, bugünkü Chennai), Karaçi ve Kolombo'da şehbenderlik açılmasını teklif etmişti.⁵⁸ Hindistan'da ve Hint Okyanusu Adaları'nda şehbenderlikler kurulmasını öneren bir diğer Bombay şehbenderi Kadri Bey'in buralardaki ticari faaliyetin ötesinde bu bölgelerin "İslam merkezi" olması gerekçesiyle başlıca merkezlerde temsilcilik bulundurulması gerektiğini belirtiyordu.⁵⁹

Şehbenderlerin bu faaliyetlerinden rahatsız olan İngiliz yönetimi ise yeni şehbenderlik projelerini engellemektedir. Bu dönemde İngiltere

54 Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği," s. 95-97; Cezmi Eraslan, "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti," *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, C: II, s. 376.

55 Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994, s. 80.

56 Murat Özyüksel, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 83-84.

57 Çakılcı, "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği," s. 95-96.

58 A.g.m., s. 96.

59 Eraslan, a.g.e., s. 321.

Panislamizmin dış politikada ağırlığını artırmasıyla Hindistan şehbenderine önceki döneme göre daha fazla şüpheyle yaklaşıyor ve faaliyetlerini sıkı bir şekilde takip ediyordu. Rusya'ya karşı teşvik edilmekte olan Panislamizm artık İngiltere'nin sömürge yönetiminin iktidar alanını aşındıran bir faaliyet olarak tepki çekiyordu.⁶⁰

Bu sebeple henüz dönemin başında 1877'de Peşaver'de bir şehbenderlik açılması defalarca istendiği halde İngiltere burada Osmanlıların ticari bir etkinliği olmadığı gerekçesiyle reddetmişti. Bunun üzerine muvazzaf yerine fahri şehbender tayini stratejisi benimsendi. İngilizler ise Osmanlı girişimlerinin önüne geçmek için kendilerine bağlı prensliklerde fahri şehbenderlik açılmasına da izin verilmeyeceğini bildiriyorlardı.⁶¹

Bununla birlikte 1887'de Karaçi'ye buradaki tüccarlardan Hasan Ali Efendi'nin atanmasıyla fahri şehbenderlik kuruldu.⁶² 1889'da Madras'a (Medaris) fahri şehbender olarak yörede Osmanlı dostu olarak tanınan Muhammed Abdullah Padşah Bahadır Han atandı.⁶³ 1903'te Osmanlı hükümeti Haydarabad ve Malabar'da şehbenderlik kurulması için talepte bulunduğu İngiltere liman şehirleri hariç diğer bölgelerde şehbenderliklere diğer hiçbir devlet için izin vermediğini gerekçe göstererek Osmanlı İmparatorluğu'na da izin veremeyeceğini bildirmişti.⁶⁴

1896'da Karaçi'de şehbender olarak görev yapan hariciye personellerinden Hüseyin Kamil Efendi'nin öne çıkan faaliyeti Hindistan'ın iç kesimlerine yaptığı gezi ve burada "Halifenin temsilcisi" olarak Müslümanlarla bir araya gelerek miting ve toplantılarda konuşmalar yapması oldu. 1897'de Yunan Savaşı başarısını kutlamak için Karaçi'de büyük bir toplantı düzenledi. Bütün bu faaliyetleri İngilizlerin çok ciddi tepkisiyle karşılaşmış diplomatik temsil görevi dışına çıkarak siyasi bir misyon gibi davranması sebebiyle "istenmeyen adam" ilan edilmişti.⁶⁵

60 A.g.e., s. 316-317.

61 Özcan, a.g.e., s. 146-147.

62 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 45.

63 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 54.

64 BOA, HR.ID. 2101/82.

65 Özcan, a.g.e., s. 147-148; Özcan, a.g.m., s. 134.

Osmanlı Devleti ise, gerçekten de şehbenderliklere Panislamizm siyaseti için bir araç olarak baktığını personel tercihleriyle de ortaya koyuyordu. Bu dönemde Hindistan'da fahri şehbenderler seçilirken bölge Osmanlı taraftarı, elit ve dini kimlikleriyle öne çıkan ailelerin temsilcileri ediliyor, böylece Panislamist ve Osmanlı yanlısı siyasetin etkin bir şekilde yerel halka ulaştırılması amaçlanıyordu. II. Abdülhamid Bombay'a Kadri Bey'den sonra tayin edilecek şehbenderin; "makâm-ı celil-i hilâfet-i muaz-zamaya irtibat-ı manevîleri olan milyonlarca ehl-i İslâm'ın bu irtibatlarını tahkim ve teşdide medâr olacak evsâfta biri" olmasını istemişti.⁶⁶ Bu talep, Abdülhamid'in zihninde bu bölgedeki şehbenderliklerin ticari görevlerinden ziyade siyasi fonksiyonlarıyla yer aldığını ortaya koymaktadır.

Güneydoğu Asya'daki Şehbenderlikler

Hollanda sömürge yönetimi altında bulunan Güneydoğu Asya'daki Hint Okyanusu Adaları II. Abdülhamid dönemi Panislamist siyaseti kapsamında şehbenderliklerin açıldığı bir diğer bölgeydi. Özellikle liman bölgelerine Arap, Hint ve İranlı tüccarların yerleşmesi ve burada İslamı yayması sayesinde bu bölgeler dikkate değer bir Müslüman nüfus barındırıyordu.⁶⁷ Hollanda'nın 1856'da Hint Okyanusu'ndaki sömürge topraklarında konsolosluk açılmasına izin vermesi burada bir şehbenderlik açmak için yasal zemini oluşturmuştu. Bu çerçevede Osmanlı İmparatorluğu ile Hollanda arasında bir konsolosluk anlaşması aynı yıl yapılmıştı.⁶⁸ Bölgede yoğun bir ticaret olmadığı için ilgili dönemde şehbenderlik kurulmamıştı.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde burada kurulacak şehbenderlikleri İngiltere gibi bölge halkı üzerinde siyasal bir tehdit olarak algılayan Hollanda konuya temkinli yaklaşıyordu. 1882'de bölgede tanınmış bir tüccar olan Bağdatlı Seyyid Aziz Efendi Cava Adası'ndaki Batavya'ya (bugünkü Cakarta) fahri başşehbender olarak tayin edildiğinde, ticari ve diplomatik amaçların ötesinde Panislamist amaçları ima eden bu tercih Hollanda tarafından bir bahane öne sürülerek kabul edilmedi. Ertesi yıl

66 Eraslan, *a.g.e.*, s. 322, 328.

67 İsmail Hakkı Göksoy, *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, s. 13-16.

68 Gönen, *a.g.m.*, s. 12; BOA, İ.HR. 144/7555.

Lahey sefirinin de katkısıyla Batavya'da ilk şehbenderlik 1883'te açıldı. Gerekçe bölgede halifeye bağlılık gösteren yoğun bir Müslüman nüfus olması ve ticaret yapan Osmanlı tebaasının kayda değer bir nüfusa ulaşmış olmasıydı.⁶⁹

Batavya şehbenderlerinin süreklilik ve çeşitlilik arz eden Panislamist faaliyetleri Hollanda sömürge yönetimi tarafından büyük bir tedirginlikle karşılanıyordu. Bölgedeki Müslümanların hamisi gibi davranmaları dikkat çeken hareketlerindendi. Örnek olarak, ilk şehbender Galib Bey hacdan dönen hacılara yolculukları ve Cidde'deki Hollanda konsolosunun kendilerine nasıl davrandığını sorarak onları himaye ettiğini gösteriyordu.⁷⁰ Galib Bey ve sonraki şehbenderler buradaki Müslümanların İslami kimliklerini pekiştirmek için eğitim faaliyetlerini destekliyorlardı. Padişah adına mushaf dağıtıyorlar ve İstanbul'da Malayca dini kitaplar basılmasını sağlıyorlardı.⁷¹

Batavya'daki şehbenderler bölgedeki ekonomik, askeri, etnik ve dini durumlarla ilgili detaylı bilgiler içeren raporlar ve buradaki Müslümanların Abdülhamid'den taleplerini saraya iletiyorlardı. Raporlar içeriklerine göre Babıâli ve çeşitli nezaretlere de gönderiliyordu. Bölgeyle ilgili politikaların geliştirilmesinde yararlanan bu raporlardan Batavya Şehbenderi Ali Galib Bey'e ait olan içerik bakımından öne çıkmaktadır. Bölgede Hollanda idaresinin tarihi, adaların coğrafi, nüfus, ekonomik ve dini durumu anlatılıyor ve burada Panislamist düşünce ve faaliyetlerin geçmişi ve mevcut potansiyeline dair bilgiler içeriyordu.⁷²

69 Diren Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası," *International Congress of Eurasian Social Sciences (ICOESS) Özel Sayısı*, C: VIII, No: 28, Ağustos 2017, s. 732-733.

70 Jan Schmidt, *Through the Legation Window 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1992, s. 86.

71 A.g.e.

72 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası," s. 735. Hollanda hâkimiyetindeki Hint Okyanusu Adaları ve buradaki Müslümanların durumu hakkında Batavya Başşehbenderi Ali Galib Bey'in raporunun içeriği ve transkripsiyonu için bkz. a.g.m., s. 737-744, 747-749. Ali Galib Bey'in diplomatik yazışmalarını içeren ve Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi koleksiyonlarında bulunan defterlerin transkripsiyonu yapılmıştır: Ahmet Sait Kütgül, "Ali Galib Bey'in Hayatı ve Diplomatik Yazışmaları (Metin-Değerlendirme)," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018. Ayrıca bkz. Selçuk Günay, "II. Abdülhamid Döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı Politikasından Bazı Örnekler," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, No: 18, 1990, s. 142-144.

Bölgeye göç etmiş olan Hadrami Araplardan oluşan tüccar kolonisiyle yakın ilişki kuran şehbenderler Hollanda yönetiminin onlara yönelik ayrımcı uygulamalarını aşmaya çalışıyorlardı. Hollanda idaresini son derece rahatsız edecek bu girişimleri çerçevesinde Avrupalı muamelesi görmelerini sağlamak için içlerinden bazılarını Osmanlı pasaportu verilmesini sağlamışlardı. Örnek olarak ilk şehbender Ali Galib Bey Osmanlı tâbiyeti-ne girmek isteyen bölge halkından insanlara devletlerarası hukuk kurallarını ve prosedürü hatırlatarak geri çevirdiğini bildirmekle⁷³ birlikte bir kişinin Avrupalı statüsü kazanması için çabalamıştı.⁷⁴ 1897'de göreve başlayan Batavya Şehbenderi Mehmed Kamil Bey ise halifeye bağlı Müslüman gençler yetişmesine aracı olmak için on bir Arap genci İstanbul'da eğitim almak için gönderdi. İslami kimliğin oluşmasına eğitimle katkıda bulunmak amacını taşıyan bu uygulamanın sonunda öğrenciler ayrıca, onlara Avrupalı statüsü verecek olan Osmanlı pasaportlarıyla döndüler.⁷⁵

Kamil Bey'in tepki çeken bir diğer faaliyeti Güneydoğu Asya Arapları'yla Osmanlı Arap basını arasında bağlantı kurmasıydı. İstanbul, Beyrut ve Mısır gazeteleri Müslümanlar üzerindeki Hollanda baskısını bölgeden muhabirleriyle bildiriyorlardı ve Osmanlı hükümetinin konuya dikkatini çekip müdahalede bulunması beklentilerine sebep oluyorlardı. Hollanda bu konuda da Osmanlı hükümetine şikâyetle bulunmuştu.⁷⁶ Şehbender ayrıca İstanbul gazetelerinde Hint Adaları'ndaki Hollanda sömürge yönetimini eleştiren yazılar yayınlıyordu. Kamil Bey 1898'de Hollanda'nın isteğiyle görevden alındı.⁷⁷

Sonraki şehbender Sadık Beliş Bey de Batavya'daki Araplarla yakın ilişki içine girmiş ve Hollanda'nın tepkisini çektiği için bir süre sonra görevinden ayrılmıştı.⁷⁸ 1904'te göreve gelen Rasim Bey Kamil Bey gibi

73 Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası," s. 749.

74 Schmidt, *a.g.e.*, s. 86-87.

75 Anthony Reid, "The Ottomans in Southeast Asia," *Asia Research Institute Working Paper Series*, No: 36, Şubat 2005, s. 14; Schmidt, *a.g.e.*, s. 87-88; Eraslan, *a.g.e.*, s. 353-355.

76 Reid, *a.g.m.*, s. 14.

77 Schmidt, *a.g.e.*, s. 87; Çakılcı, "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası," s. 734.

78 Schmidt, *a.g.e.*, s. 88.

İstanbul ve Mısır gazetelerinde bölgeden yaptığı Panislamist yayınlarla dikkat çekmiş ve Hicaz Demiryolu için Müslümanlardan yardım toplamasıyla ön plana çıkmıştı.⁷⁹ Görüldüğü üzere Batavya şehbenderliğinin Panislamist faaliyetleri Hollanda yönetimi altında gerçekleştirmesi kolay olmamış fakat her şehbender bir proje dahilinde olduğunu belli edecek şekilde faaliyetlerini sürdürmeye çalışmıştı.

Sumatra Adası'nın kuzeyindeki Açe İslam Sultanlığı'nın 1873-1903 yılları arasında Hollanda'ya karşı verdiği savaş da Batavya'ya bir şehbender tayin edilmesinden sonra Osmanlı Devleti'nin gündemine girmişti. Osmanlı hükümeti Açe'deki savaşla ilgili sağlıklı haberleri, Açe'nin uluslararası statüsüne dair ve Avrupalı devletler için stratejik önemine dair bilgileri ancak 1883'te Batavya'ya şehbender tayininden sonra alabilmişti. Açeli liderler en yakınlarındaki şehbender olan Batavya şehbenderi aracılığıyla 1893, 1894, 1897 ve 1898 yıllarında Hollanda saldırılarına karşı yardım çağrısı içeren mektuplarını padişaha iletmışlerdi. Açe'deki krize de böylece müdahil olan Batavya şehbenderleri Panislamist faaliyetlerini Hollanda hükümetinin tepkisiyle oluşan gerilim altında sürdürüyorlardı.⁸⁰

Güneydoğu Asya bölgesinde İngiliz sömürge idaresindeki bölgelerde de fahri şehbenderlikler faaliyete devam ediyordu. Seylan Adası'nda (bugünkü Sri Lanka) fahri şehbenderlikler büyük liman şehirleri olan Kolombo ve Galle'de (Gal) buradaki Osmanlıların yoğun ticareti gerekçe gösterilerek Londra Elçisi Kostaki Musurus'un teşvikiyle 1863 yılı sonunda kurulmuştu. Fahri şehbenderler ilgili şehirlerdeki hanedan ailelerine mensup yerel Müslümanlardandılar. 1881'de Gal'e yapılan fahri şehbender tayini sırasında Londra Elçisi Kostaki Musurus bu görev için Lord Stanley tarafından tavsiye edilen kişinin şehbenderlik görevinin yanında Müslümanların Hac yolculuklarını kolaylaştırarak da ayrıca faydalı olaca-

79 A.g.e., s. 89.

80 İsmail Hakkı Göksoy, "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century," *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 175-197. 19. yüzyılda Açe ile ilişkiler için ayrıca bkz. İlhami Yurdakul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri: Osmanlı Hilâfetine Güney Asya'da Dini-Siyasi Nüfuzu," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, No: 13, 2005, s. 19-48.

ğına dair düşüncesini belirtmişti.⁸¹ Bölgedeki şehbenderlerin ticari fonksiyonlarının dışında Müslümanların dini ihtiyaçlarını da karşılayabilmelerinin Osmanlı yetkilileri tarafından tercih edildiği anlaşılmaktadır.

Abdülhamid döneminde Kolombo'da yerel Müslümanlarla halife arasında fahri şehbenderlik aracılığıyla güçlü bağlar oluşturulmuş, padişahın doğum günleri ve tahta çıkış yıldönümleri kutlamaları yapılmış, Hicaz Demiryolu için yardım kampanyası düzenlenmişti. Kültürel etkileşimin sonucu olarak bu dönemde halk arasında Osmanlı kültüründen gelen fes kullanımı veya "efendi" hitabı gibi sembolik öğeler yaygınlaşmıştı.⁸² Diğer şehbenderler gibi burada da şehbenderler İslami eğitimin ve padişahla yerel halk arasında kurulan bağın destekçisidiler. Kolombo'da fahri şehbender II. Abdülhamid'in burada faaliyette olan Hamidiye Medresesinin en başarılı öğrencisine hediye olarak Kur'an-ı Kerim göndermesinin bıraktığı olumlu etki üzerine bu uygulamaya her sene devam etmesini teklif etmişti.⁸³

İngiltere sömürgesi olan ve yine hem Arap kökenli hem de Osmanlı tüccar ve Müslüman nüfusa sahip Singapur'da ilk defa bir fahri şehbender Hadrami Arap tüccarlardan Seyyid Abdullah el-Cüneyd'in atanması ile 1864'te gerçekleşti fakat Hollandalılar bu kişinin hac yolculuğu sırasında

81 BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 1, s. 84; BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 5; BOA, I.HR. 204/11694 (20 Cı-maziyelahir 1280/2 Aralık 1863); BOA, I.HR. 284/17668 (22 Şaban 1298/20 Temmuz 1881). Ayrıca bkz. Durmuş Akalın, "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler," *Belgi*, C: 1, No: 10, Yaz 2015, s. 1365-67; Ahmet Uçar, *Unutulmayan Miras: Güney Afrika'da Osmanlılar*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007, s. 469. Seylan adasına ilk şehbenderlerin tayiniyle ilgili bilginin yer aldığı BOA, A.DVNS.ŞHB.d No: 1, s. 84'te ve 1284 (1867/68) ile 1299 (1881/1882) yılları arasındaki devlet salnameleri şehbender listelerinde Seylan Adası'nda Kolombo'nun yanında Osmanlıca yazılış "Kula," "Kule" veya "Kavle" şeklinde okunabilecek olan bir şehir bulunmaktadır. Durmuş Akalın da 1863'te adada Kolombo dışında şehbenderlik bulunduran şehrin adını Kula olarak vermiştir. Galle (Gal) şehbenderliğinin kuruluş tarihini ise Durmuş Akalın ve Ahmet Uçar 1881 olarak vermektedir. Seylan'da Kula adında bir şehir olmadığı gibi bu adada Kolombo ve Galle'den başka bir şehirde Osmanlı şehbenderliği olduğuna dair bir bilgi yoktur. Ayrıca adada ticaretin en yoğun şekilde yapıldığı liman şehirleri Kolombo ve Galle'dir. Seylan Adası'na dair 1907'de yayınlanan bir esere göre kitabın hazırlandığı dönemde sadece Kolombo ve Galle'de yabancı konsolos bulunmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu da dahil olmak üzere dönemin tüm önemli devletleri Kolombo'da konsolos bulundururken Galle'de yalnızca Osmanlı, ABD ve Avusturya-Macaristan konsolosları görev yapmaktaydı. Bkz. Arnold Wright Ed., *Twentieth Century Impressions of Ceylon: Its History, People, Commerce, Industries and Resources*, Londra, Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1907, s. 137-138. Bu sebeplerle bu çalışmada 1863'te bir fahri şehbenderlik kurulduğu şehrin Galle olduğu ve 1881'de bu şehre yeni bir fahri şehbender tayin edildiği kabul edilmiştir.

82 Akalın, *a.g.m.*, s. 1365-1366. Kolombo şehbenderleri için ayrıca bkz. Uçar, *a.g.e.*, s. 461-464.

83 Eraslan, *a.g.e.*, s. 360.

Singapur'da toplanan Endonezyalı Müslümanlar arasında halifeyi temsil edecek olmasından rahatsızdı. 1865'te ölümünden sonra İngiltere'den burada yeni bir Müslüman şebbender kabul etmemesini istedi. Osmanlılar önceki şebbenderin kardeşini tayin etme düşüncesinde olsa da İngiltere'nin isteğini kabul etti ve makamı boş bıraktı. Fakat yine de seçilen kişi burada gayriresmi bir şebbender gibi bulundu ve "Halife'nin temsilcisi" olarak kabul gördü. 1880-90'larda aynı şekilde nüfuz sahibi bir Müslüman olan Seyyid Muhammed El-Sakkaf gayriresmi bir temsilci gibi görev yaptı. Nihayet Hollanda'nın Batavya'da bir Osmanlı şebbenderi tayinine izin vermesinin ardından İngiltere de Singapur'a bir konsolos tayinine sıcak baktı ve 1901'de Singapur başşebbenderliği muvazzaf olarak yeniden kuruldu.⁸⁴ Batavya başşebbenderinin 1896 ve 1898'de Singapur'a bir şebbender tayin edilmesinin gerekliliğine dair Hariciye Nezaretine yazılar göndermiş olması bu yöndeki ihtiyacın varlığına ayrıca işaret etmektedir.⁸⁵

Şebbenderliğin kurulmasına resmi gerekçe olarak bölgede ticaret yapan Osmanlı tebaasının işlerini kolaylaştırmak ve haklarını savunmanın yanında hatta bundan önce buradaki "Müslüman halkın hilafet makamına olan manevi bağlarını güçlendirmek" gösteriliyordu. Şebbender tayin edilen Hacı Ahmed Ataullah Efendi'nin daha önce Ümit Burnu'nda açtığı okulda öğrencilere dini hisler ve halifeye bağlılık aşılmasının bu göreve seçilmesinde etken olduğu belirtilmişti.⁸⁶ Bölgedeki şebbenderliklerin açıkça Panislamcı merkezler olarak tasarlanarak faaliyete geçtiğine dair bir örneği de böylece Singapur şebbenderliği oluşturmaktadır.

Güneydoğu Asya coğrafyasında Bombay ve Madras (Medaris) şebbenderliklerinin tavsiyesiyle Birmanya'nın (bugünkü Myanmar) merkezi Rangoon'da fahri bir şebbenderlik açılmasına yine buranın ticari öneminin yanında halkın halifeye bağlılığı gerekçesiyle karar verilmişti. Görev Hicaz Demiryolu için yardım toplamasıyla Abdülhamid yönetiminin güvenini kazanan birine verilmişti.⁸⁷

84 Reid, *a.g.m.*, s. 11-13; Uçar, *a.g.e.*, s. 447-448, 455-456.

85 Kırkaya, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri," s. 44-45.

86 Eraslan, *a.g.e.*, s. 357-358; Uçar, *a.g.e.*, s. 452-455.

87 Eraslan, *a.g.e.*, s. 359.

Güney Afrika'daki Şehbenderlikler

Bu dönemde İngiltere yönetiminde bulunan Güney Afrika'da da şehbenderlik ağının genişlemesini sağlayan gelişmeler yaşandı. İngiltere, Osmanlı ile ilişkilerin iyi olduğu II. Abdülhamid öncesi dönemde Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerde halifelik makamını elinde bulunduran Osmanlı Devleti ile etkileşim içine girmeye, kendisine yarar sağlayacağı düşüncesiyle sıcak bakıyordu.⁸⁸ Bu süreçte Güney Afrika'da Cape Town'da (Ümit Burnu) Londra elçiliğine bağlı olarak ilk şehbender tayini 1852 yılı sonlarında yapılmıştı.⁸⁹

II. Abdülhamid döneminde ise Johannesburg'da 1888'de burada ticaret yapan Osmanlı tebaasının işleri için fahri şehbenderlik kuruldu.⁹⁰ Hicaz Demiryolu yardım seferberliğine katılımlarıyla Güney Afrika'da çoğunlukla Hint asıllı ve zengin Müslüman nüfusuyla tanınan Natal'de de (bugünkü Durban) 1903'te bir fahri şehbenderlik kuruldu. Buradaki Müslüman nüfusla ve Osmanlı tüccarlarıyla ilgilenecek şehbenderin Müslüman olması II. Abdülhamid'in tercihiydi fakat böyle bir isim bulmak mümkün olmamıştı.⁹¹

Güney Afrika'ya yakın Hint Okyanusu Adaları'ndan İngiltere'ye bağlı Moritus (Mauritius) Adası da 19. yüzyılın başından beri yoğun bir Hint kökenli Müslüman nüfus barındırıyordu. Osmanlı Devleti bu Müslümanlarla 1858 yılından itibaren atanan adada yaşayan Avrupa kökenli fahri şehbenderler aracılığıyla iletişim halindeydi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yaralı askerler ve yakınlarına destek için ada Müslümanları tarafından toplanan bağışları fahri şehbender vekili İstanbul'a ulaştırmıştı. II. Abdülhamid döneminin sonlarında adanın merkezi Port Louis Müslümanlarından birinin tayini ada Müslümanları tarafından talep edilmiş bu talep Aralık 1909'da yerine getirilmişti.⁹²

88 Güney Afrika'da 1654'ten itibaren Müslüman nüfusun çoğalmasıyla ilgili bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, "Güney Afrika Cumhuriyeti," *DİA*, C. XIV, İstanbul, 1996, s. 302-303.

89 Mevcut şehbender vekili, şehbender olarak atanmış. Bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 1, s. 47.

90 Uçar, *a.g.e.*, s. 689; BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 51.

91 Ahmet Uçar 1903'teki şehbender tayininin sonradan iptal edildiğini yazmaktadır. Bkz. Uçar, *a.g.e.*, s. 704-707. Diğer yandan 1322-1325 (1904-1909) arası devlet salnamelerinde Natal'de bir fahri şehbenderin görev yaptığı görülmektedir. Bkz. Ek 13.

92 Uçar, *a.g.e.*, s. 544-549. Şehbenderin tayin kaydı için bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 1, s. 66;

Sömürge bölgelerinde daha çok fahri şehbenderlik tercih edilmesi başta ekonomik sebeplere dayanıyordu. İmparatorluk merkezine uzak bir mesafede olmaları sebebiyle buradaki şehbenderlikler mali durumu zaten kötü olan devlet hazinesine ayrı bir yüküttü. 1881 tarihli Şehbenderlik Nizamnamesinde Bombay ve Batavya şehbenderlerinin yol masrafları için ödeneğini düzenleyen ayrı bir madde bulunduğu görülmektedir. Buna göre yolun uzun olması ve ödeneğin yetmemesi sebebiyle diğer şehbenderlere maaşın bir katı harcırah verilirken Asya kıtasındaki şehbenderlerin harcırahları maaşın iki katını aşmayacak şekilde Hariciye Nezareti tarafından artırılacaktı.⁹³

Şehbenderlik ağının genişletilmesi için kadrolu şehbender yerine fahri şehbender tercihinin devlet hazinesi için avantajlı olmasının yanında şehbenderlerin Panislamcı faaliyeti için sömürge yönetiminin doğrudan Osmanlı hükümetini sorumlu tutmasının önüne geçmek için geliştirilmiş bir strateji olabileceği de belirtilmiştir.⁹⁴

Diğer Şehbenderlerin Panislamcı Faaliyetleri

İngiltere ve Hollanda sömürgeleri dışında 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım, Kafkasya ve Orta Asya'da topraklarını genişleterek Müslüman bir nüfusu yönetim altına alan Rusya'da da şehbenderlere bu konuda görev düşüyordu. Burada Rusya'nın giriştiği Ruslaştırma politikalarına karşı Osmanlı şehbenderleri, elbette Petersburg'daki sefaretle birlikte, gizli olmasına çalıştıkları Panislamist faaliyetlerde bulunuyorlardı. Bunlar, Kırım ve Orta Asya Müslümanlarıyla kültürel bağların korunması ve Osmanlı ülkesine göç etmelerinin özendirilmesi gibi çalışmaları içeriyordu. Şehbenderler bölgeden İstanbul'a buradaki Müslümanlarla Rusya'nın ilişkileri ve onlar üzerindeki Rus politikalarıyla ilgili haberleri iletiyorlardı.⁹⁵

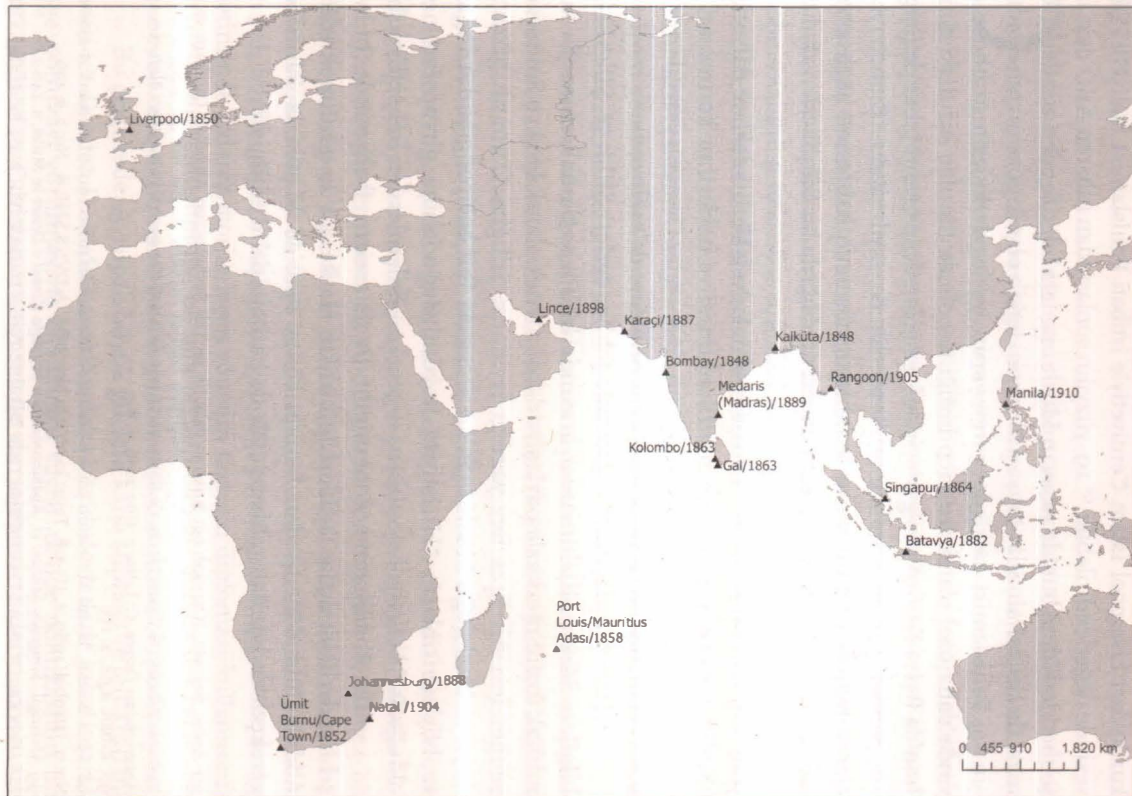
Bunun dışında İngiltere'nin merkez ada bölgesinde bulunan Liverpool şehbenderlerinin de başta II. Abdülhamid'in özel ilgi gösterdiği İngiliz müh-tedi William Henry Quilliam olmak üzere Liverpool Müslümanları ve 1889'da

93 1318 S.N.H., s. 283.

94 Eraslan, a.g.e., s. 322.

95 Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s. 249-257.

Harita 4.2. Şehbenderlikler ve Panislamizm

kurdukları Liverpool İslam Cemiyetiyle irtibatı Panislamist faaliyetler çerçevesinde değerlendirilebilir.⁹⁶ 19. yüzyılın sonlarından itibaren ABD'deki fahri şehbenderliklere burada yaşayan Müslümanlara liderlik eden isimlerin atanması da benzer amaçlar taşıyan bir siyasi tercih olarak göze çarpmaktadır.⁹⁷

Panislamist saiklerle görev yapan şehbenderliklerin ardından arada daha özel olarak mezhep birliği temelinde kurulan bir ilişki sonucu İran'da Basra Körfezi'nin güneyinde kıyısı olan ticaret şehri Lince'de (bugünkü Bender Lenge) kurulan şehbenderlik de sayılmalıdır. Burada yoğun olarak bulunan Sünni nüfus kendilerini Osmanlı halifesine bağlı sayıyorlardı. Önceleri Bombay başşehbenderi aracılığıyla bu Sünnilerle yakın ilişki kurulmuştu. Osmanlı Devleti'ne özellikle Rusya ile olan mücadelesinde İran yönetiminin aksine maddi ve manevi olarak desteklerini deklare ediyorlardı. 1898'de Osmanlı tebaasının temsil edilmesi ve haklarının korunması için buraya bir fahri şehbender tayin edildi. Şehbender Osmanlı yetkililerine bölgede yaşanan siyasi gelişmelerle ilgili istihbarat da sağlıyordu.⁹⁸

İran şehirlerindeki Osmanlı şehbenderleri Şii'lik ve Şii'lerle ilgili bilgileri Sünni Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla kullanılmak üzere merkezle paylaşıyorlardı. Örnek olarak Hoy ve Selmas eski şehbenderi Ali Rıza Bey yazdığı layihada, Şii'liğin, Osmanlı hilafetiyle Asya ve Uzakdoğu Müslümanları arasında "bir bariyer gibi durduğunu" ve böylece onların "Hristiyan boyunduruğu altına girmesine neden olduğunu" belirtiyor ve alınması gereken önlemlerden bahsediyordu.⁹⁹

II. Abdülhamid döneminde Panislamizm faaliyetinde bulunan şehbenderlikler açılış tarihleriyle birlikte Harita 4.2'de görülmektedir. II. Abdülhamid döneminden hemen sonra 1910'da Manila'da Panislamist gerekçelerle kurulan şehbenderlik de haritaya dahil edilmiştir.¹⁰⁰

96 Aydın Bayram, "Osmanlı'nın Britanya'daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, No: 42, 2017, s. 172, 190; Barbaros Akıncı, "William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti," *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: I, No: 2, Güz 2016, s. 8-9.

97 Erhan, a.g.e., s. 153.

98 İdris Bostan, "Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)," *Osmanlı Araştırmaları*, No: 9, İstanbul, 1989, s. 315-318. Tayin kaydı için bkz. BOA, A.DVNS.ŞHB.d., No: 2, s. 126.

99 Deringil, *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, s. 146-147.

100 Adem Kara, "Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri," *Turkish Studies*, C: VIII, No: 5, Bahar 2013, s. 331-343.

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılın arefesinde tüm dünyada etkili olan modernleşme olgusunun kapsadığı bir devlet olarak tüm kurumları ve vizyonuyla dönüşüm ve değişim süreci içine girmişti. Diğer yandan aynı dönemde eski askeri gücünü ve muhatap devletlerle rekabette pozisyonunu kaybetmiş bir devlet olarak diplomasiye her zaman-
kinden çok daha fazla ihtiyaç duyan bir devletti. Temelde bu iki gerekçe ile bu dönemde Osmanlı diplomasisi daha etkin ve verimli bir hale getirilmeye çalışılırken bu diplomasinin geliştirilip uygulandığı bürokrasi organı olan hariciye de çağın gereklerine uygun olarak inşa edilmeye başlandı.

III. Selim ve II. Mahmud dönemlerinde sürekli ve daimi diplomasinin benimsenmesi yönünde ilk adımlar ihtiyaç algılaması ve sorunlara acil çözüm bulma motivasyonu ile atılmıştı. Hariciyenin dönüşümü ise önem ve aciliyeti gerekçesiyle Osmanlı bürokrasisindeki diğer dönüşümleri önceleyen ve niteliğiyle öne çıkan sofistike bir organ olmuştur.

Tanzimat dönemi ise uluslararası siyasette ittifaklar ve denge politikaları sonucu olarak modern Avrupa devletleri ile siyasi ve kültürel bağların güçlendiği ve her alanda Batı tipi bir modernleşmenin gerekli sayıldığı bir ortamda Avrupa ile bilinçli ve bütüncül bir diplomatik entegrasyona sahne oldu. Hariciye organı ise bu gelişimi desteklemek üzere kendi ihtiyaçlarının gerektirdiği şekilde karmaşılaşmasını ve profesyonelleşmesini sürdürdü.

Bu süreçlerden sonra II. Abdülhamid dönemi geri dönülmez bir şekilde benimsenen sürekli ve daimi diplomasiyi ve merkez ve yurtdışı teşkilatıyla oturmuş bir hariciye teşkilatını miras almıştı. II. Abdülhamid'in Avrupalı büyük güçlerle ilişkilerde getirdiği paradigma değişimi ve devlet yönetiminde giderek otoriterleşen yönetim tarzının diplomasi kullanımına ve hariciyenin dönüşümüne ne gibi etkileri olduğu burada ilgi çekici bir soru olarak ortaya çıkmış ve bu çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur.

Bu çerçevede, Avrupalı büyük güçlere karşı şüpheli ve temkinli bir siyaseti tercih eden II. Abdülhamid'in daha küçük devletlerle yakınlaşarak denge politikası yürütmesiyle elçiliklerin sayısı, denge politikasının bir diğer ayağı olan Panislamist siyaset ile de şehbenderliklerin sayısı art-

mıştı. Elçilerin görev alanları değişime uğramış, bazı eski fonksiyonları ortadan kalkarken II. Abdülhamid'in güvenlik tedbirleri kapsamında yeni bazı fonksiyonlar edinmişlerdi. Bu çerçevede şehbenderlerin de ticari görevlerinin yanında siyasi görevleri bu dönemde daha çok üstlendikleri görülmektedir.

Bu çalışmanın tarihsel arka planı öncelikle Avrupa'da ve ardından tüm dünyada gerçekleşen modernleşme fenomeninin bürokrasi ve diplomasiye yansımalarını içermektedir. Osmanlı İmparatorluğu özelinde modernleşmenin bürokrasinin hariciye dalında nasıl bir etki yaptığı sorusundan hareketle giriş kısmında modern bürokrasinin ideal halini ortaya koyan Max Weber'in hukuki-rasyonel modelinin imkânları Osmanlı örneğinde tartışılmıştır.

Osmanlı özelinde hariciyenin tarihsel bağlamının ortaya konması için III. Selim'le başlatılan Osmanlı Devleti'nde daimi ve karşılıklı diplomasi ilk döneminden itibaren kurumlar ve aktörler üzerinden yeni bir siyasi tekniğin benimsenmesinin getirdiği çatışmalar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu ilk aşamanın Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ülkeleriyle yüzyıllara dayanan tek taraflı diplomasi tecrübesinden yararlandığı, bununla birlikte ilk kez yabancı merkezlerde uygulanması sırasında dönemin yöneticileri tarafından cevap verilmesi gereken pek çok soruyu beraberinde getirdiği görülmektedir. Hariciyenin merkez yapılanması olan reisülkütaplıkta dönüşümlerin Osmanlı Devleti'nin ihtiyaçları çerçevesinde organik bir şekilde ortaya çıktığı görülmüştür.

II. Mahmud döneminde yurtdışı temsilciliklerin yeniden kurulmasıyla modern diplomasi usullerinin Osmanlı dış politikasının artık vazgeçilmez bir parçası olduğu anlaşılmıştır. Ardından gelen Tanzimat süreciyle birlikte Avrupa diplomasi usulleri, bütün boyutlarıyla, devletin varlığını sürdürmesi için bu değişimleri elzem gören aktörlerin varlığı sayesinde benimsenmiş ve uygulanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun uluslararası arenada bu dönemdeki konumlanması da diplomasinin modern tekniklerin kullanılarak sonuç alınmasına katkı sağlayan dışsal bir faktör olmuştur.

Hızla gelişmekte ve karmaşılaşmakta olan bu diplomatik faaliyetin yönetimini sağlayan merkez kurum olarak bu dönemde Hariciye

Nezaretinin kurulması aslında Osmanlı merkez bürokrasisindeki reisül-küttâplık makamının 18. yüzyıldan itibaren dönüşümünü yeni bir ad ve form altında devam ettirmesinden ibaretti. Bu açıdan bakıldığında kurumun geçirdiği dönüşümün Avrupa devletlerinde dışişleriyle ilgilenen üst düzey devlet yetkilisi olan *secretary of state*'in dışişleri bakanına evrilmesine paralel bir süreçte gerçekleştiği görülmektedir.

II. Mahmud döneminde (1808-1839) hariciyede reform ve dönüşüm sürecine ivme kazandırılırken sürekli ve karşılıklı diplomasi tüm kurum ve pratikleriyle geri dönüşü olmamak üzere yeniden benimsenmiş oluyordu. Tanzimat döneminde ise (1839-1876) bürokratik yapılanma ve diplomasi kullanımı konusunda Avrupalı usullerle bütünlüklü ve bilinçli bir entegrasyonun sağlanmasına çalışılmıştı. II. Abdülhamid döneminde (1876-1909) hariciyede rasyonelleşme yönünde atılan adımlar ve elçiliklerin ve şehbenderlik kurumlarının vazgeçilmezliği, güçlü bir otokratik rejime rağmen Tanzimat modernleşmesinin bu dönemi de kapsadığını iddia eden tezleri desteklemektedir.

II. Abdülhamid döneminde alternatif bir yönetim merkezi olarak mabeynin ön plana çıkarak iç ve dış siyaset üretimini tek başına uhdesine almasıyla Babıâli ve bürokratlarının geri planda kaldığı ve böylece bürokrasinin gerilediğine dair var olan kabul Babıâli içinde yer alan Hariciye Nezaretinin literatürde dikkatlerden uzak kalmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada II. Abdülhamid hariciyesinin merkez ve yurtdışı teşkilatında ortaya çıkan yenilikleri tespit etmek için öncelikle devlet salnameleri ve Hariciye Nezareti salnamelerinin sunduğu verilerden yararlanılmıştır. Hariciye Nezareti birimlerinde görülen değişim ve dönüşümler bu sayede tespit edilmiştir. Osmanlı elçilikleri ile şehbenderlikleri hakkında sunulan bilgiler tablolara işlenmiş ve meydana gelen değişimlerin yıl yıl izlenme imkânı sağlanmıştır. Organizasyonda meydana gelen değişimlerin nasıl gerçekleştiğine dair ikincil kaynaklar ve arşiv kaynaklarından toplanan bilgilerle kurgular yapılmıştır.

Buna göre dönemin Hariciye Nezareti merkez teşkilatına bakıldığında padişahın mabeynde aldığı kararları yürütme organı olarak nezaretin oldukça faal olduğu görülmektedir. Bu faaliyetlerin hacmi ve çeşitlenmesi-

ne koşut olarak yapısının karmaşıklaştığı, uzmanlaşma yönünde ilerlediği, personel sayısının arttığı ve daha önce bünyesinde bulunmayan Hukuk Müşavirliği gibi yeni birimleri bünyesine kattığı görölmektedir. Bu yeni birimler modern bir dünyanın gerekliliklerine göre hareket eden bir dış siyasete işaret etmektedir. Örnek olarak, uluslararası hukuk, devletin çıkarları doğrultusunda önem verilen bir olgu haline gelmiştir.

Nezaret bu dönemde reisülküttaplık döneminden kalan ve içişlerini ilgilendiren bazı birimlerden sıyrılarak uzmanlaşan ve sadece dışişlerine odaklanan bir yapı olmuştur. Personel alımında ve çalışma usullerinde standartlaşma bu dönemin özellikleri olarak ortaya çıkmaktadır. Hariciye Nezareti bu dönemde modernleşmesi devam eden, ihtiyaçlar çerçevesinde hacmi büyüyen ve branşlara ayrılmaya devam eden bir bürokratik yapı olarak görünmektedir.

Bununla birlikte Babıâli ve Hariciye Nezareti karar alma süreçlerinde değil yürütmede ve işleyen bir devlet mekanizmasının parçası olarak devam eden rutin işleri sürdürmüşlerdir. Bununla birlikte padişahın yabancı elçiler ile Osmanlı sefirleri ve şehbenderleriyle doğrudan iletişim kurması bu süreçte bürokrasideki hiyerarşik iletişimin zarar gördüğü bir uygulama olarak ortaya çıkmaktadır.

Hariciyenin yurtdışı yapılanmasına bakıldığında iç ve dış siyasi gerekçelere ilişkilendirilebilecek coğrafî bir genişleme görölmektedir. Bu dönemde elçilik ve şehbenderliklerde görölen değişim ve hareketlilikler yeni temsilcilikler açılması, var olanların statüsünün değişmesi ve bazı temsilcilik projelerinin gündeme gelmesi şeklinde olmuştur.

Elçilik kadrolarındaki değişimler tablolar aracılığıyla takip edilmekte, belli siyasi saikler çerçevesinde yeni kurulan veya önem kazanan dış temsilcilikler hazırlanan haritalarda görölebilmektedir.

Bu çerçevede yeni bir dış temsilciliğin kurulması sürecinde öncelikle bunun hangi ihtiyaçlardan doğduğu, uluslararası dış politikanın temsilciliklerin kurulmasına nasıl etki ettiği, inisiyatifin hangi devlet tarafından alındığı, iki devlet arasında müzakerelerde farklı motivasyonlar veya beklentilerin neler olduğu, Osmanlı Devleti açısından ilgili bölgeye gönderilecek personelin hangi kriterlere göre seçildiği gibi sorular sorularak dip-

loması çalışmaları alanına katkı sunacak noktalar, benzerlikler ve farklılar tespit edilmeye çalışılmıştır.

Elde edilen bulgulara göre II. Abdülhamid dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu için diplomatik ilişkilerin kurulması gereken büyük devletler ve yakın merkezlerde teşkilatlanma tamamlanmıştı. Bununla birlikte bu dönemde devam eden dönüşümün bazı sebepleri vardı. Elçilik ve şehbenderlik teşkilatında meydana gelen coğrafi genişleme, elçiliklerin statülerinin yükseltilmesi veya yeni elçilik projelerinin gündeme gelmesi gibi değişimler için başlıca dört sebep tespit edilmiştir:

1. Geçmişte Osmanlı toprağı olan fakat kaybedilen bölgelerde kurulan yeni devletlerde imparatorluğun acil olarak temsil edilme ihtiyacı.
2. II. Abdülhamid'in denge siyaseti çerçevesinde büyük güçlerin dışında kalan devletlerle yakınlaşma politikaları.
3. II. Abdülhamid'in Panislamist siyaseti.
4. II. Abdülhamid'in güvenlik endişeleri çerçevesinde yurtdışındaki muhaliflerini (Jön Türkler ve Ermeniler başta olmak üzere) takip etme ve faaliyetlerini engelleme isteğı.

Bu gerekçelerle yeni fonksiyonlar yüklenen yurtdışı teşkilatı kendisinden beklenen görevlerin yerine getirilmesi için kadro olarak gelişmiş ve özellikle elçiliklerde yeni uzman personel istihdam edilmiştir. Ayrıca büyüyen bu teşkilat personel politikalarının düzenlenmesini ve standartlaştırılmasını beraberinde getirmiştir.

Jön Türklerin iktidara gelmesiyle hariciye teşkilatında II. Abdülhamid usulleri denebilecek bazı unsurlardan vazgeçildiğı anlaşılmaktadır. Abdülhamid için uzun yıllar çalışmış olan her düzeyden personelin tensikat gerekçesiyle görevden alınması, önem verilen bazı elçilikler ve şehbenderliklerin kapatılması, personel sayısının azaltılması, Osmanlı ve Abdülhamid imajını korumak için yabancı basına ayrılan ödeneklerin ortadan kaldırılması bunlar arasındadır.

Sonuç olarak çalışma kapsamında hazırlanan harita III. Selim döneminden imparatorluğun sonuna kadar Osmanlı hariciyesinin yurtdışı

teşkilatlanması çerçevesinde yurtdışında açılan tüm elçilikler ve şehbenderlikler açılış tarihleriyle birlikte panoramik olarak görülebilmekte ve coğrafi dağılım ortaya konmaktadır.

Bu araştırmanın ortaya koyduğu sonuç gelecekte yeni yaklaşımlarla geliştirilebilecek ve Osmanlı hariciyesinin ve diplomasi teşkilatının mahiyeti ve dönüşümü üzerine birikim artırılabilir. Özellikle üzerinde ayrıntılı çalışmaların fazla yapılmadığı Babıâli Hukuk Müşavirliği/İstişare Odası gibi Hariciye Nezareti birimlerinin çalışma sistemlerinin ayrıntıları araştırılarak Osmanlı bürokrasisinin farklı veçhelerine ışık tutulabilir.

Seçilen sefaretler ve şehbenderlikler için yapılacak monografi çalışmalarıyla bu birimlerin iç yapıları analiz edilerek karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilir. Osmanlı hariciyesinin merkez ve yurtdışında istihdam edilen personeli üzerinde yeni teknikler kullanılarak yapılabilecek prosopografik çalışmalar alana önemli katkı sağlayacaktır. Elçilerin, şehbenderlerin her dönemde merkeze ilettiği raporlarla hariciye nazırı ve müsteşarlarının padişaha sundukları raporlar dönemin uluslararası siyasetinde imparatorluk vizyonunun ortaya çıkarılması açısından önemli kaynaklar olarak sistemli ve kapsamlı bir şekilde tetkik edilmeyi beklemektedir.

KAYNAKÇA

İ-BİRİNCİL KAYNAKLAR

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul)

BOA, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN): 96/90.

BOA, Sadaret Mukavelenameler (A.DVN.MKL): 22/15, 86/47.

BOA, Sadaret Name-i Hümayun Evrakı (A.DVN.NMH): 25/14, 8/59.

BOA, Şehbenderlik Defterleri, (A.DVNS.ŞHB.d.), no. 1, 2, 3.

BOA, Sadaret Eyalet-i Mümütaze Bulgaristan (A.MTZ (04)): 118/8.

BOA, Babîlî Evrak Odası Evrakı (BEO): 220/16438, 227/16991, 468/35095, 618/46301, 650/48680, 1073/80452, 1103/82664, 1402/105129, 1401/105074, 1402/105112, 1419/106423, 1402/105108, 1580/118457, 1583/118667, 1586/118894, 1588/119094, 1591/119270, 1630/122229, 1676/125658, 2712/203366, 3455/259097, 3517/263723, 2417/181242, 591/44263, 3242/243076, 3123/234191.

BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT): 261/15090.

BOA, Hariciye Nezareti İdare (HR.ID): 1266/2, 1266/5, 438/3, 438/95, 406/46, 1316/14, 1759/3, 1740/3, 2101/82.

BOA, Hariciye Nezareti İstişare Odası (HR. HMŞ.İŞO): 166/4, 178/10, 188/49, 192/31.

BOA, Hariciye Nezareti Siyasi Kalemî (HR.SYS): 1059/6, 825/5, 1768/54, 1325/26, 1325/30, 1325/31, 1325/32, 1769/2, 2947/19, 1239/24, 35/37.

BOA, Hariciye Nezareti Tahrirat-ı Hariciye Odası (HR.TH): 35/65, 145/29, 253/17, 339/119, 369/127, 357/109.

BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası (HR.TO): 374/128, 131/43, 131/42, 299/14, 497/39, 132/116, 18/3, 132/116, 45/52, 419/6, 50/119, 50/133, 50/134, 67/24.

BOA, İrade Dahiliye (I.DH): 824/66400.

BOA, İrade Hariciye (I.HR): 277/16992, 283/17555, 278/17003, 278/17006, 277/16995, 278/17012, 280/17273, 278/17002, 279/17136, 279/17118, 278/17091, 279/17124, 280/17241, 280/17232, 280/17238, 110/5375, 273/16536, 335/21555, 282/17496, 284/17684, 285/17732, 284/17720, 341/30, 345/35, 345/37, 357/36, 284/17684, 284/17701, 284/17708, 285/17739, 365/16, 365/3, 436/100, 370/23, 416/15, 276/16795, 276/16846, 437/58, 414/38, 414/19, 285/17774, 319/20511, 276/16856, 276/16889, 410/47, 204/11694, 284/17668.

BOA, İrade Hususi (I.HUS): 59/77, 62/24, 28/31, 78/21, 85/1, 85/91, 85/113, 103/89, 52/69, 112/30, 113/36, 115/21, 116/86, 113/36, 142/85, 142/84, 145/34, 146/3, 146/12, 146/27, 146/36, 62/92, 63/16, 63/104.

BOA, Mabeyn-i Hümayun İradeleri (MB.I): 50/127, 46/205, 81/200.

BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 110/6.

BOA, Şura-yı Devlet (ŞD): 2509/18.

BOA, Yıldız Sadaret Hususi (Y.A.HUS): 160/2, 161/61, 277/59, 306/10, 307/64, 330/153, 333/93, 336/9, 382/105, 386/140, 387/36, 387/116, 515/107, 413/74, 414/66, 526/68, 367/148, 370/52, 370/19, 503/126, 504/50, 504/73, 505/20, 506/14, 506/111, 515/107, 385/149, 376/14, 430/46, 512/14.

BOA, Yıldız Resmi Maruzat (Y.A.RES): 18/20, 35/3, 91/28, 92/14, 92/42, 91/28, 92/14, 92/45.

- BOA, Yıldız Esas Evrakı (Y.EE): 72/80, 63/1, 78/7. .
- BOA, Yıldız Maruzat Defterleri (Y.MRZ.d): 13945.
- BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV): 3/120, 80/161, 179/42, 264/114.
- BOA, Yıldız Perakende Başkıtâbet Dairesi Evrakı (Y.PRK.BŞK): 27/35, 41/87, 60/91, 56/24, 56/12.
- BOA, Yıldız Perakende Elçilik-Şehbenderlik ve Ataşemiliterlik (Y.PRK.EŞA): 2/39, 17/72, 49/92, 49/69, 29/25, 29/43, 30/5, 8/10, 13/46, 11/95, 2/14, 27/4, 25/91, 24/75, 24/25, 23/66, 23/21, 23/49, 23/5, 22/37, 21/11, 20/81, 19/94, 6/58, 11/104, 1/56, 1/49, 10/67, 6/40, 6/51, 6/69, 7/38, 24/21, 28/51, 10/6, 14/63, 11/105, 1/62, 1/64, 12/47, 18/67, 1/15, 1/26, 2/13, 22/29, 21/14, 23/4, 1/18, 28/69, 28/65, 19/31, 19/10, 18/10, 9/103, 8/82, 7/66, 52/44, 30/13, 16/23, 12/66, 13/39, 1/48, 10/45, 10/97, 9/17, 9/22, 8/15, 7/70, 7/62, 50/18, 31/40, 32/20, 32/32, 1/55, 20/67, 20/36, 24/45, 23/14, 19/102, 3/14.
- BOA, Yıldız Perakende Hariciye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.HR): 5/34, 7/30, 24/22, 19/86, 24/66, 25/36, 29/88, 13/77, 35/50, 36/29, 10/52, 19/16, 9/61, 9/62, 12/65, 14/14, 14/20, 24/25, 29/31, 29/87, 4/58, 4/60, 5/78, 29/32, 3/2, 4/89, 34/62, 28/42, 25/2, 21/73, 10/53, 24/38.
- BOA, Yıldız Perakende Müfettişlikler ve Komiserlikler Tahriratı (Y.PRK.MK): 19/28.
- BOA, Yıldız Perakende Meşihat Dairesi Maruzatı (Y.PRK.MŞ): 7/97.
- BOA, Yıldız Perakende Name-i Hümayun (Y.PRK.NMH): 1/65.
- BOA, Yıldız Perakende Tahrirat-ı Ecnebiye ve Mabeyn Mütcerimliği (Y.PRK.TKM): 43/3, 40/60.

Archives du Ministère des Affaires Étrangères

(Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi-La Courneuve).

AMAÉ, Serie A-corps diplomatique-Ambassade de Turquie a Paris (1873-1939), 123 SUP/64.

AMAÉ, Correspondence Politique et Commerciale 1897-1918, 206 CPCOM/165, 166, 167, 168, 169.

AMAÉ, Correspondence Politique et Commerciale-Nouvelle série (1897-1914)-Turquie, 206 CPCOM/405, 406, 407, 432.

AMAÉ, Des Affaires Diverses Politiques 1815-1896, 75 ADP/28, 30, 34, 39.

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye, 1263-1327 (1847-1912), 1334 (1918).

Salname-i Nezaret-i Hariciyye, 1301, 1306, 1318, 1320, Ed. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul, İşaret Yayınları, 2003, 4 cilt.

Düstur

Düstur, 1. Tertip, c. V, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1937.

Düstur, 1. Tertip, c. VII, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1941.

Düstur, 1. Tertip, c. VIII, Ankara, Başvekâlet Devlet Matbaası, 1943.

Düstur, Zeyl, c. II, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1299.

Düstur, Zeyl, c. III, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1300.

Düstur, Zeyl, c. IV, İstanbul, Matbaa-i Osmaniye, 1302.

Düstur, Mütemmim, Dersaadet, Hilal Matbaası, 1335.

2- ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLERİ

- Abou-El-Haj, Rifa'at: "The Reisülkütab and Ottoman Diplomacy at Karlowitz," Doktora Tezi, Princeton University, 1963.
- : *Formation of the Modern State: The Ottoman Empire, Sixteenth to Eighteenth Centuries*, Albany, State University of New York Press, 1991.
- Adıyke, Nühket A.: "Osmanlı Sefirlerinin Gözüyle: Girit Sorunu Karşısında Avrupa Basını ve Kamuoyu," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1999, s. 25-30.
- Agstner, Rudolf: "Les services consulaires autrichiens (austro-hongoris), entre 1800 et 1914," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 175-190.
- Ahışalı, Recep: *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütablık (XVIII. yüzyıl)*, İstanbul, Tarih ve Tabiat Vakfı, 2001.
- Ahmed Resmi Efendi: *Halifetü'r-Rüsa-Sefinetü'r-Rüsa*, İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1269, Ed. Müteba İlğürel, Recep Ahışalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992.
- Ahmed Rıza Bey: *Meclis-i Mebusan ve Ayan Reisi Ahmed Rıza Bey'in Anıları*, İstanbul, Arba Yayınları, 1988.
- Ahmed, Faiz: "İstanbul and Kabul in Courtly Contact: The Question of Exchange between the Ottoman Empire and Afghanistan in the Late Nineteenth Century," *Osmanlı Araştırmaları*, no. 45, 2015, s. 265-296.
- Akalın, Durmuş: "Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinde Seylan Adası Müslümanları ile Münasebetler," *Belgi*, c. I, no. 10, Yaz 2015, s. 1361-1392.
- Akarlı, Engin Deniz: "The State as a Socio-Cultural Phenomenon and Political Participation in Turkey," *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Ed. Engin Akarlı, Gabriel Ben Ben-Dor, İstanbul, Boğaziçi University Publications, 1975, ss. 135-155.
- : "The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II (1876-1909): Origins and Solutions," Doktora Tezi, Princeton University Department of Near Eastern Studies, 1976.
- : "Friction and Discord within the Ottoman Government Under Abdulhamid II (1876-1909)," *Boğaziçi University Journal-Humanities*, 1979, c. VII, s. 3-26.
- : *The Long Peace: Ottoman Lebanon, 1861-1920*, Berkeley, University of California Press, 1993.
- Akıncı, Barbaros: "William Henry Quilliam ve Liverpool İslam Cemiyeti," *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. I, no. 2, Güz 2016, s. 1-13.
- Akman, Mehmet: "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Osmanlı Hukuk Mevzuatı I: I. Tertip Düstûr'un Tarihi Fihrist ve Dizini," *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, no. 3, Bahar 2007, s. 67-210.
- Akpınar, Mahmut, "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik Müessesesi," Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.
- : "Bir Tanzimat Bürokratı ve Diplomatı Olarak Aleksandır Karateodori Paşa," Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010.
- : "Osmanlı Hariciyesinde Yaklaşık Kırk Yıl: Mahmud Esad Paşa (1837-1895)," *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, no. 5, Bahar 2015, s. 29-51.
- : "Osmanlı Hariciye Nazırları (1836-1922), *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Dergisi*, no. 35, Güz 2015, s. 173-205.

- , "XIX. Yüzyılda Batyla İlişkilerde Osmanlı Şehbenderlikleri," *Cumhuriyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 41, 2017, s. 127-144.
- Akıpdız, Ali, "Mâbeyn-i Hümâyun," *DİA*, Ankara, 2003, c. XXVII, ss. 283-286.
- , *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- , "İdare Tarihi Açısından Sultan II. Abdülhamid Döneminin Analizi," *vefatının 90. Yılında II. Abdülhamid, 18-19 Ekim 2008*, Tebliğ, Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi.
- , *Sürgün Sefir Sadullah Paşa*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011.
- , "II. Abdülhamid'in Yönetim Anlayışı," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 61-73.
- , *Osmanlı Merkez Bürokrasisi (1836-1856)*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2018.
- Alabrune, François, "The Case of the Legal Advisor to the French Ministry of Foreign Affairs," *The Role of Legal Advisers in International Law*, Ed. Andraz Jidar, Jean-Pierre Gauci, Leiden, Brill-Nijhoff, 2016, s. 179-182.
- Alkan, Mehmet Ö., "Ölçülebilir verilerle Tanzimat Sonrası Osmanlı Modernleşmesi," Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996.
- , "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Modernleşme ve Ulusçuluk Sürecinde Eğitim," *Osmanlı Geçmiş ve Bugünün Türkiye'si*, Ed. Kemal H. Karpat, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2004, s. 73-242.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda Modernleşme ve Eğitim," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. VI, no. 12, 2008, s. 9-84.
- Alloul, Houssine, Roel Markey, "'Please Deny These Manifestly False Reports:' Ottoman Diplomats and The Press in Belgium (1850-1914)," *International Journal of Middle East Studies*, 2016, no. 48, s. 267-292.
- Altuğ, Yılmaz, "1856'dan Önce Osmanlı Devletinde Modern Devletler Hukuku Uygulaması," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 95-104.
- Anderson, M. S., *The Rise of Modern Diplomacy, 1450-1919*, Essex, Longman, 1993.
- Andrianopoulou, Konstantina: "Alexander Mavroyeni Bey: From the 19th Century Reform Era To The Young Turk Revolution Through The Life and Ideology of a Neophanariot Ottoman Bureaucrat," Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004.
- Ardıç, Murat, "Matbuat-ı Enebiye Müdüriyeti," Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.
- Arı, Bülent, "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period," *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 36-65.
- Arık, Tuğrul, "20. Yüzyılın Başlarında Osmanlı Şehbenderlerinin Ticaret Raporları," Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Arık, Umut, *A Century of Turkish-Japanese Relations: A Special Partnership*, 2. Bs., Tokyo, Gyosei Tsushin Co., 1991.
- Aslan, Taner, "II. Abdülhamid ve İttihat ve Terakki Cemiyeti İlişkileri Üzerine Bir Deneme," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu*, c. I, s. 111-136.
- Avcı, Yasemin, "Bağımsız Bulgaristan ile Osmanlı Devleti Arasında 'Modern Diplomasi' (1908-1912),

Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 291-296.

- Aydın, Mahir, "Livadya Sefaretleri ve Sefâretnâmeleri," *Belgeler*, c. XIV, no. 18, 1989-1992, s. 321-357.
- , "Bulgaristan Komiserliği," *Türk Tarih Belgeleri Dergisi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1997, c: XVII, no. 21, s. 71-125.
- Aydın, Mustafa: Mağlubiyeti Unutturan Tören: Esaretten Kurtulan Gazi Osman Paşa'nın İstanbul'da Karşılması," *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 2017, Cilt: VI, no. 1, s. 9-21.
- Bacque-Grammont, J., S. Kunalalp, F. Hitzel: *Representants Permanents de la France en Turquie (1536-1991) et de la Turquie en France (1797-1991)*, İstanbul, İsis Yayınları, 1991.
- Bağış, Ali İhsan: *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.
- Baktaya, Adil: "Medya Takip Sektörünün Doğuşu - Romeike: 19. Yüzyılın "Google"ı," *Toplumsal Tarih*, Şubat 2009, no. 182, s. 48-52.
- , "Büyük Sopa" Osmanlı Sularında: ABD-Osmanlı İlişkilerinde 1903-1904 Krizi," no. 262, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2015, s. 50-58.
- , *Bir Osmanlı Kadınının Feminizm Macerası ve Hamidiye Modernleşmesi*, İstanbul, H2O Kitap, 2016.
- Balci, Sezai: *Babıâli Tercüme Odası*, İstanbul, Libra Kitap, 2013.
- , "Osmanlı Devleti'nde Modernleşme Girişimlerine Bir Örnek: Lisan Mektebi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXVII, no. 44, 2008, s. 77-98.
- Bayraktarova, Emine: "Osmanlı Devleti Bulgaristan Emareti Tüccar vekilleri Meselesi," *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005): Bildiriler*, Eskişehir, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, 2005, s. 201-205.
- Bayram, Aydın: "Osmanlı'nın Britanya'daki İlk ve Tek Şeyhülislâmı Abdullah Quilliam ve Liverpool İslâm Enstitüsü," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 42, 2017, s. 163-194.
- Bayur, Hikmet: "Yeni Bulunmuş Bazı Belgelerin Işığında Kâmil Paşa'nın Siyasal Durumu," *Belleten*, Türk Tarih Kurumu, c. XXXV, no. 137, Ocak 1971, s. 61-117.
- Berridge, G.R.-Alan James (Ed.): "Consular Post," *A Dictionary of Diplomacy*, Wiltshire, Palgrave, 2001, s. 49.
- Berridge, G. R.: *British Diplomacy in Turkey, 1583 to the Present: A Study in the Evolution of the Resident Embassy*, Leiden-Boston: Martinus Nijhoff Publishers: 2009.
- , *Diplomacy: Theory and Practice*, 4. bs., Londra, Palgrave Macmillan UK, 2010.
- Bertelé, Tommaso: *Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı-Venedik İlişkileri*, Çev. Mahmut H. Şakiroğlu, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012.
- Beydilli, Kemal: "İsveç," *DİA*, c. XXIII, İstanbul, 2001, s. 407-414.
- , "Portekiz," *DİA*, c. XXXIV, İstanbul, 2007, s. 328-331.
- Bişgin, Osman Nihat: "Seyyid Ali Efendi'nin Fransa Sefareti (1797-1802)," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Blumi, İsa: "Publishers, Hitmen, Diplomats, and Dreamers: Switzerland's Ottoman-Albanian Diaspora, 1890-1920," *Schweizerische Zeitschrift für Geschichte-Revue suisse d'histoire - Rivista storica svizzera*, no. 52, 2002, s. 309-320.
- Bostan, İdris: Basra Körfezinin Güney Kesimi ve Osmanlılar (1876-1908)," *Osmanlı Araştırmaları*, no. 9, İstanbul, 1989, s. 311-322.

- Bostan, Zeynep: "An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy," Yüksek Lisans Tezi, University of Leicester, 2011.
- Bouquet, Olivier: *Sultanın Paşaları (1839-1909)*, Çev. Devrim Çetinkasap, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- Buzpinar, Ş. Tufan: "Lübnan-Osmanlı Dönemi," *DİA*, c. XXVII, Ankara, 2003, s. 248-254.
- Cecil, Lamar: *The German Diplomatic Service, 1871-1914*, Princeton, Princeton University Press, 1976.
- Chowdhury, Rashed: "Pan-Islamism and Modernisation During the Reign of Sultan Abdülhamid II, 1876-1909," Doktora Tezi, McGill Üniversitesi Tarih Bölümü, 2011.
- Cole, Juan R. I.: "Shaikh al-Ra'is and Sultan Abdülhamid II: The Iranian Dimension of Pan-Islam," *Histories of the Modern Middle East: New Directions*, Ed. Israel Gershoni, Hakan Erdem, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2002, s. 167-185.
- Corrales, Eloy Martin: "İspanya-Osmanlı İlişkileri, 18. ve 19. Yüzyıllar," *İspanya-Türkiye: 16. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Rekabet ve Dostluk*, Ed. Pablo Martin Asuero, Çev. Peral Bayaz Çarum, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2006, s. 235-254.
- Çakılcı, Diren: "Hindistan'da Osmanlılar: Bombay Osmanlı Şehbenderliği," *Türkiyat Mecmuası*, c. XXV, Güz 2015, s. 81-106.
- , "Batavya'da Osmanlı Baş Şehbenderliği: Kuruluşu, Baş Şehbender Ali Galib Bey ve Layihası," *International Congress of Eurasian Social Sciences (ICOESS) Özel Sayısı*, c. VIII, no. 28, Ağustos 2017, s. 726-749.
- Çakılcı, Diren, Emirhan Berberoğlu: "II. Abdülhamid'in Egzotik Bitki Merakı: Hindistan ve Endonezya'dan Temin Edilen Türler," *Avrupa Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, c. IV, no. 12, 2017, s. 178-202.
- Çakmak, Aydın: *Türk Dışişleri Teşkilatının Gelişimi: Hariciye Nezareti*, İstanbul, Ötügen Yayınları, 2020.
- Çakmak, Aydın - Süleyman Beyoğlu: "Osmanlı Devleti'nde Bir Modernleşme Uygulaması Olarak Ataşenavallik," *Tarih Dergisi*, no. 66, İstanbul, 2017, ss. 77-106.
- Çavdar, Necati-Kübra Mamak: "Devlet Salnamelerinde Osmanlı-İran Diplomatik Münasebetleri (1847-1877)," *OTAM*, no. 42, Güz 2017, s. 47-70.
- Çelik, Zeynep: *Şark'ın Sergilenişi: 19. Yüzyıl Dünya Fuarlarında İslam Mimarisi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.
- Çelikkol Zeki, Aleksander de Groot, Ben J. Slot: *Lale ile Başladı: Türkiye ve Hollanda Arasındaki Dört Yüzyıllık İlişkilerin Resimli Tarihçesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000.
- Çetinsaya, Gökhan: "Tarz-ı Siyaset," *II. Abdülhamid: Modernleşme Sürecinde İstanbul*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti, 2010, ss. 94-111.
- , "İslâmi Vatandaşlıktan İslâm Siyasetine," *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, c. I, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss. 265-272.
- , "Dış Politika," *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2012, s. 91-100.
- [Çorlu], Salih Münir Paşa: *Geçmiş Zamanlar: II. Abdülhamid Devri Osmanlı Diplomasisi, İstanbul ve Paris Hatıraları*, Ed. Ali Birinci, Selma Günaydın, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Dadyan, Saro: "Sultan Abdülaziz, V. Murad ve II. Abdülhamid Dönemlerinin Osmanlı Hariciyesinde Üst Düzey Gayrimüslim Bürokrat ve Diplomatlar," *Milli Saraylar*, no. X, İstanbul, 2012, s. 63-73.

- Darakçıoğlu, Mehmet: "Rebuilding the Tower of Babel: Language Divide, Employment of Translators, and the Translation Bureau in the Ottoman Empire," Doktora Tezi, Princeton, Princeton University, 2010.
- Darling, Linda T.: *Revenue-Raising & Legitimacy: Tax Collection & Finance Administration in the Ottoman Empire 1560-1660*, Leiden, E. J. Brill, 1996.
- Davison, Roderic H.: "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire," *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923*, Austin, University of Texas Press, 1990, s. 133-165.
- , "On Dokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Reformlarına Araç Olarak Fransız Dili," *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, c. II. no. 4, 1994, s. 171-188.
- , "Effect of the Electric Telegraph on the Conduct of Ottoman Foreign Relations," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 371-383.
- , "How the Ottoman Government Adjusted to a New Institution: The Newspaper Press," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, ss. 361-370.
- , "The Westernization of Ottoman Diplomacy in the Nineteenth Century," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 319-328.
- , "Ottoman Diplomacy and Its Legacy," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 329-350.
- , "Ottoman Diplomacy at the Congress of Paris (1856) and the Question of Reforms," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, s. 169-174.
- , "Ottoman Public Relations in the Nineteenth Century: How the Sublime Porte Tried to Influence European Public Opinion," *Nineteenth Century Ottoman Diplomacy and Reforms*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999, ss. 351-359.
- Demir, Betül: "II. Mahmud Devrinde Berlin Sefarethanesinin Yeniden Açılması ve Elçi Olarak Atanan Kamil Paşa'nın Faaliyetleri," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- Demirel, Fatmagül: "II. Abdülhamid Dönemi Tiyatro Sansürü ve Perdeler Sansüre Açıldı," *Toplumsal Tarih*, 1999, c. XI, no. 63, s. 36-43.
- , *II. Abdülhamid Döneminde Sansür*, İstanbul, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- , *Adliye Nezareti: Kuruluşu ve Faaliyetleri (1876-1914)*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, a. bsk., 2010.
- Demiryürek, Mehmet: "The Legal Foundations of the Commercial Relations between The Ottomans and Neapolitans," *Bilig*, 2014, no. 69, s. 53-74.
- Deniz, Nuh Mehmet: "Düvel-i Ecnebiye Defterlerinde Osmanlı Belçika Münasebetleri," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Deringil, Selim: "II. Mahmud'un Dış Siyaseti ve Osmanlı Diplomasisi," *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri: 28-30 Haziran 1989*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü, 1990, s. 59-70.
- , "The Invention of Tradition as Public Image in Late Ottoman Empire, 1808 to 1908," *Comparative Studies in Society and History*, c. XXXV, no. 1, Ocak 1993, s. 2-29.
- , "Ottoman-Japanese Relations in the Late Nineteenth Century," *The Rising Sun and the Turkish Crescent: New Perspectives on the History of Japanese-Turkish Relations*, Ed. Selçuk Esenbel, İnaba Chiharu, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 2003, s. 42-48.

- , *Simgeden Millete: II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- , *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Develiöğlü, Ferit: *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2013.
- Diñç, Güven: "II. Abdülhamit Döneminde Hukuk Anlayışının Kurumsallaşması: Babiâli Hukuk Müşavirliği," *vefatının 100. Yılında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul, 22-24 Ekim 2018.
- Dönmez, Ahmet: "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Yeniden Tesisi 1832-1841," Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- , "Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841," *Prof. Dr. Fahir Armaoğlu'na Armağan*, Ed. Ersin Embel, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 153-182.
- , "Bir Son Dönem Osmanlı Diplomatinin Yükselişi ve Düşüşü: Salih Münir Paşa," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXXVIII, no. 65, 2019, s. 169-195.
- Dreyfus, Françoise: *Bürokrasinin İcadı: Fransa, Büyük Britanya ve ABD'de Devlete Hizmet Etmek (18-20. Yüzyıl)*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- Düşünmez, Dündü: "Tanzimat Devrinde Kapı Kethüdalığı Müessesesi Hakkında Temel Bilgiler," *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 28, 2010, s. 375-401.
- Ebuzziya, Ziyad: "Sultan II. Abdülhamid'in Dini ve Millî Konulardaki Hassasiyeti: Fransa, İngiltere ve İtalya'da Oynanmasını Yasakladığı Piyesler," *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi: Tebliğler: II. Türk Edebiyatı*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Araştırma Merkezi, 1988, c. II, s. 327-367.
- Eisenstadt, Samuel N.: *The Political Systems of Empires: The Rise and Fall of the Bureaucratic Societies*, New York, The Free Press, 1969.
- , *Traditional Patrimonialism and Modern Neopatrimonialism*, London, Sage Publications, 1973.
- Eldem, Edhem: *Pride and Privilege: A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, İstanbul, Ottoman Bank Archives and Research Center, 2004.
- Eraslan, Cezmi: *İslam Birliği Siyaseti Çerçevesinde II. Abdülhamid'in İlk Yıllarında Osmanlı-İran Münâsebetleri (1878-1882)*, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1991, s. 221-240.
- , *II. Abdülhamid ve İslam Birliği: Osmanlı Devleti'nin İslâm Siyaseti 1856-1908*, İstanbul, Ötügen Neşriyat, 1992.
- , "II. Abdülhamid ve Osmanlı Devleti'nin İslam Birliği Siyaseti," *Osmanlı*, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. II, s. 373-379.
- Erbengi, Türkan, Emin Kutluğ (Ed.): *Müşir Mehmed Zeki Paşa ve Belgelerle Ermeni Olayları*, İstanbul, Kuşak Ofset, 2005.
- Erdem, Gökhan: "Osmanlı İmparatorluğu'nda Sürekli Diplomasiye Geçiş Süreci," *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.
- Erhan, Çağrı: *Türk Amerikan İlişkilerinin Tarihî Kökenleri*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Erol, Yasemin Zahide: "Osmanlı Devleti'nde Şehbenderlik ve Paris-Londra Örnekleri," *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

- Erözden, Ozan: *Ulus-Devlet*, Ankara, Ulus Kitabevi, 1997.
- Esenbel, Selçuk: *Japon Modernleşmesi ve Osmanlı: Japonya'nın Türk Dünyası ve İslam Politikaları*, İstanbul, İletişim, 2012.
- Faroghî, Suraiya: "Krizler ve Değişim 1590-1699," *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Ed. Halil İnalcık, Donald Quataert, c. II, İstanbul, Eren Yayınları, 2004.
- , *Devletle Başa Çıkmak: Osmanlı İmparatorluğunda Siyasal Çatışmalar ve Suç 1550-1720*, Çev. Hamide Koyukan Bejšovec, İstanbul, Alfa Yayınları, 2016.
- Findley, Carter V.: "The Legacy of Tradition to Reform: Origins of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle East Studies*, c. I, no. 4, 1970, s. 334-357.
- , "The Foundation of the Ottoman Foreign Ministry," *International Journal of Middle Eastern Studies*, c. III, no. 4, 1972, s. 388-416.
- , *Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, Çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- , "Hariciye Nezareti," *DİA*, c. XVI, İstanbul, 1997, s. 178-180.
- , *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform: Babıâli, 1789-1922*, Çev. Ercan Ertürk, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2014.
- Genç, Hamdi, I. Murat Bozkurt: "Osmanlı'dan Brezilya ve Arjantin'e Emek Göçü ve Göçmenlerin Sosyo-Ekonomik Durumu (1850-1915)," *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 2010, c. XXVIII, no. 1, s. 71-103.
- Genç, Mehmet: "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş," *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2010, s. 213-226.
- Gençoğlu, Mustafa: "Sultan II. Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası," *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. IV, no. 2, Temmuz 2014, s. 33-73.
- Georgeon, François: *Sultan Abdülhamid*, Çev. Ali Bertkay, 5. bsk., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Giddens, Anthony: *Ulus Devlet ve Şiddet*, Çev. Cumhur Atay, İstanbul, Devin Yayıncılık, 2005.
- Godsey, Jr., William D.: *Aristocratic Redoubt: The Austro-Hungarian Foreign Office on the Eve of the First World War*, Indiana, Purdue University Press, 1999.
- Goffman, Daniel: *Osmanlı Dünyası ve Avrupa 1300-1700*, Çev. Ülkün Tansel, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2004.
- , "Rönesans Devletleriyle Müzakere Etmek: Osmanlı İmparatorluğu ve Yeni Diplomasi," *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*, Çev. Onur Güneş Ayas, İstanbul, Timaş Yayınları, 2011, s. 87-104.
- Göçmen, Muammer: "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Basın Nasıl Takip Edildi?," *Tarih ve Toplum*, c. XXII, no. 128, Ağustos 1994, s. 18-24.
- , *İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 1995.
- Gökbilgin, Tayyip: "Babıâli," ** : c. II, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, s. 174-177.
- , "Konsolos," *İA*, c. VI, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 836-840.
- Göksoy, İsmail Hakla: *Endonezya'da İslâm ve Hollanda Sömürgeciliği*, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- , "Acehnese Appeals for Ottoman Protection in the Late Nineteenth Century," *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Ed. A. C. S. Peacock, Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 188-192.

- Göncü, T. Cengiz: "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayun," *Milli Saraylar: Sanat Tarih Mimarlık Dergisi*, no. 15, İstanbul, 2016, ss. 48-61.
- Gönen, Yasemin Saner: "Babiî'nin Son 26 Yılında Vazgeçmediği Davası: Osmanlı Konsolosluk Sözleşmeleri-1," *Toplumsal Tarih*, Temmuz 1999, no. 67, s. 12-17.
- Göyünç, Nejat: "Muzafferüddin Şah ve II. Abdülhamid Devrinde Türk-İran Dostluk Tezahürleri," *İran Şehinşahlığı'nın 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 137-193.
- Groot, Alexander H. de: *The Netherlands and Turkey: Four Hundred Years of Political, Economical, Social and Cultural Relations: Selected Essays*, İstanbul, Artpress, 2007.
- Gutman, David: "Migrants, Revolutionaries, and Spies: Surveillance, Politics, and Ottoman Identity in the United States," *Living in the Ottoman Realm: Empire and Identity, 13th to 20th Centuries*, Ed. Christine Isom, verhaaren-Kent F. Schull, Indiana, Indiana University Press, 2016, s. 284-296.
- Gülsoy, Ufuk: *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1994.
- Günay, Bekir: *Paris'te Bir Osmanlı: Seyyid Abdurrahim Efendi'nin Paris Sefirliği ve Büyük Sefaretnamesi*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2009.
- Günay, Selçuk: "II. Abdülhamid Döneminde Güney ve Güneydoğu Asya Osmanlı Politikasından Bazı Örnekler," *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Bilimleri Araştırma Dergisi*, no. 18, 1990, s. 133-145.
- Gündüz, Mustafa, (Ed.): *[Küçük] Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hâtıratı*, İstanbul, Ketebe Yayınları, c. I, 2019.
- Güneş, Hakverdi: "Salnâmelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı," Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- Gürpınar, Doğan: *Ottoman Imperial Diplomacy: A Political, Social, and Cultural History*, Londra, I.B. Tauris, 2014.
- Hakyemez, Cemil: *Osmanlı-İran İlişkileri ve Sünni-Şii İttifakı*, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2014.
- Hanioğlu, M. Şükrü: *The Young Turks in Opposition*, New York, Oxford University, 1995.
- , *Preparation for A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- Hanssen, Jens: "Malhamé-Malfamé:" Levantine Elites and Transimperial Networks on the Eve of the Young Turk Revolution," *International Journal of Middle East Studies*, no. 43, 2011, s. 25-48.
- Heper, Metin: *Bürokratik Yönetim Geleneği*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi, 1974.
- , *Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme: Siyaset Sosyolojisi Açısından Bir İnceleme*, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi, 1977.
- Herbette, Maurice, *Une ambassade Turque sous le Directoire*, Paris, 1902.
- Hurewicz, J.C.: "Ottoman Diplomacy and the European State System," *Middle East Journal*, c. XV, no. 2, Bahar 1961, s. 141-152.
- Hülagü, Metin: *Osmanlı-Yunan Savaşı: Abdülhamid'in Zaferi*, İstanbul, Yitik Hazine Yayınları, 2008.
- Ilchman, Waren: "Productivity, Administrative Reform and Anti-Politics: Dilemmas for Developing States," *Political and Administrative Development*, Ed. Ralph Braibanti, Durham, Duke University Press, 1969.
- İldem, Arzu Etensel: "Le français langue diplomatique de la Sublime Porte: le cas de la légation ottomane de La Haye," *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, no. 38/39, 2007, s. 215-219.

- İnalçık, Halil: "Reisülküttab," *IA*, c. IX, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1964, ss. 671-683.
-, "Dar al-Ahd," *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., c. II, Leiden, E. J. Brill, 1965, s. 116.
-, "İmtiyazat," *Encyclopedia of Islam*, 2. bs., c. III, Leiden, E. J. Brill, 1971, s. 1179-1189.
-, "The Turkish Impact on the Development of Modern Europe," *The Ottoman State and Its Place in World History*, Ed. K. H. Karpat, Leiden, E. J. Brill, 1974.
-, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi," *Dünü Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, no. 7, 1994, 5-26.
-, "Avrupa Devletler Denge Sistemi ve Osmanlı-Fransız İttifakı, 1525-44: Barbaros Hayreddin Paşa Fransa'da," *Muhteşem Süleyman*, Ed. Özlem Kumrular, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2007.
-, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar: Tagayyür ve Fesad (1603-1656)*, c. II, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- İpşirli, Mehmet: "Sulh (Osmanlılar'da)," *DİA*, c. XXXVII, İstanbul, 2009, s. 490-492.
- Jacoby, Tim: *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınlar, 2010.
- Jones, Raymond A.: *The British Diplomatic Service: 1815-1914*, Ontario, Wilfrid Laurier University Press, 1983.
- Kadı, İsmail Hakkı: "The Ottomans and Southeast Asia Prior to the Hamidian Era: A Critique of Colonial Perceptions of Ottoman-Southeast Asian Interaction," *From Anatolia to Aceh: Ottomans, Turks and Southeast Asia*, Ed. A. C. S. Peacock ve Annabel Teh Gallop, Oxford, Oxford University Press, 2015, s. 147-174.
- Kanat, Sedat: "Sultan II. Abdülhamid Zamanında Mâbeyn-i Hümayûn Teşkilatı ve Burada Görev Yapanların Maddi Durumları," *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 5, no. 55, Ekim 2017, s. 431-445.
-, "II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümayûn'un Başlıca Fonksiyonları," *Akademik Matbuat*, c. I, no. 1, Kasım 2017, s. 52-74.
- Kansu, Aykut: 1908 *Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Kara, Adem: "Osmanlı Devleti-Filipin Ticari İlişkileri," *Turkish Studies*, c. VIII, no. 5, Bahar 2013, s. 331-343.
- Karaer, Nihat: "Paris'te İlk İkamet Elçiliğimiz Kuruluncaya Kadar (1797) Osmanlı-Fransız Diploması İlişkilerinin Genel Seyri," *OTAM*, no. 28, Güz 2010, s. 65-85.
- , "Abdürrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1806-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diploması İlişkileri," *OTAM*, c. XXX, no. 30, 2011, s. 1-26.
- , "Fransa'da İlk İkamet Elçiliğinin Kurulması Çalışmaları ve İlk İkamet Elçimiz Seyyid Ali Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1797-1802) Sürecinde Osmanlı Fransız Diploması İlişkileri," *AÜ DTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXXI, no. 51, 2012, s. 63-92.
- Karahanogulları, Onur: "III. Cumhuriyet'te Din Kamu Hizmetinin Kaldırılması, Laiklik," *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. LXXII, no. 4, 2017, ss. 849-913.
- Karakoç, Ercan: "Osmanlı Hariciyesinde Bir Ermeni Nazır: Gabriyel Noradunkyan Efendi," *Uluslararası İlişkiler*, c. VII, no. 25, Bahar 2010, s. 157-177.
- Karakoç, Sarkis: *Külliyyat-ı Kavânin*, Haz. M. Âkif Aydın vd., Cilt II, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2006.
- Karal, Enver Ziya: *Selim III'ün Hat-ı Hümayunları: Nizam-ı Cedit 1789-1807*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1946.
-, *Osmanlı Tarihi*, c. VIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2. bsk., 1983.

- Karaman, Kıvanç, Şevket Pamuk: "Osmanlı Bütçeleri ve Mali Yapının Evrimi: Avrupa Devletleriyle Bir Karşılaştırma, 1500-1914," *Toplumsal Tarih*, no. 191, Kasım 2010, s. 26-33.
- Karataş, Yakup: "Ermeni Meselesinin Enternasyonalizasyon Sürecine Dair Tespitler ve Osmanlı Diplomasisi," *Turkish Studies*, c. VIII, no. 5, Bahar 2013, s. 377-386.
- Karpat, Kemal H.: "Panislamizm ve II. Abdülhamid: Yanlış Bir Görüşün Düzeltilmesi," *X. Türk Tarih Kongresi*, 22-26 Eylül 1986, Ankara, 4. Cilt, ss. 1331-1359.
- , *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2010.
- Kasap, Sevilay: "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Gayrimüslimlerin İstihdamı," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2012.
- Keegan, Nicholas Michael: "Consular Representation in Britain: Its History, Current Status, and Personnel," Doktora Tezi, University of Durham, 2004.
- Kerman, Zeynep: "Uşaklıgil, Halit Ziya," *DİA*, c. XLII, İstanbul, 2012, s. 227-229.
- Kılıç, Musa: "Osmanlı Hariciyesinde Gayrimüslimler," Doktora Tezi, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- , "Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar," *OTAM*, no. 31, Bahar 2012, s. 129-155.
- , "Osmanlı Devleti'nin Sefaret İmlaları," *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, c. VII, no. 16, Mart 2016, s. 762-782.
- , "Osmanlı Brüksel Elçiliği ve Elçileri," *Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Çalışmaları Komitesi (CİEPO 22) Symposium*, 4-8 Ekim 2016: *Bildiriler Kitabı*, Ed. Kenan İnan-Miraç Tosun, Trabzon, Trabzon Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2018, c. II, s. 441-453.
- , "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)," *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, c. XXXVIII, no. 65, 2019, s. 251-278.
- Kırkaya, Hatice, "İkinci Abdülhamid Döneminde (1876-1908) Osmanlı Singapur İlişkileri," Yüksek Lisans Tezi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kırmızı, Abdülhamit, "Osmanlılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları," *Hosgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu*, c. 1, Kayseri, 2007, s. 69-79.
- , "Meşrutiyette İstibdat Kadroları: 1908 İhtilalinin Bürokraside Tasfiye ve İkame Kabiliyeti," 100. Yılında Jön Türk Devrimi, Ed. Sina Akşin, Sarp Balcı, Barış Ünlü, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 322-335.
- , "II. Abdülhamid'in Hristiyan Memurları," *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, Ed. F. Gün, H. I. Erbay, İstanbul, TBMM Milli Saraylar, 2017, s. 654-664.
- Kieser, Hans-Lukas, *Türklüğe İhtida: 1870-1939 İsviçre'sinde Yeni Türkiye'nin Öncüleri*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- Kjolsen, Klaus, "The Royal Danish Ministry of Foreign Affairs," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 163-183.
- Kocabaşoğlu, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları: İngiliz Belgeleriyle Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900)*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- Koç, İnanç Meriç, "Osmanlı Devleti'nin II. Abdülhamid Dönemi İngiltere ile İlişkileri İçerisinde Londra Elçileri," Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2010.

- Koçak, Cemil, "Osmanlı/Türk Siyasî Geleneginde Modern Bir Toplum Yaratma Projesi Olarak Anayasanın Keşfi: Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet," *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, c. 1, Ed. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 72-82.
- Koçu, Reşat Ekrem, "Bâbü'lî," *İstanbul Ansiklopedisi*, c. IV, İstanbul, İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat, 1960, s. 1746-1754.
- Kolay, Arif, "II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910)," *Türkiyat Mecmuası*, c. XXVII, no. 1, 2017, s. 193-214.
- Koloğlu, Orhan, "Osmanlı Diplomasisinde Rumların Rolü ve Tanzimatla Birlikte Fransızcanın Yaygınlaşması," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 127-135.
- Komatsu, Kaori, *Ertuğrul Faciası: Bir Dostluğun Doğuşu*, Ankara, Turhan Kitabevi, 1992.
- Konak, İsmet, "Diplomat P. A. Tolstoy'un Elçiliği ve Osmanlı'ya Dair İzlenimleri," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, no. 30/2, 2015, s. 507-524.
- Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- Köksal, Osman, "Elçiye Zeval Olmaz: Osmanlı Devleti'nin Romanya'da Diplomatik Misyon Tesisi ve Örgütü (1878-1900)," *Türkiye-Romanya İlişkileri: Geçmiş ve Günümüz Uluslararası Sempozyumu 4-6 Ekim 2017-Bildiriler Özetleri Kitabı*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, 2017, s. 6.
- Kuneralp, Sinan, "Bir Osmanlı Diplomatı Kostaki Musurus Paşa 1807-1891," *Belleten*, c. XXXIV, no. 135, Temmuz 1970, s. 422-435.
-, "İspanya'da Osmanlı Temsilciliği ve Osmanlı-İspanyol Münasebetleri (1857-1922)," *Türk Kültürü Araştırmaları*, Ankara, 1973-75, c. XI-XIV, ss. 161-175.
-, "The Ministry of Foreign Affairs Under the Ottoman Empire and the Turkish Republic," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, London, Times Books, 1982, s. 493-510.
-, "The Establishment of Diplomatic Relations Between the Ottoman Empire and the Kingdom of Greece (1834-1840)," *Studies on Ottoman Diplomatic History 1*, Ed. Sinan Kuneralp, İstanbul, İsis Yayınları, 1987, s. 71-78.
-, *Son Dönem Osmanlı Erkân ve Ricali (1839-1922): Prosopografik Rehber*, İstanbul, İsis Yayınları, 1999.
-, "Tanzimat Sonrası Osmanlı Seferleri," *Çağdaş Türk Diplomasisi 200 Yıllık Süreç*, Ed. İsmail Soysal, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 113-126.
-, "Un Diplomate Ottoman D'Origine Roumaine: Le Prince Jean Karadja, Ministre De La Sublime Porte à Stockholm (1835-1894)," *Studii Şi Cercetări De Turcologie Contemporană Omagiu Profesorului Mihai Maxim*, Ed. Călin Felezeu, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2004, s. 117-122.
-, "Le service consulaire ottoman au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert-Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 431-439.
-, "Ottoman Diplomatic and Consular Personnel in the United States of America, 1867-1917," *American Turkish Encounters: Politics and Culture, 1830-1989*, Ed. Nur Bilge Criss, Selçuk Esenbel, Tony Greenwood, Louis Mazzari, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publishing, 2011, s. 100-108.
-, "Yusuf Franko Kusa Paşa and His Kinsmen: A Melkite Family in the Service of the Ottoman Empire," *Youssef Bey: The Charged Portraits of Fin-de-Siècle Pera*, Ed. Bahattin Öztuncay, İstanbul, Koç University Research Center for Anatolian Civilizations, 2017, s. 23-35.

- , *Biographical Dictionary of Heads of Foreign Diplomatic Missions Accredited to the Sublime Porte*, İstanbul, İsis Yayınları. (Yayına hazırlanmaktadır.)
- Kuran, Ercüment, *Avrupada Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1968.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul, Döler Neşriyat, 1981.
- Kurşun, Zekeriya, "II. Abdülhamid Döneminde Batı Basınında İmaj Düzeltme Çabaları: Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti'nin Kurulması ve Faaliyetleri," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Yıl 1, no. 1, Nisan 1999, s. 105-118.
- , "Sultan Abdülhamid'in Arap ve Afrika Coğrafyası Politikaları ve Bazı Kamu Diplomasisi Araçları," *Bir Paşa Bir Sultan: Sultan II. Abdülhamid ve Gazi Osman Paşa*, Ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul, Gaziosmanpaşa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, 2018, s. 123-142.
- Kurtaran, Uğur, "Osmanlı Prusya İlişkilerinin Gelişiminde Prusya Elçisi Karl Adolf Von Rexin'in Faaliyetleri (1755-1761)," *Uluslararası İlişkiler*, c. XII, no. 47, s. 115-131.
- Kurtuluş, Rıza, "Güney Afrika Cumhuriyeti," *DİA*, c. XIV, İstanbul, 1996, s. 299-303.
- Küçük, Cevdet, "Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim Tebaa'ya Gösterilen Tolerans ve Bu Konuda Artın Paşanın Sultan II. Hamid'e Sunduğu İki Lâyiha," *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: Tebliğler- İstanbul*, 6-9 Şubat 1978, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkiyat Enstitüsü, 1980, s. 243-267.
- Küçük, Evren, "Türkiye-İsveç İlişkileri (1918-1938)," *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2016.
- , "Osmanlı Hariciyesi'nin Muhalif Bir Gazete (Davul) ile Mücadelesi," *OTAM*, no. 43, Bahar 2018, s. 109-140.
- Kürkçüoğlu, Ömer, "The Adoption and Use of Permanent Diplomacy," *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?*, Ed. A. Nuri Yurdusev, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, 131-150.
- Kütüğü, Ahmet Sait, "Ali Gâlib Bey'in Hayatı ve Diplomatik Yazışmaları (Metin-Değerlendirme)," *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat S., "Avrupa Tüccarı," *DİA*, c. IV, İstanbul, 1991, s. 159-160.
- , *Osmanlı Belgelerinin Dili: Diplomatik*, İstanbul, Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı, 1994
- , "Hayriye Tüccarı," *DİA*, c. XVII, İstanbul, 1998, s. 64-65.
- Landau, Jacob M., *Pan-İslâm Politikaları: İdeoloji ve Örgütlenme*, Çev. Nigar Bulut, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Mamak, Kübra, *Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat, 2017.
- Manav, Nursel, "II. Meşrutiyet'te Abdülhamid Dönemi Kadrolarının Tasfiyesi ve Tekaid Sandıkları," *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, c. II, no. 1, 2017, s. 240-260.
- Mann, Michael, *The Sources of Social Power: The Rise of Classes and Nation-States, 1760-1914*, Cambridge, Cambridge University Press, 2003, c. II.
- , *Devletler, Savaş ve Kapitalizm: Politik Sosyoloji İncelemeleri*, Çev. Semih Türkoğlu, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2011.

- Mansel, Philip, *Constantinople: City of the world's desire, 1453-1924*, Londra, John Murray Publishers, 1995.
- Marmara, Rinaldo, *Vatikan Gizli Arşiv Belgeleri Işığında Türkiye ile Vatikan Diplomatik İlişkilere Doğru*, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi, 2012.
- Mattingly, Garret, *Renaissance Diplomacy*, New York, Dover Publications, 1988.
- Maxim, Mihai, "Romanya," *DİA*, c. XXXV, İstanbul, 2008, ss. 168-172.
- Mehmed Süreyya, "Afif İbrahim Efendi," *Sicill-i Osmani*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, c. I, 1996, s. 142.
- Mézin, Anne, "Les Services consulaires français au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 47-61.
- Miladinovic, Jovo, "Osmanlı-Sırp Karşılıklı Askeri İstihbarat Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi (1880-1912)," İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümayun*, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2007.
- Müge-Göçek, Fatma, Murat Özyüksel, "The Ottoman Empire's Negotiation of Western Liberal Imperialism," *Liberal Imperialism in Europe*, Ed. Matthew P. Fitzpatrick, New York, Palgrave Macmillan, 2012.
- Müller, Leos, "The Swedish-Norwegian Consular Services in the 19th Century (1814-1905)," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 261-270.
- Naff, Thomas, "Reform and conduct of Ottoman diplomacy in the reign of Selim III, 1789-1807," *Journal of the American Oriental Society*, c. LXXXIII, no. 3, 1963, s. 295-315.
- Nicolson, Harold, *Diplomacy*, 2. bs., Londra, Oxford University Press, 1952.
- Oğuz, Mustafa, "II. Abdülhamid'e Sunulan Lâyihalar," Doktora Tezi, Ankara: 2007, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Okay, M. Orhan, "Aziz Ali Efendi," c. IV, *DİA*, İstanbul, 1991, s. 333-334.
- Ortaylı, İlber, *Türkiye Teşkilât ve İdare Tarihi*, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007.
- , *Avrupa ve Biz*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- , *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Timaş Yayınları, 26. bsk. 2013.
- Osmanoğlu, Ayşe, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.
- Özbek, Nadir, "Modernite, Tarih ve İdeoloji: İkinci Abdülhamid Dönemi Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme," *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c. II, no. 1, 2004, s. 71-90.
- Özcan, Abdülkadir, İlhan Şahin, "Abdülhamid'in Hususi Mektup ve Telgrafları," *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 1984, no. 34, s. 417-474.
- Özcan, Azmi, *Pan-Islamizm: Osmanlı Devleti, Hindistan Müslümanları ve İngiltere*, Ankara, ISAM Yayınları, 1997.
- , "Sultan II. Abdülhamid ve Hindistan Müslümanları," *Sultan II. Abdülhamid ve Devri Semineri 27-29 Mayıs 1992: Bildiriler*, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1994, s. 125-139.
- Özcan, Uğur, *II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı-Karadağ Siyasi İlişkileri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.
- Özcan, Uğur, Abidin Temizer, *Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne Karadağ'da Türk Sefirleri ve Şehbenderleri*, İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2015.

- Özkan, Ayşe, "Berlin Antlaşması Sonrasında Karadağ'da Müslüman Emlakı Meselesi," *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XXXV, no. 59, 2016, s. 85-114.
- Özsoy, Ergün, *Akdeniz'de Osmanlılar ve Habsburglar 1550-1600: Siyaset-Ticaret-Ziyaret*, İstanbul, Libra Kitap, 2018.
- Öztuna, Yılmaz, *II. Abdülhamid: Zamânı ve Şahsiyeti*, İstanbul, Kubbealtı Neşriyat, 2008.
- Özyüksel, Murat, "Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri," *Türk Dış Politikasının Analizi*, Ed. Faruk Sönmezoglu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 5-34.
-, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.
-, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi: Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.
- Paço, David De, "Une collaboration économique et sociale: consuls et protecteurs des marchands ottomans à Vienne et à Trieste au XVIIIe siècle," *Cahiers de la Méditerranée*, no. 98, 2019, s. 57-74.
- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, c. III, İstanbul, M.E.B. Yayınları, 1993.
-, "Artin Paşa," *Sicill-i Osmani Zeyli*, c. III, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 119-120.
-, "Azaryan Efendi," *Sicill-i Osmani Zeyli*, c. IV, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 7-8.
-, "Naum Paşa," *Sicill-i Osmani Zeyli*, c. XIII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 16-17.
-, "Yusuf Franko Paşa," *Sicill-i Osmani Zeyli*, c. XIX, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2008, s. 35-36.
- Pierson, Christopher, *Modern Devlet*, Çev. Dilek Hattatoğlu, İstanbul, Çivi yazıları, 2000.
- Plischke, Elmer, *U.S. Department of State: A Reference History*, Connecticut, Greenwood Press, 1999.
- Poggi, Gianfranco, *Devlet Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, Çev. Aysun Babacan, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2007.
- Popescu-Judet, Eugenia, "Adakale: Geçmişteki Bir Türk Adası," *Türkler*, c. XII, Ankara, Yeni Türkiye, 2002, s. 564-575.
- Poyraz, Buğra, "The End of the Religious Protectorate of France for Ottoman Catholics and the Start of the Diplomatic Relations With the Holy See," Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi Üniversitesi, 2016.
- Prens Sabahaddin, *Gönüllü Sürgünden Zorunlu Sürgüne: Bütün Eserleri*, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Rachieru, Silvana, "A Social Perspective On the History of Modern Romanian Diplomacy: The Case of The Royal Legation of Romania to İstanbul," *Romanian and European Diplomacy: From Cabinet Diplomacy to the 21st Century Challenges*, Ed. Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Yaş, Editura Universitatii "Alexandru Ioan Cuza", 2012, s. 125-139.
-, "Ottoman Representatives in Romania: Diplomatic and Consular Network of the Sultan in a Former Vassal State," *Power and Influence in South-Eastern Europe: 16th-19th Century*, Ed. Maria Baramova, Berlin, LIT Verlag, 2013, s. 381-392.
-, "A Bey on Calea Victoriei: An Ottoman Diplomat's Insight into the Romanian Society," *Through the Diplomats' Eyes: Romanian Social Life in the Late 19th and Early 20th Century*, Kaiserslautern, Partheon Verlag, 2016, s. 43-55.
- Reid, Anthony, "The Ottomans in Southeast Asia," *Asia Research Institute Working Paper Series*, No. 36, Şubat 2005, s. 11-13.

- Sâdık el-Müeyyed, *Afrika Sahrâ-yı Kebîri'nde Seyahat: Bir Osmanlı Zabitanın Büyük Sahra'da Seyahati*, Haz. H. Bostan-N. Omaç, 3. bsk., İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Safronova, Elena V., "Russian Consular Service in the 19th Century. Genesis of Russian Consular Institution Network," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 275-289.
- Salzmann Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Régime'i*, Çev. Ayşe Özdemir, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- Sankıoğlu, Melike, "İran Kaynakları Işığında II. Abdülhamid Han'ın İran Politikası ve İran'ın Panislamizm'e Bakışı," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildirileri, 20-21 Şubat 2014 Selanik*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, s. 277-294.
- Sarıyıldız, Gülden, "Karantina," *DİA*, c. XXIV, İstanbul, 2001, s. 463-465.
-, *Sicill-i Ahval Komisyonu'nun Kuruluşu ve İşlevi (1879-1909)*, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Satow, Sir Ernest, *A Guide to Diplomatic Practice*, Ed. Nevile Bland, Londra, Longmans, 1964.
- Savaş, Ali İbrahim, "Konsolos," *DİA*, c. XXVI, Ankara, 2002, s. 178-180.
- Schmidt, Jan, *Through the Legation Window 1876-1926: Four Essays on Dutch, Dutch-Indian and Ottoman History*, İstanbul, Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut, 1992.
- Schmiede, H. Ahmed, *Osmanlı ve Prusya Kaynaklarına Göre Giritli Ali Aziz Efendi'nin Berlin Sefareti*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1990.
- Shaw, Stanford J., Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*, c. II, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.
- Selçuk, Eda Uğur, "İstanbul'daki Sefarethanelerin Oluşumu, Günümüzdeki Mevcut Durumları, Koruma Sorunları ve Önerileri," Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Servantie, Alain, Antoine Gautier, "Le premier représentant ottoman résident en Belgique: Le consul Paul Testa," *Consul et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 440-454.
- Soofzadeh, Abdolvahid, "I. ve II. Erzurum Antlaşmalarının Siyasi Açısından Değerlendirilmesi," *Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD)*, no. 54, 2013, s. 183-194.
- Sönmezoglu, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 5.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2012.
- Söylemezoglu, Galip Kemal, *Hariçye Hizmetinde 30 Sene: 1892-1922*, c. I, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950.
- Steiner, Zara, "Introduction," *The Times Survey of Foreign Ministries of the World*, Ed. Zara Steiner, Londra, Times Books, 1982, s. 9-32.
- Strayer, Joseph R., *On the Medieval Origins of the Modern State*, Princeton, Princeton University Press, 1970.
- Sugar, Peter F., "Economic and Political Modernization: Turkey," *Political Modernization in Japan and Turkey*, Ed. Robert E. Ward ve Dankwart A. Rustow, New Jersey, Princeton University Press, 1968, s. 146-175.
- Şafak, Nurdan, *Osmanlı Amerikan İlişkileri*, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2003.
-, "Bir Tanzimat Diplomatı Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)," Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2006.

- Şahin, Gürsoy, "Sultan II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı-ABD İlişkilerine Farklı Bir Bakış: Amerika'nın Keşfinin 400'üncü Yıldönümü Etkinlikleri ve Osmanlı Devleti," *Tarihin Peşinde: Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2017, no. 18, s. 117-159.
- Şakiroğlu, Mahmut H., "Sardinya," *DİA*, İstanbul, 2009, c. XXXVI, s. 133-135.
- , "Vatikan," *DİA*, c. XLII, İstanbul, 2012, s. 564-568.
- Şenışık, Pınar, "The Transformation of Ottoman Crete: Cretans, Revolts and Diplomatic Politics in the Late Ottoman Empire: 1895-1898," Doktora Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Şimşir, Bilal N., *Documents Diplomatiques Ottomans: Affaires Armeniennes*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985, 1989, 1999, 4 cilt.
- , "Washington'daki Osmanlı Elçisi Alexandre Mavroyeni Bey ve Ermeni Galesi (1887-1896)," *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Ankara, Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, no. IV, Aralık 2001-Ocak-Şubat 2002, s. 32-54.
- Şirin, İbrahim, "Münif Paşa'nın Tahran'dan Gönderdiği Devlet İşleriyle İlgili Lâyihası ve Düşündürdükleri," *Turkish Studies*, c. III, no. 4, Yaz 2008, 759-771.
- Tabakoğlu, H. Serdar, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı-İspanya İlişkileri*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2011.
- Temel, Mehmet, "Osmanlı Arşiv Kaynaklarına Göre XIX. ve XX. Yüzyılın Başlarında Osmanlı-Brezilya İlişkileri," *Belleken*, c. 68, no. 251, Nisan 2004, s. 131-154.
- , "Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı-Avustralya İlişkileri," *SUTAD*, Güz 2016, no. 40, s. 29-42.
- Tezcan, Baki, *The Second Ottoman Empire: Political and Social Transformation in the Early Modern World*, New York, Cambridge University, 2010.
- Theolin, Sture, *The Swedish Palace in Istanbul: A Thousand Years of Cooperation Between Turkey and Sweden/İstanbul'da Bir İsveç Sarayı: İsveç ile Türkiye Arasında Bin Yıllık İşbirliği*, Çev. Sevin Okyay, İstanbul, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Theunissen, Hans, "Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahd-names: The Historical Background and the Development of A Category of Political Commercial Instruments Together with the Annotated Edition of A Corps of Relevant Documents," *Electronic Journal of Oriental Studies*, Utrecht, 1998, s. 1-698, c. I, no. 2, s. 1-698.
- Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu 990-1992*, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2001.
- Topaktaş, Hacer, "Polonya'nın Türkiye'deki İlk Daimi Elçiliğinin Kurulma Süreci: Tarihî Dinamikler," *Uluslararası İlişkiler*, c. XI, no. 43, Güz 2014, s. 105-125.
- , "Osmanlı Diplomasisinde 'Tayinat' Sisteminin Uygulanışı ve Kaldırılışı (1794) Üzerine Bazı Tespitler," *Akademik İncelemeler Dergisi*, c. X, no. 1, 2015, s. 31-49.
- , *Sultan II. Abdülhamid ve Diplomasî: Hüseyin Kâzım Bey'in Diplomatik Seyahatleri (1882-1887)*, İstanbul, Okur Kitaplığı, 2015.
- Turan, Namık Sinan, "Panislamizm Ekseninde II. Abdülhamid Diplomasisinin Uzakdoğu Asya Misyonu," *Devr-i Hamid: Sultan II. Abdülhamid*, Ed. Mehmet Metin Hülâgü, Şakir Batmaz, c. IV, Kayseri, Erciyes Üniversitesi, 2011, s. 59-89.
- , "II. Abdülhamid'in İttihad-ı İslam Siyasetinde Propaganda Ögesi Olarak Hicaz Demiryolu," *CİEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu Bildirileri 14-16 Nisan 2011*, Uşak, Uşak Üniversitesi, 2011, s. 1195-1218.

- , *İmparatorluk ve Diplomasi: Osmanlı Diplomasinin İzinde*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- , "II. Abdülhamid Döneminde Diplomaside Sembolik Dil İnşasında Nişanın Yeri: Toplumsal Anlamda Ötekini Taltif Etmek "Şefkat Nişanı," *Halil İnalıcık Armağanı*, Ed. Ahmet Özcan, c. III, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2017, s. 216-245.
- , "Osmanlı Diplomasine Tarihsel ve Kuramsal Bakış," *Gelenekten Geleceğe Diplomasinin Dönüşümü*, Ed. Burak Küntay, İstanbul, Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 1-18.
- Türkan, Ahmet, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde Papalıkla İlişkiler," *Sultan II. Abdülhamid Sempozyumu: İç ve Dış Siyaset Bildiriler*, 20-21 Şubat 2014 *Selânik*, c. I, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2014, ss. 321-337.
- Uçar, Ahmet, *Unutulmayan Miras: Güney Afrika'da Osmanlılar*, İstanbul, Çamlıca Basım Yayın, 2007.
- Uçar, Fethullah, "Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı-Danimarka İlişkileri (1839-1918)," *Doktora Tezi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2018.
- Uçarol, Rifat, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa*, İstanbul, Derin Yayınları, 2015.
- Uğur, Hatice, *Osmanlı Afrikası'nda Bir Sultanlık: Zengibar*, İstanbul, Küre Yayınları, 2005.
- Ulbert, Jörg, "Introduction: La fonction consulaire au XIXe siècle," *Consuls et services consulaires au XIXe siècle*, Ed. Jörg Ulbert, Lukian Prijac, Hamburg, DOBU Verlag, 2010, s. 9-18.
- Unat, Faik Reşit, *Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1968.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Kırk Yıl*, İstanbul, İnkılâp ve Aka, 1969.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "Amedi Galip Efendi'nin Murahhaslığı ve Paris'ten Gönderdiği Şifreli Mektuplar," *Belleten*, c. I, no. 2, 1937, s. 357-410.
- , "On Dokuzuncu Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebâtına Dair vesikalar," *Belleten*, c. XIII, no. 51, 1982, s. 573-650.
- Veinstein, Gilles, "İstanbul'da İlk Daimi Sefaretlerin Açılması," *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos 1942-2005*, Ed. Edhem Eldem, Çev. Menekşe Tokyay, c. II, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012, s. 717-733.
- Wasti, S. Tanvir, "The 1877 Ottoman Mission to Afghanistan," *Middle Eastern Studies*, c. XXX, no. 4, Ekim 1994, s. 956-962.
- Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İstanbul, Hürriyet Vakfı, 1986.
- , *Ekonomi ve Toplum*, Çev. Latif Boyacı, c. I, İstanbul, Yarı Yayınları, 2012.
- Wright, Arnold (Ed.), *Twentieth Century Impressions of Ceylon: Its History, People, Commerce, Industries and Resources*, Londra, Lloyd's Greater Britain Publishing Company, 1907.
- Yağcı, Zübeyde Güneş, "Berlin Antlaşması'ndan Sonra Müslümanların Karadağ'da Kalan Arazileri Meselesi," *Belleten*, c. LXXX, no. 287, Nisan 2016, ss. 177-199.
- Yalçinkaya, Mehmet Alaaddin, "Osmanlı Zihniyetindeki Değişimin Göstergesi Olarak Sefaretnamelerin Kaynak Değeri," *OTAM*, Sayı: 7, 1996, s. 319-338.
- , "Bir Avrupa Diploması Merkezi Olarak İstanbul 1792-1798 Dönemi İngiliz Kaynaklarına Göre," *Osmanlı*, Ed. Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, c. I, s. 660-675.
- , "İsmail Feriuh Efendi'nin Londra Büyükelçiliği ve Siyasi Faaliyetleri (1797-1800)," *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Ed. Kemal Çiçek, Haarlem, Yeni Türkiye Yayınları, 2001, 381-407.

- , "Sir Robert Ainslie'nin İstanbul Büyükelçiliği (1776-1794)," *Osmanlı Araştırmaları*, 2008, s. 127-159.
- , *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe: The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London: 1793-1797*, İstanbul, İsis Yayınları, 2010.
- Yalçinkaya, Alâeddin, *Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan*, 2. bsk., Ankara, Lalezar Kitabevi, 2006.
- Yasamee, Feroze A. K., *Abdülhamid'in Dış Politikası: Düvel-i Muazzama Karşısında Osmanlı 1878-1888*, Çev. Yusuf Selman İnanc, İstanbul, Kronik Kitap, 2018.
- Yenidünya, Süheyla, "Mehmet Sait Hâlet Efendi: Hayatı İdari ve Siyasi Faaliyetleri (1760-1822)," Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Yerlikaya, İlhan, "II. Abdülhamid Döneminde Yabancı Gazete ve Haber Ajanslarının Şantaj ve Yolsuzlukları," *Toplumsal Tarih*, Mart 1994, no. 3, s. 17-19.
- Yetimoglu, Halil, "Sultan II. Abdülhamid'in Rus İmparatorları ile Mektup Diplomasisi," Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Yıldız, Gültekin, *Ottoman Participation in World's Columbian Exposition (Chicago-1893)*, *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, Mart 2001, Sayı 9, s. 131-167.
- , "Osmanlı Dış Askeri İstihbaratında Formelleşme: Elçiliklerde Ataşemillerliğin İhdası ve Osmanlı Askeri Ataşe Raporları," *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, no. 17, Güz 2012, ss. 242-244.
- Yorulmaz, Naci, *Arming the Sultan: German Arms Trade and Diplomacy in the Ottoman Empire Before World War I*, Londra, I. B. Tauris, 2014.
- Yurdakul, İlhami, "XIX. Yüzyılda Osmanlı-Açe İlişkileri: Osmanlı Hilâfetinin Güney Asya'da Dini-Siyasî Nüfuzu," *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, no. 13, 2005, s. 19-48.
- , "II. Abdülhamid ile Habeşistan İmparatorunun Hediyeeleri," *Hediye Kitabı*, Ed. Emine Gürsoy Naskali-Aylin Koç, İstanbul, Kitabevi, 2007, s. 83-94.
- Yurdusev, A. Nuri, "The Ottoman Attitude Toward Diplomacy," Ed. A. Nuri Yurdusev, *Ottoman Diplomacy: Conventional Or Unconventional?*, Basingstoke, Palgrave Macmillan's Global Academic Publishing, 2004, s. 5-35.

3- İNTERNET KAYNAKLARI

- Kubbealtı Lugati, <http://lugatim.com/s/hariciye>
- Türk Tarih Kurumu Tarih Çevirme Kılavuzu, <http://www.ttk.gov.tr/genel/tarih-cevirme-kilavuzu/>
- TC. Bern Büyükelçiliği, <http://bern.emb.mfa.gov.tr/Mission/ShowInfoNote/331438>
- Suna Suner, "The General Index of the Ambassadors to and from the Ottoman Empire," Don Juan Archiv Wien Online, <https://db.donjuanarchiv.at/pub/DJA/BOT.pdf>
- Taha Toros Arşivi, Dosya no. 228 - Zeki Kuneralp, <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/26059/001514344006.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

EKLER

Ek I. III. Selim'in Daimi Elçiliklerin Kurulmasına Dair
Hatt-ı Hümayunu

پایان

HAT 261/15090

[illegible]

Kaynak: BOA, HAT 261/15090

EK 2. FRANSA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI ARŞİVİNDEN OSMANLI DEVLETİ PARİS SEFARETİ ÇALIŞANLARININ İSİM VE ADRES BİLGİLERİ

PAYS ET DENERGIES.	NOMS ET QUALITÉS.	DATE DE LA REMISE des lettres de créance.	PARIES.
AMBASSADEURS. (Suite.)			
ESPAGNE. 34, boul. de Courcelles.	S. Exc. M. DE LASALA, duc DE MANIDAS, ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire	20 juillet 1895.	M ^{me} la duchesse DE MANIDAS.
Ambassade.	M. le marquis DE NOVALLES, premier secrétaire.		M ^{me} la marquise DE NOVALLES.
78, boul. Malesherbes.	M. le marquis DE VILLALBA, deuxième secrétaire.		
63, rue de Galicie.	M. F. DE SILVA, troisième secrétaire.		M ^{me} DE SILVA.
57, avenue Kléber.	M. le marquis DE SAN CARLOS DE PINOSO, troisième secrétaire honoraire.		M ^{me} la marquise DE SAN CARLOS DE PINOSO.
10, rue de Naples.	M. Louis DE PENNAT, attaché.		
77, avenue Marceau.	M. José QUEZONES DE LEON, attaché honoraire.		
14, r. Pierre-Charron.	M. A. DE LA TORRE, attaché honoraire.		
20, avenue de Villiers.	M. le commandant du génie ESCOBAR Y SANTOYA, attaché militaire.		
90, avenue d'Iéna.	M. le lieutenant-colonel, marquis DE VALCARLOS, attaché militaire honoraire.		M ^{me} la marquise DE VALCARLOS.
Ambassade.	M. M. RAMON DEL RIO, attaché consulaire.		
TURQUIE. 10, rue de Presbourg.	S. Exc. MUNIR-BEY, ambassadeur extraordinaire et plénipotentiaire	31 décembre 1895.	
24, rue Murillo.	H. MISSAR EFFENDI, conseiller d'ambassade.		M ^{me} MISSAR.
10, rue de Presbourg.	M. NANI BEY, premier secrétaire.		
Idem.	MOUHIEDDIN BEY, deuxième secrétaire.		
Idem.	EURVI BEY, secrétaire.		
Idem.	MOUKHIL BEY, troisième secrétaire.		
Idem.	OSMAN CHERIF BEY, attaché.		
Idem.	ALAEDDIN BEY, attaché.		
Idem.	LEON BEY KARACHTA, attaché honoraire.		

Kaynak: AMAÉ, Protocole (1814-1940)-Corps Diplomatique, 123 SUP/115

Ek 3. ORDU DOKTORU NUREDDİN'İN PARİS'TE ECZACILIK OKULUNA
KAYIT OLMASI İÇİN OSMANLI PARİS SEFARETİ'NDEN
FRANSA DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI'NA YAPILAN BAŞVURU

Ambassade Impériale
Ottomane 1930

Paris, le 17 Octobre 1893.

Mr. Dore

Ministre

Le Capitaine Docteur Noured-
din, Médecin de l'Armée Impériale
Ottomane, sollicite l'autorisation
d'entrer à l'École Supérieure de Phar-
macie à Paris en qualité d'élève
régulier.

Le Capitaine Noureddin
étant envoyé à Paris pour y étudier
spécialement la Chimie, il y
aurait lieu de le dispenser des

Votre Excellence
Monsieur Deville
Ministre des Affaires Étrangères
Paris

Kaynak: AMAÉ, Affaires Diverses Politiques-Turquie, 75 ADP/28

Ek 4. UMUR-I TİCARİYE MÜDÜRLÜĞÜNÜN KURULDUĞUNU
ELÇİLİKLERE BİLDİREN HARİCİYE NEZARETİ SİRKÜLERİ (1896)

252
Bakım

OSMANLI ARŞİVİ		
HR.İD		
1266	2	1

2 vkt

Bureau commercial

S. E. Teflik Paşa

aux

Représentants Ottomans

à l'étranger.

N° 18382, 180

Le 20 Aout 1896

En vertu d'une

décision du

Conseil des Ministres, rendue

sur ma proposition et

sanctionnée par l'Empereur,

une section des

affaires a été créée dans

mon Département. Elle sous le nom

de "Direction des affaires

Commerciales." Le Gouverne-

ment s'est proposé de

créer une section dans

chaque Département par

sa sollicitude pour les

intérêts de notre commerce

et qui constitue pour

chaque

pay la base d'une

bonne prospérité

industrielle.

Cette section aura

pour

sa tâche de tout ce

qui intéresse le commerce

et nos négociants, à

réviser.

Création

Direction des affaires

Commerciales

1398

18 3

1398

× Paris

× Londres

× Berlin

× Vienne

× Rome

× St. Pétersbourg

× Athènes

× Washington

× Séville

Buenos Aires

Buenos Aires

La Haye

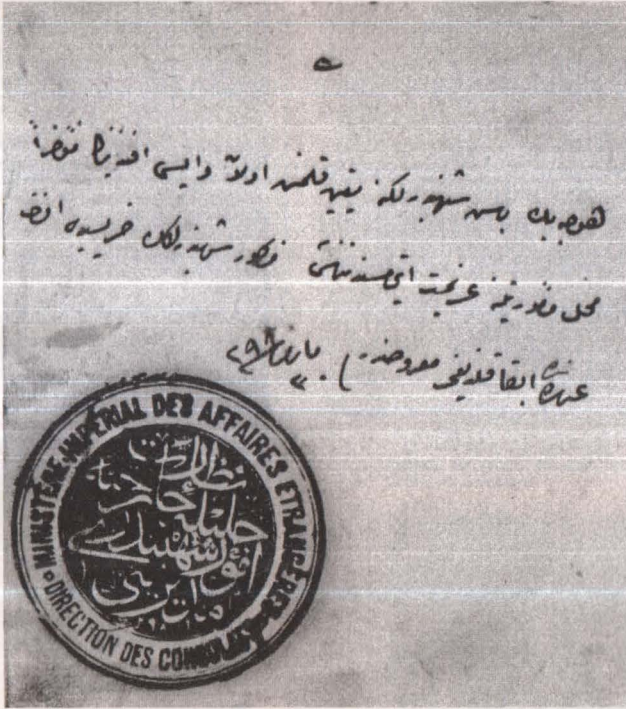
Calcutta

× Bombay

× Ceylan

Kaynak: BOA, HR. İD, 1266/2, lef 1

Ek 5. HARİCİYE NEZARETİ UMUR-I ŞEHBENDERİ MÜDÜRLÜĞÜNE
AİT MÜHÜR

Kaynak: BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 2, s. 1.

1- Ahmed Tefik Paşa (Hariciye Nazırı)
Kaynak: SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi
Koleksiyonu, FFT513008

3- Artin Dadyan (Hariciye Müsteşarı)
Kaynak: IRCICA Arşivi, FAY244677, 1884. Fotoğraf:
Abdullah Frères

2- Asım (Tabiiyet Kalemi Müdürü)
Kaynak: IRCICA Arşivi, FAY244038, 1882-1885, Fotoğraf:
Abdullah Frères

4- Ziya (Umur-ı Şehbenderi Müdürü)
Kaynak: IRCICA Arşivi, FAY244794, 1882-1885,
Fotograf: Abdullah Frères

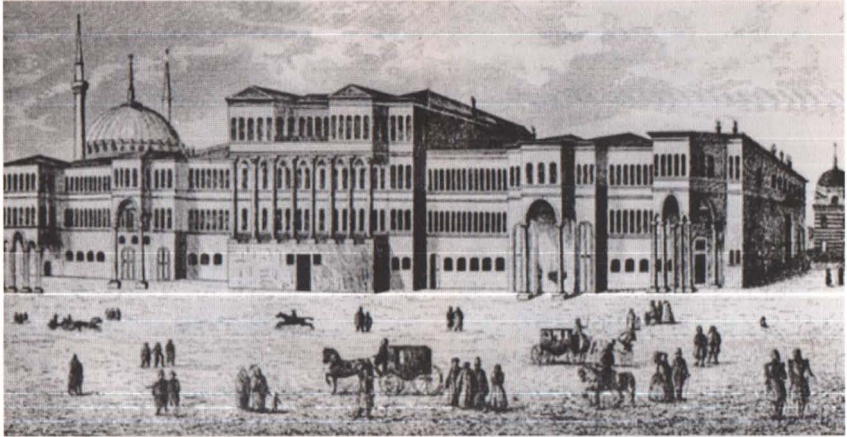
5- Mahmud Esad Paşa (Paris Büyükelçisi)
Kaynak: SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi
Koleksiyonu, FFT719114

6- Nasuhi Bey (Tahran Büyükelçisi)
Kaynak: SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi
Koleksiyonu, FFT73125

7- Lütfi Bey (Peşte Başşehbenderi)
Kaynak: SALT Araştırma, Feridun Fazıl Tülbentçi Koleksiyonu,
FFT712016

Hariciye Nezareti Dairelerinin de yer aldığı Babıâli kompleksini tasvir eden bir gravür (19. yüzyıl)
Kaynak: "Babıâli," DİA, C. IV, İstanbul, 1991, s. 386.

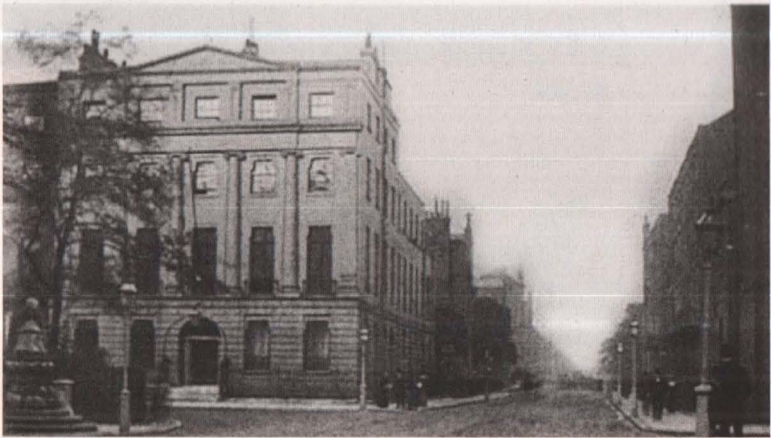

Babıâli'nin genel görünümü.

Kaynak: Library of Congress, Abdulhamid II Collection, Fotoğraf: Abdullah Frères

"Atina Sefaret-i Seniyesinin cülus günü alınan fotoğrafı."
Kaynak: IRCICA Arşivi, FAY245963, Fotoğraf: Rhomide

Londra Sefarethanesi.
Kaynak: Nurdan Şafak, "Bir Tanzimat Diplomati Kostaki Musurus Paşa (1807-1891)," s. 200.

Ek 8. BABİALİ HUKUK MÜŞAVİRLİĞİNİ (İSTİŞARE ODASI)
HİCVEDEN YUSUF FRANKO'YA AİT KARİKATÜR

Kaynak: Ömer M. Koç Koleksiyonu

Ek 9. MATBUAT-I HARİCİYE MÜDÜRÜNÜ KONU ALAN
YUSUF FRANKO'YA AİT KARİKATÜR

Kaynak: Ömer M. Koç Koleksiyonu

Ek 10. DEVLET SALNAMESERİNDEN II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ELÇİLİK KADROLARI TABLOSU

Tablo Osmanlı sefaretleri kadrolarında misyon şefleri olan sefirler ve kâtipler dışında bulunan elçilik görevlilerini göstermektedir. Elçiliklerde kâtip ve başkâtip gibi görevlilerin bazen aynı zamanda müsteşar, şebhender/başşebhender ve kançılar gibi vazifeleri de bulunuyordu. Bu görevler tablolarda ayrı şekilde gösterilmiştir. Bu tablolara göre elçiliklerde 1886'lardan 1900'lere kadar ataşe, ataşemiliter ve ataşenaval görülmektedir. İlgili dönemde bu personellerin bulunduğu dair bilgiler arşiv belgelerinde mevcuttur. Bu sebeple, devlet salnamelerinden elde edilen veriler teyit edilerek kullanılmalıdır.

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Londra				M	M				M	M AN	M
Paris	A K	A A	A A	A AM	M	AM	AM	AM	AM	M	M
		K	K	K	AM			AN	AN	AM	
Berlin	A	A	AM	AM	AM			AN	AN	M	M
	AM	AM									
Viyana	Ş	Ş	M Ş	M Ş	M Ş	M		AN	M AN	M	M
Petersburg	A		M	AM	AM		AM	AM	AM	M	M
								AN	AN	AM	
Tahran	AM	AM	A A	A A				K	K	K	M
			AM								
Roma								AN	AN		M
Washington								AN	AN		
Atina								AN	AN		
Brüksel	A	A	A								
Bükreş											
Stockholm ve Lahey								A			
Belgrad											
Çetine										AM	AM
Madrid										M	M

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataşe/Fahri Ataşe: A/FA Ataşemiliter: AM Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kançılar: K Başşebhender/Şebhender/Şebhender vekili/Fahri başşebhender: Ş

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Londra	M	M	M	M	M	M	M	M MM	M	M	M
Paris	M	M K	M K	M K	M K	M K	M K	M K	M Ş K	M	M
Berlin	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Viyana	M	M	M	M	M	M	M Ş	M	M	M Ş	M Ş
Petersburg	M	M	M	M	M	M Ş	M Ş	M Ş	M	M Ş	M Ş
Tahran	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Roma	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Washington											
Atina									K	K	
Brüksel											
Bükreş							K	K K	K K	K K	K K
Stockholm ve Lahey											
Belgrad							K		K	K	Ş
Çetine											
Madrid											

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataşe/Fahri Ataşe: A/FA Ataşemiliter: AM Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kançılar: K Başşehbender/Şehbender/Şehbender vekili/Fahri başşehbender: Ş

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Londra	M	M	M	M	M	M A	M A	M A	M A	M A	M A
Paris	M	M	M	M F FA	M	M A	M A	M A	M A	M A	M A
Berlin	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M A	M A
Viyana	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Petersburg	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Tahran	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Roma	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M	M
Washington	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$
Atina		K			K	K	K	K	A	A	
Brüksel				M	M	M	M	M	K	K	K
Bükreş	K		\$								
Stockholm ve Lahey											
Belgrad	\$	\$	\$		\$	\$	\$	\$	\$	FM	FM
Çetine											
Madrid							\$				
Stockholm ve Brüksel											
Lahey											
Stockholm											
Bern				M	M	M	M	M	M	M	M

Müsteşar/Fahri Müsteşar: M/FM Müsteşar Muavini: MM Ataşe/Fahri Ataşe: A/FA Ataşemiliter: AM Ataşenaval: AN Ticaret Ataşesi: TA Kançılar: K Başşehbender/Şehbender/Şehbender vekili/Fahri başşehbender: Ş

Kaynak: 1294 D.S., s. 542-544; 1295 D.S. (D. S.), s. 440-441; 1296 D. S., s. 229-230; 1297 D. S., s. 455-456; 1299 D. S., s. 149-152; 1300 D. S., s. 252-255; 1301 D. S., s. 466-470; 1302 D. S., s. 480-484; 1303 D. S., s. 411-413; 1304 D. S., s. 378-380; 1305 D. S., s. 288-290; 1306 D. S., s. 734-739, 744; 1307 D. S., s. 828-834, 838; 1308 D. S., s. 820-826, 830; 1309 D. S., s. 852-858, 864; 1310 D. S., s. 862-868, 874; 1311 D. S., s. 888-894, 900; 1312 D. S., s. 906-912, 918; 1313 D. S., s. 946-953, 958; 1314 D. S., s. 952-959, 966; 1315 D. S., s. 596-601, 603; 1316 D. S., s. 722-727, 732; 1317 D. S., s. 682-700; 1318 D. S., s. 722-739; 1319 D. S., s. 784-803; 1320 D. S., s. 800-819; 1321 D. S., s. 854-879; 1322 D. S., s. 874-899; 1323 D. S., s. 948-973; 1324 D. S., s. 1012-1037; 1325 D. S., s. 1008-1033; 1326 D. S., s. 1008-1032.

EK II. OSMANLI DAİMİ ELÇİLİKLERİ AÇILIŞ TARİHLERİ LİSTESİ (1793-1917)

Başkentler	İlk Açılış	Kapanış	İkinci Açılış
Londra	1793	1821	1836
Paris	1797	1821	1835
Viyana	1797	1821	1832
Berlin	1797	1807	1837
Atina	1840		
Tahran	1848		
Brüksel	1849	1860	1861
Lahey	1855	1860	1877
Madrid	1857	1860	1881
Petersburg	1857		
Napoli	1857	1860	
Torino	1857	1870	
Washington	1867		
Roma	1870		
Stockholm	1877		
Bükreş	1878		
Belgrad	1879		
Çetine	1879		
Bern	1899		
Sofya	1909		
Kopenhag	1917		

Listede yer alan başkent ve tarih bilgileri metinde kaynakları yer alan ve haritalarda kullanılan bilgilerdir.

EK 12. OSMANLI ŞEHBENDERLİKLERİ AÇILIŞ TARİHLERİ LİSTESİ (1802-1917)

Şehirler	İlk Açılış	Şehirler	İlk Açılış
Napoli ¹	1802	Manchester	1849
Trieste ²	1802	Liverpool	1850
Venedik	1802	Taygan	1850
Marsilya ³	1803	Rio de Janeiro	1850
Cenova ⁴	1803	Plymouth	1850
Korfu	1804	Bordeaux	1851
Amsterdam	1804	Tiflis	1851
Messina	1805	Cagliari	1852
Malta	1805	Southampton	1852
Cadiz	1805	Cork	1852
Londra	1806	Ümit Burnu/Cape Town	1852
Alicante	1806	Boston	1852
Lizbon	1807	İzdirin	1853
Ligorna	1807	Voniçe	1853
Zanta	1820	Balyabadra	1853
Birmingham	1838	Dieppe	1854
Tebriz	1839	Valensiya	1855
Zemun	1840	Brüksel	1855
Anvers	1840	Danzig	1855
Sire	1841	Peşte	1855
Cebelitanık	1841	Eğriboz	1855
Hocabey	1842	Santorin	1855
Le Havre	1842	Rouen	1855
Paris	1843	Atina	1856
Porto	1843	İstendil	1856
Hamburg	1844	Bremen	1856
Barselona	1844	Rotterdam	1856
New York	1845	Kırmanşah	1856
Viyana	1846	Liège	1856
Lyon	1847	Brest	1857
Bombay	1848	Ozurgeti	1857
Kalküta	1848	Baltimore	1858
İbrail	1848	Washington	1858
Kalas	1848		

1 Napoli Şehbenderliği 1821'de kapatılmış, 1839'da ikinci kez açılmıştır.

2 Trieste ve Venedik şehbenderlikleri 1821'de kapatılmış, 1836'da ikinci kez açılmıştır.

3 Marsilya, Korfu, Malta, Londra ve Ligorna şehbenderlikleri 1821'de kapatılmış, 1838'de ikinci kez açılmıştır.

4 Cenova, Amsterdam, Messina, Cadiz, Alicante, Lizbon ve Zanta şehbenderlikleri 1821'de kapatılmıştır. Bunlardan Cenova 1840'ta, Lizbon 1843'te Amsterdam 1845'te, Messina 1857'de, Zanta 1858'de, Alicante 1867'de, Cadiz 1870'te yeniden açılmışlardır.

Şehirler	İlk Açılış	Şehirler	İlk Açılış
Port Louis/Moritus Adası	1858	Ayamavra	1865
Tolon	1859	Mannheim	1865
Gözleve	1861	Edinburgh	1866
Newcastle	1861	El Puerto de Santa Maria	1866
Ankona	1861	Malaga	1866
Ravenna	1862	Cartagena	1866
Senigallia	1862	Kervansaray	1866
Augusta	1862	Belfast	1866
Trapani	1862	Sohum	1867
Muhammara	1862	Sanremo	1868
Kefe	1862	Tarragona	1868
Kerson	1862	New Orleans	1868
Palermo	1862	San Francisco	1868
Boulogne-sur-mer	1862	Chicago	1868
Siraküza	1862	Philadelphia	1868
Katanya	1863	Palma de Mayorka	1868
Spezia	1863	Poti	1869
Milazzo	1863	Nürnberg	1869
Licata	1863	Calais	1869
Mazara	1863	Fiume	1869
Marsala	1863	Dunkerque	1869
Reggio di Calabria	1863	Sine	1869
Elba Adası	1863	Lahey	1869
Sevilla	1863	Bristol	1870
Terranova	1863	Berdysansk	1870
Kolombo	1863	Bayonne	1870
Gal	1863	Brindisi	1871
Nantes	1863	Benderbuşır	1871
Gallipoli	1864	Jersey	1872
Madrid	1864	Roma	1872
Ragusa	1864	Stockholm	1872
Zadar	1864	Berlin	1872
İspalato	1864	Münih	1872
Milan	1864	Temeşvar	1874
Singapur	1864	Dresden	1874
Kerç	1864	Loznica	1874
Orsova	1864	Kurtuba	1874
Kefalonya	1864	Rostov	1874
Dublin	1864	Hoy	1874
Leipzig	1865	Nakşa	1874
Petersburg	1865	Nice	1874
Sète	1865	Frankfurt	1875
Çuka Adası	1865	Almeria	1875

Şehirler	İlk Açılış	Şehirler	İlk Açılış
Hemedan	1875	Adra	1881
Reş	1875	Grao de Valensiya	1881
Şiraz	1875	Garós	1881
Barletta	1875	Galos	1881
Catanzaro	1875	Narda	1881
Civitavecchia	1875	Yenişehir	1881
Alghero	1875	Tırhala	1881
Savona	1875	Çatalca	1881
Portofino	1875	Kardice	1881
Girgenti	1875	Neapoli	1881
Carloforte	1875	Pire	1882
Ventimiglia	1875	Batavya	1882
Bari	1875	Kişinev	1882
Değirmenlik	1875	Kopenhag	1882
Misolongi	1875	Göteborg	1882
İskoplo	1875	Amsterdam	1882
Kataro	1877	Köln	1882
Serifos	1877	Sivastopol	1882
Santander	1878	Floransa	1882
Bordigera	1878	Castellammare	1882
Bilbao	1878	Urmiye	1882
Batum	1879	Savuçbulak	1882
Yaş	1879	Brighton	1882
Yergöğü	1879	Cowes	1882
Turnuseverin	1879	Dartmouth	1882
Köstence	1879	Dover	1882
Sünne	1879	Falmouth	1882
Tulça	1879	Glasgow	1882
Niş	1879	Harwich	1882
Kars	1879	Hull	1882
Bastia	1879	Lydd	1882
Bükreş	1879	Londonderry	1882
Podgoriçe	1879	Lowestoft	1882
Batnoz	1879	Newport	1882
Calaraşi	1879	North Shields	1882
Nikolayev	1880	Portsmouth	1882
Varna	1880	Ramsgate	1882
Ruşçuk	1880	Scilly Adaları	1882
Vidin	1880	Sheffield	1882
Pizzo di Calabria	1880	Swansea	1882
Ostend	1881	Weymouth	1882
Ghent	1881	Mariupol	1883
Brugge	1881	Moskova	1883

Şehirler	İlk Açılış	Şehirler	İlk Açılış
Bologna	1884	Ajaccio	1893
Sassari	1884	Belgrad	1896
Casares	1884	Selmas	1896
Torino	1884	Breslau	1896
İsfahan	1884	La Ciotat	1897
Cortona	1885	Limerick	1897
San Sebastian	1885	Tahran	1897
Revan	1885	Akmescid	1897
Vigo	1885	Sidney	1897
Stuttgart	1886	La Rochelle	1897
Lysekil	1886	Cenevre	1898
Coruna	1886	Las Palmas	1898
Gijón	1886	Lince	1898
Kragoyevaç	1886	West Hartlepool	1899
Öziçe	1886	Malmö	1901
Vranya	1886	Turnu Magurele	1902
Bakü	1887	Kiel	1904
Libourne	1887	Zürih	1904
Karaçi	1887	Lille	1904
Sunderland	1887	Natal	1904
Melbourne	1887	Rangoon	1905
Bar	1888	Vladivostok	1905
Kristiania	1888	Düsseldorf	1906
Johannesburg	1888	Douglas/Man Adası	1907
Kalamata	1888	Bradford	1907
Medaris (Madras)	1889	Sao Paulo	1908
Cherbourg	1889	Bergen	1909
Girinata	1889	Fransız Guyanası	1909
Novoroski	1889	Dakar	1910
Cardiff	1889	Königsberg	1910
Yalta	1889	Filibe	1910
Havana	1890	Sofya	1910
Wiesbaden	1890	Burgaz	1910
Kalafat	1891	Buenos Aires	1910
Milford Haven	1892	Saraybosna	1910
Krayova	1892	Manila	1910
Tynemouth	1892	Chernovich	1911
Ülgün	1893	Harare	1911
Jerez	1893	Hannover	1917
Brun	1893	Santa Cruz	1917
Bane	1893	Dedağaç	1917
Sakloz	1893	Gümüllüne	1917
St. Vincent	1893		

Kaynak: BOA, Şehbenderlik Defterleri (No: 1, 2, 3) ve Devlet-i Aliyye Salnameleri
Listede yer alan şehir ve tarih bilgileri haritalarda kullanılan bilgilerdir.

Şehbenderliklerin açılış tarihlerinin tespiti için esas kaynak Osmanlı Arşivinde bulunan ve 1802-1912 arasında yapılan tüm şehbender tayinlerini içeren şehbenderlik defterleridir (BOA, A.DVNS.ŞHB.d, No: 1, 2, 3.) Buna göre bir şehre yapılan ilk tayin tarihi esas alınmış, elde edilen bilgiler 1846-1917 (1263-1336) yılları arasında yayınlanan devlet salnamelerinde ve Hariciye Nezareti salnamelerinde bulunan şehbenderlik listeleriyle karşılaştırılmıştır. Salnamelerde yer alan bazı şehbenderliklerin defterlerde bulunmadığı ve bazı dönemlerde şehbenderliklerin salnamelerde defterlere göre daha erken tarihte yer aldığı tespit edilmiştir. Bu durumlarda ilgili salnamenin tarihi ilgili şehir için başlangıç kabul edilerek salnamedeki veri tercih edilmiştir. Listede şehbenderlik defterleri ve salnameler dışında kaynak kullanılmamıştır.

Şehbenderlikler için fahri/muvazzaf (kadrolu/maaşlı) veya başşehbenderlik, şehbender vekaleti, şehbender memurluğu, tüccar vekaleti ayrımı yapılmamış hepsi şehbenderlik olarak yansıtılmıştır. İlgili şehre ilk tayin tarihi şehbenderliğin açılış tarihi olarak esas alınmıştır.

Yeniden kurulmaya başlama tarihi olan 1836'dan itibaren şehbenderliklerin bazıları Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar açık kalmamıştır. Herhangi bir yılda bir şehbenderliğin faal olup olmadığının tespiti için ilgili yıla ait salnameler veya arşiv kaynaklarına başvurulmalıdır.

II. Abdülhamid döneminde farklı devletlerin şehirlerinde mevcut olan Osmanlı şehbenderlikleri statüleriyle birlikte aşağıdaki tablolarda gösterilmektedir. Otuz üç yıllık bir dönemde yeni açılan ve statüsü değişen şehbenderlikler bu tablolar üzerinden takip edilebilmektedir.

Tablolarda şehbenderliklerin bulunduğu şehirlerin isimleri yazılırken şehir adının bugün yaygın bir Türkçe kullanımı varsa tercih edilmiş, yoksa uluslararası yaygın kullanımdaki hali tercih edilmiştir. Gerekli görülen yerlerde iki isim birden verilmiştir. Yıllar içinde yeni şehbenderlikler açıldıkça ilgili şehrin ismi tablolara eklenmiş, ilerleyen yıllarda artık şehbenderlik bulunmayan şehirlerin isimleri tablolardan kaldırılmıştır. Tablolardan yararlanırken, yeni açılan bir şehbenderlikle ilgili bilginin bir sonraki yılın salnamesine yansıtılmasına dikkat edilmelidir.

II. Abdülhamid dönemine ait devlet salnamelerinde 1877-1888 arasında fahri şehbenderlikler kadrolu şehbenderliklerden ayrı olarak gösterilmemiştir. Fahri şehbenderlikler kadrolulardan ayırt edilememekte hepsi için yalnızca “şehbenderlik” ifadesi yer almaktadır. Salnamelerde 1888-1899 yılları arasında ise sadece kadrolu şehbenderlikler gösterilmiştir. 1899-1909 yılları arasında ise salnamelerde fahri ve kadrolu olanlar ayrı ayrı gösterilmiştir. Devlet salnamelerindeki veriler olduğu gibi tablolara yansıtıldığı için 1888-1899 yılları arasında gerçekte var olan fahri şehbenderliklerin tablolarda yerleri boş bırakılmıştır. Son on yılda bu şehbenderlikler devlet salnamelerinde fahri olarak yeniden ortaya çıkmakta, tablolarda da bu şekilde yer almaktadır. Örnek olarak ABD’deki şehbenderlikleri gösteren tabloda 1887/1888 yılına kadar yedi şehirde şehbenderlik bulunmakta, bunlar fahri oldukları halde salnamede belirtilmediği için tablolarda da fahri oldukları belirtilmemektedir. 1888/1889’dan itibaren ise on yıl boyunca tabloda az sayıda şehbenderlik görülmesi, bu tarihler arasında fahri şehbenderliklerin devlet salnamelerinde yer almaması sebebiyledir. 1899/1900 sonrasında fahri ve kadrolu şehbenderlikler salnamelerde yer almış ve tablolarda gösterilmiştir.

Tablolarda yer alan başkentlerde gösterilen kançılarların bazıları başkentteki şehbenderliğe bağlı olarak bazıları da sefarete bağlı olarak görev yapabilmektedir. Aynı şekilde başkentlerde görev yapan şehbenderler de sefaret bünyesinde görev yapabilmektedir.

ABD'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Boston	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	BŞ
Baltimore	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
San Francisco		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş					
Chicago	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
New York	ŞM	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
New Orleans	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Philadelphia	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Boston	BŞ										
Baltimore	Ş										
Chicago	Ş										
New York	Ş					BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş
							ŞV	ŞV	ŞV		
								K			
New Orleans	Ş										
Philadelphia	Ş										

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907 1908	1908/ 1909
Boston	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
San Francisco	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	
Chicago	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
New York	Ş	Ş	BŞ	Ş	BŞ	FBŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ Ş
			Ş		ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
			ŞV				FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Washington			FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	Ş FBŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

ALMANYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Hamburg	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Leipzig	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Nürnberg	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Dresden	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Gdansk (Danzig)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Berlin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ
Bremen	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Mannheim	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Münih	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Frankfurt						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Köln							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Hamburg	BŞ										
Leipzig	BŞ										
Gdansk (Danzig)	BŞ										
Berlin	BŞ										
Bremen	Ş										
Mannheim	Ş										
Münih	Ş										
Frankfurt	ŞV										
Köln	Ş										

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Hamburg	FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	BŞ FBŞ FŞV	BŞ FBŞ FŞV
Leipzig	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Nürnberg								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dresden	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK
Gdansk (Danzig)		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Berlin	FBŞ	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV	FBŞ FŞV
Bremen	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK	FŞ FK
Mannheim	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Münih	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ	FBŞ	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Frankfurt	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK	FBŞ FK
Köln	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Stuttgart	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Breslau	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Wiesbaden	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV FK	FŞV			
Kiel							FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar

AVUSTURYA-MACARİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Viyana	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Peşte	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Ragusa (Dubrovnik)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Trieste	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Zemun (Zemlin)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ						
Terneşvar (Timisoara)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş						
Fiume	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş			ŞV	ŞV	Ş	ŞV
Ispalato (Split)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Loznica	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Zadar	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Orsova								A	A	A	

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar A: Ajan

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Viyana	BŞ									BŞ	BŞ
Peşte	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K
Ragusa (Dubrovnik)	BŞ						BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	
Trieste	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Fiume	ŞV				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Viyana	BŞ		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
			FVŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Peşte	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K	K
Ragusa											
(Dubrovnik)	BŞ	BŞ	BŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Trieste	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
	K	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
						K				K	K
Zemun											
(Zemlin)		FŞ	FŞ	Ş		FŞ					
Termeşvar											
(Timisoara)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Fiume	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Brun (Brno)		FŞ	FŞ	FBŞ	FBŞ		FŞ				

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

BELÇİKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Brüksel	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Liège	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Anvers				BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ghent						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brugge						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ostend							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Brüksel	BŞ										
Liège	Ş										
Anvers	Ş						Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Ghent	ŞV										
Brugge	ŞV										
Ostend	ŞV										

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Brüksel		BŞ K	BŞ FŞ FŞV	BŞ FŞ FŞV K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K	BŞ FŞ K
Liège		FŞ	FŞ FŞV	FŞ FŞV	FŞ FŞ	FŞ FŞV	FŞ FŞV	MŞ	MFŞ	MFŞ	MFŞ
Anvers	Ş	Ş	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ	Ş FŞ
Ghent		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞ	FŞ
Brugge		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar M: Muvakkat

BREZİLYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Rio de Janeiro		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar

DANİMARKA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Kopenhag	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Kopenhag	BŞ										

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Kopenhag	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

FRANSA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Paris	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Bordeaux	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Marsilya	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Boulogne	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Le Havre	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Dieppe	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş						
Tolon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Brest	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Dunkerque	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nantes	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Lyon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Rouen	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nice	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bayonne	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Calais	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sète	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bastia						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Paris	BŞ	K	K	K	K	K	K	K	K	BŞ Ş	BŞ Ş K
Bordeaux	BŞ										
Marsilya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Boulogne	Ş										
Le Havre	Ş										
Tolon	Ş										
Brest	Ş										
Dunkerque	Ş										
Nantes	Ş										
Lyon	Ş										
Rouen	Ş										

Nice	ŞV	BŞ	BŞ
Bayonne	Ş		
Calais	ŞV		
Sète	ŞV		
Bastia	Ş		
Ajaccio		BŞ	BŞ BŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaççılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Paris	BŞ K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ	BŞ Ş FBŞ
Bordeaux	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ FŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Marsilya	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Boulogne		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Le Havre		FŞ	FŞ	FŞ		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Tolon		FŞ	BŞV	BŞV	ŞV	Ş	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞV
Brest		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dunkerque		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Nantes		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lyon		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
					FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Rouen		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Nice		FBŞ	BŞV	BŞV	ŞV	Ş	FŞ	Ş	FŞ	FŞ	FŞ
Bayonne		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sète		FŞ	FŞ	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
			FK	FK	FK	FK	FK	FK	FK	FK	FK
Bastia		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Ajaccio			BŞ	BŞ	BŞ						
Cherbourg		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
La Ciotat		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Libourne		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
La Rochelle		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Lille								FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaççılar

HOLLANDA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Amsterdam	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Rotterdam	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Batavya							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri
K: Kançılar

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Amsterdam	BŞ										
Rotterdam	Ş										
Batavya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907 1908	1908/ 1909
Amsterdam		Ş	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Rotterdam		FŞ	BŞ FŞ	BŞ FŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	
Batavya	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Lahey		FŞ	FŞ	BŞ FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İNGİLTERE'DEKİ ŞEHİRCİLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Malta	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Bombay	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Ümit Burnu	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ		BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Liverpool	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ
Newcastle	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cork	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		
Kolombo/ Seylan Adası	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Birmingham	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş					ŞV
Dublin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Bristol	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cebelitank	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Galle (Gal)/ Seylan Adası	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş					
Port Louis/ Moritus Adası		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Jersey							Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Belfast							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brighton							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cardiff							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cowes							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Dartmouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Dover							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Falmouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Glasgow							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Harwich							ŞV	ŞV	ŞV	Ş	ŞV
Hull							ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş
Lydd							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Londonderry							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Lowestoft							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Newport							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
North Shields							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Plymouth							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Portsmouth							ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV

Ramsgate	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Scilly Adaları	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sheffield	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Singapur	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Southampton	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sunderland	ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Swansea	ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV
Weymouth	ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri
K: Kançılar

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester	BŞ										
Malta	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
								ŞVK	ŞV K		K
Bombay	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ
		ŞV K	ŞV K	ŞV K	ŞV K	ŞV K	ŞV K	ŞV K	ŞV		K
									K		
Ümit Burnu	BŞ										
Liverpool	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Newcastle	Ş										BŞ
Kolombo/											
Seylan Adası	Ş										
Birmingham	ŞV										
Dublin	Ş										
Bristol	ŞV										
Cebelitank	Ş										
Port Louis	Ş										
Jersey	ŞV										
Belfast	ŞV										
Brighton	ŞV										
Cardiff	ŞV					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cowes	ŞV										
Dartmouth	ŞV										
Dover	ŞV										
Falmouth	ŞV										
Glasgow	ŞV										
Harwich	ŞV										

Hull	Ş
Lydd	ŞV
Londonderry	ŞV
Lowestoft	ŞV
Newport	ŞV
North Shields	ŞV
Plymouth	ŞV
Portsmouth	ŞV
Ramsgate	ŞV
Scilly Adaları	ŞV
Sheffield	ŞV
Singapur	Ş
Southampton	ŞV
Sunderland	ŞV
Swansea	ŞV
Weymouth	ŞV
Karacı	ŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru
F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Londra	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ ŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Manchester		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Malta	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K
Bombay	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞVK
Ümit Burnu- Cape Town		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Liverpool	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ	BŞ FBŞ
Newcastle	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cork		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kolombo/ Seylan Adası		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Birmingham		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dublin		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Cebelitank		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ

Jersey	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FŞ	FŞ
Belfast	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Cardiff	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		FŞ	FŞ
Dartmouth	FŞ	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Dover	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Falmouth	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Glasgow	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Hull	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lydd	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Londonderry	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Lowestoft	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Newport	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
North Shields-										
Tynemouth	FŞV	ŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Plymouth		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Portsmouth	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sheffield	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Singapur				BŞV	BŞV	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Southampton	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sunderland	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	
Swansea	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Weymouth	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Karaçi	ŞV	ŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
	FŞV									
Melbourne	FŞ	FŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Milford Haven	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
West Hartlepool	FŞV	FŞV	ŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Madras (Medaris- Chennai)	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Galle (Gal)/										
Seylan Adası	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sidney	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Johannesburg	FŞ	FŞ	FŞ							
Natal (Durban)						FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Douglas/Man										
Adası							FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Rangoon							FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bradford										FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İRAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Tebriz	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Benderbuşir (Bushehr)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kirmanşah	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ		Ş	BŞ	BŞ
Sine (Senendec)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Hoy	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Hemedan	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Reşt	ŞV	Ş ŞV					Ş				
Şiraz	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Urmiye							ŞV	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM
Savuçbulak (Mahabad)							ŞV	ŞV	ŞM	ŞM	ŞM
İsfahan									Ş		

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kañçılar

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Tebriz	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Benderbuşir (Bushehr)	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		
Kirmanşah	BŞ						Ş	Ş	Ş	Ş ŞV	Ş ŞV
Sine (Senendec)	Ş								BŞ	BŞ	BŞ
Hoy								Ş	Ş	Ş	Ş
Selmas								Ş	Ş	Ş	Ş
Hemedan	Ş										
Şiraz	Ş										
Urmiye	ŞM										
Savuçbulak (Mahabad)	ŞM					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Tebriz	BŞ K	BŞ K	BŞ	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ
Benderbuşir (Bushehr)	ŞV	ŞV FŞV	ŞV FŞV	ŞV	ŞV FŞV	ŞV FŞV	Ş	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kırmanşah	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ Ş
Sine (Senendec)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Hoy	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Selmas	Ş	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Hemedan		FŞ	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Şiraz		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Savuçbulak (Mahabad)	Ş	Ş	Ş	Ş	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lince (Bender Lenge)		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bane		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Sakkız		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Tahrân				FBŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

İSPANYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Madrid	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV	ŞV	BŞ
Valensiya	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Sevilla	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Barselona	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cadiz	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Alicante	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Malaga	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	Ş
Tarragona	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Palma de Mayorka	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Santander						Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş
Bilbao						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Adra						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Cartagena						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Grao de Valensiya						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Garós						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Casares							Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Madrid	BŞ										
Valensiya	Ş										
Sevilla	Ş										
Barselona	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ		BŞ
Cadiz	Ş										
Alicante	ŞV										
Malaga	Ş										
Tarragona	ŞV										
Palma de Mayorka	ŞV										
Santander	Ş										
Bilbao	Ş										
Adra	ŞV										
Cartagena	ŞV										
Grao de Valensiya	ŞV										
Garós	ŞV										
Casares	Ş										

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Madrid		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Sevilla		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Barselona	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cadiz		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Alicante		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Malaga		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
					FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Tarragona		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Palma de Mayorka		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Santander		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bilbao		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Adra		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Cartagena		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Grao de Valensiya		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Gijón		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Almeria		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Coruna		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Vigo		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Jerez		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
San Sebastian		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ			FŞ			
Girnata		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Las Palmas		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Kurtuba		FŞV	FŞV	FŞV	FŞ	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Puerto						FŞV					
Havana		FBŞ					FŞV	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İSVEÇ VE NORVEÇ'TEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Stockholm	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Göteborg							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Stockholm	BŞ										
Göteborg	Ş										

	1899	1900	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Stockholm	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Göteborg	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Lysekil	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Kristiania (Oslo)	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
					FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Malmö					FŞ	FŞ	FŞ	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

İSVİÇRE'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Cenevre	ŞV K	BŞ Ş	BŞ Ş	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ
Bern					K	K	K	K	K	K	K
Zürh							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kañçılar

İTALYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Roma	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Venedik	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cenova	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ligorna (Livorno- Alikorna)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ankona	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Barletta	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Brindisi	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Messina	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cagliari	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Catanzaro	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Civitavecchia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Gallipoli	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Reggio di Calabria	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Alghero	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Spezia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Savona	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Portofino	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Trapani	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Milazzo	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Marsala	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Girgenti (Agrigento)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV

Ravenna	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Napoli	ŞV	BŞ	BŞ	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Carloforte	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Ventimiglia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	Ş	Ş	Ş
Sanremo	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Terranova	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Siraküza	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Licata	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Augusta	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Senigallia	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Milan	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Palermo	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV	ŞV
Bari	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Bordigera				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Katanya							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Floransa							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Mazara							ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş
Pizzo di											
Calabria							ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Castellam-											
mare								Ş	ŞV	ŞV	ŞV
Bologna									Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar

	1877/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Roma	BŞ						BŞ	BŞ	BŞ		
Venedik	BŞ			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Cenova	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Ligorna (Livorno- Alikorna)	ŞV										
Ankona	Ş										
Barletta	ŞV										
Brindisi	Ş										
Messina	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Cagliari	Ş										
Catanzaro	ŞV										
Civitavecchia	Ş										
Gallipoli	ŞV										
Reggio di Calabria	Ş										
Spezia	ŞV						Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Savona	Ş				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Portofino											
Trapani	Ş										
Milazzo	ŞV										
Marsala	ŞV										
Girgenti (Agrigento)	ŞV										
Napoli	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Carloforte	ŞV										
Ventimiglia	Ş										
Sanremo	Ş										
Terranova	Ş										
Siraküza	ŞV										
Licata	Ş										
Augusta	ŞV										
Senigallia	Ş										
Palermo	ŞV										
Bari	ŞV										
Bordigera	Ş										
Katanya	Ş										
Floransa	BŞ										

Mazara §

Pizzo di

Calabria §V

Castellammare §V

Bologna §

B§: Başşehbender §: Şehbender §V: Şehbender Vekili §M: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Roma		FB§	FB§	B§	B§	B§	B§	B§	B§ F§ K	B§ F§ K	B§ F§ K
Venedik	§	§	§	§	§	§	§	§	§	§	§
Cenova	B§ § K	§ K	B§ K	B§ K	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V
Ligorna (Livorno- Alikorna)		F§	F§	F§	F§ FK	F§ FK	F§ FK	F§ FK	F§ FK	F§ FK	F§ FK
Ankona		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	§	§
Barletta		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Brindisi	§V	§	§	§	§	§	§	§			
Messina	B§	§	§	§	§	§	§	§	§	§	§
Cagliari		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Catanzaro		F§	F§	F§	F§	F§	F§	F§	F§	F§	F§
Civitavecchia		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Gallipoli		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Reggio di Calabria		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Spezia	§	§	§	§	§	§	§	§	§	§	§
Savona	§	§	§	§	§			F§V	F§V	F§V	F§V
Trapani		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V F§V	F§V F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Milazzo		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Marsala		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Girgenti (Agrigento)		F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V	F§V
Napoli	B§ K	B§ K	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §V	B§ §	B§ §

Carloforte	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Ventimiglia	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Terranova	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV		FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Siraküza	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Licata	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Augusta	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Milan	FŞ	FŞ	FŞ		FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Palermo	FŞ	FŞ	FŞ	FK	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Bari	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	Ş	FŞV	FŞV
Bordigera	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Katanya	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Floransa	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Mazara	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Pizzo di										
Calabria	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Castellammare	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Bologna	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Sassari	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV
Torino	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ
Cortona	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Velâli ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

KARABAĞ'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Bar	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ülgün							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Podgoriçe		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Bar	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ülgün	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Podgoriçe	Ş	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

PORTEKİZ'DEKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Lizbon	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				BŞ	BŞ	BŞ

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Lizbon	BŞ										

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Lizbon		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
St. Vincent			FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV	FŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

ROMANYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Yergöğü (Giurgiu)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
İbrail	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Köstence	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV
Tulça	BŞ	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sünne (Sulina)	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Calaraşi	ŞV	ŞV	ŞV			
Yaş		Ş				

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896 1897	1897/ 1898
Yergöğü (Giurgiu)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ K
İbrail	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Köstence	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Tulça	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sünne (Sulina)	BŞ	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV KV	BŞ KV	BŞ KV	BŞ
Yaş										Ş	Ş
Bükreş		K	K	K	K	K	K K	K K	ŞV K K	K K	K K
Kalafat					ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Krayova							Ş K	Ş K	Ş	Ş	Ş

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Yergöğü (Giurgiu)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kalas (Galati)	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV
İbrail	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Köstence	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tulça	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Turnuseverin	Ş K	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Sünne (Sulina)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Yaş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Bülmeş	BŞ K K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ Ş
Kalafat	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				
Krayova	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Turnu Magurele					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar KV: Kaçılar Vekili

RUSYA'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Hocabey (Odessa)	BŞ			Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Tiflis	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Poti	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Kerç	Ş			Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Sohum	Ş							Ş	Ş	Ş	Ş
Kefe	Ş										
Berdjansk	Ş			ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Gözleve	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Taygan (Taganrog)	Ş			Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Baturn				BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Kalas (Galati)					BŞ	BŞ					
Niş				BŞ	BŞ						
Kars				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Yergöğü				Ş	Ş						
Yaş				Ş	Ş						
Turnuseverin					Ş	Ş					
Köstence				Ş	Ş						
İbrail				Ş	Ş						
Sünne (Sulina)				Ş	Ş						
Tulça				Ş	Ş						
Bükreş				Ş	Ş						
Rostov				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Varna					ŞV	ŞV					
Ruşçuk					ŞV	ŞV					
Vidin					ŞV	ŞV					
Nikolayev						ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		
Sivastopol								ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Moskova								BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Mariupol								ŞM	ŞM	ŞM	ŞM

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru
F: Fahri K: Kaçıklar

	1887 1888	1888 1889	1889 1890	1890 1891	1881 1892	1891/ 1893	1892 1894	1893/ 1895	18894/ 1896	1885 1897	1896/ 1898
Hocabey (Odessa)	Ş	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tiflis	BŞ Ş	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Poti	ŞV	Ş	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş ŞV
Kerç	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		Ş ŞV	Ş ŞV	ŞV	Ş	
Sohum	Ş										ŞV
Kefe					Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Berdyansk	ŞV										
Gözleve	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş K	Ş K
Taygan (Taganrog)	Ş	Ş	BŞ	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Batum	BŞ	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K	BŞ K
Kars	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K
Rostov	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nikolayev		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Sivastopol	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Moskova	BŞ										
Mariupol	ŞM										
Bakü		BŞ	BŞ	BŞ							
Novoroski				Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Petersburg						Ş	Ş	Ş		Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Hocabey (Odessa)	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Tiflis	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV	BŞ ŞV
Poti	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Kerç	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sohum	ŞV										
Kefe	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	ŞV
Berdiansk			FŞV	ŞV	ŞV	ŞV					
Gözleve	Ş K	Ş	Ş K	Ş	Ş	Ş	Ş				
Taygan (Taganrog)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Batum	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K
Kars	BŞ ŞV	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	Ş ŞV K	Ş ŞV K	Ş ŞV K
Rostov	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Nikolayev	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Sivastopol	Ş	Ş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Moskova		FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ	FBŞ
Novorossi	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Petersburg	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Akmescid		FŞV	FŞ	FŞ	FŞ	FŞ		Ş	Ş	Ş	Ş
Vladivostok								TV	TV	TV	TV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kaçılar TV: Tüccar Vekili

SİRBİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1882/ 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885/ 1886	1886/ 1887
Belgrad	K	K	K	K	
Niş	BŞ	BŞ	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kañçılar

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Belgrad	K										
Niş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Öziçe (Uzice)		ŞV	ŞV				ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Vranja (Vranje)		ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş
Kragoyevaç		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		Ş	Ş	Ş	Ş

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Belgrad			BŞ	BŞ	BŞ	BŞ Ş	Ş	Ş Ş	Ş Ş	Ş Ş	Ş ŞV
Niş	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ K	BŞ K
Öziçe (Uzice)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV			
Vranja (Vranje)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kragoyevaç (Kragujevac)	Ş	Ş	Ş	Ş	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru

F: Fahri K: Kañçılar

YUNANİSTAN'DAKİ ŞEHBENDERLİKLER

	1877	1878	1879	1880	1881	1881/ 1882	1882 1883	1883/ 1884	1884/ 1885	1885 1886	1886/ 1887
Atina	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Pire							BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Sire (Siros)	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Korfu	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ	BŞ
Kefalonya	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
İzdirin (Lamia)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Voniçe											
(Vonitsa)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Eğriboz											
(Euboia)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Ayamavra											
(Lefkada)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş				ŞV	ŞV	
Santorin	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Balyabadra											
(Patras)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Kervansaray											
(Amfilohya)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Değirmenlik											
(Milos)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Zanta											
(Zakintos)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Serifos	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
Misolongi	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV						
Kirohori?	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM						
İstendil											
(Tinos)	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞV		ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV
İskoplo											
(Skopelos)	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM						
Neapoli						Ş	ŞV	ŞM	ŞM	ŞM	ŞM
Galos (Volos)							BŞ	Ş	Ş	Ş	Ş
Narda (Arta)							Ş	Ş	Ş	Ş	Ş
Tırhala							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Kardiçe											
(Karditsa)							ŞV	Ş			
Yenişehir											
(Larissa)							ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş
Çatalca											
(Farsala)							ŞV				
Nakşa											
(Naksos)										ŞV	ŞV
Çuka Adası											
(Kythira)											ŞV

BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kaçılar

	1887/ 1888	1888/ 1889	1889/ 1890	1890/ 1891	1891/ 1892	1892/ 1893	1893/ 1894	1894/ 1895	1895/ 1896	1896/ 1897	1897/ 1898
Atina	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Pire	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Sire (Siros)	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Korfu	BŞ	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	BŞ ŞV K	
Kefalonya	Ş								ŞV		
Voniçe (Vonitsa)	Ş										
Eğriboz (Euboia)	Ş	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş	
Ayamavra (Lefkada)		ŞV	ŞV	ŞV	Ş	Ş	Ş	Ş ŞV	ŞV	ŞV	
Santorin	Ş										
Balyabadra (Patras)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	
Kervansaray (Amfilohya)	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	ŞV	
Değirmenlik (Milos)	ŞV										
Zanta (Zakintos)	ŞV										
Serifos	ŞV										
İstendil (Tinos)	ŞV										
Neapoli	ŞM										
Galos (Volos)	Ş	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K K	Ş K	
Narda (Arta)	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	Ş	
Tırhala	Ş	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	
Yenişehir (Larissa)	Ş	K	K	K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	Ş K	
Nakşa (Naksos)	ŞV										
Çuka Adası (Kythira)	ŞV										

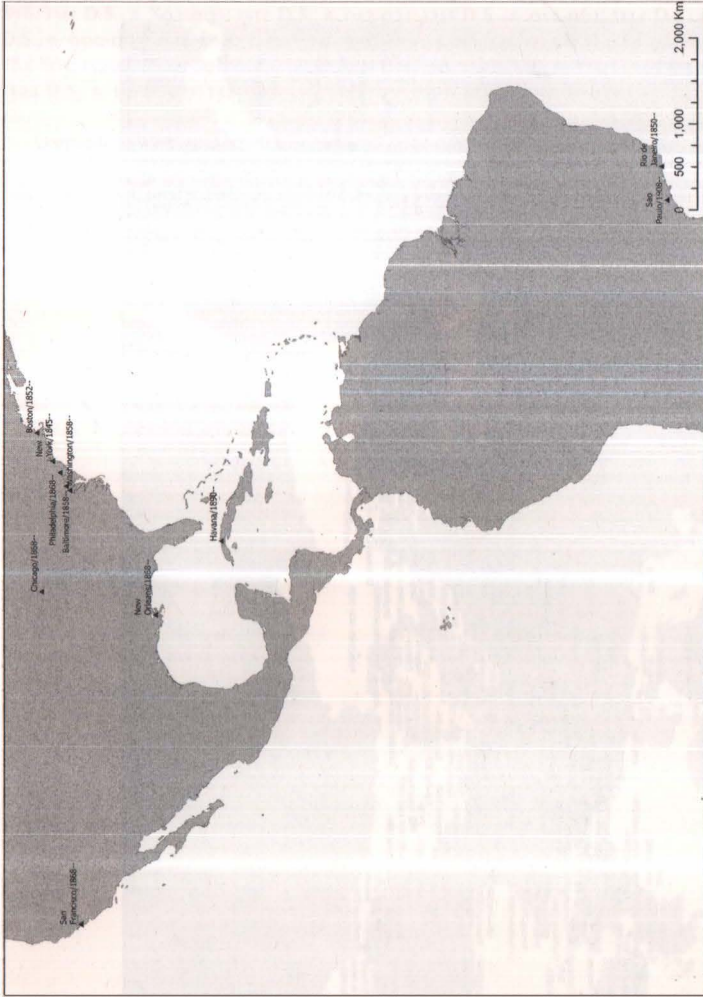
BŞ: Başşehbender Ş: Şehbender ŞV: Şehbender Vekili ŞM: Şehbender Memuru F: Fahri K: Kançılar

	1898/ 1899	1899/ 1900	1900/ 1901	1901/ 1902	1902/ 1903	1903/ 1904	1904/ 1905	1905/ 1906	1906/ 1907	1907/ 1908	1908/ 1909
Atina	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K
Pire	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K	B\$ \$V K K
Sire (Siros)	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$	B\$ \$	B\$ \$
Korfu	B\$ K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$	B\$ \$	B\$ \$	B\$ \$	B\$ \$V K	B\$ \$V K	B\$ \$V K
Kefalonya	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V
Voniçe (Vonitsa)			F\$V	F\$V							
Egriboz	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$
Ayamavra	\$V	\$V	\$V	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$
Santorin		F\$V	F\$V	F\$V							
Balyabadra (Patras)	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$	\$
Kervansaray	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V
Zanta (Zakynthos)	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V	\$V
Istendil (Tinos)		F\$V	F\$V	F\$V							
Galos (Volos)	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K
Narda (Arta)	\$ K	B\$ K	\$ K	\$ \$V	\$ \$V K	\$ \$V K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K
Tırhala	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K FK	\$ K	\$ K	\$ K	\$ K	\$ \$V K FK	\$ \$V K FK	\$ \$V K FK
Yenişehir (Larissa)	\$ K	\$ K	\$ K	\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V	B\$ \$V
Kalamata		F\$V	F\$V	F\$V							

B\$: Başşehbender \$: Şehbender \$V: Şehbender Vekili \$M: Şehbender Memuru
F: Fahri K: Kaçılar

Kaynak: 1294 D.S., s. 545-549; 1295 D.S., s. 442-446; 1296 D.S., s. 231-234; 1297 D.S., s. 357-362; 1298 D.S., s. 221-229; 1299 D.S., s. 152-158; 1300 D.S., s. 255-264; 1301 D.S., s. 471-480; 1302 D.S., s. 485-493; 1303 D.S., s. 414-421; 1304 D.S., s. 381-388; 1305 D.S., s. 291-298; 1306 D.S., s. 740-745; 1307 D.S., s. 834-839; 1308 D.S., s. 826-832; 1309 D.S., s. 858-865; 1310 D.S., s. 868-876; 1311 D.S., s. 894-903; 1312 D.S., s. 912-921; 1313 D.S., s. 952-961; 1314 D.S., s. 958-966; 1315 D.S., s. 600-603; 1316 D.S., s. 728-732; 1317 D.S., s. 682-700; 1318 D.S., s. 722-740; 1319 D.S., s. 784-803; 1320 D.S., s. 800-819; 1321 D.S., s. 854-878; 1322 D.S., s. 874-899; 1323 D.S., s. 948-973; 1324 D.S., s. 1012-1037; 1325 D.S., s. 1008-1033; 1326 D.S., s. 1008-1033.

Osmanlı devlet salnameleri taranarak Hariciye Nezareti, elçilikler ve şebhenderliklerle ilgili bilgilerin derlendiği iki adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır: Kübra Mamak, "Devlet Sâlnâmelerine Göre Osmanlı Hariciye Teşkilatı (1847-1877)," Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017; Hakverdi Güneş, "Sâlnâmelere Göre Hariciye Nezareti Teşkilatı," Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016. Bu tezler incelenmiş, bazı eksiklikler ve okuma yanlışları sebebiyle bu çalışmada devlet salnameleri orijinalleri taranarak kullanılmıştır.

Ek 16. II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİ ŞEHBENDERLİKLERİ HARİTASI
(ASYA VE AVUSTRALYA)

DİZİN

Ab

- ABD/Amerika Birleşik Devletleri 26, 44, 55, 61, 78, 91, 103, 131, 134-135, 137, 160-167, 191-192, 195, 211, 213, 216, 218, 229, 234
- Abdullah el-Cüneyd (Seyyid) 229
- Abdülhakî Bey 145
- Abdülhak Hamid 149
- Abdülhamid I. 69
- Abdülhamid II. 15-18, 24, 30-32, 40, 43, 87-88, 91-92, 94-95, 97-109, 111-117, 119-137, 141-146, 150-153, 155-162, 164-171, 173, 176-187, 189-195, 197-208, 211-221, 223, 225-226, 229-232, 234-235, 237, 239
- Abdüllatif Safa Bey 141
- Abdülmecid 92
- Abdürrahim Muhib Efendi 35, 46, 49, 51, 53, 56
- Abidin Paşa 119-120
- Açe 228
- Adakale 213
- Adana 123
- Adliye Nezareti 107
- Adriyatik 95
- Afganistan 204
- Abkâm-ı Adliye 30, 76
- Ahmed Arifi Paşa 119
- Ahmed Ataulah Efendi (Hacı) 230
- Ahmed Cevad Paşa 103, 123, 145
- Ahmed Cevdet Paşa 38, 85, 114
- Ahmed Fethi Paşa 79
- Ahmed Fevzi Paşa 145, 186
- Ahmed Hulusi Efendi 204
- Ahmed Hulusi Paşa 75
- Ahmed Muhtar Paşa 201
- Ahmed Resmî Efendi 35, 64
- Ahmed Rıza 191
- Ahmed Tevfik Paşa 120, 143, 145, 161, 165, 169, 174-175, 186, 197
- Ahmed Ziya Bey 141
- Ainslie, Robert 47-49
- Aix-la-Chapelle Kongresi 48, 78, 83

- Akif Efendi/Paşa 75, 89
- Akihito, Komatsu 174, 205
- Aleksandr III. 200
- Ali Aziz Efendi (Giritli) 53
- Ali Efendi (Seyyid) 35, 51-52, 57
- Ali Ferruh Bey 175, 192
- Ali Fuat Bey 101
- Ali Galib Bey (Galib Bey) 226-227
- Ali İhsan Bey 152
- Ali Nizami Paşa (Müşir) 200-201, 203
- Ali Nuri 192
- Âli Paşa 79, 85-86, 92
- Ali Rıza Bey 234
- Alicante 60, 83
- Almanya 27, 44, 74, 96, 98, 134-135, 160, 167, 169-172, 195, 197, 199-201, 203, 211, 213
- Alsace 111
- Amedi Kalemi 66-67, 89
- Amsterdam 60, 83
- Anadolu ve Bağdat Demiryolları 197
- Angell, James B. 162
- Argiopolos, Panyotaki 53
- Argiropoulo, Yakovaki 53
- Argiropoulo, Yanko 52-53
- Asım Bey 170-171
- Atıf Bey 154
- Atina 90-92, 131-133, 179, 181-182, 184-185, 194
- Avustralya 211-212
- Avusturya 35, 37, 43-44, 46-47, 49, 56, 61, 72, 74, 82, 88, 97, 135, 146, 160, 201, 203, 211
- Avusturya-Macaristan 74, 134, 140-141, 196-197, 199-201, 213, 229
- Ayastefanos Anlaşması 199, 203
- Aydın 122
- Azaryan Efendi 143
- Azaryan Efendi, Manuk 138-139
- Aziz Efendi (Bağdatlı Seyyid) 225
- Babıâli Hukuk Müşavirliği/İstisare Odası 111-114, 169, 174, 240

Ba

Bağdat 123
 Bahriye Nezareti 182
 Barselona 214
 Basra Körfezi 221, 234
 Batavya 225-228, 230, 232
 Batum 179
 Baviera 95-96
 Bedros Efendi 206
 Belçika 44, 61, 131, 134-135, 147, 155, 193, 211, 213
 Belgrad 127, 131-133, 142-143, 145, 179, 181, 183, 185-186, 196
 Berlin 42, 50-51, 53, 79, 89, 131, 132-133, 148, 169-170, 173, 181-182, 184-185, 190-191, 197, 200
 Berlin Anlaşması/Berlin Kongresi 97, 102, 104, 126, 136-137, 140, 142-144, 150, 179, 196-197, 203, 212
 Bern 132-133, 137, 153-157, 185, 214
 Beylikçi Kalemî 66
 Beylikçi-i Divan-ı Hümayun İdaresi 106
 Beyrut 122, 227
 Bingazi 123
 Birmanya 230
 Birmingham 83
 Bizans 33, 42
 Blak Bey 141
 Boğdan 137
 Bombay 205, 220-223, 225, 230, 232, 234
 Bosna-Hersek 196
 Bratiano, Dimitri 139-140
 Brezilya 61, 160, 212-213, 215-216
 Brugge 83
 Brüksel 90-91, 131-133, 154-156, 179, 181, 184-185, 191-193
 Buenos Aires 218
 Bulgaristan 120, 136, 175, 181, 188, 201, 212-213
 Bursa 123
 Bükreş 127, 131-133, 137-141, 143, 166, 179, 181, 183, 185, 191, 196

Ca

Cadiz 60
 Câmpineanu, Ion 139

Cape Town/Ümit Burnu 230-231
 Cava Adası 225
 Cebel-i Lübnan 106, 126, 216
 Cemil Paşa 150
 Cemil (Topuzlu) 191
 Ceneviz 41, 49
 Cenevre 153-155, 214
 Cenova 60, 83
 Cevad Paşa 103, 123, 145
 Cezayir 79-80
 Cezayir-i Bahr-i Sefid 122
 Chicago 198
 Cidde 220, 226
 Corti (Kont) 159
 Çetine 111, 127, 131-133, 144-145, 179, 181, 184-186, 196
 Çin 28
 Dadyan Efendi/Paşa, Artin 104, 121, 125

Da

Dahiliye Nezareti 76, 110, 122
 Dahiliye Nezareti Matbuat Kalemî 110
 Danimarka 44, 49, 72, 148, 212-213, 215
 Dar-ı Şura-yı Babîâli 30
 Davul Gazetesi 192
 Deavi Nezareti 88
 Deavi-i Hariciye Kitabeti 106-107
 Derviş Paşa (Yaver) 126
 Divanîhümayun 28, 44, 52, 54, 63-64, 66-67, 69, 76, 118, 124, 129
 Divanîhümayun Kalemî 75, 105-107
 Dobruca 140-141
 Dolmabahçe Sarayı 100
 Dreyssé Paşa 102
 Drigalski Paşa 200

Eb

Ebubekir Ratib Efendi 35
 Edhem Paşa 203
 Edirne 43, 123
 Eflak 137, 147
 Encümen-i Hariciye/Encümen-i Hariciye Komisyonu 117-119, 123

Encümen-i Vükela 165
Endonezya 189, 223, 230
Erzincan 192
Erzurum 123
Erzurum Anlaşması (II.) 61
Esad Efendi 53
Esad Paşa 150-151

Fa

Fahri Bey 158, 202
Fas 35
Feridun Bey 152
Ferik Şerif Paşa 149
Fethi Paşa 79
Floransa 41, 61
Foster, John 162
Franko, Yusuf 106
Fransa 19, 22, 26-27, 34-35, 41-43, 46-47, 49-51, 56-57, 60-61, 71, 74-75, 79, 82, 88, 91, 97, 102, 111, 134-135, 160-162, 166-167, 169-172, 175, 178, 188, 190, 195-197, 211, 213, 216, 218-219
Fransız Guyanası 218
Fuad Bey 216
Fuad Paşa 79, 89, 200

Ga

Gadban Efendi 127
Galib Efendi 53
Galle/Gal 228-229
Geşer Efendi 111
Ghika, Ion 139
Girit 54, 91-92, 120, 188, 190, 193
Graziani Efendi 114

Ha

Habeşistan 204-205
Habsburg Krallığı 72
Hademe Müdüriyeti 119
Halep 123
Halfon Efendi 141
Halid Bey 142
Halifetü'r-Rüsa 64
Halil Halid Bey 143, 145
Hamidiye Medresesi 229

Hariciye Evrak Dairesi/Kalemi/Odası 85, 106, 110-111
Hariciye Mektupçuluğu 84
Hariciye Müsteşarlığı 109, 116
Hariciye Nazırı 64, 71, 75-76, 79, 83, 86, 89, 98, 104, 106, 116, 119-120, 123-126, 138-139, 151, 161, 165, 174-175, 201-202, 240

Hariciye Teşrifatlığı 115
Hasan Ali Efendi 224
Hasan Fehmi Paşa 201, 203
Hasip Bey 170
Havana 216
Haydar Efendi 121
Haydarabad 221, 224
Hayriye Hanım 192
Hicaz 123, 220
Hicaz Demiryolu 222-223, 228-231
Hindistan 93, 189, 204, 219-225
Hint Adaları 223, 227
Hobart Paşa 102
Hollanda 22, 43, 47, 49, 61, 95, 131, 134-135, 145-149, 154, 211-213, 219, 223, 225-230, 232
Hoy 234
Hünkâr İskeleyi Anlaşması 78, 80
Hüseyn Hasib 221
Hüseyn Hüsnü Paşa 145, 186, 190
Hüseyn Kamil Efendi 224
Hüseyn Kâzım Bey 141, 166-167, 203

Irak 157, 218
İbrahim Afif Efendi 53, 56
İbrahim Fethi Paşa 143, 186
İbrahim Hakkı Bey/Paşa
İbrahim Paşa 35
İbrail 212
İdare Komisyonu 119
İmtihan Şubesi 118-119
İngiltere 22, 26, 41-43, 47-48, 55, 58, 61, 66, 71-74, 86, 89, 91, 97-98, 102, 134-135, 157, 159-160, 178, 192, 197, 199-203, 211-213, 218-221, 223-225, 229-232

Ir

İntihab-ı Memurin-i Hariciye Komisyonu 119, 130
İran 35, 44, 59, 61, 91, 93, 134-135, 137, 157-159, 183, 188, 202-203, 211, 213, 221, 225, 234
İskenderiye 61
İsmail Ferruh Efendi 52, 55
İsmail Paşa 145
İsmail Zühüd Bey 223
İspanya 35, 44, 49, 56, 71, 131, 134-135, 147, 150-153, 211, 213, 216
İstanbul 19, 34, 38, 42-43, 45-47, 49, 52, 54-56, 60, 76, 85-86, 89, 91-92, 95, 98, 102-104, 108, 117, 120-121, 125-126, 131, 134, 136-137, 139, 142, 144-149, 151-152, 154-155, 157-166, 170-171, 174-175, 178, 186, 189, 200, 202-203, 205, 220, 222, 226-228, 231-232
İsveç 43-44, 49, 56, 71, 82, 131, 134-136, 145-149, 154, 211, 213
İsviçre 137, 153-157, 212-213
İşkodra 123, 144-145
İtalya 40-41, 44-45, 60, 74, 88, 91, 97, 134-135, 137, 159-160, 172, 186, 194, 201, 211, 213
İttihat ve Terakki 156
İzmir 61, 122, 154, 163
İzzet Fuad Paşa/İzzet Paşa 152, 166, 186

Ja

Japonya 137, 147, 160, 173-176, 205
Johannesburg 231
Johnson, Wilhelm 215
Jön Türkler 24, 31-32, 153, 155-156, 186, 191, 239

Ka

Kadri Bey 223, 225
Kafkasya 232
Kalas 212
Kalem-i Mahsus Müdüriyeti 106
Kalküta 220-221, 223
Kamil Paşa 79
Kanun-ı Esasi 99
Karaca Bey, Kostaki (Konstantin) 146
Karaca Paşa, Yahya (Yanko) 147-149
Karaçi 221, 223-224
Karadağ 127, 134-136, 144-145, 181, 211, 213

Karantina Meclisi 76, 117
Karateodori Efendi/Paşa, Aleksandr 102, 119-120, 121, 125-126, 149, 154-156
Karayıpler 215-216
Karl I. 139
Karlofça Anlaşması 36-37, 64-65
Kars 179, 214-215
Kaşgar Emiri 221
Kıbrıs 97
Kırım 202, 232
Kolombo 205, 223, 228-229
Kontrol Şubesi 118
Kopenhag 148, 215
Koperi, Yanko 53
Korfu 60, 83
Kosova 123
Kudüs 167
Kutsal Roma İmparatorluğu 72
Küba 212, 216, 218
Küçük Kaynarca Anlaşması 61
Kütahya Anlaşması 80

Lahey 90-91, 131-133, 137, 145-147, 149, 151, 179, 183, 185, 226
Layard (Lady) 199
Layard, Henry 199
Leishman, John 163-166
Leo XIII. 168, 172, 206
Libya 186
Ligorna (Livorno-Alikorna) 60, 83
Lince 234
Lisan Mektebi 95, 123
Livadya 202
Liverpool 232
Liverpool İslam Cemiyeti 234
Lizbon 60, 209
Londra 38, 48-50, 52, 55, 60, 66, 77, 79, 83, 89, 93, 131-133, 159-160, 173, 181-182, 184-186, 191-192, 197, 202, 214, 218, 231
Lozan 153
Lübnan 216, 218

La

Ma

Lüksemburg 148-149

Lütfi Bey 170

Maarif Nezareti 87

Mabeyn Başkatıplığı/Başkitabeti 101, 126, 187

Mabeyn Müşirliği 101

Mabeyn Şifre Kitabesi 101

Mabeyn Telgrafhanesi 101

Mabeyn-i Hümayun 98, 100, 203

Madras (Medaris) 223-224, 230

Madrid 42, 90-91, 131-133, 137, 147, 150-152, 166, 179, 181, 184, 186, 198, 209

Mahmud Celaleddin Paşa 191

Mahmud Esad Bey/Paşa 190, 203

Mahmud II. 16-17, 30, 33, 38, 56, 59, 68-69, 75, 77, 79-83, 89-90, 235-237

Mahmud Nedim Bey 143

Mahmud Raif 58

Mahrec-i Aklam 95

Makedonya 188

Malabar 224

Malta 60, 83

Manastır 123, 141, 145

Manila 234

Marsilya 60, 83

Masarifât Komisyonu 118

Matbuat Kalemî/Müdürlüğü 69, 87-88, 109-110

Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti 110

Matbuat-ı Ecnebiye Müdüriyeti/Müdürlüğü 88, 109-111

Mavroyani, Yanko 53, 78

Mavroyeni Bey, Aleksandr 192

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye 117

Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye 30

Meclis-i Vükela 151, 168, 170, 172, 183

Mehmed Ağa (Nişli) 35

Mehmed Ali Bey 112, 166

Mehmed Ali Paşa 78, 80

Mehmed Asım Paşa/Asım Paşa 119-120, 151

Mehmed Efendi (Yirmi Sekiz Çelebi) 35

Mehmed Emin Efendi 204

Mehmed Esad Safvet Paşa 119

Mehmed Ferid Paşa 164

Mehmed Feridun Bey 141, 143

Mehmed Kamil Bey/Kamil Bey 227

Mehmed Kamil Paşa (Kıbrıslı) 103

Mehmed Namık Paşa 79

Mehmed Paşa (Seyyid) 69

Mehmed Raşid Efendi 47

Mehmed Rüştü Paşa 144

Mehmed Sadık Rıfat Paşa 89

Mehmed Said Halet Efendi 60

Mehmed Said Paşa 119-120, 123

Mehmed Said Paşa (Küçük) 103-104

Mehmed Şemseddin Bey 141

Meiji 173, 205

Meksika 95-96, 160

Mekteb-i Âli-i Diploması 123

Mekteb-i Mülkiye 208

Mekteb-i Osmani 95

Mekteb-i Sultani 208, 216

Mektubi-i Hariciye 106, 111, 123

Mektubi-i Sadr-ı Ali 66

Melbourne 218

Melhame, Necip 185

Melhame, Selim 103, 164, 185

Memurin Kalemî Müdürlüğü 114

Memurin-i Mülkiye Komisyonu 216

Menelik II. 205

Messina 60

Meşrutiyet (I.) 99-100

Meşrutiyet (II.) 117, 127, 156, 166

Metternich 56, 78, 81

Mezahib Kalemî 107

Mısır 51, 57, 78, 80, 97, 120, 157, 188, 190, 200-201, 227-228

Michigan Üniversitesi 162

Milan 142-143

Moniteur Ottoman 91

Mora 54

Morel Bey 169-170

Moritus/Mauritius 231

Mubayaa Şubesi 119
Muhacirin Komisyonu 102
Muhammed Abdullah Paşa Bahadır Han 224
Muhammed el-Sakkaf (Seyyid) 230
Muhasebe Odası 106, 108-109, 130
Muhsin Han (Hacı) 158
Murad Efendi/Bey 146-147, 151
Mustafa Efendi (Hattı) 35
Mustafa Rasih Paşa 35
Mustafa Reşid Bey 141
Mustafa Şekib Bey 163, 166
Musurus, İstefanaki 160
Musurus, Kostaki 89, 92-93, 199, 228
Muzafferüddin Şah 203
Mühimme Müdürlüğü/Odası 67, 76, 84, 109
Münif Paşa 104
Münir Bey 155-156
Münir Paşa 156, 189, 202

Na

Namık Paşa 79
Napoli 60, 83, 90-91
Napolyon 51
Nâsirreddin Şah 202
Natal 231
Naum Efendi/Paşa 121, 126
Necib Paşa 152
New York 83, 174, 184
New York Times gazetesi 194
Nikola I. 144
Nikolaki Efendi 127
Nikolaki Mano 53
Nikolayidi Efendi 143
Niş 143
Nişan Efendi 101
Noradunkyan, Gabriel 111-112
Norveç 44, 82, 134-135, 149, 213
Nuri Efendi 77, 79

Oh

Ohsson, Mouradgea d' 56
Oporto/Porto 83
Orsova 213

Oscar II. 149
Osman Efendi (Şehidi) 35
Osman Paşa (Gazi) 101, 200
Osman Paşa (Mirliva) 205

Palermo 83

Paris 35, 49-52, 56, 77, 79, 83, 86, 89-90, 95, 127,
131-133, 150, 153, 156, 182, 184-186, 189, 191,
195, 203, 214

Paris Anlaşması/Paris Barış Anlaşması 90-91, 95,
97, 173

Paris Konferansı 92

Paris Barış Konferansı 86, 91

Parma 49

Pejavich, Djako 144

Persiany 58

Pertev Paşa 79

Peşaver 224

Peşte 142, 170

Petersburg 79, 90, 131-133, 140, 170, 172, 181-182,
184-186, 200, 232

Pius X. 172

Plamenats, Dragicha 144

Plevne 137

Podgoriçe 144

Polonya 200

Port Louis 231

Portekiz 44, 55, 134-135, 147, 211, 213

Porter, James 44

Prusya 35, 44, 47, 49, 51

Pszenny Efendi 210

Quilliam, William Henry 232

Radonich, Stanco 145

Ralli, Aleksandre 52

Ramadani, Antonaki

Rami Mehmed Paşa 65

Rangoon 230

Rasim Bey 227

Rauf Paşa 200

Pa

Qu

Ra

Renaud, Louis 111
 Resul Bey 154, 154
 Reşid Bey 101-102
 Rıza Bey 145
 Richtofen, Baron Charles de 154
 Rio de Janeiro 215-216
 Ristic, Jovan 142-143
 Roma 42, 131-133, 159, 170-171, 173, 182, 184-185, 191
 Romanya 134-141, 147, 201, 211-213
 Romeike 195
 Roosevelt, Theodore 165
 Rotterdam 192
 Rumeli Demiryolları 197
 Rusçuk 136, 143, 212
 Rusya 24, 28, 35, 37, 43, 46-47, 49, 51, 61, 71, 78, 82, 90, 97, 102, 127, 134-135, 137, 139-141, 144, 157, 160, 167, 171-173, 178-179, 182, 190, 199-206, 211-214, 218-219, 221, 224, 232, 234
 Rüstern Paşa 197

Sa

Sabahattin (Prens) 220
 Sadık Belig Bey 227
 Sadık el-Müeyyed 205
 Sadık Rıfat Bey/Paşa 76-77, 81
 Sadullah Bey/Paşa 104, 183, 200, 203
 Safvet Paşa 139
 Salih Münir Bey/Paşa 128, 132, 156, 188, 194, 196
 Salim Efendi 121
 Sao Paulo 216
 Sardinya 44, 91
 Sârim Efendi/Paşa 77, 79, 89
 Sava Paşa 119-120, 125
 Selanik 122, 141
 Selim III. 16-17, 29-30, 33, 36-38, 40, 45-46, 52, 55, 63, 65-66, 68, 75, 79-81, 89-90, 235-236
 Selmas 234
 Sertmed Efendi 142-143, 145, 151-152
 Server Paşa 119-120, 201
 Seyfullah Paşa 145
 Seylan Adası 228-229

Shuzo, Aoki 173-174
 Sıdkı Efendi 52
 Sihhiye Nazırı 117
 Sırbistan 134-136, 142-143, 181, 211, 213
 Sicill-i Ahlak 114
 Slcill-i Ahval Kalemî/Müdüriyeti 114-115, 125, 130
 Sicill-i Ahval Komisyonu 114
 Sicilya 49
 Sicilyateyn 43-44
 Sidney 218
 Singapur 174, 205, 229-230
 Sisam 139
 Siyam 221
 Sofya 136, 175
 Stanley (Lord) 228
 Stockholm 131-133, 137, 145-150, 152, 179, 183, 185-186, 191-192
 Sumatra Adası 228
 Suriye 122, 216, 218
 Süleyman Paşa 202
 Süleyman Sabit Bey 140-141
 Süreyya Paşa 101
 Şakir Paşa 200
 Şekib Paşa 89
 Şemseddin Bey 203
 Şerif Paşa 149, 186
 Şifre Müdüriyeti 115-116, 130
 Şûrayıdevlet 76, 147, 206
 Tâbiyyet Kalemî 106, 108, 111, 130
 Tahrir 90, 104, 131-133, 157-158, 170, 181, 183, 184-185
 Tahrirat-ı Ecnebiye Kitabeti/Odası 84, 86-87, 127
 Tahrirat-ı Hariciye Kuyudat Ciheti 87
 Tahrirat-ı Hariciye Politika Ciheti 87
 Tahrirat-ı Hariciye Umur-ı Şehbender Ciheti 87
 Tahrirat-ı Hariciye/Tahrirat-ı Hariciye Kalemî 84, 106, 111, 113, 115, 118, 125-126, 129
 Tahsin Paşa 101
 Tebriz 83, 158
 Teftiş-i Askeri Komisyonu 201

Tâ

Tercüme Odası 30, 68-70, 79-80, 84-85, 88-89,
95, 106, 109, 111, 115, 123
Tersane Konferansı 203
Tesalya 179
Teşrifat-ı Hariciye Nazırı 202
Teşrifat-ı Hariciye/Hariciye Teşrifatçılığı 85, 115
Tevfik Paşa 116
Thiers, Adolphe 74
Ticaret Nezareti 76
Tipaldo, Konstantin 53
Tokyo 41, 175
Tolstoy, P. A. 43
Torajiro, Yamada 174
Torino 90-91, 171
Toskana 44
Trablusgarp 123
Trabzon 123
Trieste 59-60, 82
Tuna Nehri 211, 213
Tunus 97, 190
Turhan Bey 152
Turhan Hüsnü Paşa 119-120
Türkistan 204

Um

Umur-ı Ecnebiye Müdüriyeti 122
Umur-ı Hukuk-ı Muhtelile Odası 107, 130
Umur-ı Şehbenderi Kalemî/Müdüriyeti 87, 111,
113, 116, 118, 207-209
Umur-ı Telgraf Ciheti/Umur-ı Telgrafiye Odası
87, 115-116, 130
Umur-ı Ticariye Müdüriyeti 116-117
Ümit Burnu 230-231

Va

Val, Merry del (Kardinal) 172
Varna 136, 212
Vasıf Efendi 35
Vatikan 137, 167-172, 206
Vechornaya Posta 175
Veli Paşa 150
Venedik 41-43, 49, 60, 83
Victoria 201

Vidin 136, 212
Viyana 35-36, 50, 53, 55-56, 59, 64, 76-79, 81, 89,
104, 131-133, 143, 173, 175, 181-185, 196, 200-
201
Viyana Kongresi 48, 78, 83
Wallace, Lew 131
Washington 41, 90-91, 131-133, 160-167, 173, 175,
179, 181-182, 184, 192-195, 198, 215
Wilhelm I. 201

Wa

Ya

Yalta 202
Yanya 123
Yaş 46, 216
Yedi Ada 60
Yeni Osmanlılar 99-100, 219
Yenişehir/Larissa 179
Yeşilköy 203
Yıldız Sarayı 98, 100-101, 105, 121, 187
Yokohama 176
Yunanistan 44, 99, 134-135, 138, 178-
179, 182, 211, 213
Yusuf Ağâh Efendi 38, 50, 52, 54, 58
Yusuf Kıza Paşa 102
Yusuf Ziya Bey 143

Zanta 60, 81
Zengibar 204
Ziştovi 46
Zografos 44

Za

Osmanlı hariciyesinin modernleşme serüveni aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin klasik dönemden modern döneme kadar geçirdiği dönüşümün hikâyesidir. Devletler hayatta kalabilmek için bir yandan askeri güç kullanımını modernleştirirken diğer yandan dış politika hedeflerini barışçıl yollarla gerçekleştirmelerini sağlayan diplomasi "cihazının" kullanımını da modernleştirdiler. Döneminin önde gelen devletlerinden olan Osmanlı İmparatorluğu da bu sürecin dışında kalamazdı. Bu kitap diplomasiyle bürokrasinin keşifim noktasında Osmanlı hariciyesinin modernleşme serüvenini, merkez ve dış yapılanmasını ele alıyor. Diplomasinin II. Abdülhamid dönemindeki dönüşümün hariciyeye yansımaları, modernleşme sürecindeki farklılıklar ve devamlılıklar bakımından ele alıyor. II. Abdülhamid dönemini kapsayan yıllar boyunca (1876-1909) Hariciye Nezaretinin gelişimini, merkez ve yurtdışı teşkilatıyla ilgili yasal düzenlemeleri, dönemin değişen uluslararası dengeleri ve devletin dış politika amaçları doğrultusunda açılan ve faal olan elçilik ve şebhenderlikleri, statüsü değiştirilen elçilikleri, yeni elçilik projelerini, misyonlara tayin edilen diplomatların seçimindeki amaç ve kriterleri, elçilik kadrolarıyla elçi ve şebhenderlerin görev alanlarını inceliyor. Bu sayede Osmanlı Devleti'nin modernleşme döneminde diplomasiye yaptığı yatırımın ve diplomatik ilgi alanlarının boyutlarını ortaya koymayı amaçlıyor. Modern diplomasinin kullanılmasının ve hariciye teşkilatının geliştirmesinin tarihini konu edinen bu kitapta "diplomasi" yaygın biçimiyle

"dış ilişkiler" veya "dış politika" anlamlarında değil, dış politika üretimi için kullanılan bir araç ve kurumsal bir faaliyet olarak tanımlanıyor. Zeynep Bostan, Leicester Üniversitesi'nde "*An Analysis on the Ahdname Practice of the Ottoman Unilateral Diplomacy*" (Osmanlı Tek Taraflı Diplomasinin Ahdname Uygulaması Üzerine Bir Analiz) adlı yüksek lisans tezini, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünde II. Abdülhamid dönemi hariciyesi üzerine doktora tezini yazdı, Osmanlı diplomasisi alanında araştırmalarına devam ediyor.

TARİH VE COĞRAFYA DİZİSİ

Kitapyayinevi

ISBN 978-605-105-205-

9 786051 052052

60.00